

המשרד הארצישראלי בבודפשט :
פעולותיו בתחום ההצלה בשנים 1943 – 1945
ואופן עיצובן בזיכרון הקולקטיבי

מאת : אילה נדיבי

תוכן העבודה
קובץ זה כולל את חלקים ג' ד' בלבד

238	חלק ג' : ההצלה האלטרנטיבית בפעולה
238	רקע
239	פרק תשיעי : ההכנות להגירת יהודי הונגריה בחסות בינלאומית
243	תאום יציאת היהודים עם תיאודור הורסט גרל (Grell, T.G.)
244	מתקפה דיפלומטית הונגרית למען הגירה
248	הצלב האדום הבינלאומי נכנס לפעולה
250	הכניסה לבית הזכוכית
252	שתי תוכניות ההגירה, של קראוס וקסטנר, מתנגשות
255	האמת המרה יצאה לאור
257	הגירה לצורך השמדה
260	פרישת רומניה ממדינות הציר
262	הפעולות למען הגירה במהלך חודש ספטמבר
264	פרנצי – קראוס – מאויב ל"אוהב"
267	הקמת מחלקת ההגירה בבית הזכוכית
271	לסיכום
273	פרק עשירי : הצלה בבודפשט באמצעות תעודות חסות
273	בעקבות הפיכת צלב החץ
274	תעודות חסות אינדיבידואליות בהסכמת סלאשי
277	אישור גרמני להגירת יהודים
281	הכנות לקליטת מהגרים בשווייץ
283	לקראת הכיבוש הרוסי
286	בית הזכוכית – כתווה אחרונה
288	ארגון הקיום בבית הזכוכית
290	בית הזכוכית כמוקד הצלה של התנועות החלוציות
292	בנינים שוויצרים מוגנים נוספים
294	גילוי הזיוף בגטו הבינלאומי
296	פעולות הצלה בדרך צעדות המוות
300	חודש דצמבר – הרעה נמשכת
303	השחרור
305	לסיכום
307	פרק אחד עשר : הפרעות וחבלה בעבודת ההצלה
307	מניעת הדחת פ. בורן, נציג הצלב האדום הבינלאומי בבודפשט
310	פרשת הצנחנים
313	ניסיון להדיח את קראוס
314	בריחת פרוידיגר
318	ניסיון להרחיב את ועדת ההצלה ע"י ברסלאואר
320	מימון הצלה בהונגריה מכספי הגוינט
325	סיכום התקופה מ-7 ביולי ועד השחרור

317	חלק ד': "איך מחקו את קראוס"
317	רקע
318	פרק שנים עשר: הדחת קראוס
323	הרהורים על ההדחה
327	הקונגרס הציוני הכ"ב – התלונה שלא נחקרה
331	הוקרת הקונגרס הציוני הכ"ב לקונסול שרל לוץ
336	פרק שלושה עשר: במשפט קסטנר
338	ההתגייסות למנוע עדויות
342	מדברי הסיכום של התביעה
343	מדברי הסיכום של ההגנה
344	מפסק הדין של השופט בנימין הלוי
347	מן הערעור על פסק הדין
348	מדברי השופט אגרנט
349	מדברי השופט חשין
350	מדברי השופט גויטיין
351	מדברי השופט זילברג
352	מדברי השופט אולשן
353	האם עמדו דיוני בית המשפט במבחן ההיסטוריה?
357	מערכות משפטיות נוספות
360	פרק ארבעה עשר: קראוס וקסטנר בהיסטוריוגרפיה ובזיכרון
361	במשפט קסטנר
364	בארכיונים
365	ביד ושם – רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
367	בתארי חסיד אומות עולם
369	במחקר
369	דור הפעילים
372	דור הביניים
375	היסטוריונים יהודים בחו"ל
378	חוקרים במדינת ישראל משנות ה-80
379	באומנות ובתקשורת
381	זיכרון פרטי מדמם
383	סיכום
389	רשימת מקורות וביבליוגרפיה

שאר חלקי העבודה – בקבצים נפרדים

VI	תקציר
1	מבוא
1	א. רקע: הונגריה והיהודים
3	ב. מטרות, מבנה, מתודולוגיה, תיחום, הערכת מקורות ומצב המחקר
4	הנושא ומטרותיו
5	מבנה העבודה
7	מתודולוגיה
7	מקורות המחקר
12	תיחום
13	מצב המחקר על הצלה בהונגריה וזיכרונה הקיבוצי במדינת ישראל
16	חלק א': הצלה בחסות העליה לארץ ישראל עד 19 במרס 1944
16	רקע
18	פרק ראשון: המשרד הא"י בבודפשט בשנים 1920 – 1943

18.....	ייסוד המשרד הא"י ותפקידיו
19.....	המשרד הארצישראלי בבודפשט בשנים – 1920 – 1939
23.....	המשרד הא"י - המוסד הציוני המרכזי בהונגריה בשנים 1939 – 1943
26.....	העליה הרביזיוניסטית
27.....	פסטואי – מטבח קמיינץ פודולסק למסייע ליהודים
30.....	פליטים חלוצים בהונגריה
32.....	המשרדים הארצישראליים בשטחים המסופחים
34.....	מסייעים נוספים בעבודת ההצלה של המשרד הא"י
36.....	לסיכום
39.....	פרק שני : 1943 - כינון ועדות ההצלה ושינוי במעמד המשרד הארצישראלי
40.....	מרכזי ההצלה בקושטא, ג'נבה ובודפשט
40.....	המרכז בקושטא
43.....	המרכז בג'נבה
45.....	המרכז בבודפשט
48.....	רשת הבלדרים בשרות ועדות ההצלה בקושטא, בג'נבה ובבודפשט
50.....	ניסיונות ה'איחוד' לשינוי מבנה המשרד הא"י
52.....	מפקד הפליטים
56.....	ההוראה לשינוי הרכב המשרד הארצישראלי
60.....	הקמת הוועדה המרכזית בתוך ועדת ההצלה
63.....	ועדה מרכזית ווועדת הצלה – הילכו שניהם יחדיו?
68.....	עליית האופוזיציונרים לארץ ישראל
70.....	ועדת ההצלה : המידע על קיומה ופעולותיה
75.....	נציג 'המזרחי' איננו
78.....	פרק שלישי : בין עליה למריבה
78.....	ילדי קרפטורוס, טרנסילבניה וברטיסלבה
81.....	פרשת ילדי זאגרב
86.....	עלית ותיקים - יציאת תשע משפחות לשבוע
90.....	המסייעים לקראוס
93.....	ועדת ההצלה בקושטא נגד קראוס והמשרד הא"י
95.....	מבצעי הצלה : אונגר, קורניאנסקי והרבי מבעלז
95.....	אונגר וקורניאנסקי
96.....	הרבי מבעלז
100.....	מאבק להצלה בחזית הפוליטית ההונגרית
105.....	פרק רביעי : קראוס בעיני סנגורים וקטגורים
113.....	לסיכום התקופה שעד הכיבוש הגרמני
117.....	חלק ב' : בצבת תוכניות הצלת יהודים בשיתוף עם הגרמנים [7.7 – 19.2]
117.....	רקע
120.....	פרק חמישי : ערב הכיבוש - תוכנית אלדר סגדי מסק להציל את יהודי קרפטורוס
122.....	ההכנות ליציאה
125.....	עם הכיבוש הגרמני
127.....	הבסיס לקשר עם הגרמנים - במחקר
129.....	המשא ומתן בין קסטנר וברנד ובין הגרמנים
133.....	מות "תוכנית אירופה" והמשך משא ומתן בשתי תוכניות הצלה
138.....	ניצני מפנה מדיני במערב והמשך משא ומתן עם הנאצים
142.....	לסיכום
144.....	פרק שישי : דרכו האלטרנטיבית של קראוס בהצלה
144.....	שלב I : שיתוף פעולה עם קסטנר לקראת הגירה
148.....	חלוקת עבודת ההצלה ?
149.....	ערעורים ראשונים
153.....	אישור הגירת 40 אלף יהודים

157	שלב II – פרישת קראוס מן המשא ומתן להגירה, תוך שמירת קשר עם קסטנר
157	שליחות ברנד
160	תוכניות הצלה של ולדמר לנגלט וקראוס
162	התערבות השבדים
164	הקשר עם פקידים הונגרים
167	שלב III: ניתוק סופי של הקשר עם קסטנר, פרסום דו"ח אושוויץ ואישור הגירה
170	רכבת קסטנר לברגן בלזן
175	התובנות של מנהיגים לאחר הפסקת הגירוש
179	האם קראוס נעלם?
182	סיכום
170	פרק שביעי: הפצת דוחות אושוויץ ושואת יהודי הונגריה והשפעתם
170	מה היה ידוע על אושוויץ עד ה-19 ביוני, ולמי נודע?
173	המידע על ההשמדה בקרב שליחי הישוב הארצישראלי
178	מחאת המנהיגים מתעוררת
183	התוספת של קראוס
185	המדיניות הגרמנית לנוכח השינוי בעמדת השלטון ההונגרי
187	השפעת הקמפיין העיתונאי השוויצרי בתוככי שווייץ
190	עיתון 'דבר' ופרסום ההשמדה
195	מי הפיץ את דו"ח קראוס?
195	פרק שמיני: דרכי מימון ותקשורת עם הונגריה
195	קשיים ביצירת קשר
197	שלב א' בקשר המכתבים ומשלוח הכספים
197	הקשר בחודש מרס
198	הקשר בחודש אפריל
202	העדר קשר עם חברים
204	שלב ב': הקשר באמצעות מכתבים וכספים בחודשים מאי - אוגוסט
204	הקשר בחודש מאי
206	מכתבים ראשונים ממנהיגי השמאל החלוצי
208	יציאת ברנד לשליחות לקושטא
210	משלוח כספים בחודש מאי
213	מכתבים וכספים בחודש יוני
217	העברת יהודים לשטרסהוף ולספרד
219	חודש יולי
219	קשר מכתבים
223	חידוש הקשר עם קראוס
227	קשר מכתבים וקבלת כספים בחודשים יולי אוגוסט
227	מכתבים וכספים בחודש אוגוסט
229	אחדות רעים ודעות: קסטנר והנהגת החלוצים
233	תנועת המזרחי והנהגת החלוצים הדתיים
235	לסיכום התקופה מ-19 במרס עד 7 ביולי

חלק ג': ההצלה האלטרנטיבית בפעולה

רקע

ההכנות לגירוש יהודי בודפשט החלו עוד בזמן גירוש יהודי ערי השדה. ב-16 ביוני הוצאו הצוים ליישובם מחדש ולריכוזם בבניינים נושאי 'מגן דוד צהוב'. ב-7 ביולי, כשנודע להורטי שהימין הקיצוני חותר להפיכה נגדו, הורה לז'נדרמריה בת 3000 איש שריכוז באקי, מזכיר המדינה, לצאת לערי השדה, ובמקומה הובאה חטיבה משוריינת שעמדה תחת פיקוד הנאמן להורטי. הגירוש פסקו רשמית ביום זה על פי החלטת הורטי, ועל אף זאת נמשך חיסול קהילות יהודיות סמוך לבירה: ב-19 ביולי גורשו לאושוויץ 1500 יהודים מכלא קישטארצ'יה (Kistarcsa), וב-24 ביולי גורשו 1500 יהודים ממחנה שארוואר (Sarvar). במהלך חודש אוגוסט ניסה הורטי להיפטר מאוהדי הנאצים בממשלתו,⁸⁵² ולהפחית את הלחץ של השלטונות הגרמניים. האירועים בהונגריה, באותה עת, היו תלויים גם באירועים הצבאיים והפוליטיים במדינות אירופאיות אחרות: ב-22 ביוני החלה המתקפה של הרוסים בבילורוסיה שחצתה את הגבול הפולני, ובראשית אוגוסט הם עמדו בשערי וארשה. ב-20 באוגוסט, לאחר שהייה של חמישה חודשים, החלו הרוסים במתקפת ענק בבלקנים: הארמיה של מלינובסקי פנתה לעבר טרנסילבניה והארמיה של טולבוּחין פנתה לעבר רומניה ובולגריה. הרוסים הביסו את צבא רומניה תוך זמן קצר. ב-23 באוגוסט התרחשה הפיכה ברומניה וכעבור יומיים הכריזה ממשלתה מלחמה על גרמניה. הורטי קיווה שהאירועים שיתרחשו ברגע האחרון יאפשרו לבעלות הברית המערביות, ולא לרוסים, להיכנס להונגריה דרך איטליה וטורקיה, ואולם ב-24 בספטמבר כבר עמדו הרוסים בשערי הונגריה. בעקבות המרד הרומני ב-23 באוגוסט, בוטל הגירוש של יהודי בודפשט, לפי הוראה מיוחדת של הימלר, ב-24 באוגוסט, יום אחד לפני שהאקציה של יהודי בודפשט עמדה להתחיל. ב-29 באוגוסט החליף הורטי את ראש הממשלה סטואי, בגזה לקאטוש (Lakatos, G.). ממשלתו חזרה למדיניות הקודמת של חיפוש דרך לפרישה מן המלחמה. ב-1 באוקטובר 1944, לאחר כמה ניסיונות כושלים לחלץ את הונגריה מן המלחמה, הגיעה למוסקבה משלחת חשאית. הושג הסכם ראשוני, ועל פיו אמורה היתה הונגריה לוותר על שטחים ולהילחם בנאצים. בינתיים השתלטו הסובייטים באמצע אוקטובר על רובה של צפון טרנסילבניה ועמדו להיכנס אל הונגריה הטריאנונית. ב-15 באוקטובר הכריז הורטי על מעברה של הונגריה לצד בעלות הברית, אך הגרמנים סיכלוה באותו היום. הם אסרו את בנו של הורטי ואיימו להוציאו להורג אם הונגריה תפר את בריתה עם גרמניה. הורטי נתפס ונשלח למעצר בגרמניה, ובמקומו מונה פרנץ סלשי (Szalasi, F.), ראש 'מפלגת החץ' ההונגרית-נאצית (Nyilaskeresztes Part) לראשות הממשלה. המפלגה דגלה במדיניות פרו גרמנית ובאנטישמיות תוקפנית. התמיכה העממית ממנה נהנתה באה בעיקר מהשכבות הנמוכות ביותר של הפרולטריון העירוני והכפרי, מקצינים, מסטודנטים ומאינטליגנציה מרוששת.⁸⁵³

⁸⁵² הורטי פיטר את שני מזכירי המדינה שמילאו בהתלהבות את מדיניות הגרמנים לחיסול יהדות הונגריה: את באקי ב-2 בספטמבר ואת אנדרה ב-8 בספטמבר; ב-7 – 8 באוגוסט פרש שר הפנים יארוש אנדור (Jaross, A) במקומו בא בונצוש מיקלוש (Bonzos, M.), בכך התערער מעמדו של ראש הממשלה הפרו נאצי, סטואי.
⁸⁵³ רוטקירכן, "יהודי הונגריה בתקופת השואה", עמ' 54; ברהאם – קצבורג, הונגריה, עמ' 292; על ההתפתחויות במישור ההונגרי הפנימי, מאז יציאת רומניה מברית מדינות הציר, ראה בהרחבה: C.A. Macartney, **October Fifteenth, A History of Modern Hungary 1929 – 1945**, Edinburgh, 1957, part 2, pp. 319 – 443. (להלן: **October Fifteenth**, Macartney); "הונגריה", **אנציקלופדיה של השואה**, כרך ב', עמ' 351 – 354; "צלב החץ", שם, כרך ד', עמ' 1042.

פרק תשיעי : ההכנות להגירת יהודי הונגריה בחסות בינלאומית

כזכור, כתוצאה מן הלחץ שיצר פרסום דו"ח אושוויץ ודו"ח שואת יהודי הונגריה במערב, באה התערבות גופים ומדינות זרות, ומועצת השרים ההונגרית החליטה ב- 26 ביוני לאשר הגירה של 7800 בעלי סרטיפיקטים. ההחלטה נמסרה לויזנמאייר על ידי ראש הממשלה סטואי, יום למחרת. בפגישתם הציג סטואי לויזנמאייר סקירה על התפתחות הגירת היהודים מאז הכיבוש, וביקש עזרה והקלות עבור היהודים. בשם הממשלה ההונגרית ביקש להיענות לבקשת המלך השבדי להתיר ל- 300 – 400 מועמדים להגר לשבדיה. לגבי ההגירה לא"י נאמר כי ההגירה לשם הוצעה על ידי ועדת ההגירה לא"י (המשרד הא"י – א.ג.), אשר הגישה בקשה לממשלת בריטניה לקבלת אישורי הגירה. האישורים הבריטים הושגו ויועברו דרך ממשלת שווייץ, לצירות השוויצרית בבודפשט.

לדבריו, הצירות השוויצרית הציעה ב- 26 באפריל לממשלת הונגריה, שתעניק היתר לעזוב את הונגריה ליהודים הבאים שברשותם סרטיפיקטים להגירה לא"י:

- א. 1000 ילדים מתחת 16 שנה ו- 100 מבוגרים כצוות מלווה.
 - ב. 9 משפחות לשבוע, כ- 30 – 40 אנשים.
 - ג. 600 אנשים באוניות קיטור לקונסטנצה.
 - ד. 1450 משפחות.
- סך הכול כ- 7000 איש.

סטואי, ראש הממשלה הפרו נאצי, הציג בפני ויזנמאייר את דרישת המינימום, בשם הצירות השוויצרית, למרות שבאופן בלתי רשמי זו דיברה על הגירת 7800 בעלי סרטיפיקטים **משפחתיים**, כלומר, 40 אלף יהודים. בהמשך הסקירה טען סטואי כי עד כה התבצעה הגירה רגילה מהונגריה, כך ש- 4000 - 5000 אנשים עזבו את המדינה לא"י (מספר מוגזם – א.ג.). שר החוץ הטורקי הכריז שהוא מוסמך להעניק ויזות מעבר למספר ניכר של יהודים שיעברו דרך טורקיה בדרך לא"י. בהמשך נאמר כי על פי אינפורמציה מהימנה המצויה ביד השלטונות ההונגריים, רומניה ניהלה משא ומתן עם ארה"ב, והבטיחה מעבר של כ- 40 אלף יהודים. 5000 כבר יכולים להישלח לקונסטנצה ומשם לאיסטנבול. לפי האינפורמציה של השגריר הטורקי בבודפשט, ויזות המעבר הנחוצות לא"י כבר ניתנו.⁸⁵⁴

יוצא אפוא כי ראש הממשלה ההונגרי הציג בפני ויזנמאייר את תביעת ההגירה, כתביעה שמאחוריה עומדות ההסכמות של ממשלות ארה"ב, בריטניה, שוויצריה, ושותפים לכך ממשלות רומניה וטורקיה. הוא עצמו דיבר על מספר מינימום של 7000, אך העיד כי ממקורותיו נודע לו על פעולות גורמים בינלאומיים להוצאת 40 אלף יהודים מהונגריה.

⁸⁵⁴ Levai, **Black Book**, pp. 244 - 246

לאחר שהתקבלה ההחלטה הרשמית של ממשלת הונגריה להתיר הגירה, ב- 26 ביוני, פנו שרל לוך ומשה קראוס להסדיר את ההגירה של אלפי מחזיקי הסרטיפיקטים. במסגרת זו הם ביקשו להוסיף אישורי חסות שוויצרית לבעלי הסרטיפיקטים, בהיותם, כביכול, נתינים זרים. אך הסתבר כי שוויצריה היטסה להעניק אותם גם לאחר שהפרוצדורה של קבלת רישיונות קוצרה כבר, בהסכמת ממשלת בריטניה. זו כבר שלחה לממשלת שווייץ את רשימות היהודים בעלי זכות העלייה, כדי שממשלת שווייץ תיתן הוראה לקונסול שלה בהונגריה לתת מסמכים מתאימים לכל בעלי הסרטיפיקטים הכלולים ברשימות הללו. ממשלת שווייץ הביעה חשש להעביר הוראות כאלה. לשם כך שאלה את הצייר בהונגריה, ייגר, לדעתו, לפני שתיתן תשובה עקרונית. תשובתו הייתה כי אחרי בחינה מדוקדקת של המצב אין התנגדות לכך מבחינת האינטרסים הלאומיים העצמאיים של ממשלת שווייץ. עם מתן תשובת הצייר ייגר הוחל במשא ומתן על הניסוח וצורת תעודת החסות. הקושי היה בכך שמדובר היה בנתינים הונגרים, שאי אפשר לתת להם חסות של מדינה אחרת בלי הסכמת הונגריה. מעצמת החסות (שווייץ) מסכנת בכך את יחסיה עם הונגריה וגרמניה על ידי בקשת חסות על ידי צד שלישי (בריטניה), צעד היכול להיחשב כעוין להונגריה ולבת בריתה, גרמניה. כמו כן, הצירות השוויצרית לא רצתה להחליש את הערך של ניירות חסות אמיתיים בעיני הגרמנים על ידי קידום ניירות בעלי ספק לגבי תקפותם. יתרה מכך, לא רצו לתת אלפי מכתבים כאלה בידי אנשים שלמעשה אין תובע להם (בשלב זה). לבסוף החליטו השלטונות השוויצרים שאישורי החסות לא יינתנו בתוך הדרכונים עצמם או בתוך תעודות זהות אחרות, אלא על דף נפרד המסומן בסמלי הממלכתיות של מעצמת החסות.⁸⁵⁵ ואכן כול האישורים השוויצרים שהונפקו בבודפשט עבור בעלי הסרטיפיקטים, היו בדף נפרד.

ב- 5 ביולי הודיע פוזנר כי שווייץ מוכנה עקרונית להורות ל"סניף של קראוס" [הצירות השוויצרית בבודפשט – א.נ.] לתת למחזיקי סרטיפיקטים אישורים של נתינות שוויצרית, אך לדבריו, הדבר תלוי עדיין בתשובה חיובית במברק מלונדון.⁸⁵⁶

הלחץ על גרמניה, בעיקר מצד שוויצריה, שבדיה וממשלת הונגריה להגירת היהודים מהונגריה הלך וגבר. ויזנמאייר ביקש את הנחיות שר החוץ כיצד להתייחס לפניות הנציגים השבדים והשוויצרים, אשר מבקשים רישיונות יציאה עבור מאות יהודים מהונגריה לארץ ישראל. לדבריו, ההונגרים מצביעים בפני הגרמנים על דוגמת ממשלת רומניה, אשר מסייעת בהגירת יהודים לארץ ישראל. בהמשך נאמר כי יש לקחת בחשבון את המדיניות כלפי הערבים, שארץ ישראל למענם היא מדינה ערבית.⁸⁵⁷ עוד באותו יום הגישה אינלנד 2 - מחלקת הפנים השנייה, בראשות הורסט וגנר (Wagner, H.) שפיקחה על ענייני משרד החוץ, הקשורים לס"ס, למשטרה וליהודים בכל גרורות גרמניה - תזכיר למזכיר המדינה ולשר החוץ הגרמנים, ובו מפורטות עיקר הבקשות שהופנו אל ויזנמאייר על ידי ראש ממשלת הונגריה, ב- 27 ביולי: הגירת 7000 יהודים; משלוח הילדים היהודים מתחת לגיל 10 לפלשתינה, על פי בקשת 'הוועד האמריקאי לפליטי מלחמה'; רומניה נתנה להבין שיהיה משלוח של 40 אלף יהודים ו- 5000 יהודים כבר נשלחו. ויזנמאייר ציין כי לפי המידע שבידי הגרמנים מספר זה אינו נכון מבחינה מעשית. אומנם יש בכוננת מרשל אנטונסקו, שליט רומניה, לקדם הגירת יהודים אבל עד כה הגיעו רק 1200 – 1400 יהודים להגירה. לאור

⁸⁵⁵ מאת מ.ק. מגיבה ללא נמען, 3 ביולי 1944, אצ"מ, L15/277; Kranzler, Mantello p. 65

⁸⁵⁶ פוזנר ללא נמען, 5 ביולי 1944, אצ"מ, L15/80.

⁸⁵⁷ ויזנמאייר אל שר החוץ הגרמני, 6 ביולי 1944, משפט אייכמן, ג"מ, 44/1-4/103.

הנתונים הללו גיבש אינלנד 2 את התשובה שיש להחזיר, המלמדת על הנחישות שלא לממש את ההגירה על ידי נקיטת סחבת, עד להשלמת המטרה:

[אינלנד 2] שואף עד כמה שאפשר למנוע הגירת יהודים ואם היא בכל זאת תאושר, יש לדרוש גמול בעל ערך כתנאי לביצועו. כמו גם בהתחשב במדיניות הערבית שלנו מציעה Inland2 לבקש מהממשלה ההונגרית [...] לענות לשוויצרים ואמריקאים שבשום פנים ואופן אי אפשר להסכים להגירה לפלשתינה מפני שפלשתינה היא ארץ ערבית, [...] תשובה לנקיטת עמדה זו תהיה ככל הנראה רק בעוד כ- 14 יום עד שלושה שבועות, ועד סוף חודש זה כבר יהיה סגור מבצע היהודים בהונגריה באופן כללי, כך שבעצם אין טעם בהתערבות] הדגשה שלי – א.נ.].⁸⁵⁸

נראה שוויזנמאייר היה נתון ללחץ כבד בבדפשט מצד הרשויות ההונגריות, וכעבור ארבעה ימים, ב- 10 ביולי, היטלר נענה לעצת ויזנמאייר וריבנטרופ, והחליט לשתף פעולה בהגירת 7800 יהודים, בתנאי שההונגרים יתירו את החידוש המהיר של הגירויים. סטואי דיווח למועצת הכתר על החלטת היטלר לאשר הגירת 7800 יהודים ב- 12 ביולי.⁸⁵⁹ לדעת ברהאם, אייכמן שפעל מתוך הבנה מלאה עם הימלר, היה נחוש בדעתו – לאחר שההונגרים יקבלו את התנאים שהציב היטלר – "לערוך את הגירוש הצפוי של היהודים מבדפשט מרגע שיתחילו בו במלוא הפתאומיות ובמהירות כזאת שכולם יגורשו ממנה עוד לפני שיסיפקו להשיג נסיעה או אשרה לארץ זרה". אין הוכחות ברורות שהאמריקאיים או הבריטים ידעו על גישה גרמנית זאת.⁸⁶⁰

נראה כי גם קראוס רצה להאמין כי מעורבות מעצמות וגופים בינלאומיים, תאלץ את הגרמנים לאשר את ההגירה למענה פעל, כפי שאירע עם הפסקת גירוש יהודי ערי השדה. במכתבו הראשון של קראוס לברלס מאז הכיבוש, ב- 13 ביולי 1944, הביע אופטימיות יתרה ובישר כי לאחר משא ומתן ארוך וקשה הם הצליחו להשיג את רשות הרשויות ההונגריות ליציאת כל בעלי הסרטיפיקטים וכי:

הרשות הזאת ניתנה בהסכמת הרשות הגרמנית בברלין המוסמכת בעקרון ועתה ישנם סיכויים חיוביים ששוב לא יהיו קשיים מצד הרשויות הגרמניות ליציאת [...] בעלי סרטיפיקטים [...] התנאי היחיד הניתן לנו הוא, שסידורי ההגירה יתבצעו בקצב מהיר ביותר היות שהרשימות (21 במספר) שנשלחו עד כה מכילים 8243 סרטיפיקטים ובעליהם, ועוד 1000 ויזות של ילדים המונחים בשגרירות הטורקית שבכאן, סך הכול כ- 40 אלף אנשים.

כדי להבטיח סידור מהיר של יציאה ביקש קראוס להשיג אוניות טורקיות או אחרות בנמלי קונסטנצה או בורגס בחסות וליווי בטחוני של הצלב האדום הבינלאומי מדי שבוע. לפי תחזיתו האופטימית, יוכלו לצאת בדרך זאת מידי שבוע ארבעת אלפים עד חמשת אלפים אנשים.

⁸⁵⁸ וגנר אינלנד 2 למזכיר המדינה ושר החוץ, 6 ביולי 1944, איו"ש, א. לוץ, P19/13.

⁸⁵⁹ Braham, *Politics*, 1981, pp. 979

⁸⁶⁰ ברהאם, "הצלת יהודי הונגריה בפרספקטיבה היסטורית", עמ' 379.

אבקשך לפעול במשרד החוץ הטורקי בכל המהירות, בכדי שקבוצות הילדים (75 ילדים ו-7 מלווים) יוכלו לצאת לא כל עשרה ימים כי אם יום יום, וגם תשע המשפחות לא כל עשרה ימים כי אם יום יום. וכמובן [...] משמח [...] אילו יוכלו להגדיל את המספר של תשע משפחות ולהכפיל אותם. במקרה זה נוכל להגיע למספר יוצאים יומית בדרך היבשה של 1000 איש.

אמנם ההקלות שהובטחו על ידי הבריטים והטורקים בפרוצדורת הכנת אישורי יציאה, עדין לא התמלאו שכן לדבריו, עדין הוא נדרש לספק את כל הפרטים האישיים לכל שם ושם. הוא ביקש לפעול אצל משרד החוץ הטורקי שיקלו במתן ויזות המעבר. "יסוד השמות שברשימות (כמובן עם משפחותיהם) מבלי לחכות עד שאספק את כל הפרטים, כי כרגע איני מסוגל להשיג את כל הפרטים על כל בני המשפחות, כשם שעשיתי עד כה".⁸⁶¹

במכתב לפוזנר וקהני בגינבה, באותו יום, גם הוא אופטימי מאד, תאר קראוס בפניהם את הצלחתו להשיג אישור מממשלת רומניה (Enzer) ל-500 דרכונים עבור מועמדים כחוזרים למולדתם, כדי שיוכלו לשוב לרומניה. לפי לשון האישור, מועמדים אלה ימשיכו באוניות את הדרך מרומניה לארץ ישראל. לדבריו, פעולתו זו צלחה בזכות קשריו האישיים עם הממשלה הרומנית. בהשגת אישורים אלה התכוון קראוס למה שיתפתח מאוחר יותר לפרשת הימלטותה של משפחת פרוידיגר וקרוביה לרומניה בחודש אוגוסט. כן תאר את הצלחתו "לאחר מאמצים שלא יתוארו ושנמשכו שלושה חודשים", להשיג מממשלת גרמניה ומן הממשלה ההונגרית את האישור העקרוני לעליה עבור כל בעלי הסרטיפיקטים אך "בתנאי שנבצע בזמן הקצר ביותר". ההצלחה הזאת, כתב, נזקפת בעיקר הודות להתערבות נשיא ארצות הברית (Stefan) והכס הקדוש, שתיהן עוררו בהונגריה מהומה גדולה. "ולכן תהיה לה השפעה גדולה על הגורל של אחינו שעדיין נמצאים כאן". לקראוס היה יסוד להיות אופטימי בקשר לאפשרות ההגירה כאפשרות ריאלית, בשל הלחץ הבינלאומי שהלך וגבר, הלך הרוח החיובי שהתפשט בקרב הפקידות ההונגרית הבכירה וגם אולי בקרב פקידיים גרמנים בכירים בבודפשט, כמו יועץ השגרירות פיינה (Feine), אשר ביקשו לקדם את הגירת היהודים, בתנאי שתתקיים הגירה מהירה. כפי שיתברר בהמשך נוצרו שתי גישות גרמניות מתנגשות, אודות אישור ההגירה ליהודי הונגריה.

קראוס לא ידע בשלב זה, את מה שחלקים בשלטון ההונגרי ופקידים בשגרירות הגרמנית ידעו על תוכנית הגרמנית, כי בד בבד עם ההגירה המוגבלת, יתבצע גירוש יהודי בודפשט. בהמשך המכתב חזר קראוס והודיע כי 21 רשימות הסרטיפיקטים הגיעו, ובכך מסתכם מספר הסרטיפיקטים שברשותו לשמונת אלפים משפחות בערך, ובנוסף, ברשותם עוד אלף סרטיפיקטים עבור ילדים עם מלווים.⁸⁶²

⁸⁶¹ קראוס בבודפשט אל ברלס, 13 ביולי 1944, אצ"מ, L15/277. המכתב הגיע אל ברלס דרך פוזנר בגינבה.
⁸⁶² קראוס אל פוזנר וקהני, 13 ביולי 1944, איו"ש, א. פוזנר, P12/52. מוצג תביעה מס' 123 במשפט קסטנר.

תאום יציאת היהודים עם תיאודור הורסט גרל (Grell, T.G.)

לאחר אישור ההגירה בידי הממשלה ההונגרית, התקיימו ישיבות יומיומיות בקשר להגירה במשרד החוץ ההונגרי. ב-17 ביולי 1944 התכנסה ישיבה מכרעת בנושא, במשרד החוץ ההונגרי בהשתתפות גורמים שונים שעסקו בהגירה, וביניהם הורסט גרל, נציגו של ויזנמאייר והמומחה לענייני יהודים בשגרירות הגרמנית בבודפשט. בישיבה דנו בפרוטרוט בכל פרטי ביצוע ההגירה היהודית וסיכמו. תוכן פרוטוקול הישיבה נרשם במשרד החוץ ההונגרי וממנו ניתן ללמוד מי מן הגורמים היו קשורים להגירת היהודים, על מעמדו של קראוס ומה סוכם בה:

נוכחים: יועץ המשרד ד"ר אוסקר מור, יועץ השגרירות ארווין ולדאר, ונציגים מצד משרד החוץ, מצד משרד המסחר והתחבורה, יועץ משטרה ראשי ד"ר פרקש, קפיטן משטרה ד"ר בטיספאלבי, עבור משרד הפנים, האופטשטופיהרר, יועץ השגרירות, ד"ר גרל - מצד השגרירות הגרמנית, הקונסול השוויצרי שרל לוץ, המזכיר הנס שטיינר מצד השגרירות השוויצרית, וכן מיקלוש קראוס מיופה כוח הסוכנות היהודית, ואחר כך הופיע ליטננט קולונל הגינדרמריה פ. פרנצי.

יועץ המשרד אוסקר מור הודיע שקולונל הגינדרמריה קיראלי, מנהל המחלקה לביטחון ציבורי במשרד הפנים, יכול להעמיד את קרונות הנוסעים (גרניטורות) רק עד לגבול ההונגרי [– רומני – א.ג.], כלומר עד לוקושהאזה, וביקש את ד"ר גלוס להסכים לכך. את העברת הקרונות [...] אפשר יהיה לזרז על ידי כך שהשלטונות ההונגרים בבודפשט יבצעו את [בדיקות – א.ג.], המכס, ועל ידי כך ישהו פחות זמן בלוקושהאזה. ד"ר אדמונד גלוס הסכים לכך שקרונות המזוודות המצורפות לגרניטורות יסעו יחד לקונסטנצה. הישיבה החליטה שכל מהגר יורשה לקחת חבילה בת 50 ק"ג בקרון המזוודות, וחבילה בת 30 ק"ג עם חומרי מזון וצרכי לבוש בתוך המחלקה שלו. [...] אוסקר מור פנה ליועץ השגרירות [...] גרל בשאלה מתי אפשר לפנות לשגרירות הגרמנית לצורך רשום היתר יציאה, הפעולה האחרונה והחשובה שבלעדיה לא תתאפשר היציאה. הוא השיב שהקונסול לוץ יוכל להעביר את הפספורטים הקולקטיבים באופן ישיר אל השגרירות הגרמנית, אך בינתיים אין השגרירות במצב שתוכל לרשום היתר יציאה בפספורטים משום שיש להבהיר קודם עם הממשלה ההונגרית שאלה התלויה עדיין, שהוא אינו יכול לדבר עליה אך יועץ המשרד מור ודאי יודע במה מדובר" [הדגשה שלי – א.ג.].

למעשה גרל, המומחה לענייני יהודים בצירות הגרמנית, רמז למשתתפי הישיבה שהגירת יהודים תתאפשר רק בתנאי שהונגריה תתיר חידוש מהיר של גירוש היהודים הנותרים, אך הם לא הבינוהו, לבד מיועץ המשרד, אוסקר מור, שכנראה ידע על כך.

מטרת הישיבה היתה להסדיר את יציאת היהודים, אך הישיבה הסתיימה בנקודה שבה התחילה: חוסר נכונות גרמנית לתת את היתר היציאה כאן ועכשיו. לוץ ניצל את המפגש לבקש הקלות לכ-80 פקידים יהודים במחלקת ההגירה בשגרירות השוויצרית (המשרד הא"י), המוגבלים בתנועתם החופשית, דבר המכביד על עבודתם במבצע הוצאת היהודים בעלייה הצפויה. כן ביקש לשחררם

מנשיאת הכובץ על מנת שיוכלו לעבוד במשך כל היום. גרל התנגד לבקשה אך לאחר דיון ממושך קיבלו את השקפת לוץ שאנשים עם טלאי צהוב לא יכולים לעבוד בצירות השוויצרית, לכן על ליטננט קולונל פרנצי הטילו לתת שחרור מנשיאת טלאי ל- 80 איש ששמותיהם ימסרו לו על ידי קראוס, ו"יוליוס קיראלי משיג את הסכמת שר הפנים לכך".⁸⁶³

קראוס הוצג בפני גרל, בעת הישיבה, כפקיד בצירות השוויצרית ללא ציון יהדותו ותפקידו. רק בפרוטוקול המתורגם לגרמנית הופיע תוארו כנציג הסוכנות היהודית. ועדיין נותר, לדברי קראוס, לברר למה רמז גרל במשפט המעורפל על הצורך לברר שאלה התלויה בהונגרים.⁸⁶⁴

החלטות נוספות שהתקבלו באותן ישיבות במשרד החוץ שעסקו בהגירה היו: רשות להרכיב דרכון שוויצרי קולקטיבי; רשות הרכבות ההונגרית תקצה מדי שבוע רכבת בעלת 30 קרונות נוסעים, ובכל אחד 72 מקומות ישיבה, וכן שני קרונות מטען; המשלוחים ילוו על ידי פקידי הצירות השוויצרית ופקידי הצלב האדום הבינלאומי עד קונסטנצה; הרכבות תשאנה את דגלי הצירות השוויצרית והצלב האדום הבינלאומי; כל קבוצה תלווה על ידי יחידה חזקה חמושה של המשטרה ההונגרית; הזימון לשרות העבודה יושעה עד מועד ההגירה. לדברי קראוס, "במהלך ישיבות אלו העמיד משרד החוץ ההונגרי שליח מיוחד לרשותי, שהביא את דיווחי לידי מר ברלס בטורקיה".⁸⁶⁵ הגרמנים חזרו אם כן, במהדורה נוספת, על תוכנית הצלה רחבה, שאמורה להעסיק את ראשי היהודים תוך פעולה אינטנסיבית לקדם גירוש רחב, והפעם את יהודי בודפשט. אלא שהתנאים השתנו, וממשלת הונגריה היא שדחפה עתה יחד עם גורמים בינלאומיים את ההגירה.

מתקפה דיפלומטית הונגרית למען הגירה

לאחר הישיבה עם גרל, אשר סיכמה את פרטי יציאת היהודים, פתחה ממשלת הונגריה במתקפה דיפלומטית שבאה לתקן את הנזק שנגרם לה במערב, ולהודיע על שינוי מדיניותה כלפי היהודים.

בשלב ראשון, הופץ יום למחרת, ב-18 ביולי, חוזר בין הנציגויות הניטרליות, ובו הודיע משרד החוץ ההונגרי, אשר טיפל בתקופה זו בבעיה היהודית, שהוא מכיר בחסות המדינות השונות על היהודים העומדים לפני הגירה אל מחוץ לגבולות המדינה. הנציגות השוויצרית, כמייצגת את בריטניה, הוכרה גם כמייצגת את הסוכנות היהודית לצורך הטיפול שלה בבעלי רישיונות העלייה.⁸⁶⁶ כן נמסרה באותו יום תגובת משרד החוץ ההונגרי למכתב מנשיא ארצות הברית שנשלח אליה ב-27 ביוני, וביום שלמחרת ניתנה תשובת הונגריה למכתב ששלח מכס הובר להורטי ב-7 ביולי. במכתב לנשיא ארה"ב נאמר, בין השאר, כי שאלת היהודים בהונגריה הפכה לבעיה לאומית. בכך נהגה הונגריה בבעיה כפי שארצות הברית נקטה בבואה להגן על הגזע של הלבנים מפני הכושים. בסוף המכתב הוסיפו שבשבעות האחרונים "הממשלה ההונגרית אפשרה להעביר

⁸⁶³ 17 ביולי 1944, משפט קסטנר, ג"מ, 512/7III/ב. סומן כמוצג פ"ט במשפט. עדות נוספת לכך במכתבו של קראוס אל ברלס ב-29 ביולי 1944, אצ"מ, L15/277; L15/374; S6/5555.

⁸⁶⁴ עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1944, ג"מ, תיק ב' / 2 / 512, עמ' י"ד - 33-36.

⁸⁶⁵ 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 7.

⁸⁶⁶ אשר כהן, המחותרת החלוצית בהונגריה, עמ' 171.

עזרה כספית ליהודים ההונגרים והגירת מספר גדול של יהודים למדינות ניטרליות, דהיינו לפלשתינה⁸⁶⁷.

לאחר הישיבה עם גרל נפגשו ראש הממשלה ההונגרי, סטואי, הציר השוויצרי בבודפשט, יגר, והקונסול לוץ. המטרה היתה לבקש את שיתוף הפעולה של הממשלה ההונגרית להבטחת מבצע ההגירה. יגר הזהיר את ראש ממשלת הונגריה בשל הצעדים האנטי יהודיים שממשלתו נוקטת. לוץ אמר כי היה רוצה לקבל הבהרות מרגיעות מצד הממשלה ההונגרית כי היא תיגש מיד למימוש מבצע ההגירה ותהיה מוכנה לפתור את הקשיים שיופיעו, כי רק לאחר הבטחה כזאת הוא יוכל לקבל את האחריות להוצאות הגדולות שמצריך התחלת מבצע שכזה. עוד ביקש כי:

1. כל עוד שלא ייגמר מבצע ההגירה לארץ ישראל, לא ישלחו יהודים המופיעים ברשימת ההגירה לעבודה בחו"ל ולגירוש, ולא יקראו לשרות העבודה ההונגרי.

2. שיקבעו אצל הגרמנים שהדרכונים הקבוצתיים יסודרו ללא הגבלות מיוחדות בבודפשט, ולא יהיה צורך לבקש ייפוי כוח לרישיון היציאה מברלין, דבר המעכב את היציאה.

3. האנשים המתכוונים להגירה, בסה"כ 9000, יחכו בדירותיהם עד יום הנסיעה. במקרה שזה לא יתאפשר, מבקש את השגחת הצלב האדום על מחנות האיסוף הללו. בכך מבקשים לבטל את בקשת משרד הפנים לרכז את היהודים המהגרים במחנות, מחשש שיקרה מה שקרה במחנה קישטרצה, בעת שהגרמנים גרשו את היהודים בלא ידיעת השלטונות ההונגרים.

תשובת ראש הממשלה הייתה: מאחר והממשלה ההונגרית אפשרה את ההגירה לארץ ישראל הוא לא רואה שום מכשול בסיום ההכנות להגירה. המשלוחים לעבודה לחו"ל ייפסקו ולכן אין סכנה שאלו המופיעים ברשימת ההגירה יגיעו לחו"ל. "אינני יודע שמצד גרמנים רשמיים ישנה עמדה אחרת מזו שהודיעו עליה לממשלה ההונגרית. אם היו התבטאויות גרמניות מסוימות בעניין המבצע [גירוש – א.נ.], זה רק יכול לבוא מצד פקידים נמוכי דרג, אבל כדי להרגיע שוב אדבר עם השגריר הגרמני המקומי". כן הבטיח שידבר עם השגריר הגרמני שייתן את הדרכון הקולקטיבי בבודפשט בשגרירות הגרמנית, בייפוי כוח של עצמה (לא לחכות לאישור מברלין? – א.נ.). ראש הממשלה הורה למנהל המחלקה הפוליטית שיפגיש את נציגי משרד הפנים והרשויות הרלוונטיות ההונגריות עם הצירות השוויצרית לתאום כל המהלך, וסידר שהיהודים לא ירוכזו במקומות איסוף, אלא יחכו בדירותיהם.⁸⁶⁸

⁸⁶⁷ משרד החוץ ההונגרי המלכותי בנוגע לטיפול בבעיית היהודים בהונגריה, 17 ביולי 1944, אצ"ד, תיק קראוס מס' 8. עוד נאמר במכתב התשובה: מאחר והתעמולה החתרנית של היהודים בלטה יותר ויותר, ראתה עצמה הממשלה נאלצת להרוס את השפעת היהודים. הם הופרדו מיתר האוכלוסייה וכווננו אל עבודה מועילה הן בארץ והן בחו"ל. "בעניין זה אף פעם לא הזניחה הממשלה ויתר הרשויות את צווי ההומאניות". המכתב המשיך ותיאר את הטיפול לו זוכים היהודים שם; בלה ואגו, "ממשלת בריטניה וגורל יהודי הונגריה בשנת 1944" בתוך: ישראל גוטמן (עורך), ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה – הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי השני של חוקרי השואה, ירושלים: יד ושם תש"ל אפריל 1974, עמ' 27. (להלן: ב. ואגו, "בריטניה וגורל יהודי הונגריה")

⁸⁶⁸ פרוטוקול מן המפגש עם הציר יגר והקונסול לוץ, 21 ביולי 1944, איו"ש, JM/3736 MOL BM; "Bela Vago"; The Horthy Offer – A Missed Opportunity for Rescuing Jews in 1944"; In: Ed. Randolph. L. Braham;

האם הייתה זו היתממות או שקר מכוון מצד ראש הממשלה ההונגרי, שהרי קשה להאמין שלא ידע מהם התוכניות הגרמניות, או שמא קיווה שהתוכניות הגרמניות לא יתממשו, ופעל בהתאם לתקוותיו?

עוד באותו יום התקשר שגריר הונגריה בטורקיה, ברון טיארני (Thierry) אל ברלס, על פי דרישת משרד החוץ ההונגרי, לעדכנו בהתפתחות העניינים ובתוכן ההחלטות שסוכמו בדבר מימוש הגירת היהודים. בדיווח מסר ברון טיארני כי הממשלה ההונגרית הסכימה לדרישה לתת אמצעי יציאה לבעלי סרטיפיקטים מאושרים לארץ ישראל, לפי הרשימות הנמצאות בצירות השוויצרית בבודפשט. השלטונות ההונגרים רוצים מצדם להאיץ את היציאה של בעלי האישור, בלא דיחוי. ההוצאות הכספיות של היציאה ימומנו על ידי מקורות יהודים מקומיים. בנוסף, ממשלת הונגריה קיבלה את הבקשות הבאות: יהודי הונגריה בעלי קשר למשפחות יהודיות בשבדיה יוכלו לקבל היתר הגירה לשבדיה או פלשתינה; להקל על ההגירה הצפויה לארץ ישראל; לקבל הצעת הועד לפליטי מלחמה (W.R.B) להתיר לשלוח חבילות מזון ליהודים בהונגריה; מתן אישור יציאה לילדים יהודים, מתחת לגיל עשר, לארץ ישראל. לדבריו, ממשלת הונגריה עשתה צעדים נחוצים עם השלטונות הגרמניים כדי להבטיח את המעבר דרך בולגריה ורומניה. גם השלטונות הגרמנים הסכימו באופן עקרוני לדרישה זאת. הוסכם שכל עוד מתייחסים לתוכנית גרוש היהודים מהונגריה, לא ימשיך מבצע ההגירה. מצד שני, נאמר, הכרחי להעסיק יהודים בעבודה במדינה לטובת המאמץ המלחמתי.⁸⁶⁹

אנו רואים כאן גרסה הונגרית, שהופצה ליהודים ולעולם, שהעלימה את התנאים שהציבו הגרמנים בפני ההונגרים, של הסכמה להגירה כתנאי לביצוע גירוש. ברלס טען בפני טיארני כי את העובדה של גרוש היהודים מהונגריה לפולין לא ניתן להכחיש. עובדות אלה אושרו אף על ידי העיתונות נאצית, ומזכיר המדינה ההונגרי, אנדרה, הצהיר ברדיו ב- 25 ביוני, שהשאלה היהודית בהונגריה יכולה להיפתר על ידי השמדה או על ידי טיהור. ברלס ביקש את התערבות ממשלת הונגריה אצל ממשלות רומניה ובולגריה כדי להשיג הקלה ביחס למעבר דרכן, וזה הבטיח כי שגרירות הונגריה בטורקיה תהיה מוכנה לעזור בעבודת הצלת יהדות הונגריה.⁸⁷⁰

Vago; (להלן: "Contemporary Views On The Holocaust"; Kluwer – Nijhoff Publishing 1983 p. 26. (Horthy Offer")

⁸⁶⁹ ברון טיארני טען שהשמועות ביחס לרצח הנרחב של יהודים הן בדיות; שממשלתו לא הייתה מעורבת בגרוש היהודים לפולין אבל הסכימה לדרישה של השלטונות הגרמנים לשלוח יהודים לגרמניה לעבודה בתנאי שהעובדים יוכלו לקחת את משפחותיהם עמם. בכך ניסה להשיב על ההאשמות הקשות שנפוצו אז בתקשורת ובדעת הקהל הנסערת במערב, בעקבות פרסום הדוחות על אושוויץ ושואת יהודי הונגריה.

⁸⁷⁰ דו"ח ברלס על מצב יהודי הונגריה, 18 ביולי 1944, אצ"מ, S6/5555. המכתב פותח: "קיבלתי דיווח בטלפון ב- 17.7 [...] נקראתי על ידי השגרירות ההונגרית באנקרה ב- 18.7. ברון טיארני דיווח לי שהשגרירות קיבלה הוראה למסור לי את ההודעה הבאה"

הנתונים שמסר ברלס לברון טיארני על השמדת יהודי הונגריה היו הנתונים ששלח קראוס בדו"ח שלו לפוזנר – מנטלו ב- 19 ביוני: מהתאריך 15.5.44 עד ל- 10.6.44 גורשו 335 אלף יהודים על פי הנתונים הבאים: מקרפטיה התחתית: 106,000 יהודים, מטרנסילבניה: 94,000 יהודים, מהונגריה העליונה: 35,000 יהודים, מאזור טיסה: 75,000 יהודים, מהונגריה הדרומית: 25,000 יהודים. סך הכל 335,000 יהודים מגורשים.

קפלן שהה בטורקיה בזמן המפגש בין הברון טייארי וברלס וערך שינויים בדרכי העבודה של מה שכונה: 'המועצה הכללית לעזרה והצלה', מן הסתם על רקע הזעזוע שעברה הלשכה בקושטא, עם פרסום הידיעות בעולם על שואת יהודי הונגריה. במסגרת זו התכנסה ישיבת המועצה לעזרה והצלה ב- 22 ביולי. שם מסר ברלס על השיחה עם השגריר ההונגרי שתמציתה: "תינתן רשות יציאה לכל בעלי רישיונות העלייה הרשומים ברשימות שנמסרו לצירות השוויצרית בבודפשט. (למעלה מ- 8000 ראשי משפחה). הממשלה תתחיל בהוצאה לפועל של החלטה זו בעוד שבועיים בערך"; עוד הוסיף כי ממשלת הונגריה פנתה לגרמניה בדבר מתן מעבר דרך השטחים הכבושים על ידה וקיבלה תשובה פרינציפיונית חיובית. הידיעה הזאת והודעת הממשלה מתאשרת בעיתונות המקומית, במברקים מגינבה, מהודעתו של הנונציוס המקומי וממכתבו של קראוס. לדבריו, 8000 רישיונות העלייה מקיפים לפחות 25 אלף נפשות. הסיכוי מצריך פעולה מהירה.⁸⁷¹ כאן אנו שומעים מפי ברלס כי דובר עם ברון טייארי על רשות יציאה ל- 8000 משפחות, אך אלו מונים רק 25 אלף נפש לפחות, ולא 40 אלף נפש.

בשובו ארצה אמר קפלן על כך: "זה [...] תפקיד גדול וזכות גדולה שנופלת עלינו, קיימת קונסטלציה מיוחדת במינה" להצלה. הנהלת הסוכנות ושליחי הישוב החלו בשלב חדש של פעילות מאומצת: בקושטא החלו לטפל בסידורי הרכבות; מגינבה דרשו חלוקת רישיונות עליה נוספים להונגריה, ופניה לכל הארצות, ובפרט לארצות הברית, להכניס לרשימות את עשרות אלפי הילדים שעוד נותרו בחיים בהונגריה. ביום בו ניתנה הצהרת הורטי החל משה שרת לבדוק מחדש את נכונותן של שווייץ ושבדיה לקלוט ילדים: שווייץ הודיעה על נכונותה לקבל "מספר מסוים" של ילדים, ושבדיה הסכימה לקבל כל יהודי מהונגריה שאזרח שבדי יערוב להחזקתו. דובקין השיג רשות לכניסתם של 3000 ילדים לספרד בשלב ראשון, במקרה שיתעוררו קשיי מעבר דרך טורקיה. גרינבוים פנה לקהילה היהודית באוסטרליה, מסר להם על ההתפתחויות מאז ה- 20 ביולי, וביקש השגת אשרות כניסה לאוסטרליה עבור ילדים מהונגריה, ורשימת שמות מועמדים לחלופין. כן העביר לממשלת פולין הגולה שמות של פליטי פולין בהונגריה, כדי שתסייע בהוצאתם משם.⁸⁷²

הצלב האדום הבינלאומי נכנס לפעולה

מדיניותה החדשה של ממשלת הונגריה, הובאה גם לידיעת קארל בורקהרט (Burekhardt, K.), ממלא מקום נשיא הצלב האדום הבינלאומי, על ידי דה טאהי, מיופה הכוח ההונגרי בברן, ב- 18 ביולי. דה טאהי הודיע כי ממשלתו תתיר למשלחת הצלב האדום לסייע לכל היהודים בגטאות ובמחנות, ותתיר הגירתם של כל הילדים היהודים בני פחות מעשר שנים, אם אפשר לארץ ישראל. לדבריו, ממשלת גרמניה הודיעה כי אינה מתנגדת להגירה. כל היהודים, שבידם אשרת כניסה לארץ ישראל, יורשו לעזוב את תחום הונגריה בתנאים שנקבעו לגבי הילדים הנ"ל. אף לכך הושגה

⁸⁷¹ קושטא אל הסוכנות היהודית וועד ההצלה, 30 ביולי 1944, את"ה, 14/798.

⁸⁷² פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 428-429.

הסכמת הרייך, לדבריו. כל היהודים ההונגרים, שיש להם קרובים או קשרי מסחר עם שבדיה יורשו לנסוע לשם או לארץ ישראל, בהסכמת הרייך.

בעקבות המפגש בין דה טאהי ובין בורקהרט, הוציא הצלב האדום הודעה לעיתונות ובו נאמר כי לאחר פניות של הארגון אל שלטונות הונגריה הודיעה ממשלת הונגריה רשמית לצלב האדום, כי משלוחי היהודים ליעדים שמחוץ לתחום הונגריה הופסקו, וכן פרוט כל ההסכמות עליהם הודיע דה טאהי. ממשלת הונגריה היתה מעוניינת שהצלב האדום יפרסם בעיתונות את עמדתו החדשה, והצלב האדום נענה למשאלה זו. בן טוב סיכם את המצב, עם כניסת הצלב האדום הבינלאומי לפעולה בהונגריה: "הצלב האדום, שניהל מדיניות של שתיקה ואי התערבות, חש אחריות מסוימת ליהודי הונגריה, במיוחד נוכח מעמדו הירוד בדעת הקהל בשווייץ, שדרשה פעולה. הבעיה היתה שעד אותו זמן הוחמצו כל האפשרויות להציל אותם יהודים. ואולם עתה התחילה תקופה חדשה". באותו יום בו נערכה הפגישה בין דה טאהי עם בורקהרט, ב-18 ביולי, זימן הורטי את ויזנמאיר והודיע לו כי הוא מסרב לקבל את דרישותיה של ממשלת גרמניה בעניין יהודי הונגריה. שירמר, דמות מוערכת ובכירה בצלב האדום הבינלאומי ונציגה בברלין, הגיע לבודפשט יום למחרת, ב-19 ביולי, כדי למסור את אגרתו של מכס הובר, נשיא הצלב האדום הבינלאומי, להורטי.⁸⁷³

שירמר נפגש עם פקיד במחלקה הפוליטית במשרד החוץ ההונגרי והציג לפניו את העזרה שמתכוון הצלב האדום בינלאומי להגיש ליהודים המתכוונים להגר לארץ ישראל או לארצות אחרות, כולל שרותי רכבות ושכירת אוניות וכדו'. הפקיד השיב לשירמר: "יש] לממשלה ההונגרית אין מה להסתיר בעניין השאלה היהודית והיא תעניק טיפול בכוונה טובה למה שהצלב האדום הציע וביקש. הממשלה תודיע את החלטתה לבקשת הצלב האדום הבינלאומי תוך יום יומיים". שירמר ביקש לבקר את היהודים בבתי המסומנים בכוכב צהוב, ולהודיע על הפסקת הגירוש לעבודה אל מחוץ לגבולות הונגריה, כך שהיהודים יישארו בתוך הטריטוריה ההונגרית. במקום המצב הנוכחי הציע שיכניסו את היהודים לגטו כפי שזה קיים בטרזינשטאט, שם ביקר לאחרונה, ובו נמצאים כ-20 - 30 אלף יהודים, ומצא שזה מספק למדי, ויכול להיות פתרון מתאים בהונגריה.⁸⁷⁴

גורם חשוב אחר שקיבל ב-18 ביולי את ההודעה על מימוש 'הצעת הורטי' היתה ממשלת בריטניה. התנאי להגשמת התוכנית היה נכונות אמריקאית ובריטית לבצע את הצד הטכני של הפעולה (מימון, תובלה, אספקה ומתן אשרת כניסה לארצות השונות). ממשלת בריטניה תמכה עקרונית ברעיון, תוך הסתייגות, מחשש שבסופו של דבר המקלט של אותם יהודים יהיה בא"י או באנגליה, שם יופיעו עשרות אלפי יהודים שקליטתם לא תתאפשר ולא רצויה מבחינה פוליטית. התחיל מיקוח בניסיון להגביל למינימום את מספר היהודים שיעזבו את הונגריה, ונעשו מאמצים להטיל את האחריות לביצוע התוכנית של הגירה וקליטה על האמריקאים. מתנגד בולט היה שר

⁸⁷³ בן טוב, **הצלב האדום**, עמ' 163 - 173. אמנם תשובת הורטי למכתבו של הובר ניתנה רק ב-12 באוגוסט, אך תוצאות הגישה המבוטאות בה הורגשו כבר בשלב מוקדם יותר.

⁸⁷⁴ פרוטוקול אודות המגעים עם שירמר, משרד החוץ ההונגרי, המחלקה הפוליטית, מחלקה 9, מחלקה 5, אל: ראש הממשלה, שר הפנים, יונגרט, 21 ביולי 1944, איז"ש, JM/3736 MOL BM.

המושבות הבריטי שהתנגד בצורה קטגורית להסדר שהוצע על ידי הצלב האדום להצלתם של 41 אלף יהודים מהונגריה דרך רומניה, בכיוון טורקיה.⁸⁷⁵

בעקבות הישיבה עם גרל, ב- 17 ביולי, החלו באופן רשמי בהכנת הדרכון הקולקטיבי. הוא תוכנן להכיל שמות 40 אלף נפש בערך. הדרכון הקולקטיבי הראשון הוכן במהירות גדולה, שכן כבר ב- 21 ביולי דיווח ויזנמאייר שהדרכון נמצא כבר בידיו.

ב- 22 ביולי כתב ברלס לקראוס, לאחר הפגישה עם השגריר ההונגרי בטורקיה, הברון טייארי, כי

לגבי האישור של מספר המהגרים :

זה תואם את הודעתך ואנו מודעים לגודל העצום של תפקידנו בהקשר זה [...] מוכנות בשבילנו כמה אוניות בקונסטנצה היכולות לעשות שרות "הלוך וחזור", ואני לוקח על עצמי לטפל בכל משלוח המגיע לקונסטנצה [...] אשתדל שהשלטונות כאן וגם המשלחת בבודפשט יקבלו את ההוראה לדאוג לויזות מעבר לאלה הבאים ברכבת דרך בולגריה, או ברכבת או אונייה מרומניה.

לסיום ביקש מקראוס שינקוט בכל הצעדים כדי להפעיל, בעזרת השלטונות, את היציאה ואת ההסעה של היהודים, המצוידים באישורים המתאימים. הם עצמם מסתייעים בגורמים שונים להוציא אל הפועל את העלייה, כמו הוננציוס של הוותיקן. את מכתבו סיים: "מבקש שתבין שעושים כול מה שרק ניתן [...] אצל ד"ר חיים [ויצמן – א.ג.] וסטפן [ארה"ב – א.ג.] כדי לתת לאחינו עזרה ותמיכה במצב הטראגי הנוכחי".⁸⁷⁶

גם חברי ועדת ההצלה בקושטא כתבו לקראוס, באותה הזדמנות, והביעו את אמונם כי הפעם יתממשו התקוות מפני שהן מלוות בדרישות והצעות מוחשיות :

אנו מצפים בכיליון עיניים למשלוח הראשון לקונסטנצה, מקום שם כבר עומדים הכלים שלנו, [...] מוכנים להביא סוף סוף את אחינו לכאן". ולתזכורת הוסיפו: "אנחנו גם מקווים שהועדה של המשרד הארצישראלי יקבע תור לעליה, שתתחשב גם בימים קשים אלה, בזכות הקדימה של החלוציות ותבין גם את הנחיצות לעזור לפליטים להגיע הביתה [...] זהו אירוע היסטורי ועמנו לא ישכח את אלה שפעלו למימושה".⁸⁷⁷

⁸⁷⁵ ואגו, "בריטניה וגורל יהודי הונגריה", עמ' 28, 177 - 178; דיווחים נוספים על היתר ההגירה: ב- 20 ביולי דיווח שגריר בריטניה בברן על האישור של ממשלת הונגריה להגירת היהודים שברשותם ויזות כניסה לארצות שונות, כולל פלשתינה. השלטונות השווייצרים דיווחו שממשלת גרמניה תיתן היתרי מעבר מארצות כבושות. סידורים הכרחיים ליציאה זו נעשים על ידי הצירות השווייצרית בבודפשט בשיתוף פעולה של המשרד הא"י בבודפשט. הצלב האדום הבינלאומי דיווח לבנות הברית שהוא קיבל "הבטחה הונגרית רשמית" שהגירושים פסקו והצלב האדום הוסמך לספק עזרה ליהודים הניצולים, והוסמך על ידי ההונגרים לשתף פעולה בפינוי ילדים יהודים מתחת לגיל 10 שברשותם ויזות "למדינות קולטות" ו"כל היהודים המחזיקים ויזות כניסה לפלשתינה".

⁸⁷⁶ ברלס אל קראוס, 22 ביולי 1944, אצ"מ, S6/5555, L15/277.

⁸⁷⁷ אל קראוס, ללא חתימה, 22 ביולי 1944, א. קושטא-הונגריה, מס' 237.

ב- 24 ביולי כתב ויזנמאייר לאינלנד 2 כי הצירות השוויצרית הודיעה היום, באמצעות מיניסטרוון החוץ ההונגרי, כי החלה להכין את מבצע הוצאתם של יהודים הונגריים, על סמך הבטחה נוספת של הממשלה ההונגרית, כי לא חל מפנה בעמדה העקרונית החיובית של הונגריה כלפי מבצע זה. לדבריו, קיימת הסכמה של הממשלה ההונגרית כי ההכנות הן **טכניות בלבד** (הדגשה שלי – א.נ.) והמועד למימוש התוכנית תלוי במימוש התנאי אשר הוצג ע"י גרמניה-לפניו יהודי בודפשט.

הצירות השוויצרית הודיעה לשגרירות הגרמנית כי הוגשו לה תעודות עליה לארץ ישראל עבור 8700 משפחות (כך! – א.נ.), שהן בסך הכל כ- 40 אלף איש. על כך יש עוד להוסיף 1000 ילדים מתחת לגיל עשר שנקבעו על ידי ראש המיניסטרים ההונגרי ב- 27 ביוני.

ויזנמאייר הסביר את פשר ההבדל הניכר בין הרשימה השוויצרית לבין הרשימה של אינלנד 2, המדברת על 7000 איש בערך. לדבריו, מיניסטרוון החוץ ההונגרי חיווה את דעתו שמדובר בשגיאות כתיב והכוונה היא **לאנשים ולא למשפחות**, ולכן ביקש נקיטת עמדה רשמית בעניין זה. בהמשך כתב כי שוויץ עומדת על כך שהיהודים יועברו לארץ ישראל מפני שאינה מסוגלת לקלוט את היהודים הללו בארצה. בסיום העלה את עמדת אייכמן בנידון, לאור עמדת הפיהרר שהושמעה בעבר, ועל יסודה החליט אייכמן לגרש את יהודי בודפשט במהירות ולסיימה עוד לפני שתתקבל החלטה בעניין ההגירה.⁸⁷⁸ כפי שנראה בהמשך, עמדת אייכמן עמדה בסתירה לעמדת ויזנמאייר, ואף של היטלר, כי יש לכבד את ההבטחה לממשלת הונגריה להגירת 7800 יהודים, ובתמורה יגורשו שארית היהודים.

הכניסה לבית הזכוכית

ב- 24 ביולי, נכנסו עובדי המשרד הא"י לבית המסחר לזכוכית (uveghaz) ברחוב ואדאס 29 (Vadasz), של ארתור וייס, אשר כונה בית הזכוכית / ואדאס, לאחר שהמתחם נרכש, כביכול, בידי קראוס, והפך לבניין שוויצרי במעמד אקסטריטוריאלי. הבניין הפך להיות למשרד להסדרת ההגירה לארץ ישראל. בבניין עבדו על יצירת הדרכון קולקטיבי, על ידי רישום קבוצתי של מי שעתידיים לצאת לארץ ישראל, והעניקו לכל מי שנרשם אישור בשם שגרירות שוויץ כי הנ"ל עתיד להגר לא"י ולכן נתון לחסות ממשלת שוויץ.⁸⁷⁹ (אין זה, בשלב הנוכחי, השופס הידוע שהופיע לאחר הפיכת צלב החץ). עד מהרה עברה עבודת כל התנועות החלוציות לבית הזכוכית, בשל חופש הפעולה שהעניק מעמדו האקסטריטוריאלי.

על פי מכתביהם של שירמר ובורן מבודפשט לצלב האדום הבינלאומי נודע כי: העלייה לארץ ישראל נכנסה לתאוצה מרבית, לאחר ה- 25 ביולי, כ- 8700 משפחות יהודיות הכוללות ביחד כ- 40 אלף אנשים ובנוסף 1000 ילדים ללא הורים יועברו בזמן הקרוב לארץ ישראל דרך רומניה וטורקיה; טרנספורט ראשון של כ- 2000 אנשים יעזוב את בודפשט בעוד כשמונה עד עשרה ימים; הצלב האדום יספק את האמצעים של הטרנספורט וצרכים אחרים של הנסיעה, ופ. בורן ילווה את

⁸⁷⁸ ויזנמאייר אל פושל ברלין אינלנד 2, 24 ביולי 1944, משפט אייכמן, לשכה 06, ג"מ.
⁸⁷⁹ ראיון של תיאודור לזר עם מיכאל שלאמון, 19 בינואר 1958, אייו"ש, 03.797.

המשלוח (lot) הראשון עד קונסטנצה; הצלב האדום ידווח במברק אם משלוח של מזון יהיה נחוץ; שמו שטרן, יו"ר המועצה היהודית, יעזוב בזמן הקרוב לפלשתינה; לפי הבטחה שניתנה לצירות השוויצרית בסופיה, ממשלות רומניה ובולגריה יסכימו לערוב לכל האמצעים של צרכי הטרנספורט לפי התוכנית המפורטת.⁸⁸⁰

בינתיים שלח קראוס מברק ב- 25 ביולי, ובו הודיע כי קבוצה ראשונה של אלפיים יהודים מוכנה ליציאה לרומניה, וממשלת רומניה הסכימה למעבר של שמונת אלפים מהגרים הונגרים דרכה,⁸⁸¹ דבר שא. ל. זיסו יושב ראש ההנהלה הציונית ברומניה, עמל עליו רבות להשיגו, על פי בקשת קראוס.⁸⁸² בו ביום השיב ברלס והורה לקראוס לטפל במשלוח עד קונסטנצה, כי העניינים שהיו קשורים בהמשך הנסיעה מקונסטנצה סודרו כבר. "חשוב ביותר שהמשלוח הראשון יצא ללא דיחוי. טלגרפו במהירות".⁸⁸³

אם היה לרגע נדמה שהעניינים הולכים ונפתרים בא מכתבו של פוזנר לקראוס, באותו יום, המספר כי למרות המאמץ הרב המושקע במימוש ההגירה (משה שרת נמצא בלונדון בעוד אליעזר קפלן וחברים אחרים פועלים בקושטא), "תוכנית ההצלה נתקלת בקשיים גדולים בעיקר בבירתו של לוקר" [לונדון – א.נ.].⁸⁸⁴ הקשיים נבעו בגלל אי נכונות בריטית לפתוח את ארץ ישראל בפני הפליטים היהודים. אמנם הבריטים רצו לקבל את ההצעה ולהציל חיי יהודים רבים, אך זאת על ידי מציאת מקלט זמני ליהודים בשטחים של ארצות ניטרליות או בנות הברית. לקח כחודש ימים עד אשר הצליחו האמריקאים לשכנע את הבריטים להצטרף אליהם ולהביע את תמיכתם בתוכנית.⁸⁸⁵

שתי תוכניות ההגירה, של קראוס וקסטנר, מתנגשות

במקביל לתוכנית ההגירה הגדולה שהוביל קראוס יחד עם הרשויות ההונגריות והשוויצריות, המשיך קסטנר בפעולות ההצלה בחסות הגרמנים: העברת 15 אלף האנשים שנמצאו בשטרסהוף ו- 1684 האנשים שנמצאו בברגן בלזן, למקום מבטחים, ופעולות הצלה נוספות באמצעות סחר חליפין עם המחלקה הכלכלית של בכר.

⁸⁸⁰ ללא תאריך, כנראה נשלח בין ה- 25 ביולי ל- 1 באוגוסט, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HIV, מס' 305.
⁸⁸¹ מברק של ברלס אל גרינבוים, שרתוק, נחום גולדמן, 3 באוגוסט 1944, במברק דיווח על המברק מקראוס בתאריך

ז'ה, אצ"מ, L15/282.
⁸⁸² אל פרץ, רפי, צבי, זיגפריד ומשפחת קרונה, ללא חתימה, מוועדת ההצלה בקושטא, 30 ביולי 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HVI, מס' 239; אל קראוס, ללא חתימה, מוועדת ההצלה בקושטא, 31 ביולי 1944: "שמחנו לשמוע במברקך האחרון שהמשלוח של 2000 יצא בקרוב, וגם מזיסו קיבלנו ידיעה שהטרנזיט אושר", א. קושטא - הונגריה, Z1063/HVI מס' 240.

⁸⁸³ ברלס אל קראוס בצירות שוויץ בבודפשט, 25 ביולי 1944, אצ"מ, L15/277.
⁸⁸⁴ מגיבה אל קראוס, 25 ביולי 1944, איו"ש, א. פוזנר, P12/52. המכתב נמצא רק בחלקו.
⁸⁸⁵ ראה על כך בהרחבה, Bela Vago, "Horthy Offer" pp. 23 – 45.

פרוידגר העיד כי ליציאה הצפויה של 2000 היהודים בחסות הצלב האדום והצירות השוויצרית, דרך רומניה לא"י, קדם ויכוח בין קראוס, קסטנר ופרוידגר, על השאלה האם יש לתת לגרמנים כסף כדי להבטיח את יציאת היהודים ללא עיכוב וחבלה. החשש היה שכאשר יגיעו היהודים לגבול, יכולה קבוצה של חיילי ס"ס לירות בהם ולחטוף את כל הרכבת. זה, אמנם, היה יכול להתרחש גם ללא קשר לאישור הגרמני ליציאת היהודים, אם היה ניתן. קראוס אמר שהוא לא רואה בעין יפה מעשה של נתינת כסף לגרמנים. לאחר ויכוחים הסכים קראוס, לדברי פרוידגר, לקבל הבטחה מאת הגרמנים לאפשר את יציאת היהודים בבטחה, תמורת תשלום כספי. "סוף סוף קראוס הסכים כי אם נקבל הבטחה מאת הגרמנים אז נשלם בעד זה". פרוידגר תיווך בין קסטנר ובין קראוס, כדי להשיג את הסכמתם המשותפת לדבר עם הגרמנים, ולשלם להם שוחד עבור הבטחתם. אייכמן שאל את פרוידגר בעניין הטרנספורט של קראוס, והוא הסביר לאייכמן שיש כוונה לשלם לס"ס עבור כל גולגולת את אותו מחיר שהוסכם עליו עם קסטנר. לדברי פרוידגר: "קסטנר וקראוס הסכימו לפעול בצוותא. לבצע ולהעביר את הפעולה הזאת יחד ולנצל את הארגון שסודר קודם על ידי קסטנר למטרה זו. האיש שטיפל בניסיון התיווך ביניהם היה אדוני. [...] קראוס פחד מקסטנר [שיחבל ביציאת ההגירה בחסות השוויצרית והצלב האדום הבינלאומי – א.ג.]. סוכם כי מספר משתתפים בהגירה ישלמו את הסכום הנדרש, לאחר שקופת הקהילה התרוקנה. הוחלט שאת העסקה הכספית תבצע וועדה מיוחדת.⁸⁸⁶ ואולם על פי המכתבים של קראוס אל ברלס שיבואו בהמשך, הסכם כזה, ובו תשלום כופר לגרמנים, לא התקיים.

נראה כי ביסוד המתח על התשלום לגרמנים עמד החשש של קסטנר כי מבצע ההגירה של קראוס יחבל בתוכנית ההצלה שלו עם הגרמנים. ב-24 ביולי שלח קומי מכתב לשוואלב, במקום קסטנר אשר נעצר על ידי הרשויות ההונגריות ב-18 ביולי. קומי התלונן על כך שקראוס מזניח את החשיבות המאד גדולה של קבלת ההסכמה של הרשויות הגרמניות, דבר המביא לקשיים שונים אותם משתדלים לפתור. "על כן אי אפשר לדבר על שתי פעולות שונות והצלחנו להחדיר למוחו של קראוס שפעילותנו חייבת להיות בהסכמה". בסיום ביקש באופן דחוף כמה רבבות של דולרים בעקבות הקשיים הכספיים בהם מצויים.⁸⁸⁷

רפי, פרץ וצבי כתבו לקושטא כי לקראוס יש אישור עקרוני להגירה ממוסדות הונגריים והבטחה לכך מן השגרירות הגרמנית בבודפשט. לדבריהם ישנן שתי רשויות גרמניות, זו הקשורה בשוויצרים וזו של קסטנר, ויש חשש שאם מבצע ההגירה של קראוס יצליח עם אותם יסודות גרמניים, הרי הגרמנים של קסטנר (אייכמן) יתנקמו בפעולות ההצלה של קסטנר. ההבטחה הגרמנית היא "לא מאותם המוסדות שאתם ישראל [קסטנר – א.ג.] בקשר. מוסדות אלה לא מסכימים לתוכנית הזאת. [...] אנחנו חוששים מאד שמוסדות אלו [הגרמנים של קסטנר – א.ג.] יחבלו בפעולה הזאת [בהגירה של קראוס – א.ג.] ואם זה לא יצליח להם [לחבל – א.ג.] הם ינקטו בלחצים אחרים, בעיקר נגד הטרנספורט הראשון שעדיין יושב בברגן בלזן".

⁸⁸⁶ עדות פרוידגר, משפט קסטנר, 13 באוגוסט 1954, ג"מ, עמ' כ"ד – 46; דו"ח פרוידגר עמ' 47-50. על הפחד האפשרי של קראוס מפני קסטנר ניתן ללמוד, במעט, מתוך מסמך סאסן בו השיב אייכמן לשאלת סאסן, האם קסטנר התלונן שהיו לו קשיים עקב התנגדות קראוס. לדברי אייכמן: "לו היה בא אלי ד"ר קסטנר עם קשיים עם משה קראוס, הייתי עוצר את קראוס ושם אותו בכלא". מתוך: תמיר, **אוטוביוגרפיה**, עמ' 1111. מצוטט מתוך מסמך סאסן גליל 12 עמ' 75.

⁸⁸⁷ קומי אל שוואלב, 24 ביולי 1944, אי"ש, P19/9.

מדובר, אם כן, בשתי פעולות הצלה שונות, הקשורות בעזיבת אדמת הונגריה, והקשורות בשתי רשויות גרמניות שונות: **האחת** - של הצירות השוויצרית - קראוס, שזכתה באישור הונגרי ובחסות הצלב האדום, אשר קיבלה אישור גרמני עקרוני ליציאה על ידי היטלר ואינה כרוכה בתשלום. והשנייה - זו של קסטנר, כרוכה בתשלומי ענק של כסף וסחורה לגרמנים (סחר חליפין). שתי הרשויות הגרמניות השונות הן, כנראה, זו של ויזנמאיר שהבין את הלחץ בו היתה נתונה הממשלה ההונגרית, ולכן דרש לכבד את אישור היציאה שגרמניה נתנה להגירה, אך כתנאי לגירוש יהודי בודפשט, וזו זכתה להסכמת היטלר. קראוס הזכיר את פיינה, כפקיד בשגרירות הגרמנית בבודפשט, אשר הבטיח את הגירת היהודים; והרשות הגרמנית האחרת - זו של אייכמן, המסרבת לכול יציאה מהונגריה.

עתה ביקש קסטנר לאחד את שתי פעולות ההצלה, כפי שכתב קומוי:

משה [קראוס – א.ג.] עומד על כך שהוא [...] יפעל כדי להוציא את אותם מוסדות אשכנזיים [...] או לעקוף אותם. הוא מתבסס בעניין זה לגמרי על הצירות [השוויצרית – א.ג.] ועל הדרך הדיפלומטית. ישראל ופיפי [קסטנר והנזי ברנד – א.ג.] נחושים להתערב במקרה הצורך כדי להכניס גם את העלייה הזאת [של קראוס – א.ג.] לתוך תוכנית חילופין [המשא ומתן עם בכר – א.ג.] ועל ידי כך לאפשר את המפעל.⁸⁸⁸

קסטנר וקומוי פעלו להכניס את העלייה שקראוס שקד עליה, לתוכנית החילופין של סחורה תמורת הצלה. על פי התוכנית של קסטנר, ד"ר שוורץ, נציג הגיוינט באירופה, צריך היה להעניק הלוואה בסך 30 מיליון פרנקים שוויצרים כדי לממן סחורה כמו טרקטורים, פרוות כבשים ועוד עבור הגרמנים, תמורת העברת היהודים מברגן בלזן ושטרסהוף למקום מבטחים. זאת מפני שהשיטה של הגרמנים היא "לסחוט את כוח העבודה הנחוץ מהיהדות ההונגרית ולמכור את שאר החומר האנושי שחסר ערך עבורם, תמורת סחורה יקרה". הגרמנים הבהירו לקסטנר כי "בלי טרקטורים אין יהודים".⁸⁸⁹

מקושטא כתבו לוועד ההצלה בירושלים כי ב- 28 ביולי התקבל מברק מקסטנר בו הודיע כי הגרמנים מוכנים להיפגש עם שוורץ ויש לקבוע תאריך לכך, וכן "במברק נאמר דבר שהחריד את

⁸⁸⁸ רפי, פרץ, צבי אל וניה, מנחם, עקיבא, 31 ביולי 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HVI מס' 303.
⁸⁸⁹ ללא חתימה וללא נמען, 6 באוגוסט 1944, את"ע, א. שוואלב, א' 37 III תיק 38. בצדו העליון של הדף רשום AJDC; לבאי כתב כי עם ההחמרה שחלה בגרמניה במצב חומרי המלחמה, בעקבות ההפצצות האוויריות הקשות על מרכזי תעשיית המלחמה בגרמניה, ובו בזמן, חוסר היכולת להגיע להסדר חדש עם הגיוינט על סחורה תמורת הצלה, הביאה את בכר לטוס ב- 19 ביולי לברלין לדון על תנאים חדשים עם הימלר. ב- 20 ביולי נעשה ניסיון ההתנקשות בהיטלר. הימלר הורה לבכר להגיע להסכם כלשהו במהירות. בשובו לבודפשט פתח בכר במשא ומתן חדש, ובו דיברו על הצלת 3 מיליון יהודים, תמורת סחורה. כתוצאה מכך, קסטנר החל ליצור קבוצה חדשה, שחבריה יממנו את נסיעתם ואת נסיעת אחרים, חסרי כסף, ואת הזנת יושבי המחנה בשטרסהוף. נוצרה קבוצה של כאלף איש שנדרשו לשלם 100 אלף פגו לפחות. הכנת רשימת נוסעים זו נערכה בחדר בבית הכנסת ברחוב דוהני Dohany. הקבוצה שוכנה ברחוב קולומבוס ואוטו קומוי עמד בראש קבוצה זו. חברי הקבוצה השנייה, של העניים, נשלחו לרחוב ואדאס להיכלל בטרנספורט של קראוס, בתוך: Levai, **Black Book**, pp. 281 - 182.

כולנו, והוא – שגם עלית בעלי רישיונות העלייה [תוכנית ההגירה שהוביל קראוס עם השוויצרים – א.נ.] תלויה בהסכמת האשכנזים ובהתאם לכך קשור הדבר בתוצאות הפגישה".⁸⁹⁰

יוצא אם כן, על פי מברקו של קסטנר, כי תוכנית ההגירה בחסות השוויצרית הפכה להיות חלק מתוכנית החליפין של קסטנר – אייכמן. ואולם, ממכתבו של קראוס, ביום שלמחרת, ומן המכתבים הבאים של קראוס, אין רמז כי בתוכנית ההגירה שלו יצטרפו לשלם לגרמנים. קראוס כתב ב-29 ביולי כי בוצעו כל הנהלים ומחר יציגו בשגרירות הגרמנית בבודפשט את דרכוני הנסיעה הקולקטיבים של השגרירות השוויצרית. "מקווה (ויש את כל הסיכויים) שתוך ימים אחדים נקבל את אישור היציאה מטעם השגרירות, כלומר הצבא הגרמני, ובמקרה זה היציאה תוכל להתרחש בסביבות 2-3 באוגוסט". קראוס בקש שוב שאם היתר היציאה הראשון יינתן, יש לעשות הכול כך שלא יהיה שום עיכוב או אובדן זמן, שכן היציאה של שאר הטרנספורטים תתרחש במהירות גדולה, על פי הדרישה הגרמנית.⁸⁹¹

ראשי השמאל החלוצי כתבו על מבצע ההגירה שקראוס הוביל והביעו בפני נתן שוואלב אופטימיות זהירה לגבי סיכויי המבצע. הם קבעו כי כרגע נראה שהפעולה שמתבצעת בחסות המשלחת השוויצרית אכן תצליח ואז תחוסל השארית הנותרת בבודפשט. על המשרד בבית הזכויות כתבו:

שהרכבו וצורת פעולתו זהה לפל-אמט [המשרד הא"י – א.נ.]. בשבילנו זו הקלה גדולה שאפשר להמשיך בעבודה בצורה רשמית. [...] הפעולה אמורה להקיף 40,000 נפשות, [...] אתמול קיבלנו הודעה מהבסיס שהאוניות מוכנות ושמקווים להתחיל את הפעולה בהקדם. הביצוע אמור להיות בקבוצות של 2000 נפשות והטרנספורט הראשון כבר הורכב והדרכון המשותף בהכנה. [...] העזיבה מתוכננת לסביבות ה-10 לאוגוסט, הנסיעה בקרונות של רכבת מהירה. נותר רק שאלת התנהגותם של הגרמנים, המשלחת שלהם מסכימה בעיקרון, אבל מציבה תנאים: התנאים האלה מתאימים לקו הישן. מעבר לזה אנו משוכנעים שגם הממשלה ההונגרית מעוניינת בפעולה דומה [...] אנו הכנסנו לטרנספורט הזה כ-500 אנשים, בעיקר צעירים, מדובר על חומר-אנושי מעולה, באמת הצלחה גדולה.⁸⁹²

נכון לסוף חודש יולי נגמר תהליך הוצאת הדרכון הקולקטיבי. אישור ההגירה של משרד הפנים ההונגרי וכן ויזת המעבר הרומנית נרשמו בדרכון הקולקטיבי ונמסרו לשגרירות הגרמנית לאישור ההגירה; ממשלת בריטניה, באמצעות ממשלת שוויץ, נתנה הוראה לצירות השוויצרית בבודפשט לזהות את בעלי רישיונות העלייה ולהוציא לכל אחד מהם תעודה בכתב המאשרת שבעל התעודה רשאי להיכנס לארץ ישראל בכל זמן שיוכל. בכך הקלה ממשלת בריטניה באופן בולט את

⁸⁹⁰ קושטא לוועד הצלה שליד הסוכנות היהודית, 6 באוגוסט 1944, את"ה, 14/798.
⁸⁹¹ קראוס אל ברלס באיסטנבול, 29 ביולי 1944, אצ"מ, S6/5555; L15/277; L15/374.
⁸⁹² פרץ וצבי לנתן, 28 ביולי 1944, הונגריה, את"ע, א. שוואלב אי 37 III.

פרוצדורת העלייה והסידורים לעלית יהודים מהונגריה לארץ ישראל. יציאת 2000 יהודים מהונגריה אושרה כמו גם מעברם ברומניה.⁸⁹³

האמת המרה יצאה לאור

ב- 2 באוגוסט הועבר הדרכון הקולקטיבי לשגרירות הגרמנית לאישור.⁸⁹⁴ ב- 10 באוגוסט התכנסה מועצת השרים ההונגרית לדון בשאלה היהודית. סוכם כי ניתן להציע העברת כ- 50–60 אלף יהודים גליציאנים (יהודים זרים – א.נ.) ויהודים נוספים לשרות העבודה לצורכי עבודת המדינה. בני המשפחה ימוקמו בגטאות בפרובינציה, כדוגמת גטו טרזינשטאט. כל זאת בניסיון למצוא פתרון להגירה יהודית, התלויה בתביעה הגרמנית לביצוע גרוש היהודים הנותרים. בתזכיר נאמר שהעוצר ישא דברים אודות הנושא, כאשר הוא יהיה מלווה בהצהרה גרמנית שתושמע בו זמנית. הגרמנים אמורים להכריז כי הם מסכימים שהשאלה היהודית תיפתר בגבולות הונגריה; כי הגרמנים יפסיקו את מגיעהם הישירים עם המועצה היהודית וימנעו מסילוק היהודים; שיפסק המשא ומתן הישיר עם היהודים בקשר להגירתם ללא מעורבותה של הונגריה; ולבסוף, שהרכוש היהודי שנתפס על ידי הגרמנים יישאר רכוש המדינה ההונגרית.⁸⁹⁵

האופטימיות בין אנשי הצלב האדום הייתה כה גדולה שבתחילת אוגוסט עשה הצלב האדום הבינלאומי סידורים להפלגת שלוש אוניות לארץ ישראל דרך קונסטנצה. הידיעות שיקפו את האופטימיות ששררה בעולם החופשי על סיכויי השחרור וההצלה דרך קווי הגרמנים של 40 אלף יהודי הונגריה. במשך ארבעה שבועות נאסף מידע עשיר בלונדון ובוושינגטון אודות נכונות השוויצרים והשבדים לאכסן אלפי פליטים והאפשרויות של מציאת מקלט עבורם בספרד ופורטוגל. שווייץ היתה נכונה לקבל 5000 ילדים כבר בסוף יולי. היו סיכויים טובים שארה"ב תממן את הקליטה של הילדים מהונגריה בפורטוגל וה – IGC היה עסוק במשך אוגוסט להשיג את המקורות הכספיים לקיום הפליטים מהונגריה שיגיעו לארצות הניטרליות. אלפי יהודים הונגרים ציפו שיורשו להיכנס לספרד, וכמה עשרות אלפים ציפו להתקבל על ידי ארצות מערביות אחרות. לקראת אמצע אוגוסט החלו לארגן במשרד הארץ ישראלי את סדר הישיבה ברכבת שאמורה להוביל את העולים לנמל קונסטנצה.⁸⁹⁶

ב- 12 באוגוסט כתב ברלס לקראוס כי הצליחו לקבל את הסכמת ממשלת טורקיה לארגן עליה בשתי אוניות בולגריות, "ויטה" ו"פירין" מבורגס או קונסטנצה. ממשלת טורקיה נתנה הוראות לקונסולים שלה בסופיה, בוקרסט ובודפשט, לתת בכל עשרה ימים ארבע מאות ויזות לקבוצות

⁸⁹³ סוכנות פאלקור – גינבה, 8 באוגוסט 1944, אצ"מ, S6/3681; ברלס אל פרופ' Ehrenpreis בשטוקהולם, 1 באוגוסט 1944, אצ"מ, L15/282; 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 8.

⁸⁹⁴ 282 – 283. Levai, **Black Book**, pp. לא ממשלת הונגריה היא שהוציאה את הדרכונים, מפני שהיא הכירה ביהודים הללו כאזרחי בריטניה, המיוצגים על ידי ממשלת שווייץ.

⁸⁹⁵ רוטקירכן, "יהודי הונגריה בתקופת השואה", עמ' 54; 481, p. 214, no. Braham, **Documentary**, ויזנמאייר לריבנטרופ.

⁸⁹⁶ 37 – 38. Bela Vago, "Horthy Offer" pp. עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, אמ"י, ב / 2 / 512, עמ' י"ד – 61; חקירת היועץ המשפטי את קראוס, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, אמ"י, עמ' ט"ז – 1.

האמורות לצאת באוניות אלה. וכן, ממשלת טורקיה הסכימה לתת מעבר למהגרים יהודים שיגיעו בכוחות עצמם לתחנת הגבול הטורקי בסוויילינגרד, ויוכלו להוכיח שבידיהם אישור לסרטיפיקט ואישור מעבר גבול. עיכוב יציאת הקבוצה הראשונה, בת אלפיים יהודים, הביאה את ברלס לערוך ביקור באנקרה אצל הממונה על משלחת הונגריה שם, ולפי בקשתו טלגרף הברון טיארי לשלטונות ההונגרים שינקטו את הצעדים הדרושים כדי לאפשר את יציאת היהודים. סיבת העיכוב לא הייתה ידועה גם לנציגות ההונגרית בטורקיה. ברלס סיים בתחינה,

מתוך הודעותיך אני מסיק, שאומנם כל המשרדים המעוניינים מסכימים עם תוכנית ההגירה, בעקרון, אך כנראה נתגלו קשיים לא צפויים המקשים על הביצוע. [...] קראוס היקר, אבקשך לעשות ככל האפשר ולשלוח את הקבוצה הראשונה לקונסטנצה אשר שם ממתינה אוניה כדי להביא את העולים הנה.⁸⁹⁷

באותה הזדמנות קיבל קראוס מכתב מחברי ועדת ההצלה בקושטא אשר הביעו את דאגתם בשל העובדה שבשבעים ימים לא התקבל ממנו מברק המבשר על רשות יציאה. "אנו מחכים בקוצר רוח לאלפיים הראשונים או משלוח קטן יותר, כדי שתהיה התחלה למבצע ותיבקע פרצה בחומה".⁸⁹⁸

האופטימיות הגדולה נשברה באחת. באמצע חודש אוגוסט קיבל משרד החוץ ההונגרי הודעה בעל פה לאמור: "אישור ההגירה יינתן רק בתנאי שהיהודים שנשארו בבודפשט ירוכזו במערב הונגריה". קראוס לא ידע כי חוגים ממשלתיים הונגריים ידעו על תנאי זה כבר למעלה מחודש ימים, כפי שעלה מן המפגש עם יועץ השגרירות לענייני יהודים, גרל, ב- 17 ביולי. השגרירות הגרמנית ביססה את התנאי הזה על כך שיהודי בודפשט עלולים להצטרף לתנועת הפרטיזנים ועל כן, בתור יסוד עוין, אסור שיישארו בעיר. כאשר שרל לוץ ניסה לברר באופן אישי בצירות הגרמנית, הזדמן לו לשוחח בארבע עיניים עם יועץ השגרירות הגרמנית פינה (Feine), וזה גילה לו את הדברים הבאים: כאשר לגסטפו בבודפשט (אייכמן) נודע שהממשלה הגרמנית נתנה אישורי יציאה מהונגריה ל- 8000 משפחות יהודיות הוא מחא על כך בצירות הגרמנית. הגסטפו, בתגובה למחאתו, קיבל תשובה מן השגרירות הגרמנית (ויזנמאיר) שאין לסרב להוצאת אישור שניתן על ידי משרד החוץ של הרייך. בתגובה ביקש הגסטפו בבודפשט מהשגרירות הגרמנית בבודפשט לחכות עם התשובה לפחות עד שנציג הגסטפו יטוס לברלין, כדי להבהיר שם את העניין. ואכן, אייכמן טס להימלר. במסגרת שיחותיהם טען ריבנטרופ שלא יוכל לשלול את היתר ההגירה שהובטח כבר לממשלת שווייץ. לבסוף הצליח הימלר לשכנע את ריבנטרופ, שגם אם אי אפשר למשוך חזרה את אישור ההגירה שניתן להונגרים והשווייצרים, הרי יש להניח אותו בתנאי שנקבע של 'ריכוז היהודים תמורת ריכוז היהודים במחנות במערב הונגריה'. הסכם זה סיפק את הימלר ואת אייכמן, מפני שהסדר כזה היה מקל עליהם לגרש את היהודים מחוץ לגבולות הונגריה במשאיות, כפי שהיה הדבר בקישטרצ'ה, (כאשר בכך נסע לברלין ב- 19 ביולי, אייכמן ניצל את

⁸⁹⁷ ברלס אל קומי וקראוס, 12 באוגוסט 1944, אצ"מ, L15/277.

⁸⁹⁸ מקושטא אל משה קראוס, ללא חתימה, 12 באוגוסט 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063HVI מס' 244.

ההזדמנות וגרש את האסירים היהודים שם). בתגובה הודיעה הצירות השוויצרית לממשלה ההונגרית ולשגרירות הגרמנית כי: "אנו לא מוכנים להקריב 180 אלף יהודים עבור 40 אלף יהודים". אמנם הובטח להם שלא יאונה ליהודים כל רע, אך היה ברור כי זה המשך למדיניות הגרמנית הידועה להציל מיעוט יהודי כדי להשמיד ביתר נוחות את השאר. ואז, לדברי קראוס, לא נותר אלא להמשיך לפעול להוצאתם של 40 אלף היהודים בתקווה שממשלת הונגריה תתמיד באי הסכמתה לרכז את היהודים הנשארים. הצירות השוויצרית, כמו גם משרד החוץ ההונגרי והצירות השבדית המשיכו לעבוד יד ביד בעניין אפשרות הגירה, אבל ללא הצלחה.⁸⁹⁹

לדברי ברלס, כאשר היטלר עצמו ביקש לעשות "עסקה" עם הורטי, ולוותר על 8700 משפחות יהודים שיעלו לארץ תמורת כל יהודי הונגריה, הודיע אייכמן, בהיוודע לו הדבר, שיערער באמצעות הימלר על ההחלטה וביקש שהפיהרר ישקול מחדש את דעתו זו, וזאת מפני ש"לדעתו נמצאים בין המועמדים לעליה יסודות יהודיים בעלי ערך ביולוגי וגם ציונים רבים". ואמנם, אייכמן ערער על הוראת הפיהרר, ובפירוש נאמר, שלפי ערעורו התערב הימלר בדבר וביקש את מיניסטריון החוץ של גרמניה לפעול למניעת עלייתם של משפחות אלו. לדברי ברלס, אייכמן נקט בעמדה קיצונית אף משל היטלר עצמו, שהיה מוכן לשחרר קומץ של יהודים, באומרו להורטי: 'הבה לי 300 אלף יהודים, ואתן לך 8700 משפחות', אולם אייכמן לא הסכים גם לוותר מעין זה.⁹⁰⁰ הימלר, על פי זה, ניצב בחזית אחת עם אייכמן, ועלה על מנהיגו בסירובו להתיר אף את מעט ההגירה, תמורת גירוש שאר יהודי בודפשט. עמדתו של הימלר, כפי שמשקפת בפרשת אישור העלאת 7800 בעלי סרטיפיקטים, עומדת בניגוד לסברת יהודה באואר כי הימלר הסכים להציל את יהודי הונגריה, אגב סחיטתם הכספית, כאמצעי להגיע לשלום נפרד עם המערב, בלא ידיעת היטלר.

הגירה לצורך השמדה

לדבריו של קראוס האמורים למעלה, כאילו **הממשלה הגרמנית** נתנה אישורי יציאה ל- 8000 **משפחות**, לא נמצא ביסוס במסמכים, ואישור שכזה היה מנוגד למטרת הגרמנים שביקשו ליצור תלות בין הגירה מעטה וגירוש המוני. דבריו של קראוס משקפים את הבלבול שנוצר כתוצאה מהדיווח השונה של פקידי ממשלה הונגריים לגרמנים ולנציגי המערב. כזכור, ממשלת הונגריה החליטה על עליית 7800 בעלי סרטיפיקטים, אך נציגיה בטורקיה ובשווייץ, הברון טיארי ודה טאהי, מסרו בשם ממשלת הונגריה, על אישור יציאת 40 אלף יהודים, ומכאן באה ההתייחסות של הבריטים, השווייצרים, הצלב האדום הבינלאומי, האמריקאים, ברלס וקפלן - למספר זה.

כנראה שממשלת הונגריה - הלכודה בין הפטיש הגרמני האכזר, שדרש לגרש את יהודי בודפשט הנותרים מהר ככל האפשר, והסדן הבינלאומי - המערבי, הלוחץ והמאיים מפני נקמה בתום המלחמה - השמיעה את שתי גרסאות המספרים בו זמנית, על פי האוזן השומעת, וקיוותה שהזמן הפועל לרעת הגרמנים, יקבע בסופו של דבר את המציאות.

⁸⁹⁹ 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 7-8; Levai, **Black Book**, p. 283

⁹⁰⁰ ח. ברלס, בלומנטל, קרמיש (עורכים), **השואה והמשפט. פרשת אייכמן ותקופת השואה**. (על פי הדיונים, עדויות ותעודות) חלק ג', הוצאת אנציקלופדיה של גלויות, ללא מקום ושנת הוצאה, עמ' 11.

ויזנמאייר הודיע לשר החוץ של הרייך, ב- 14 באוגוסט, כי שר הפנים ההונגרי הודיע יום קודם לאייכמן, כי מועצת השרים ההונגרית האחרונה החליטה להציע להורטי את התחלת פינוי היהודים מבודפשט ב- 25 לחודש אוגוסט. על פי דרישת אייכמן, הביע שר הפנים נכונות להקדים את המועד ל- 20 בחודש זה. לדבריו, יש להניח כי העוצר יסכים לגרוש, "ובלבד למען יוחל בבצוע משלוחי המהגרים המוצעים, להם הוסכם מצד גרמניה, בתיווך צירויות שוייץ ושבדיה". ויזנמאייר הבין למצוקותיו של הורטי והסביר את מצבו הפוליטי המסובך, שיחייב מימוש ההגירה שהובטחה, במקביל לגירוש:

בד בבד עם ההודעה הצפויה על הסכמת העוצר [לפינוי יהודי בודפשט – א.נ.] יש להביא בחשבון כי הונגריה תדרוש עתה מתן אשרות גרמניות או תעודות מעבר עבור הבקשות להגירה. [...] לפי תפישתי דורשת הפרסטיגיה הגרמנית, מאחר וההסכמה הגרמנית כבר ניתנה באופן עקרוני ואושרה פעמים מספר, כי לכל המאוחר, במועד בו יוחל בפינוי היהודים מבודפשט יתמלא התנאי הנדרש מהצד ההונגרי ותקוים ההבטחה הגרמנית [להגירה – א.נ.] והמשלוחים [הגרושים – א.נ.] יותרו.

ויזנמאייר סיכם בפני שר החוץ הגרמני את הבקשות להגירה שהוגשו להונגריה, בסך הכל 7500 יהודים. את מכתבו סיים, "מלבד זאת לבצוע מבצע בודפשט מוכן מבחינה טכנית הכול".⁹⁰¹

ב- 14 באוגוסט דחו הגרמנים את הפנייה השוויצרית למתן היתרי יציאה ליהודים דרך רומניה. הגרמנים עמדו על כך שמסלול ההגירה ישונה, ומעתה תכוון ההגירה דרך מערב אירופה לליסבון. המסלול החדש נבחר מפני שהיה בו כדי לסרבל עוד יותר את אפשרות ההגירה, מתוך מטרה לעכבה ולהביא בסופו של דבר למניעתה. לשווא חזרו השוויצרים על בקשתם ב- 25 באוגוסט, 31 באוגוסט וב- 11 בספטמבר, והציעו תוכנית חדשה להגירה, על ידי העברת היהודים המופיעים בדרכון הקולקטיבי, לחוף הים השחור דרך הדנובה. הבריטים ביקשו את השלטונות הגרמניים להבטיח את העברת הסירות, אך התוכנית ירדה מן הפרק מפני שהנהר מוקש על ידי בנות הברית. לאחר שגם תוכנית זו ירדה מן הפרק עלתה תוכנית אחרת, ושוב במסגרת טקטיקת העיכוב שבה נהגו. הגרמנים הודיעו שיהודים המעוניינים יכולים להגר לשטחי ארצות הברית או בריטניה, מפני שהגירתם לארץ ישראל אינה ברת ביצוע בשל דאגתם לערביי ארץ ישראל. קראוס קיבל הבטחה לקיומה של אפשרות ריאלית לצאת מהונגריה, ומיד דיווח על כך לסוכנות היהודית בקושטא והודיע שבקשת היציאה מובטחת ושהדרך החדשה היא דרך שוויץ ופורטוגל. הוא דרש מברלס את עזרת 'ועד פליטי מלחמה' והשגת ויזות המעבר ההכרחיות. האופציה החדשה שהציעו הגרמנים

⁹⁰¹ ויזנמאייר אל שר החוץ של הרייך, 14 באוגוסט 1944, לשכה 06 משטרת ישראל, מסמך מס' 156, משפט אייכמן, ג"מ. התפלגות המהגרים הייתה: א. תעודות מעבר עבור 2195 יהודים להגירה לרומניה, בתווך הצירות השוויצרית. בקשות הגירה נוספות עד 7000 נפש, אשר הובטחו בזמנו ונמצאות בהכנה. ב. אשרות מעבר גרמניות ותעודות מעבר עבור 87 יהודים הונגרים בעלי נתינות שבדית לשם נסיעה לשבדיה. בקשות הגירה נוספות עד 400 נפש, אשר הובטחו בזמנו. אשרות מעבר גרמניות ותעודות מעבר עבור 9 יהודים הונגרים בעלי דרכונים פורטוגזים. ג. אשרות מעבר גרמניות ותעודות מעבר עבור 5 יהודיות להגירה לשוויץ.

הובילה לסבב התכתביות נוסף בין מנהיגי יהודים בשוויץ, טורקיה וארץ ישראל. הכול השתוקקו להבטיח את ההגירה של היהודים ולא ידעו על ההטעיה הגרמנית.⁹⁰²

חודש ימים חלף מאז הודיעה ממשלת הונגריה לבריטניה וארה"ב על נכונותה להגירת היהודים. ארצות הברית קיבלה את הצעת הורטי בברכה, ואף התחייבה לדאוג למקלט לכל היהודים שיצאו את הונגריה אך ממשלת בריטניה התקשתה להצטרף להתחייבות האמריקאית לקבל את התוכנית. המספר המשוער של 41 אלף יהודים מהגרים, שהצלב האדום הבינלאומי דיווח עליו שעומדים בקריטריונים שממשלת הונגריה קבעה, היו מספרים בלתי מתקבלים על דעתם. הנציב העליון הודיע שבארץ ישראל אין מקום אלא ל – 4000 עולים על פי מכסת הספר הלבן. בריטניה התקשתה למצוא את הפשרה שבין הממדים הצפויים של ההגירה לבין ההתנגדות של הערבים. אולם ממשלת בריטניה לא יכלה לעמוד בלחץ ארצות הברית, וב- 16 באוגוסט יצאו שתי המדינות בהצהרה משותפת, המאשרת את הצעת הורטי ומבטיחה מקלט ביניים לכל הפליטים שייצאו את הונגריה. הבריטים הדגישו בפני האמריקאים, שמספר הפליטים שיוכלו לקבל מוגבל ביותר, והאמריקאים הסכימו לכך. ההודעה המשותפת הועברה להונגריה באמצעות הצלב האדום הבינלאומי, תוך הדגשה שאין לפרש את מעשה הנדיבות שלהם בהעלמת עין ממעשיה של ממשלת הונגריה, הכופה הגירה על יהודים כאלטרנטיבה לרדיפות ומוות. את נטל הסידורים המעשיים להגירה הטילו על הונגריה וגרמניה, אבל הצהירו על נכונותן לדאוג לשלומם של כל אלה שיגיעו לארצות ניטרליות או לשטח שבשליטת האו"ם.⁹⁰³

לנוכח שמחת ההודעה המשותפת של מעצמות הברית, דיווח גרל, נציגו של ויזנמאייר והמומחה לענייני יהודים בשגרירות הגרמנית, כי ב- 25 באוגוסט ירוכזו היהודים בשלושה מחנות גדולים. שש הרכבות הראשונות, ובהן 20 אלף איש, עתידים לצאת לדרך לאושוויץ ב- 27 בחודש ולאחריהן יצאו בכל יום רכבות ובכל אחת 3000 איש. על ריכוז הקורבנות תהיה ממונה הג'נדרמריה ההונגרית בלבד.⁹⁰⁴ בשעה שהגרמנים בהונגריה עסקו בהכנות אחרונות להתחלת מבצע גירוש יהודי בודפשט, שוחררו ארבעה ימים קודם, ב- 21 באוגוסט, 318 נפש מנוסעי רכבת קסטנר בברגן בלזן לשווייץ, ובאותו יום התקיימה פגישה ראשונה בין סאלי מאיר, נציג הגיוינט בשווייץ, עם בכר, קרומיי, ביליץ, גריסון וקסטנר, על גבול אוסטריה – שווייץ, לדון בהמשך המשא ומתן על 'סחורה תמורת דם'.⁹⁰⁵ האם היה זה פיתוי, חלק מן ההטעיה הגרמנית הטיפוסית לקראת גירוש, או שמא הימלר, באמצעות בכר, ביקש לקטוע זאת, כדברי באואר, לקראת כריתת שלום עם המערב?

ברלס המשיך לשלוח את מכתביו אל קראוס, בלא שהיתה בהם בשורה חדשה.⁹⁰⁶ השיירה בת 2000 איש התמהמה לצאת לדרך, למרות שהובטח כבר מעבר ל - 8000 איש.

⁹⁰² Braham, *Politics*, 1994, vol. no.2 pp. 1230 - 1232

⁹⁰³ ברהאם, "הצלת יהודי הונגריה בפרספקטיבה היסטורית", עמ' 380; דליה עופר, *דרך בים*, עמ' 406 – 407.

⁹⁰⁴ באואר, *יהודים למכירה*, עמ' 271-272

⁹⁰⁵ *דו"ח קסטנר*, עמ' 126 – 128.

⁹⁰⁶ ברלס אל קראוס בשגרירות שוויץ בבודפשט, 18 באוגוסט 1944, אצ"מ, L15/277. דוגמא למכתב החוזר על דברים שנכתבו בעבר: "הודיעו לי מן השלטונות שאישורי מעבר יינתנו לקטגוריות אלה: ראשית, על יסוד אישור סרטיפיקט של הסוכנות היהודית באיסטנבול. שנית, אישור הקונסולט השווייצרי על פי התנאים המוסמכים. שלישית,

ב- 22 באוגוסט 1944 שלחה ממשלת ארצות הברית איגרת לממשלת הונגריה, ובה נאמר כי כל היהודים שיצליחו לצאת את הונגריה ימצאו מקלט בארצות הברית. כן הבהירה להונגריה, שההבטחות שנתנה ממשלת הונגריה להגנת היהודים לא היו מספקות, וחזרה על אזהרותיה הקודמות, כלפי כל המשתף פעולה ברדיפת היהודים ובני מיעוטים אחרים, ולאחראים לגירוש היהודים, והדגישה שכולם ישאו באחריות. מחובתה של ממשלת הונגריה להנפיק אשרת מהגר לכל יהודי שמבקש אותה, לאפשר לצלב האדום לפקח על ההגירה, ולהקדיש תשומת לב לתנאי החיים וליחס שניתן ליהודים.⁹⁰⁷

פרישת רומניה ממדינות הציר

תוכנית ההגירה ספגה מכת מוות אחרונה, כאשר ב- 23 באוגוסט פרשה רומניה ממדינות הציר ונתיב ההגירה דרכה נחסם. המצב הפוליטי ברומניה השתנה וניפץ את התקווה האחרונה, וחיסל את מערכת הקשרים שנבנתה, לצורך יציאת היהודים דרך רומניה. בהונגריה עצמה שרד מתוכנית ההגירה העיקרון שהממשלה ההונגרית תאפשר לציריות הניטרליות להעניק את חסותן ליהודים הרשומים להגירה. הצעת הורטי, שנתקלה בסחבת ובהתנגדות של הגרמנים, ובטיפול כושל של ממשלות המערב, שבקה חיים ב- 23 באוגוסט, למרות מספר ניסיונות נוספים לחדשה מאוחר יותר.

באדר כתב להנהלת הסוכנות היהודית את מסקנותיו בעקבות כשלון היציאה מהונגריה ודלות ממדי ההצלה בהונגריה עד אז, ובעקבות פרישת רומניה מן הציר וחסמת גבולה לבריחה מהונגריה. מהן עולה כי המציאות החדשה רק מחזקת את עמדתו בצורך להישען על הגרמנים בתוכנית ההצלה של יהודי הונגריה:

התבשרנו על בואם של 326 איש הראשונים [מנוסעי רכבת קסטנר שהיו בברגן בלזן לשווייץ – א.ג.] ועל ציפייה לטרנספורט דומה בגודלו שצריך להגיע לשם בימים הקרובים. עוד 900 איש יופנו לארצו של אהרנפרייז [שבדיה, בעקבות הצעת הורטי – א.ג.] – [...] ובזה יחוסלו חיובית 2 הטרנספורטים – 1690 איש – שהובאו לברגן בלזן – בלי קשר עם הורטי ובלי ידיעת השלטונות ההונגרים [...] הם בעצם (מלבד המטיילים לארצו של אנצר) היחידים שיצאו את הונגריה.

לדברי באדר, יציאת היהודים, על יסוד הכרזת ממשלת הונגריה, לא ניתנה עד כה כי היא תלויה בהסכמת הגרמנים, ולכן הוא סבור כי רק המשך הקשר עם הגרמנים יניב הצלה:

סרטיפיקטים מכס, זיסו או לוי. ויזות יינתנו מידי הקונסול, מהגרים גם יקבלו רשות מעבר בהגיעם מארץ אחרת בלי ויזה, ודאו אישורים. שלטונות הגבול המוסמכים קיבלו הוראות בהתאם. ברלס. " ⁹⁰⁷ בן טוב, הצלב האדום, עמ' 197, 209.

בזה אנו חוזרים למה שקבענו במכתבינו הקודמים כי בלי "מודוס ויונדי" עם הצוררים לא נממש את "נדיבות ליבם" של ההונגרים. עתה שבעתיים נכון מה שקבענו. סגירת הגבול הרומני – הונגרי וודאות של קרבות בשטח זה גומרת בבת אחת עם מציאות "הטיולים" ועם התקווה ליציאה לגלית המונית.⁹⁰⁸

ב- 24 באוגוסט הודיעו לאייכמן ממשד הפנים ההונגרי שריכוז היהודים יחל ב- 28 בחודש וכי היהודים יישארו בחמישה מחנות שיוקמו במיוחד למטרה זאת. הם לא יגורשו לגרמניה. ב- 25 באוגוסט קיבל וינקלמן בבודפשט פקודה מהימלר להפסיק את הגירושים, זאת כ- 55 שעות לאחר תחילת המפנה הדרמטי ברומניה. אייכמן התאכזב ורצונו היה כי ההוראות הללו תשארנה גנוזות.

ברהאם סבור שהימלר פקד על הפסקת הגירושים מבודפשט ב- 25 באוגוסט בגלל שינוי עמדתה של רומניה אל בעלות הברית. לדבריו, ביקש הימלר לקיים מעבר בטוח דרך הונגריה לגייסות הגרמנים הלוחמים ברומניה, ורצה למנוע מצב שבו משלוחי היהודים המגורשים יסכנו את קווי הקשר. לעומתו סבור באואר, כי הפגישות שהתקיימו על גבול שווייץ ב- 21 באוגוסט בהשתתפות בכר, קרומי, גריסון וקסטנר עם סאלי מאייר - פגישות שבאמצעותן התכוון הימלר למצוא דרך ליצירת מגע עם ארצות הברית כדי להביא לשלום - הן שהביאו להחלטתו של הימלר, כנראה מתוך הנחה שאין זה רעיון טוב לגרש יהודים מבודפשט בשעה שהיה מעוניין בשיחות עם האמריקאים. הדעה נותנת, לדבריו, שהשיחות הללו שקסטנר יזם ועודד היו אחד הגורמים שבזכותם ניצלו יהודי בודפשט.⁹⁰⁹

ב- 29 באוגוסט נתמנה הגנרל לקטוש (Lakatos, G.) לראש ממשלת הונגריה, וביום המחרת הושג הסכם בין שלטונות הונגריה ובין הגרמנים, שקבע כי על אייכמן והקומנדו שלו לעזוב את הונגריה.

910

חברי ועדת ההצלה בקושטא התייחסו למצב החדש שנוצר במכתבם, הכמעט אחרון שנשלח מקושטא. הם המליצו למצוא דרכים לכוון את העלייה דרך שווייץ ושבדיה, שכן התקדמות בנות הברית בצרפת מבטיחה שבקרוב יוכלו הבאים לשווייץ ושבדיה להמשיך דרכם לארץ ישראל. יש ידיעות מרומניה שמכניסים טרנספורטים לעליה דרך נמל בורגס. הממשלה החדשה בבולגריה אינה מתנגדת ליציאת היהודים, והרוסים הבטיחו שלא יתערבו במדיניות הפנימית של רומניה. הטורקים מוכנים לאפשר מעבר גם בלי ויזות. הם הביעו משאלה כי גם הונגריה תתעורר ותפרוק מעליה את עולו של הרשע. מתוך הערכה כי הגרוע ביותר כבר מאחריהם, הועידו חברי ועדת ההצלה בקושטא תפקיד גדול על שכם החברים בתנועה הציונית שנותרו בהונגריה, לאחר האובדן הגדול של צבור יהודי גדול בטרנסילבניה וקרפטו רוס.⁹¹¹ במכתבם האחרון, ב- 4 בספטמבר 1944, ראו חברי ועדת ההצלה את סוף המלחמה הקרבה ובאה, מבלי לשער כי הגרוע עדין לפניהם. הם

⁹⁰⁸ אחרי 23 באוגוסט 1944, מורשת C.6.18, ללא חתימה (כתב ידו של באדר, אל הנהלת הסוכנות היהודית ירושלים)

⁹⁰⁹ באואר, **יהודים למכירה**, עמ' 271-279; ברהאם, באואר, "מכתבים", **יד ושם - קובץ מחקרים**, לייג (2005), עמ' 381-389. עוד על עמדת באואר, ראה: **היבטים היסטוריים**, עמ' 195-197.

⁹¹⁰ רוטקירכן, "יהודי הונגריה בתקופת השואה", עמ' 54-56.

⁹¹¹ קושטא אל רפי, פרץ, צבי, זיגפריד, משפחת קרונה, ללא חתימה, 31 באוגוסט 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HVI, מסי' 274.

שלחו עם שליח 5000 דולרים מטעם ועדת הנוער של הסוכנות עבור כל תנועות הנוער החלוציות "למטרת ארגון הפעולה של תנועות הנוער החלוציות לאחר השחרור",⁹¹² מכתב שלא נמצא לו אישור לקבלתו.

פרוידגר נשאל במשפט קסטנר מדוע נכשל קראוס במשלוח הטרנספורט הגדול לרומניה במסגרת הפספורט הקולקטיבי. בתשובתו אמר כי עוד ב- 10 באוגוסט, יום צאתו את בודפשט לרומניה, אמרו שיהיה בסדר. היה שיתוף פעולה בין משרד החוץ הגרמני ובין ה"ס" להכשיל באופן דיפלומטי את הפעולה. כל זה הוכיח, לדבריו, שלגרמנים לא היה כל רצון להתיר לשום יהודי לעזוב את הונגריה. לכך יש להוסיף את קוצר הזמן. ב- 23 באוגוסט 1944 עמדו הרוסים על הגבול ההונגרי, והגבול הרומני הפך לחזית.⁹¹³

למרות האכזבה מאובדן היכולת להוציא את ההגירה לפועל הרי שהתקופה שבין סוף אוגוסט למחצית אוקטובר התאפיינה כתקופת רגיעה יחסית. היתה זאת אתנחתה קצרה שציינה את הידוק היחסים המכסימלי בין המנהיגות היהודית לבין חוגי ממשלה הונגריים מסוימים. הממשלה החדשה בראשות גנרל גיזה לאקטוש ניסתה להינתק מן הברית עם הגרמנים ולהיכנע לבעלות הברית. ההונגרים הוסיפו לדבר עם הגרמנים על גירוש יהודים, אך זאת היתה רק העמדת פנים. אמנם היהודים נשארו ב- 2168 בתים מיוחדים בתנאי גטו צפופים, אך חלה הקלה של ממש במצבם. בזירה הציונית, בית הזכוכית הפך להיות מרכז עבודת ההצלה של כל התנועות החלוציות וההסתדרות הציונית, בחסות מעמדו האקסטרטוריאלי.

הפעולות למען הגירה במהלך חודש ספטמבר

במשך חודש ספטמבר גברה התקווה שאפשר יהיה להחזיק מעמד עד בא הרוסים, ויחד עם זה,

הגרמנים לא חדלו מלחצם על ממשלת הונגריה לגרש את יהודי בודפשט וכינוסם במחנות ריכוז או בכפרים מרוחקים. ב- 3 בספטמבר 1944 הודיע הקולונל פרנצי (Ferenczy, L.)⁹¹⁴ למועצה היהודית כי היהודים יגויסו ליחידות עבודה, אך איש לא יישלח למחנות עבודה למחוזות רחוקים. הממשלה הכריזה על כוונתה לקרוא לכל הגברים והנשים היהודים בני 14 – 70 שנה לשרות עבודה ופיזורם באזורים שונים במחנות, כאשר הם ינוהלו על ידי היהודים עצמם, והצלב האדום יוכל להגיש עזרה. בלחץ הגרמני הגואה, ובניגוד לרצון ההונגרים ולאינטרסים שלהם – בוצע מבצע זה. פרנצי הועמד בראש פעולה זאת. בספטמבר ידעו הכול שהוא התרחק מאייכמן ונעשה דוברה של הקבוצה שהתנגדה לגירושם. לממשלת הונגריה כבר לא נותרה סמכות רבה לנוכח הלחץ הגרמני הבלתי פוסק, והיא נטתה לשנות את החלטותיה משעה לשעה. מצב זה הכביד על הצלב האדום שנאלץ בשל כך לשנות או לבטל פעולות שונות משלו.⁹¹⁵

⁹¹² אל חברים יקרים - בודפשט, ללא חתימה, 4 בספטמבר 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HVI מס' 248.
⁹¹³ חקירת פרוידגר בידי בית המשפט, משפט קסטנר, 13 באוגוסט 1954, ג"מ, עמ' כ"ד – 57; דו"ח פרוידגר עמ' 50.
⁹¹⁴ פרנצי ועוזרו לולאי (Lullay Leo), היו שני מפקדי הגינדרמריה ההונגרית שביצעו את רוב הגרושים מערי השדה ושרתו ישירות ובהתלהבות את מכונת הרצח הגרמני. בתקופה זו נטש פרנצי או העמיד פנים שנטש את הגרמנים.
⁹¹⁵ בן טוב, הצלב האדום, עמ' 209-213.

ב- 4 בספטמבר 1944 פנה קראוס בתזכיר אל הצלב האדום הבינלאומי. הוא תאר באריכות את סבלם של 200 אלף יהודי בודפשט שנותרו מתוך כ- 800 אלף יהודי הונגריה, ולכן ביקש מן הצלב האדום הבינלאומי להקים בבודפשט משרד שתפקידו יהיה לבקר במחנות העצורים והעובדים, ליצור מגע אישי עם העצורים, לספק מזון, ביגוד, תרופות וכן סעד נפשי ותמיכה מוסרית כדי שהאומללים לא יאבדו תקווה ויצפו לעתיד טוב יותר; להיוודע מי עצור והיכן, ולגלות מחנות עצורים שלא ידועים להם עד כה. הוא סיים בתזכורת כי הפסקת גרוש יהודי ערי השדה היתה בהשפעת התערבות חוזרת ונשנית של ארצות בחו"ל. אמנם ממשלת הונגריה נענתה לדרישה הגרמנית רק לרכז את היהודים במחנות ריכוז אך, הזכיר: "מה פירוש ריכוז היהודים כבר הוכח בשנים האחרונות. כי כל משלוח לגירוש כמובן התחיל בריכוז היהודים". כן ציין כי מיופי הכוח של המוסדות המוסמכים ההונגרים הבטיחו לחתום על הבקשה כי הם מסכימים שהצלב האדום הבינלאומי יוכל לבקר ולהשיג בכל עת בכל אחד ממחנות העצורים או הריכוז, ויהיו מוכנים לקבל את עצותיהם לטובת העצורים בכל עת.⁹¹⁶ את העתק המכתב לצלב האדום שלח קראוס לפוזנר וביקשו שגם הוא יפנה לוועדה של הצלב האדום הבינלאומי, וימסור לברלס העתק מפנייתו זאת למען יפעל גם הוא לממש את הצעתו.⁹¹⁷ פוזנר העביר את התזכיר לגולדין באיסטנבול וביקשו שיעבירו הלאה לברלס ובאדר,⁹¹⁸ ואלה העבירו את העתק המכתב למשה שרת בלונדון והסוכנות היהודית בירושלים. הם סיימו בבקשה: "המריצו פעולת הממשלה עם הצלב האדום הבינלאומי לקיים מיד את בקשת המשרד". [הא"י – א.נ.]⁹¹⁹

וגנר, ראש אינלנד 2 (Inland II) - מסגרת פיקוח על ענייני משרד החוץ הקשורים לס"ס, למשטרה וליהודים בכל גרורות גרמניה, בשימת דגש חזק על ה'פתרון הסופי' - הודיע לריבנטרוף, שר החוץ הגרמני, שצירות שוויצריה שוב פנתה בנוגע ל- 2000 יהודים מבודפשט כדי לבקש עבורם רשות יציאה לארץ ישראל. "האויב [בנות הברית – א.נ.] מוכן לתת תמורתם אותו מספר של גרמנים אשר נמצאים במחנות ריכוז". לבסוף הביא את חוות דעת של אינלנד 2 אשר אומרת כי יש למשוך את העניין ("למרוח") עד ששאלת הטיפול ביהודים הנשארים בהונגריה תוכרע סופית.⁹²⁰ גם האפשרות של חילופי 2000 שבויים גרמנים לא הצליחה לשנות את רצונם העז של הגרמנים לטהר את בודפשט מיהודיה.

בינתיים פעל התזכיר של קראוס, מ- 4 בספטמבר לצלב האדום הבינלאומי, ומשלחת רמת דרג של הארגון התארגנה לצאת לבודפשט, אך לדברי ליכטהיים בגי'נבה, עד כה לא ניתן להשיג עבורה ויזת מעבר גרמנית.⁹²¹

⁹¹⁶ קראוס אל ועדת הצלב האדום הבינלאומי גי'נבה, 4 בספטמבר 1944, אצ"מ, L17/2490. לדבריו, רבים נמצאו במחנות מעצר ואחרים במחנות עבודה. מחנות המעצר התחלקו לשתי קטגוריות: א. מחנות לפליטים מסלובקיה, פולין, יוגוסלביה וכדו' שנמלטו מארצותיהם מפני הגרוש, וכן לאנשים שהצליחו להימלט מן הגטאות בערי השדה, ולאנשים שנתפסו בעת ניסיון בריחה לרומניה או סלובקיה.

ב. מחנות ל"חייבי עבודה", גברים שנקראו למחנות עבודה בצוים, ללא התחשבות במצבם הבריאותי.

⁹¹⁷ קראוס אל פוזנר בגי'נבה, 5 בספטמבר 1944, אצ"מ, L17/2490.

⁹¹⁸ פוזנר אל גולדין באיסטנבול, 28 בספטמבר 1944, אצ"מ, L15/80.

⁹¹⁹ באדר אל ירושלים, 29 בספטמבר 1944, אצ"מ, L15/282; המכתב הוא המשך למכתבו מיום 28 בספטמבר 1944

המצוי באתר, L15/282; 14/797. אצ"מ, L15/282;

⁹²⁰ וגנר אל ריבנטרוף, 16 בספטמבר 1944, משפט אייכמן, ג"מ, 44/1-4/102; תיק קראוס מס' 11, אצ"ד.

⁹²¹ 21 בספטמבר 1944, ליכטהיים בגי'נבה אל הסוכנות היהודית בירושלים, אצ"מ, A127/543.

למרות התמוטטות החזית הגרמנית בדרום מזרח אירופה, כתוצאה מהחלטות רומניה ובלגריה להצטרף למלחמה האנטי נאצית, האפשרות של הגירת 2000 יהודים לארץ ישראל המשיכה להתקיים בשבועיים הראשונים של ספטמבר. האפשרות היתה להגיע מבודפשט לגבול בולגריה על גבי סירות קיטור על הדנובה, ומשם לאיסטנבול ברכבת. הצירות השוויצרית בבודפשט הבטיחה להשיג הובלה בטוחה מצד הגרמנים ובנות הברית, אבל הבריטים מנעו מהשלטונות השוויצרים לעשות הכנות לנסיעה בגלל שהדנובה הייתה ממוקשת על ידי כוחות האוויר של בנות הברית. ב-16 בספטמבר דיווחו השלטונות הצבאיים האמריקאים לממשלת שווייץ כי זה לא מעשי שארה"ב תבטיח מעבר בטוח לנסיעת 2000 יהודי בודפשט, וכך נכשל גם ניסיון אחרון זה להגירה.

עשרות אלפים גורשו, נרצחו או נעלמו מזמן פרסום הצעת הורטי, ב-27 ביוני 1944, ועד שבודפשט שוחררה בפברואר 1945. לדברי בלה ואגו, מספר זה היה יכול להיות פחות באופן ניכר על יד יישום מוקדם של הצעת הורטי. אמריקה הוכיחה חוסר יכולת להפעיל לחץ על בריטניה שהקריבה את כל תוכנית ההצלה על מזבח מדיניות הערבים.⁹²² השאלה היא, האם מעבר לכישלון המוסרי של בנות הברית, בעצם עיכוב התשובה, הייתה תוכנית הורטי יכולה לצאת לפועל אי פעם, לאור הנחישות והנחרצות של הנאצים, ובראשם אייכמן, ריבנטרופ, ויזנמאייר הימלר והיטלר לחסל את יהדות הונגריה בכל דרך. בחילוקי הדעות בין שני הקווים הגרמנים שהתקיימו בבודפשט - ויזנמאייר ואייכמן - גבר הקו המיליטנטי, וזה לא התכוון לאפשר הגירה, אף לא של - 2000 יהודים, עליהם לא היה כל סירוב בריטי לקבלם.

ב-11 באוקטובר 1944 שלח משרד החוץ בווינגטון איגרת אל ממשלת הונגריה, שכללה איומים כלפי ממשלת הונגריה, לאחר שנודע לה שיש בכוונתה לגרש את היהודים שנשארו בבודפשט אל מחנות כפייה. בתחילת אוקטובר כבר חדלה ממשלת הונגריה למשול או להחליט החלטות שהיה בכוחה לממש, מפני שחברי הממשלה התחלפו לעיתים קרובות ובשל השינויים שחלו בקצב מהיר כל כך.⁹²³ במחצית השנייה של אוקטובר נעשתה ההשמדה הטוטלית של היהודים אפשרות מוחשית ומידית, ותוכנית הורטי להגירה ירדה מן הפרק באופן סופי. למרות שההגירה לא צלחה הרי הודות להצהרת הורטי נוצרו עשרות אלפי סרטיפיקטים אשר היוו את הבסיס לפעולות ההצלה הרחבות, לאחר הפיכת צלב החץ.

פרנצי - קראוס - מאויב ל"אוהב"

בסוף חודש יוני הגיע פרנצי לבודפשט לאחר שסיים את מלאכת הפיקוד על גרוש יהודי ערי השדה. לאחר ששני המזכירים הכלליים, אנדרה ובקי, הודחו ממשרותיהם, קיבל פרנצי את התפקיד של

⁹²² Bela Vago, "Horthy Offer" pp.39 - 40.
⁹²³ בן טוב, הצלב האדום, עמ' 222 - 223.

טיפול בשאלת יהדות הונגריה. הדאגה שעמדה אז על הפרק היתה להבטיח שהגרמנים לא יגרשו יהודים, לאור החלטת שלטונות הונגריה להפסיקם. גירוש כזה בוצע במהירות ובחשאי – על אף מחאותיהן של היחידות ההונגריות שפיקחו על המחנות ב- 91 ביולי 1944, עת גורשו 1,200 בני אדם ממחנה קישטארצ'יה. החשש היה שהגרמנים יעשו זאת בבתים המוגנים בבודפשט, בהם היה ריכוז יהודי גדול, והוא גבר בעקבות המינוי החדש שפרנצי קיבל. קראוס התייעץ על כך עם פקידים במשרד החוץ, ואלו סברו כי מאחר ופרנצי לא סולק מתפקידו, צריך להפעיל עליו השפעה כך שיעמוד לרשות ההונגרים הרוצים לעכב את הגרוש, והציעו למסור לפרנצי את דו"ח אושוויץ. הם ביקשו להשפיע עליו "כך שהוא לא יהיה כל כך רוצח, ולהפוך אותו למי שיוכל לעזור". הפקידים נתנו את הדו"ח לפרנצי שיקרא בהם. הוא היה מופתע כשקרא את דו"ח אושוויץ, אך לא התרגז ולא אמר שזה לא יכול להיות אמת. פקידי משרד החוץ חשו שאולי הצליחו להשפיע עליו, ואז ספרו לפרנצי כי את הפרוטוקול קיבלו ממשה קראוס. פרנצי נקרא למשרד החוץ לפגישה עם קראוס כדי לשוחח על דו"ח אושוויץ.

פרנצי מסר לי שלא ידע [על אושוויץ – א.נ.], והוא רוצה להיווכח [...]. אמר לי שאם יתברר שהדין וחשבון הוא שקר אז יעמידו אותי למשפט ולפי החוק צפוי לי עונש מוות. פרנצי התקשר בנוכחותי לאייכמן וביקש ממנו [רשות – א.נ.] לנסוע לאושוויץ ושאל מה דעתו. אייכמן ניאות, בתנאי שירכוש דרכון ואז פרנצי צעק עלי: 'אתה רואה שזה שקר, הוא מוכן להרשות לי לנסוע.

חלף זמן והסתבר כי אייכמן מנע את נסיעת פרנצי בעיכובי סרק. אז הודה פרנצי בפני קראוס כי הוא מאמין לתוכן דו"ח אושוויץ ומיום זה הוא מוכן לעזור. לדברי שלאמון, פרנצי סיפר לקראוס כי התאכזב מן הגרמנים מפני שהם רימו את ההונגרים ושדדו אותם, וכי אייכמן הסית אותו נגד היהודים, "הוא דיבר ככבשה מסכנה שנשדדה". פרנצי הבטיח לקראוס שהקבוצה שצריכה להגר, בת ה- 40 אלף, תקבל רכבות מיוחדות בליווי הג'נדרמריה הנאמנה לו ויגן עליהן עד הגבול הרומני. כן רמז לקראוס כי יעזור לו תמורת מספר מילים טובות עליו במקומות הנכונים, ויוכל לעכב את אפשרות הגירוש בתנאי שהורטי יקבל אותו לראיון ויקבל ממנו ייפוי כוח לכך. אם הורטי יענה לו, הוא יביא חלק מן הג'נדרמריה לבודפשט, אשר לדבריו היא הארגון היחיד שהס"ס מפחד מפניו. פרנצי לא היה יכול לפגוש את הורטי, על פי כללי הטקס והחוק, שכן הורטי שימש גם כמפקד העליון של הצבא ההונגרי, וככזה הוא נפגש עם גנרלים בלבד, ואילו פרנצי היה רק קולונל. פרנצי ביקש מקראוס לברר כיצד ניתן לסדר ראיון עם הורטי. קראוס ידע כי חבר היודנראט, ד"ר פטה, עומד בידידות עם בנו של הורטי, והבטיח להתייעץ עם היודנראט בעניין זה. הפגישה התקיימה ב- 9 באוגוסט. בפגישה נכחו שלושה חברי היודנראט: שמו שטרן, קרולי וילהלם וארנו פטה, וכן קראוס וקסטנר, פרנצי ולולאי. כאשר פרנצי הגיע הוא היה מופתע לראות שם את קסטנר, מן הסתם בשל עבודתו עם הגרמנים, שהפכו באותה תקופה ליריביו של פרנצי. פרנצי שאל את שמו שטרן כמה חדרים נמצאים בדירה, מפני שעליו לבדוק אם יש מאזינים לדבריו בדירה, ובדק את החדרים. אחרי זמן מה עזב קסטנר את הישיבה ואז החל פרנצי לדבר על תוכניתו המקורית. הוחלט כי ד"ר פטה יפנה לבנו של העוצר ויסדיר את הראיון עם פרנצי. באותו יום סודר הראיון אצל הורטי והורטי נתן לפרנצי ייפוי כוח לעכב את חטיפת היהודים. פרנצי העלה לבודפשט 1400

גינדרמים אשר עברו ברחובות בודפשט ובהשפעתם לא הייתה חטיפת יהודים. לדברי שלאמון: "פרנצי באמת קיים את הבטחתו והביא אלפי גינדרמים. יהודי בודפשט נבהלו, לא ידעו ממי לפחד יותר". כשהגרמנים ראו את הגינדרמים ההונגרים, הם ביקשו להוכיח את כוחם, והביאו כעבור ימים אחדים את כל חיילי ה"ס"ס שהיו להם על ציודם המלא. חיילי ה"ס"ס עברו ברחובות בודפשט להפגנת כוח, ואולם לא היו התנקשויות ולא היה גירוש באותו זמן.

פרנצי פעל על פי כיווני הרוח הנושבים, ובקש למצוא אליבי לקראת העמדה לדין של פושעי מלחמה, כפי ששידורי בנות הברית חזרו ואיימו. לדברי שלאמון, פרנצי רצה להראות לקראוס ולשוויצרים שהוא משתף עמם פעולה ולזכות בחודשים אוגוסט – ספטמבר בציונים טובים, כל עוד התסיסה האנטי גרמנית נמצאה בקו עליה. קראוס ניצל את רצונו של פרנצי להציל את נפשו שלו, כדי להציל את יהודי בודפשט. על רקע זה ניתן להבין את דברי קראוס כי במסגרת קשריו הטובים עם חוגים מסוימים בממשל ההונגרי, הוא הצליח לגרום להבאת הגינדרמריה ההונגרית לבודפשט, כדי שאם הגסטפו יתחיל בגרוש, הגינדרמריה תשתמש בנשקה נגד הגסטפו.

לאחר שפרנצי השתכנע שהגרמנים לא יניחו להונגריה להיחלץ מציפורניהם, חזר והעמיד את עצמו בשירות הגרמנים, והפך להיות המוציא לפועל של המדיניות האנטי יהודית של המפלגה הפאשיסטית שעלתה לשלטון.⁹²⁴

חיים כהן, היועץ המשפטי לממשלה והתובע במשפט קסטנר, ביקש להוכיח כי קראוס, אשר פסל את קסטנר בשיתוף פעולה עם הנאצים, היה נגוע באותו מום של שיתוף פעולה. קראוס, לעומתו, ביקש להראות את ההבדל, בהדגישו את עובדת היותו אדם חופשי במגעיו עם פרנצי, אשר בא לפגישה במכונית הצירות השוויצרית, בליווי מזכיר הצירות ומאחוריו עומדות המעצמות הגדולות, לעומת יחסי התלות והפחד שצינו את יחסיו של קסטנר עם אייכמן.

יועץ משפטי: איני מבין איך זה שהאמנת לפרנצי, את ליבו הטוב ורצונו הטוב להפסיק את החטיפות?

קראוס: זה לא היה עניין של אמון או אי אמון. [...] ידעתי עליו שהיה לפני כן הראש של גירוש היהודים, והוא עצמו מוסר שרוצים לגרש, והוא מוכן ורוצה לעכב, אז הרגשתי שעלי מונח [התפקיד – א.ג.] למסור את האינפורמציה הזאת גם לאחרים. [...] אחרי שהוא מסר שיש עוד אפשרות לגרוש אז היה חוב [חובה לעסוק – א.ג.] ברעיון הזה. [...]

ש. אף על פי כן הלכת אל פרנצי כשהוא קורא לך, ואפילו עזרת לו לסדר ראיון עם הורטי וספרת לו על פרוטוקולים של אושוויץ, והאמנת לו כשהוא סיפר על ביצוע הפעולה?

⁹²⁴ עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1944, ג"מ, עמ' י"ד – 71; עדות קראוס, משפט קסטנר, 4 ביולי 1944, ג"מ, עמ' ט"ו – 9, ט"ז – 8-9; חקירת תמיר את קראוס, שם, 8 ביולי 1954, עמ' י"ז – 61; חקירת השופט את קראוס, שם, 9 ביולי 1954, עמ' י"ח – 33; חקירת השופט את קראוס, שם, 9 ביולי 1954, עמ' י"ח – 42; Salamon, Keresztesy; Voltam, 93, 104, 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 8; משפט אייכמן, ג"מ, תיק א / 150 – 126 / 3016 / 4 – 799 / ח' / 44. ארנה פטה כתב בזיכרונו על כך מבלי לציין שהפנייה נעשתה אליו על ידי קראוס. באותו מקום ציין ד"ר פטה כי הוא וחבריו ביוזמיה מסרו מידע מדויק אודות "פרוטוקול אושוויץ" וכתוצאה מכך החלה העיתונות הזרה לדון במעשי הגרמנים ויתכן שזה הניע את מלך שבדיה לשגר את ראל ואלנברג. "זיכרונו של ד"ר ארנה פטה", ילקוט מורשת, מ"א (1986), עמ' 159, 162-164. תרגום והערות - צבי ארז.

ת. לפני שהלכתי אל פרנצי התייעצתי עם הצירות [השוויצרית – א.נ.] ועם משרד החוץ [ההונגרי – א.נ.], והם הסבירו לי – ואני גם הכרתי את ההונגרים- שהגינדרמריה הגבוהה ההונגרית מוציאה לפועל את הפקודה שהיא מקבלת. הם הבטיחו לי, כי אחרי שהגרוש הופסק על ידי הממשלה ההונגרית באופן רשמי, שהוא [פרנצי – א.נ.] יעמוד מן היום והלאה לשרות הממשלה, וכשם שהוציא עד עתה את פקודות בקי ואנדרה, עכשיו הוא יוציא לפועל את הפקודה שהוא יקבל ממקום אחר. פרנצי היה קצין הממלא את תפקידו בעיניים סגורות, כי לא היתה להם יוזמה עצמית. האמנתי לאנשים אלה [פקידי משרד החוץ – א.נ.] שהיו רציניים מאד.

ש. האם אתה לא חושב כי כלפי חוץ אנשים אשר אינם יודעים כי התייעצת [...] יכולים להניח [...] שאתה משתף פעולה?

ת. הוא לא ביקש ממני כל מיני דברים, אלא דבר אחד.

ש. ראיון עם הורטי. פרוטוקול של אושוץ ושאל כל מיני שאלות.

ת. זה היה במשרד החוץ, ובמשרד החוץ הייתי אדם חופשי.

ש. בדיוק כפי שהמגע בין ד"ר קסטנר ובין בכר יכול היה לעורר רושם כלפי חוץ שיש פה שתוף פעולה, ככה מגע בינך ובין פרנצי יכול היה, ואף צריך היה לעורר רושם שיש פה שתוף פעולה.

ת. אני נסעתי במכונית הצירות השוויצרית ופרנצי ידע כי במכונית יושב מזכיר הצירות ומחכה לי. אני הייתי תחת חסות הצירות השוויצרית, ולא היה יכול לקרות לי שום אסון. אני מלאתי רק בקשה אחת - הראיון עם הורטי, וידעתי כי הורטי הוא האדם הכי חזק שיכול להפסיק את הגרוש, לכן בלי כל נימוקים אחרים ניסיתי לקשר ביניהם.⁹²⁵

הקמת מחלקת ההגירה בבית הזכוכית

הידיעה על החלטת מועצת הכתר להתיר הגירה ל כ- 7800 בעלי סרטיפיקטים, ב- 26 ביוני, פשטה בעיר כאש בשדה קוצים. באוויר ריחפו שמועות על גרוש צפוי. בהכנת הרשימות של המועמדים לעלייה, החלו מיד לאחר צאת הרכבת לברגן בלזן, ב- 30 ביוני. לאור זאת נוצר צורך במבנה מיוחד עבור הסידורים האדמיניסטרטיביים בשביל ההגירה העומדת בפתח, ולפונים הרבים שהציפו את בניין מחלקת הזרים של הצירות השוויצרית, ששכנה בבנין השגרירות האמריקאית בכיכר החירות. לשם כך "רכש" קראוס מיהודי מקומי, ארתור וייס, שהיה גדול סיטונאי הזכוכית בהונגריה, בית משרדים ברחוב ואדאס (Vadasz) 29. לדברי קראוס, היוזמה הייתה שלו והוא קיבל לכך את אישורו של לוץ, אשר שמח עליה, בשל הלחץ שהחל להיווצר במשרדי הצירות. למעשה לא היה צורך לשכור/לרכוש מבנה, כי מאות יהודים הציעו לצירות השוויצרית את בתיהם, בתקווה שהדבר יסייע להם לשמור על הבניין ולהישאר בחיים. הבניין היה בנוי ברובו מזכוכית, ומכאן כינויו "בית הזכוכית" (uveghas). הוא שכן ברחוב קטן ברובע החמישי, רובע מרכזי ויוקרתי, סמוך למשרדי ממשלה וצירויות זרות רבות; הבניין בן שלוש קומות, ולו חצר גדולה ומסביבה בניינים בני קומה אחת עם עליות גג ומרתפים ענקיים, אשר שמשו כבית מלאכה ומחסני זכוכית של

⁹²⁵ חקירת היועץ המשפטי של הממשלה את קראוס, משפט קסטנר, 5 ביולי 1954, ג"מ, עמ' ט"ז – 8-9; חקירת תמיר את קראוס, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז – 61; סיכום תמיר, משפט קסטנר, 30 בספטמבר 1954, ג"מ, עמ' ל"ג – 33. פרנצי הועלה בסופו של דבר לגרדום בעקבות פסק דין של בית משפט עממי בהונגריה, לאחר המלחמה. עוד על פרשת פרנצי ראה: צבי ארז, "מדוע לא גורשו יהודי בודפשט באוגוסט 1944", **ילקוט מורשת**, 77 (תשס"ד), עמ' 11 – 18.

משפחת וייס. המשרדים הקונסולריים התארגנו במשרדי בית הזכוכית, ואילו משפחת וייס המשיכה להתגורר בדירתם הפרטית בבניין.⁹²⁶ הבניין נפתח לשירות הקהל ב- 24 ביולי, הנהנה ממעמד אקסטרטורילי ונקרא: **"הצירות השוויצרית. נציגות לאינטרסים זרים. מחלקת ההגירה"** (Kivandorlasi Osztalya) (Svajci Kovetseg Idegenerdekek Kepviselete .

לדברי ארז'יבט אפלר, חברת 'השומר הצעיר' ועובדת בית הזכוכית, ביום בו נפתח המשרד, "ביקרו בו פרנצי ובאטיספלבי, באשרם בכך שפתיחת המשרד תואמת את כוונות הממשלה דאז [...] פרנצי וקראוס סימנו את בתי פאלאטינוש בדרך פוז'וני (Palatinus Hazak, Pozony ut) שבהם יתרכזו המשתתפים במשלוחים לקראת הגירתם. זה היה גרעין הבתים המוגנים".⁹²⁷

האחריות הרשמית לניהול הבית היתה בידי קראוס, כמי שהיה מופקד על ענייני ההגירה מהונגריה לא"י. הוא הקים מנגנון - שבראשו עמד ארתור וייס, בעל הבית - שתפקידו היה להכין את רשימות היוצאים. ההנהלה של בית הזכוכית הייתה מורכבת מפעילים ציונים שהיו חברי ועדת המשרד הא"י וחברי ההסתדרות הציונית: מיהאי שלאמון- שימש כיושב ראש הבית, מתוקף תפקידו כיושב ראש ועדת המשרד הא"י, וכעוזרו הראשי של קראוס.⁹²⁸ הוועד המנהל של בית הזכוכית היה מורכב בעיקר מנציגי 'המזרחי', ומעט יותר מנציגי 'הציונים הכלליים', מן הסתם על רקע הרצון והצורך ליצור מוקד הצלה משלהם, מול ועדת ההצלה - כמוקד הצלה של תנועות השמאל. אף על פי כן נראה בהמשך, כי הבית נתן ביטוי לכל הכוחות הציוניים שפעלו אז, בניגוד לדרך ההתנהלות של ועדת ההצלה ומנהיגי השמאל החלוצי.

מנגנון העובדים כלל צוות של כ- 150 - 160 פקידים - עסקנים ציונים. לכל פעיל היה עוד עוזר ובסך הכול היו כ- 500 פעילים במנגנון.⁹²⁹ הפעילים צוידו באישורים מתאימים מצירות שוויץ וממשרד החוץ ההונגרי ובאישור ממשרד הפנים ההונגרי, ששחררו אותם מנשיאת הטלאי הצהוב, כלומר הותר להם לנוע באופן חופשי ברחובות, להשתמש באמצעי תחבורה ואפילו לגור בבתיים לא יהודיים. ההיתר להסיר את הטלאי הצהוב התקבל בישיבה ב- 17 ביולי בהשתתפות גרל, האחראי על ענייני היהודים בשגרירות הגרמנית. שם אישרו ל- 80 פעילים להשתחרר מנשיאת הטלאי

⁹²⁶ בית הזכוכית היה במקורו בית מסחר סיטונאי לפלטות זכוכית של Weis gyula ובניו. מייסד העסק היה יהודי דתי וחינך את בניו על פי המסורת היהודית. ב- 1933 הזמינו אצל Lajos, המייצג האוטנטי של סגנון הבאהוס המודרני בהונגריה, לבנות מרכז חדש לעסק, שבו ניתן יהיה להציג את אפשרויות השימוש היעיל של בנייה בעזרת לוחות זכוכית. הבניין היה מצופה בזכוכית שיש לבנה והשתמשו בסוגים שונים ומגוונים של זכוכית כגון לבני זכוכית, זכוכית עם חוטים, זכוכית קתדרלית ואורנמנטלית וכן זכוכית עבה יצוקה. לאחר יציאת אביו לגמלאות ועד סגירת העסק, ניהל ארתור וייס את העסק עם אחיו וילמוש וויקטור. לדברי גבריאל - בנו של ארתור וייס, אביו נתמנה לקונסול כבוד של סן סלבדור בבודפשט ועל כן היה מוכר בחוגים דיפלומטים. א. וייס הפעיל את מחלקת ההגירה של הצירות השוויצרית בבית הזכוכית בשיתוף מנהיגות ציונית מכל הגילים והמפלגות. בתוך: Gabriel p.k.: (בנו של ארתור וייס), המרכז להצלת יהודים על פי זיכרונות אישיים, Historia (כתב עת הונגרי) פברואר 1994. תודה למאיר פרידמן שמסר לי את הכתבה; משה קראוס, "מפעל ההצלה בבודפשט 1944", עמ' 79; ראיון עם אברהם. י. שפט 27 במאי 2004.

⁹²⁷ ארז'יבט אפלר, "עדות מביית הזכוכית", **ילקוט מורשת**, נ"ז (1944), עמ' 291. (להלן: אפלר, "עדות מביית הזכוכית").

⁹²⁸ משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז - 2, 4. חברים נוספים היו: ד"ר הרשקוביץ, אונגר ופרנקל - חברי 'המזרחי', בלרט חבר 'הציונים הכלליים', וכן שני נציגים מכל תנועה. את 'השומר הצעיר' ייצגו רפי פרידל - בנשלים ושמחה הונואלד.

⁹²⁹ מיכאל(מיהאי) שלאמון בתזכיר ב- 22 במאי 1973 לנציבות המדינה, אגף לגמלאות ורווחה. נאמר שם שלקראוס היו למעלה מ- 100 עוזרים ויותר מאוחר נכללו גם משפחותיהם, סך הכל כ- 500 איש, אשר כולם שוחררו מנשיאת הטלאי הצהוב.

הצהוב, כדי שיקל עליהם לבצע את מלאכת ההגירה, ומספר זה גדל במשך הזמן, ואלה, לדברי קראוס, שוחררו מנשיאת הטלאי הצהוב, אם לא כפקידים ישירים של הצירות, הרי כבני משפחתם.

בתוך בית הזכוכית עבדו הפקידים להרכיב את הדרכונים הקולקטיביים שכללו ראיון עם המבקש, מילוי טפסים, צרוף תמונות, הכנת תעודות, אישורם על ידי ועדות והעברתם לבנין הצירות השוויצרית ב'כיכר החרות', כדי להחתיים את המסמך בחותמות הרשמיות של הצירות בצרפתית או גרמנית. הם עבדו גם על הסידורים הטכניים של היוצאים, סדר ישיבתם בקרונות, הקצאת קרונות לציוד, דאגה למזון וציוד אחר ועוד ועוד. מכיוון שהיה מדובר על 15 - 20 טרנספורטים שבכל אחד היו אמורים להיות כ- 2000 איש, היה צורך לסדר את הקדימויות של האנשים. בקדימויות הראשונות היו הנוער, החלוצים, האנשים הפעילים הציונים שלא יצאו עם הרכבת לברגן בלזן והאנשים שהיו ברשותם עוד קודם סרטיפיקטים מאושרים. את האישרים לסרטיפיקטים שלחו לאנשים לביתם, אישור כי הם רשומים בדרכון הקולקטיבי השוויצרי. לכל זה היה צריך מנגנון גדול ומאותו היו צריכים לעבד את הכרטיסיות ואת ההעתיקים של שאלונים עם התמונות שהונחו בתוך ארגזים וקופסאות.⁹³⁰

בבית הזכוכית הוענקה לתנועות החלוציות אפשרות של קבלת קהל חוקית למחצה. כאן יכלו לפגוש את האנשים, לדון בשקט וללא פחד בדאגותיהם; מקום שבו ניתן היה להשיג אותם בכל עת; לכאן יכלו החברים לשלוח מאראד (Arad) ברומניה, את הידיעה על הגיעם לשם, או להתייצב כדי להודיע שהוא עודנו קיים; כאן אפשר היה למסור הזמנה לתעודת רישום חסרה או לתעודת לידה של סבתא – אם נתעורר לפתע צורך; כאן ייצרו והפיצו תעודות נוצריות, ומכאן ארגנו "טיולים" לרומניה וצ'כוסלובקיה.⁹³¹

אלו שנרשמו להגירה סווגו כ"לאום זר", דבר שפטר את מי שנשא מסמך זה מכל הצעדים האנטי יהודים שחלו על היהודים. שני דרכונים קולקטיביים היו מוכנים עוד לפני הכניסה לבית הזכוכית. כאמור, ויזנמאייר דיווח כבר ב- 21 ביולי למשרד החוץ הגרמני כי השגרירות השוויצרית העבירה אליו שני פספורטים קולקטיביים עבור 2195 יהודים על מנת לתת ויזות לרומניה. הוא הזכיר שאייכמן כבר פנה בעניין זה להימלר וביקש הוראות ביחס לנסיעה לארץ ישראל, והציע להפנות את הטרנספורטים לליסבון ולסרב לתת ויזות דרך רומניה לארץ ישראל.

מבנה הדרכון הקולקטיבי על פי קראוס היה: העמוד הראשון הוא צורת הדרכון [כנראה הכוונה לכותרת הדרכון – א.ג.], עמוד שני- תוכן הדרכון הדיפלומטי של שווייץ, העמוד השלישי- היתר יציאה של ממשלת הונגריה, עמוד רביעי - ויזת מעבר רומנית, עמוד חמישי- היתר יציאה שוויצרי וויזת מעבר דרך גרמניה לשווייץ, עמוד שישי- תמונת המועמדים לעליה.⁹³²

⁹³⁰ Salamon, **Kereszteny Voltam**; כנס גורל יהודי הונגריה, 2 ביולי 1961, איוי"ש, 0.15H/213

⁹³¹ בנשלו, **נאבקנו למען החיים**, עמ' 99; אפלר, **עדויות מבית הזכוכית**, עמ' 291 - 292

⁹³² עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, מוצג פ"ח, אמ"י, תיק ב' / 2 / 512, עמ' י"ד- 33-36. הדרכון סומן במשפט כמוצג פ"ח. הדרכון הקולקטיבי הראשון בן 2200 איש נמצא בארכיון יד ושם.

את הדרכון הקולקטיבי השוויצרי הראשון שכלל 2200 שמות תאר רפי בנשלוס כיצירת פאר. איש איש עם מקומו ותמונתו. בעמוד הראשון היתה "תעודת מעבר" "Laissez Passer" של הצירות השוויצרית, מקושטת בחותמת שקע על רקע אדום.⁹³³

עיקר הפעולה, בשלב זה, היה להכין את העלייה של 40 אלף נפש יחד ובמקביל לפעילות להבטחת ביטחונם של יהודי בודפשט. לשם כך קיימו קשר עם כל הצירויות, כולל נציג האפיפיור. לדברי שלאמון, מזאי רודי ישב בשליחות קראוס, במשרד הפנים - מטעם הצירות השוויצרית - ושם חיפש דרכים נוספות לפטור יהודים מן הטלאי הצהוב. אחרי שבועות אחדים היו כבר רבים הפטורים מהכוכב הצהוב, בנוסף לפקידי העלייה, עוזריהם ומשפחותיהם ברחוב בוואדאס. "את כל זה סידרו לוץ וקראוס במינסטריון הפנים והחוץ, שהיהודים שרשומים בדרכון הקולקטיבי יהיו פטורים. מזמן לא מצאנו כל כך הרבה רצון טוב. ממש התחרו ביניהם איך לעזור ליהודים".⁹³⁴ מה שקבע, אם כן, את אופיו של הבית בתקופה שעד אמצע אוקטובר היה הניהול המעשי שהיה נתון בידי קראוס והשפעתם ההולכת וגוברת של בעל הבית שהעמיד את הבית לרשות מבצע ההגירה, ארתור וייס, ועורך הדין והבנקאי רודולף מזאי. מזאי ניצל את היכרויותיו וקשריו עם השלטונות במסגרת עבודתו, והיה פעיל בקיום מגעים עם גורמי שלטון הונגרים, בייחוד עם משרד הפנים ומשרד החוץ.

כל עבודת הבית היתה לגאלית ובחסות הצירות שוויצרית. הקונסול הממונה על ייצוג האינטרסים הזרים, שרל לוץ, הופיע בעצמו במקום לעיתים קרובות. מנהלי הבית ראו, על כן, את החשיבות בשמירת החיצוניות שהתחייבה מהיות הבית סניף של הצירות הניטרלית. עד ה-15 באוקטובר 1944 המשרדים הראו תמונה של קונסוליה שלווה עם שני שוטרים בפתח הבניין, כמקובל ליד כל משרד קונסולארי באותה עת.⁹³⁵ המשרדים היוו עד אז רק מקום עבודה. שלאמון, כדוגמא, היה גר בהר השוואבים בבודה כנוצרי פרוטסטנטי (רפורמט) והוצג כפקיד של חברת פוטורה. כל יום חזר לביתו בערב, ויצא לבית הזכוכית השכם בבוקר.⁹³⁶

למרות החזות הרשמית והשלווה שציינה את הבניין, בשלב זה, הרי בתוך הבית נוצרו מתחים לא מעטים בין וייס, מזאי וקראוס ובין פעילי השמאל החלוצי. אלו, כמו שאר התנועות החלוציות, ראו בבית הזכוכית מרכז לפעולות הצלה של הנוער החלוצי. הצעירים החלוצים השתמשו בבניין לשורה של פעולות בלתי חוקיות, כולל ייצור והפצה של תעודות אמיתיות ומזויפות, להצלת חבריהם האסורים ולהעביר את חבריהם לרומניה, סלובקיה או יוגוסלביה. פעולות אלה היו למורת רוחם של מנהיגי בית הזכוכית. חברי תנועות הנוער החלוציות הקימו בבית הזכוכית משרד משלהם "להגירת בני נוער" שבראשו עמד רפי בנשלוס. לא ברור האם חברי 'בני עקיבא' ו'הציונים הכלליים' היו חברים בוועדה. אשר כהן ציין כי המחלוקת התעצמה גם על רקע הבדלי הגיל, האופי והשקפות העולם השונות. סביר היה שכך יקרה, אך אין שומעים על מתחים ומריבות בין חברי 'בני עקיבא' ו'הנוער הציוני' עם מנהיגי הבית. העובדה שהצוות של הבית היה ברובו מורכב

⁹³³ בנשלוס, נאבקנו למען החיים, עמ' 98.

⁹³⁴ Salamon, *Keresztesy Voltam*, p. 106 – 105

⁹³⁵ ראיון עם אברהם. י. שפט, 27 במאי 2004.

⁹³⁶ Salamon, *Keresztesy Voltam*, p. 87

מפעילים בוגרים או מגילאי הביניים והיה בו רוב לחברי 'המזרחי' והציונים הכלליים, יכולה להסביר שהיה זה ביסודו מתח פוליטי. א. כהן טען כי לא ועדת המשד הארצישראלית היא זו שעסקה בהכנת רשימות היוצאים בדרכון הקולקטיבי, ואולם זה עומד בסתירה לדבריהם של קראוס ושל אמון, שהדגישו את הרציפות של עבודת הוועדה של המשד א"י, ובניהול הדמוקרטי של ישיבותיה.⁹³⁷

לסיכום

בעקבות החלטת ממשלת הונגריה ב- 26 ביוני על ההגירה, המכונה 'הצעת הורטי', הוחל במבצע רחב מימדים של רישום 40 אלף יהודים מהגרים בדרכון קולקטיבי. בשלב ראשון שקדו על הכנת דרכון ראשון של 2000 יהודים. עצם הרישום בדרכון הקבוצתי העניק לנרשמים הגנה של ממשלת שוויץ ל"נתינים הפלשתינאים", בשם ממשלת בריטניה מפני גזרות נאציות כמו גירוש, מאסר, גיוס לפלוגות עבודה, שחרור מטלאי צהוב ובזכות כך זכו לחופש תנועה. הבסיס והעוגן לפעולות הרישום להגירה היה בבית הזכוכית, אשר הפך למקום אליו עברה כל עבודת התנועות החלוציות, כמקום בטוח לפעולות ההצלה, בשל מעמדו האקסטרטוריאלי.

לישיבה ב- 17 ביולי 1944 עם נציג גרמני בכיר לצד נציגי הצלב האדום, השגרירות השוויצרית ומשרדי ממשלה הונגריים, אשר עסקה בתרגום ההסכמה העקרונית להגירת יהודים, לפרטי ביצוע - היתה חשיבות רבה. היא הייתה האות של ממשלת הונגריה להודיע לעולם על השינוי שהוחל בו באופן מעשי, ובכך חיזקה את המחויבות שלה ושל ארגונים וממשלות בינלאומיות להגירה, גם בעצם הפרסום הרחב שנעשה לכך. הצעת הורטי החזירה, למגינת לב הגרמנים, את ההכרה של ממשלת הונגריה במעמד של בעלי הסרטיפיקטים, כבעלי נתינות זרה. כאשר הורטי נאלץ בעל כורחו לאשר את הגירת היהודים (ולהפסיק את גירוש יהודי ערי השדה), בלחץ דעת הקהל וממשלים במערב, בעיקר בהשפעת הפצת דוחות אושוויץ ושואת יהודי הונגריה, הוא מצא תוכנית הגירה מוכנה ל-40,000 יהודים, במשרד החוץ ההונגרי, שהכנתה החלה למן הימים הראשונים של הכיבוש והגיע לכלל גיבוש ב- 26 באפריל 1944. גם ממשלת בריטניה כבר אישרה אותה ואף שלחה אישורי הגירה לאותו מספר (בתקווה שהאישורים יהוו תעודות הגנה מפני גזרות גרמניות אך לעולם לא ימומשו). תוכנית ההגירה והמאבק למימושה היו פרי שיתוף פעולה פורה בין קראוס זיאן דה באוייה, פקידים במשרד החוץ ההונגרי, ולדמר לנגלט ושרל לוף.

⁹³⁷ כהן, **המחתרת החלוצית**, עמ' 188 – 189, 170 – 171; דוד פרידמן, "בני עקיבא בהונגריה בשנים 1939-1945 ופעולות הצלה בימי שואה; עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, ב' / 2 / 512, עמ' י"ד – 61; חקירת היועץ המשפטי את קראוס, שם, 8 ביולי 1954, עמ' ט"ז – 1; 4.3.46 דו"ח קראוס עמ' 6-7; תזכיר של מיכאל שלמון לנציבות המדינה – אגף הרווחה, 22 במאי 1973, אצ"ד, תיק קראוס.

פרק עשירי: הצלה בבודפשט באמצעות תעודות חסות

בעקבות הפיכת צלב החץ

כזכור, כבר ביוני 1944 התגוררו יהודי בודפשט בבתי מסומנים, בינייני מגן דוד צהובי. ב-16 באוקטובר הם ננעלו באותם בתים לעשרה ימים. נאסר עליהם לצאת מן הבתים גם אם יהיו בסכנה. אנשי צלב החץ לכדו כמה אלפי יהודים וריכזו אותם בשני בתי כנסת גדולים ברחובות רומבאך ודוהאני. לאחר מספר ימים שוחררו בעקבות התערבות נמרצת של נציגי המדינות הניטרליות. אייכמן חזר מגרמניה לבודפשט ב-17 באוקטובר, לאחר שנעדר ממנה כחודש ימים, ויום לאחר מכן הגיע להסכם עם שר הפנים, ואינה גאבור (Vajna G.) בעניין הפתרון הסופי של היהודים. שר הפנים הסכים להעברת 50 אלף יהודים לגרמניה. לאחר השלמת משלוח זה, תכנן אייכמן לבקש קבוצות נוספות של 50 אלף יהודים, עד אשר לא יישאר יהודי בהונגריה. המסע השיטתי נגד היהודים החל ב-20 באוקטובר כאשר אנשי צלב החץ, מלווים בשוטרים נכנסו לבתים המסומנים בכוכב צהוב והורו לכל הגברים היהודיים בני 16 – 60 שנה להתייצב. במקביל החל גירוש היהודים לבתי חרושת ללבנים ומשם לחפירת ביצורים.⁹³⁸

בימים הראשונים אחרי ההפיכה איש לא העז להסתובב ברחובות, אך כעבור מספר ימים מצאו חלק מעובדי ה"קונסוליה" בבית הזכוכית דרך להגיע אליה, ומשהגיעו לא עזבו אותה מטעמי ביטחון. לוח וקראוס הגיעו לבית הזכוכית ושוחחו עם מיהאי שלאמון וחבריו, כיצד לעבור את התקופה החדשה. לוח הביע את תקוותו ששלטון סלאשי ימשיך לכבד את התעודות השוויצריות, כי יחל משא ומתן על הדרכון הקולקטיבי ותצא מחאה אמריקאית. הוא העריך כי התקופה לא תימשך זמן רב בשל הכוחות הרוסים הקרבים. לדברי שלאמון: "הופעתו השקטה והמרגיעה עשתה עלינו רושם. מאד כיבדנו אותו והתפלאנו על הופעתו. לא הבנו כיצד דיפלומט נוצרי מתמסר עד כדי כך לעניין יהודי. בתור נוצרי ייצג אותנו בפני השלטונות ההונגרים ולפני קלגסי הגינדרמריה – ללא פחד. הדמוקרטיה הייתה עמוק בנפשו".⁹³⁹

ב-22 באוקטובר הופיעו פרסומים בהם נאמר כי כל היהודים מגיל 16 – 60 צריכים להתייצב לעבודות שרות, ונשים וילדים צריכים להיות בגטו. אזרחי חוץ בעלי דרכונים בעלי תוקף יהיו משוחררים משרות העבודה או מגרוש.

עוד באותו יום, ב-22 באוקטובר, קראוס שלח מברקים לנציגות ארצות הברית בקושטא ולפוזנר, בו הודיע שגרוש היהודים עומד להתחדש, וביקש שיפעלו להתערבות מהירה מצד הממשל האמריקאי.⁹⁴⁰ במקום אחר אמר כי שלח עם דיפלומט מיוחד את הפרסומים "לשוויצריה

⁹³⁸ ברהאם, קצבורג, הונגריה, עמ' 316 - 321; בחזרתו להונגריה אמר אייכמן לאחד מחברי המועצה היהודית בהנאה: "אתה רואה, חזרת. ההונגרים סברו שהמאורעות ברומניה ובבולגריה יחזרו כאן [...] ממשלה זו [הונגריה] תעבוד על פי פקודותינו [...] יהודי הונגריה יגורשו. בפעם הזאת ברגל. אנו זקוקים למכוניות שלנו למטרות האחרות".

בתוך: Levai, *Eichmann in Hungary*, p. 146.

⁹³⁹ Salamon, *Keresztesy Voltam*, pp. 100, 128 – 129, 153.

⁹⁴⁰ פוזנר לירושלים, 26 באוקטובר 1944, אי"ש, א. פוזנר, P12/30; במכתבו של קראוס מן ה-23 באוקטובר 1944 לפוזנר כתב: "שלחתי לך אתמול את המברק הבא: [...] הודיע לסטפן ענין העזרה מאד דחוף"; 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 8 – 9.

לשגרירות הבריטית ולטורקיה ולשטיינהרט וגם לסוכנות [...] ודרשתי מהסוכנות התערבות דחופה של האמריקאים".⁹⁴¹ כמו כן, קראוס שכנע את הקונסול לוך בצורך להוציא תעודת חסות אישית (Schutzpasse), בגרמנית ובהונגרית, לכל מי שרשום בדרכון הקולקטיבי, המאשר כי X נתון לחסות הצירות השוויצרית.⁹⁴²

לדברי קראוס, בעקבות פנייתו לנציג ארצות הברית בקושטא, ב- 22 באוקטובר, הגיעה לבודפשט למחרת איגרת מחאה חריפה מארצות הברית בליווי דרישה להפסיק את הגירוש מיד, ואזהרה שכל המשתתפים בגירוש יעמדו לדין באשמת רצח:

יש לממשלת ארצות הברית יסוד להניח שממשלת הונגריה מתכוונת לאמצעי נוסף של השמדה המונית. בנסיבות אלו ממשלת ארצות הברית מזכירה שוב לשלטונות ההונגריים את החלטותיה, שבוטאו על ידי נשיא ארצות הברית בנאומו מן ה- 20 במרס 1944 להעניש את כל אלה שהשתתפו במעשי אכזריות אלה, העונש ישיג את כל אלה השותפים באשמה.

איגרת המחאה האמריקאית הגיעה דרך הצירות השוויצרית בבודפשט. לוך הראה לקראוס את האיגרת ביום שהתקבלה, והוא העתיק אותה בטרם הועברה לראש הממשלה סלאשי.⁹⁴³

השפעת איגרת המחאה האמריקאית שנמסרה לסלאשי היתה מיידית ורבת השפעה על גורל עשרות אלפי יהודי בודפשט. לדברי קראוס, סלאשי אמר במעמד מסירת איגרת המחאה האמריקאית: "אין אנו מתכננים לגרש את היהודים אלא להעסיק בעבודות שונות את אלה המסוגלים לכך. אם אתם רוצים להיווכח בנכונות דברי בואו איתי לראות את המחנה לשם הביאו את האנשים". בו במקום נסעו סלאשי, הקונסול לוך והציר השבדי דניאלסון, לרובע בודה שבו שכן מחנה איסוף היהודים, שם נוכחו סלאשי ומלוויו לראות שלמחנה הובלו ילדים, זקנים ונשים. סלאשי הורה מיד להוציא אותם מהמחנה ולשלוח אותם הביתה. ביום זה, ה- 23 באוקטובר, שיחרר סלאשי 15 אלף יהודים ממחנה הגירוש ואף הזמין את הציר דניאלסון ואת הקונסול לוך להמשך "שיחה עניינית על גורל היהודים". היה זה במסגרת רצונו להשיג את הכרתן של המדינות הניטרליות בשלטונו ולחזק בדרך זו את מעמדו.⁹⁴⁴

תעודות חסות אינדיבידואליות בהסכמת סלאשי

⁹⁴¹ ראיון של קרנצלר עם קראוס.

⁹⁴² 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 9.

⁹⁴³ 22 באוקטובר 1944, האיגרת סומנה כמוצג משפטי ק"י, ג"מ, תיק ב' / III / 512. החלטה להעמיד לדין פושעי מלחמה אושרה ב- 21 במאי וב- 28 ביוני על ידי חברי הסנט ובית הנבחרים; קראוס אל פוזנר, 30 באוקטובר 1944, אייו"ש, א. פוזנר, P 12/30.

⁹⁴⁴ קראוס, "מפעל ההצלה בבודפשט", עמ' 82 – 83.

בשיחתם עם סלאשי העלו לוח ודניאלסון את ההסכם עם הממשלה הקודמת, לפיו הוצאו דרכונים קולקטיבים ל- 8000 משפחות, אשר עלייתם אושרה עוד בסוף חודש יוני על ידי הממשלה הקודמת. הציר השבדי העלה את אותה בעיה עם 4500 היהודים שהגירתם אושרה, גם כן, בידי הממשלה הקודמת. השניים דרשו מממשלת סלאשי שאנשים אלה יוכרו כאזרחי חוץ ומותר יהיה להוציא להם תעודות חסות אישית. סלאשי נתן את הסכמתו, אבל עם הגבלה, שיש לראות את 8000 המשפחות הבאות בחשבון לעליה לא"י, רק כ- 8000 נפש. באותה שיחה סוכם שיהודים אלה יוכלו לעזוב את הונגריה, ובינתיים יובטח ביטחונם על ידי חלוקת תעודות חסות אינדיבידואליות מטעם הנציגויות השוויצרית והשבדית, והם ירוכזו בבתי מוגנים מיוחדים שיועמדו לרשותם על ידי שתי הציריות הללו. הצירות השוויצרית קיבלה אישור להנפיק תעודות חסות אינדיבידואליות, השוצפאס, בהן נאמר: "הצירות השוויצרית, המחלקה לענייני חוץ, מאשרת בזה ש X רשום להגירה בדרכון קולקטיבי שוויצרי, לכן יש לראותו כנושא דרכון בתוקף. 23.10.44". לכך הוטבע חותם עגול של הצירות השוויצרית אך ללא חתימה ותמונת האדם.

התאריך שהוטבע בכל השוצפסים, 23.10.44, היה יום פגישת סלאשי, לוח ודניאלסון.

היה בכך אישור מחדש של הממשלה החדשה, הפרו נאצית, להחלטת ההגירה שנקבעה על ידי קודמתה ב- 26 ביוני, ואישור להסדר קודם שיצרו לוח, פקידי משרד החוץ ההונגרי וקראוס ב- 26 באפריל, על הגירת 7000/7800 בעלי סרטיפיקטים. החלטת סאלשי יצרה וארייצייה נוספת, משודרגת, לכתב חסות, למי שבידו אישור עלייה.

לדברי קראוס, הוא פנה למחרת היום לציריות ספרד ופורטוגל ולנציג האפיפיור בבודפשט, שיפנו גם הם לסלאשי לבקש הסדר דומה. הם אכן פנו מיד, וקיבלו את האישורים המתאימים. נציגות האפיפיור קיבלה אישור לחלק 3000 תעודות חסות ליהודים, הצירות הספרדית קיבלה אישור לחלק 1500 תעודות חסות, והצירות הפורטוגלית – 700 תעודות חסות ליהודים. הנציגויות הדפיסו את כמות התעודות הדרושה, השלטונות החרימו את הבניינים המתאימים והתקינו עליהם שלט: "הבית הזה עומד תחת חסות הצירות X. הכניסה לזרים אסורה!" מהר מאד הסתבר כי השלטון החדש מכבד לא רק את כתבי החסות, אלא אף את המעמד האקסטרטוריאלי של המשרד להגירה – בית הזכוכית. ההמונים הסתערו על שערי הבית והשוטרים רק בקושי יכלו להשתלט עליהם.⁹⁴⁵ על האישורים הללו לא היו, כאמור, חתימה אלא חותמת הצירות, על פי ההסכם בין הצירות השוויצרית לבין הממשלה ההונגרית, כדי שלא יהיה צורך לבזבז זמן. "באופן זה היינו יכולים להוציא כמה תעודות שרצינו מבלי לחכות לחתימת הקונסולים".⁹⁴⁶ היותור על חתימה

⁹⁴⁵ קראוס, "מפעל ההצלה בבודפשט", עמ' 82 – 83; 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 9 – 10; ראיון של תיאודור לזר עם מיכאל שלמון, 19 בינואר 1958, איו"ש, 03.797. לדברי מאיר פרידמן (12 בנובמבר 2003), אשר הצטרף ל"שירות השליחים" של הקהילה בחודשי הקיץ, ועבר לגור בבית הזכוכית לאחר ה- 15 באוקטובר, השוצפסים הוצאו רק לאחר הפיכת צלב החץ. קראוס כתב כי כבר בעת הרישום לדרכון הקולקטיבי ניתנו אישורים, על היותם רשומים בדרכון הקולקטיבי. יש להבחין, אם כן, בין האישור שניתן לנרשמים בדרכון הקולקטיבי, בתקופת ההפוגה, לבין האישור - השוצפאס שניתן לאחר הפיכה ועליו הוטבע התאריך: 23.10.44.

⁹⁴⁶ עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב / 2 / 512, עמ' י"ד – 63. מוצג צ"ב הינו טופס של תעודת הצלה. מוצגים צ"ג, צ"ד הינם צילומים של אנשים שחיכו לפני בית הצירות לקבל תעודות הצלה; 17.12.79, ראיון של אשר כהן עם ינו פרנקל, 17 בדצמבר 1979, 'מרכז', H3C35.

ותמונה מעיד עד כמה חפץ ראש הממשלה הפשיסטית החדשה לבוא לקראת השוויצרים והשבדים, ובלבד שיכירו בממשלתו, ויוסר הלחץ של מעצמות המערב עליו.

ביום שהגיעה האיגרת האמריקאית לבודפשט - ב- 23 באוקטובר - שלח קראוס לפוזנר חמישה דוחות המתארים את הגורל שפגע ביהודים שגורשו מן הפרובינציה. אל הדוחות צרף מכתב שבו נאמר:

אותה שואה החלה כבר כאן [בודפשט - א.נ.] ונמצאת בתנופה מלאה. אמנם לא מקימים גטאות (בבודפשט קיימים רק בתי גטאות) ולא מחנות ריכוז, כמו המלבנות בפרובינציה וכו', אולם מוציאים את האנשים בלילה מן הבתים המסומנים בכוכב צהוב ממיטותיהם (בתים אלה נסגרו ב- 17 באוקטובר ביום ובלילה ולאיש לא ניתן להיכנס או לצאת) והגברים שנשארו מגיל 16 - 60, והנשים מגיל 16 - 40, גויסו לעבודות ביצורים, כביכול, והוסגרו לאשכנזים. לאחר שבתים אלה נסגרו באופן קפדני מזה שבוע, הם מופקרים שם לחלוטין לגורלם. אסור להם לעזוב את הבתים גם על מנת להשיג את צרכי המזון החיוניים ביותר.⁹⁴⁷

ב- 27 באוקטובר פרסמה הממשלה הודעות על שלטים, לפיהן על גברים יהודיים בגיל 16 - 60 ונשים יהודיות בגיל 16 - 40 להתאסף תוך 24 שעות במקומות מסוימים, כדי להיות מצורפים משם לשרות העבודה. יוצאים מן הכלל היו יהודים, אזרחי חו"ל שלהם דרכונים בעלי תוקף.⁹⁴⁸

השבדים היו הראשונים להוציא תעודות חסות אישיות, כפי שסוכם עם סאלשי, ואילו השוויצרים התמהמהו ימים יקרים.⁹⁴⁹ קראוס הסביר כי חלוקת תעודות החסות השוויצריות, במתכונת החדשה, התאפשרה רק לאחר שהציר השוויצרי, ייגר, נסע לברן,⁹⁵⁰ ואז לקח לוץ את האחריות על הנפקת מכתבי החסות. לוץ נאלץ לתמרן בין הממונה עליו - שלא התלהב לעזור ליהודים - לבין רצונו האמיתי לפעול לטובת יהודי הונגריה.

כדי שאדם יהיה זכאי לגור בבית שוויצרי מוגן, הוציאה הצירות השוויצרית את האישור עליו הוסכם עם סלאשי ב- 23 באוקטובר. מי שהחזיק במכתב זה ונכנס לבית שוויצרי מוגן, לא גויס לשרות העבודה והיה מוגן, באופן יחסי, מפני הטרדה של השלטונות. המכתב היה למעשה תעודת ביטוח והיה מרוץ מטורף להשיגו.⁹⁵¹ את תעודות החסות קיבלו קודם כל אותם אנשים שהיו

⁹⁴⁷ קראוס לפוזנר, 23 באוקטובר 1944 - מוצג פ"ה, משפט קסטנר, ג"מ, תיק ב' / III / 7 / 512. במכתב כתב: "אני מצרף לכך 5 דוחות שמהם תוכל להסיק איזה גורל פגע ביהודים שגורשו מן הפרובינציה". לא ברור האם מוצג פ"ה הכיל את חמשת הדוחות. הדוחות לא נמצאים בתיקי המשפט, גם לא בתיקי פוזנר ביד ושם. על פי עדות קראוס במשפט קסטנר, הוא ביקש מפוזנר לקבל את המכתבים ששלח אליו מבודפשט, אך פוזנר סרב לבקשתו.

⁹⁴⁸ 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 9; ברהאם - קצבורג, הונגריה, עמ' 321.

⁹⁴⁹ בנשלום, נאבקנו למען החיים, עמ' 113.

⁹⁵⁰ כנראה שבסביבות 25 באוקטובר. בנשלום (בספרו עמ' 113) האשים את קראוס כי בגללו התעכבה חלוקת כתבי החסות **ביומיים** יקרים. קראוס כתב כי רק לאחר נסיעת ייגר לברן זו התאפשרה, ולכן להערכתו בו יצא הציר לברן. חזרתו הסופית של ייגר לברן היתה ב- 10 בנובמבר.

⁹⁵¹ אמצע אפריל 1945, ראיון עם שרל לוץ באיסטנבול בעוזבו את בודפשט. הראיון נשלח על יד גולדין לא"י. על הראיון כתוב בכתב יד מ. שרתוק, ד"ר ל. כהן, אצ"מ, S25/5604. כזכור, עיכוב כזה התרחש גם בחודש יולי כאשר משרד החוץ השוויצרי השהה את הוצאת אישורים לנרשמים בדרכון הקולקטיבי, ורק לאחר בירור עם הצירות בודפשט, אישרו את הוצאתם. ראה על כך פרק ט'.

רשומים בדרכון הקולקטיבי ולכן עמדו תחת חסות ממשלת שווייץ. מספרם היה אז אמנם רק 2200, אך היות שממשלת סטואי אישרה הגירה של 8000 אנשים, אפשר היה להנפיק עוד 5800 מכתבי חסות. כתוצאה מכך הסתערו עשרות אלפים על המשרד ברחוב ואדאס, כדי להשיג מסמך שכזה. 8000 מכתבי החסות היו טיפה בים המבקשים על נפשם, ולכן קראוס והעובדים אתו התחננו יום יום לפני לוחץ להגדיל את המכסה להציל עשרות אלפים.⁹⁵²

לאסלו פרנצי, שרק חודשים מועטים קודם לכן ביקש להופיע כמציל יהודי בודפשט, נבחר כממונה החדש לענייני יהודים. זמן קצר לאחר מינוי מועצה יהודית חדשה, על פי צו, ירד שמו שטרן, יושב ראש המועצה היהודית, למחתרת, בעקבות שני חבריו למועצה, ארנו פטו וקרואי וילהלם. נרמז להם שמאחר שהיו מעורבים בפועל בתוכניות ההצלה הקודמות של פרנצי וידעו יותר מידי החליט פרנצי על חיסולם.⁹⁵³

משה קראוס היה למנהיג הוותיק היחיד שנותר מקרב ההנהגה היהודית הכללית ומקרב ההנהגה הציונית, ללחום את מלחמת המאסף להצלת יהודי בודפשט, ברמה הפוליטית. באותה עת שהה קסטנר מחוץ להונגריה, בנסיעותיו עם בכר לברטיסלבה, שווייץ וגרמניה, להציל את יהודי בודפשט וסלובקיה.⁹⁵⁴ ועדת ההצלה חדלה להתקיים בפועל. הקשר עם קושטא נותק. כל מנהיגי התנועות החלוציות עברו לזירת ההצלה בחסות נציגי הארצות הניטרליות והצלב האדום הבינלאומי, ומילאו יחד עם פעיליהם את המסגרת בפעילות נמרצת.⁹⁵⁵

אישור גרמני להגירת יהודים

ב-25 באוקטובר שלח קראוס מברק לפוזנר, ובו הודיע על חידוש ההגירה היהודית, הצפוי בקרוב. חידוש ההגירה בא על רקע ההסכמות המחודשות של ויזנמאיר עם הממשל ההונגרי החדש. ב-20 באוקטובר שלח ויזנמאיר מברק למשרד החוץ הגרמני, בו הודיע כי הבהיר לממשלה החדשה את עמדת גרמניה שתתיר עזיבת מספר יהודים את המדינה, אם רובם יגורשו והביע את אמונו כי הצעדים ליישום עמדה זו קרבים ובאים. ויזנמאיר שלח מברק נוסף בו העביר את ההודעה המנוסחת על המדיניות הגרמנית אודות היהודים, לידי שר החוץ ההונגרי. בהודעה נאמר כי בשל חוסר שביעות רצונם מיישום הפתרון הסופי של שאלת היהודים על ידי ממשלת לקטוש, הם מזכירים את מחויבותו של שר החוץ ההונגרי לפתרון הסופי. כן חזר על המחויבות הגרמנית

⁹⁵² קראוס, **דפי ספר**, עמ' לא מזוהה.

⁹⁵³ בראהם, "קיום להערכת התפקיד שמילאה ה"מועצה היהודית", בתוך: ישראל גוטמן, בלה ואגו, ליווייה רוטקירכן (עורכים), **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**, יד ושם, ירושלים, תשל"ו, עמ' 116; Braham, **Politics**, 1994, Vol. No.2, pp. 910. לדברי ברהאם, פרנצי מעולם לא שינה את דעתו ואת דרכו, הוא היה נאמן לה, ובתקופה שבה העמיד את עצמו לרשות היהודים הוא רק העמיד פנים, והעביר את כל המידע שהיה בידו לידי הסי"ס.

⁹⁵⁴ ב-1 ספטמבר נסע קסטנר בפעם השנייה אל הגבול השווייצרי; ב-24 בספטמבר חזר ונסע לברטיסלבה; ב-28 בספטמבר נסע לשווייץ, לא ידוע מתי חזר; ב-27 באוקטובר יצא לשווייץ וחזר ב-8 בנובמבר. ב-28 בנובמבר יצא לשווייץ ולא חזר יותר. בתוך: דו"ח קסטנר, עמ' 129, 132, 143, 150, 161.

⁹⁵⁵ ראה על כך בהרחבה, כהן, **המחתרת החלוצית**, פרקים 10, 11.

לקיים את הבטחתה להעניק ויזות מעבר לכ- 8412 יהודים שברשותם אזרחות זרה וגם ויזות הגירה לא"י או שבדיה.⁹⁵⁶

דפוס הפעולה של הגרמנים בחודשי יולי- אוגוסט 1944 בגירוש יהודי בודפשט, שב וחזר בחודש נובמבר. על יסוד ההסכמה הגרמנית להגירת 8000 יהודים כתב קראוס: "נקבל רשות יציאה. מסלול הנסיעה דרך שווייץ, ליסבון. טלגרפו לברלס לאפשר מעבר עם אולי הפסקה קצרה בשווייץ". פוזנר העביר את תוכן מברקו של קראוס לליכטהיים בגינבה, ולגולדין ובאדר באיסטנבול, והשיב לקראוס: "שמחים ביותר עם המברק שלכם. נעשה כל דבר אפשרי. תבריקו אם מדובר ביציאה עבור בעלי סרטיפיקטים ועבור כמה מהם". האפשרות המחודשת של יציאת יהודים מהונגריה הביאה את ד"ר כהני לנסוע לברן כדי לברר את העניין במשרד החוץ ואצל רוזוול מקללנד (McClelland, R.), מ'הוועד לפליטי מלחמה' (W.R.B) שם, אם ידוע להם על ההגירה הצפויה.⁹⁵⁷ אישור נוסף למתן היתר הגירה נשלח ב- 26 באוקטובר על ידי הצירות השוויצרית בבודפשט אל המחלקה הפוליטית בשווייץ, בו נאמר כי שלטונות גרמניה יסכימו לבקשת ממשלת הונגריה לעזיבת היהודים דרך שוויצרית, מרסיי או פורטוגל, בתנאי ששוויצרית תסכים, וכל המשלוח יצא עד ה- 15 בנובמבר לכל המאוחר. כהני הוסיף: "המברק של קראוס לא נקב במספר, המברק של הנציגות השוויצרית בבודפשט דיבר על בערך 8000 יהודים", והוסיף שנקטו צעדים מידיים אצל הנציגויות הבריטית והאמריקאית. כהני ופוזנר וגם המחלקה הפוליטית בשווייץ שלחו מברקים חוזרים לנציגות שלהם בבודפשט וביקשו פרטים על: סוג היוצאים, האם יש בהם מחזיקי סרטיפיקטים לפלשתינה ו/או דרכונים או ויזות של ארצות אחרות, והאם מדובר רק בילדים ונשים או גם בגברים.⁹⁵⁸ מקללנד חזר על הידיעה שהשוויצרים קבלו הודעה מהצירות שלהם בבודפשט שממשלות גרמניה והונגריה הגיעו להסכם, לפיו הגירה של כ- 8000 יהודים מהונגריה תאושר בקרוב, וב- 15 בנובמבר הדבר יוכל לצאת אל הפועל, והוסיף: "אמצעים להעברה לגבול השוויצרי יסופקו על ידי הגרמנים וההונגרים".⁹⁵⁹ שטיינהרט, שגריר ארה"ב באנקרה דיווח להרברט קצקי (Katzki, H.), נציג W.R.B באנקרה, על מברקו של קראוס, וביקש בשם קראוס את עזרת ה W.R.B - להשיג את ויזות המעבר ההכרחיות. יחד עם זה ביקש לחקור מחדש את אפשרויות ההגירה מהונגריה, מפני שדיווחים לא רשמיים של העיתונות הטורקית מדווחים שיש לצפות לגירוש בהונגריה.⁹⁶⁰ קצקי טלגרף את תוכן מברקו של קראוס לסטטמן (Stettman) ממחלקת המדינה בארה"ב, וזה הבריק את תוכנו לברן לשגריר האמריקאי, הריסון, ולמקללנד מה W.R.B עם ההוראות לאמת את האינפורמציה. אם היא נכונה אזי יש לנקוט בכל האמצעים ההכרחיים להבטיח פעולה שוויצרית מהירה לאפשר למחזיקי הסרטיפיקטים מהונגריה להגיע לשווייץ ללא עיכוב.

⁹⁵⁶ Braham, **Documentary**, no. 231, 234.

⁹⁵⁷ העתק מברק מקראוס אל משרד הארץ ישראלי בגינבה מה- 26 באוקטובר, 27 באוקטובר 1944, אי"ש, P12/30; פוזנר לגולדין ובאדר - איסטנבול, 28 באוקטובר 1944, אצ"מ, L15/80.

⁹⁵⁸ 16 בנובמבר 1944, אצ"מ, L17/889 II; נכתב כתזכיר (MEMO). חתום בידי MK. בראש הדף נכתב בעט ד"ר שפס וד"ר פוזנר, אי"ש, 30 בי/ P12/.

⁹⁵⁹ מתוך מכתבו של סטטיניוס, אשר ציטט את מברקו של מקללנד, 15 בנובמבר 1944, אי"ש, P12/84.

⁹⁶⁰ על המכתב לוגו של Secretay of State Washington, 30 באוקטובר 1944, אי"ש, P12/84.

תציג לשלטונות בריטניה את השקפת Boardn [ועד לפליטי מלחמה – א.ג.] שהזדמנות בלתי צפויה זו להצלת כמה יהודים אומללים בבודפשט, אם תאומת, מעמיד את בריטניה וארצות הברית בפני הזדמנות שלא יכולה להסתיים בכישלון מכל סיבה של היסוס או דחייה בקטע של שתי ממשלותינו. לא לחוס על שום מאמץ, להשתדל אצל פקידי שווייץ, צרפת, צרפת, ספרד, פורטוגל להבטיח העברה מהירה של מחזיקי הסרטיפיקטים [...] ולהמליץ לצבא בנות הברית ולשלטונות הצי לעשות אפשרי את ההעברה במהירות על ידי רכבות וספינות. ישנה תקווה רצינית שהשלטונות הבריטים יראו באור מזדהה וינקטו צעדים דומים לעשות את היציאה של מחזיקי הסרטיפיקטים לאפשרית.⁹⁶¹

סטטמן היה נחרץ ונחוש שלא לתת להזדמנות של אישור היציאה הגרמני לחמוק מן הידיים, ולהוציאה לפועל במהירות. המרוץ להצלת יהודי הונגריה באמצעות הגירה, התנהל בחזית האמריקאית והבריטית וכלל מסע לחצים על ממשלת שווייץ שתסכים בכל המהירות לכניסת 8000 יהודים לתוך שווייץ.

כהני מסר את הידיעה על היתר ההגירה לשגריר האמריקאי בשווייץ, הריסון, וממלא מקום השגריר הבריטי בשווייץ, מקקילופ, ב- 27 באוקטובר. השניים התקבלו אצל שר החוץ השווייצרי פילט גולץ ב- 30 באוקטובר לפגישה. זה הודיע להם כי ממשלת שווייץ מסכימה לתת מקלט זמני לאותם 8000 יהודים בהתאם להבטחה שניתנה לשרים הבריטים והאמריקאים באוגוסט 1944, ושהרשויות המקומיות בשווייץ קיבלו הוראות לקבל את הפליטים הללו, והוסיף שטלגרף על כך לציר השווייצרי בבודפשט. תוכן השיחה בין מקקילופ והריסון עם פילט גולץ נודע לכהני בסוד, על ידי מקקילופ למחרת. לאור זאת טלגרפו כהני ופוזנר לקראוס ב- 31 באוקטובר כי "הוראות הסכמה שלנו [ממשלת שווייצריה לכניסת יהודים -א.ג.] יצאו ב- 29 באוקטובר".⁹⁶²

הלחצים הרבים שהופעלו על ממשלת הונגריה הפאשיסטית, החדשה, הכריעו אותה. בעקבות כך הורתה ממשלת הונגריה לתת פומבי למדיניות ההגירה החדשה באמצעי התקשורת, דבר שהיה למורת רוחם של השלטונות הגרמנים ובניגוד למדיניותם האוסרת פרום פומבי של הגירת יהודים. רדיו בודפשט חזר על החלטה של מתן היתר הגירה מיום- 23 באוקטובר מספר פעמים: ב- 29 באוקטובר וב- 30 באוקטובר, ומתן הוראות מטעם המשטרה, המופנות לכל הרשויות ההונגריות, הצבא והמשטרה שיש לכבד את תעודות החסות או פספורטים זרים, וכי יהודים שיחזיקו בתעודות אלו לא ישלחו לשרות העבודה, ומוזמנים להציג את מסמכיהם להרשמה. בנוסף לכך יוכלו ליהנות מהזכויות האקסטרטוריליות על ידי הקונסולים הזרים והצלב האדום הבינלאומי.⁹⁶³

מאחר וגם "מוגני שבדיה" קיבלו היתר יציאה לשבדיה, החלו לפעול למען הגירתם. אך הסתבר כי התחבורה בין גרמניה ושבדיה פסקה, ולכן השלטונות השבדים בקשו משלטונות בריטניה וארצות הברית שישכימו להרחבת הערבות שלהם לממשלת שווייץ גם על היהודים "מוגני שבדיה",

⁹⁶¹ W.R.B. בלונדון. על החתום סטטמן ממחלקת המדינה ווינגטון, 3 בנובמבר 1944, אי"ש, P12/84.

⁹⁶² תזכיר החתום בידי כהני – גינבה, 16 בנובמבר 1944, אי"מ, L17/889 II.

⁹⁶³ ללא כתובת, על החתום סטיניוס, 15 בנובמבר 1944, אי"ש, P12/84.

ושממשלת שוויץ תיתן מקלט זמני ל - 4000 יהודים אלה. הנציג הבריטי בשווייץ פנה למשרד החוץ השווייצרי לפי הבקשה השבדית, ב- 3 בנובמבר, וקיבל את הסכמת ממשלת שווייץ לקלוט גם אותם. כך יצא שסך כל האישורים הרשמיים המגנים חלו על כ- 12,000 יהודים הונגרים.⁹⁶⁴

בסוף אוקטובר נפתח, לכאורה, קו הגירה חדש שמסלולו יעבור בשווייץ - ליסבון, וזאת לאחר שהמעבר ברומניה נסגר ואפשרות היציאה דרך יוגוסלביה ובולגריה ירדו מן הפרק, זמן רב קודם.

בראיון לאחר המלחמה, אמר לוץ כי ממשלת הונגריה מסרה חמש רכבות לרשות הצירות השווייצרית להגירת היהודים לאנשים אלו וויזנמאייר הבטיח העברה בטוחה דרך גרמניה לגבול השווייצרי. היתר היציאה ההונגרי וויזות המעבר הגרמניות הושגו ונחתמו בשני הכרכים של הפספורטים הקולקטיביים. שיתוף פעולה מלא הוצע על יד כל השלטונות להגירת קבוצה ראשונה זו. למרות מאמצים קדחתניים להעביר אנשים אלו לשווייץ, הזמן הכריע תוך זמן קצר את גורל התוכנית, כאשר מצור הרוסים החל וכל התוכניות בוטלו.⁹⁶⁵

מסתבר כי לוץ לא היה מודע, גם באמצע שנת 1945, בעת שהעניק את הראיון, כי כישלון ההגירה היה נעוץ באי נכונות טוטלית של המנהיגות הנאצית הבכירה לממש את ההגירה. ויזנמאייר "המתון" הפסיד לאייכמן, שלא התיר את יציאת 8000 היהודים.

ב- 31 באוקטובר סקר וגנר מאינלנד⁹⁶⁶ את מצב יהדות הונגריה לאור ההתערבות הבינלאומית הגוברת להצלת היהודים בה, וסיכם את המדיניות הגרמנית שיש להוציאה לפועל. הוא חזר על בקשות להענקת היתרי יציאה ליהודים שהגיש ויזנמאייר ב- 29 ביוני 1944 אבל, לדבריו:

בינתיים התרבו הבקשות באופן ניכר:

- א. השבדים הוציאו במקום 400, 4000 דרכוני חסות.
- ב. השווייצרים הציעו את שליחתה המועדפת של קבוצה בת 2000 יהודים, אולם לפי ידיעות שבידנו רשמו בסך הכל לא רק 7000 יהודים אלא פי כמה וכמה מזה להגירה.
- ג. האמריקאים חזרו והדגישו, כי לסוגים מסוימים של יהודים תובטח קליטה באמריקה.
- ד. נוסף על כך מוצע להתיר יציאת 2000 יהודים בחליפין תמורת עצירים מבני הרייך הגרמני

וגנר סיכם כיצד יש להמשיך ולפעול: "דעתן של שלוחות ה-ס"ס מתוך ראיית הוראותיו של הפיהרר לפתרון שאלת היהודים היא כי רצוי למנוע כל ותרנות, אשר גוררת בעקבותיה יציאת יהודים מהונגריה". הוא גם לא התכוון להיענות למאמצי קסטנר ובכר, באותו זמן, לשחרר את

⁹⁶⁴ תזכיר החתום בידי כהני - ג'נבה, 16 בנובמבר 1944, אצ"מ, L17/889 II
⁹⁶⁵ אמצע אפריל 1945, ראיון עם שרל לוץ באיסטנבול בעוזבו את בודפשט. הראיון נשלח על יד גולדין לא"י. על הראיון כתוב בכתב יד מ. שרתוק, ד"ר ל. כהן, אצ"מ, S25/5604.
⁹⁶⁶ מחלקת הפנים השנייה שפיקחה על ענייני משרד החוץ הקשורים לס"ס, למשטרה וליהודים בכל גרורות גרמניה, ובראשה עמד Horst Wagner.

נוסעי ברגן בלוז ושרטסהוף: "יהודים אשר כבר הובאו לגרמניה צריכים [...] להישאר מוצאים כליל מכלל האפשרות של שחרור".⁹⁶⁷

הכנות לקליטת מהגרים בשווייץ

גורם נוסף שפעל למען יהודי הונגריה באמצעות תעודות חסות היה ג'ורג' מנטלו, קונסול סן סלבדור בשווייץ, ששלח לקראוס כמה אלפי תעודות חסות, בעיקר ליהודים בערי השדה שגורשו כבר, או שלא ניתן היה להגיע אליהם, ולכן בפועל נעשה שימוש רק בכ- 600 – 800 תעודות עבור יהודים שכתובתם היתה בבודפשט או יהודים מערי השדה שהצליחו להימלט לבודפשט.⁹⁶⁸

בחודש ספטמבר קיבל לוח את האישור השווייצרי הרשמי, ליטול תחת חסותו את הטיפול באינטרסים הסן סלבדורים בהונגריה, ולתת חסות ליהודים "הקשורים" בסן סלבדור. הוא ומשה קראוס התחילו לנהל משא ומתן עם השלטון של הורטי על כך. לאחר ההפיכה ב- 15 באוקטובר, לוח ונציגים ניטרליים אחרים המשיכו לנהל משא ומתן עם השלטון החדש על החסות השווייצרית עבור "נתיני" סן סלבדור, והפצירו במיוחד בשר החוץ קמייני גאבור (Kemeny, G.).

ב- 24 באוקטובר שלח קראוס למנטלו בשווייץ תמונות ופרטים אישיים וביקש ממנו לאשר עבורם במהירות את האזרחות והדרכונים, ולהחזירם עם הבלדר שישהה ארבעה ימים. "בנוגע [...] לאישור ההכרה באזרחות של סן סלבדור ננקטו כל הצעדים הנחוצים. מצד הצירות [השווייצרית – א.נ.] אני בקשר עם הרשויות הנוגעות בדבר בעניין זה". כעבור שבוע שוב שלח קראוס תמונות ופרטים אישיים וביקש להוציא עבורם דרכונים ואישורי אזרחות.

עלי לידע אותך, שמאז שהמשלחת השווייצרית קיבלה על עצמה את ייצוג סן סלבדור, ננקטו כל הצעדים שכל הרשויות המוסמכות יכירו בהם. אני עצמי עובד כל הזמן על הדבר והצלחתי עד כה שיכירו בכל מחזיקי מסמכים כאזרחים זרים... האמצעים הננקטים נגד יהודים אינם חלים על מחזיקי אזרחות אלה, מלבד כמה יוצאים מן הכלל.

ב- 8 בנובמבר דיווח לוח למנטלו שהצליח להשיג הכרת ממשלת הונגריה בניירות הסלבדורים. לאחר קבלת האישורים הנחוצים עבור הניירות הסן סלבדורים, שיגר הצלב האדום הבינלאומי את אותם ניירות ב- 28 בנובמבר לבודפשט, ומשלחת הצלב האדום שם קיבלה הוראה למסור את המסמכים הללו לקראוס. יוצא, אפוא, כי התעודות הסן סלבדוריות החלו לפעול כתעודות מגנות, בסוף נובמבר – ראשית דצמבר.

בתחילת דצמבר, בשיא ימי הכאוס בבודפשט, שלח קראוס מכתב אל פוזנר דרך מנטלו בו ביקש להפעיל כמה שיותר אישים למען ההצלה בבודפשט. אולי ביטא בכך חוסר שביעות רצון מדרך

⁹⁶⁷ מוגש למיניסטר החוץ של הרייך, על החתום: וגנר, 31 באוקטובר 1944, מסמך מתוך משפט אייכמן, ג"מ, תיק 26 / 4 - ר' / 44.

⁹⁶⁸ עדות קראוס, משפט קסטנר, 4 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב / 2 / 512 עמ' ט"ו – 6.

פעולתו של פוזנר, "בכוונה אני שולח את מכתבי לפוזנר לכתובת שלך [מנטלו – א.נ.], כדי לתת לך הזדמנות לקרוא בעיון ומבקש לפעול יחד עם פוזנר וידידים, ככל האפשר ואף הבלתי אפשרי, למבצע הצלה מיידית".⁹⁶⁹

שלטונות שוייץ שהתירו את כניסת היהודים אליה, החלו בהכנות לקליטת היהודים. המחלקה הפוליטית השוויצרית הודיעה ב- 31 באוקטובר לצירות שלה בבודפשט שפליטים אלו יתקבלו בשוויצריה. הוראה זו אושרה כדי למנוע כל אפשרות שהגרמנים או ההונגרים ישתמשו בתירוץ של חוסר מוכנות מן הצד השוויצרי, ועל ידי כך למנוע מאנשים אלו יציאה.

השוויצרים היו מאד מודאגים מן הקשיים המעשיים הכרוכים בקבלתה ושיכונה של קבוצה כה גדולה, אפילו באופן זמני, בהתרעה כה קצרה. לדבריהם, יש לספק רכבות שוויצריות להעברתם המיידית למרסי או נמלי ים צרפתיים אחרים המשמשים להגירה לארץ ישראל, והם יעריכו כל מאמץ שיעשה למען פינוי לצפון אפריקה או לשטח אחר של בנות הברית, עבור אלו שיעדס לא ארץ ישראל.⁹⁷⁰

ב- 30 באוקטובר סיכם קראוס את מצבה של יהדות הונגריה בנימת ייאוש:

כל רשות נמוכה רשאית לאחוז באמצעים בשטח הפעולה שלה. פעם מוריקים בתים אחדים תוך שעות ספורות מן היהודים, ופעם אחרת רחובות שלמים. בערי השדה אוספים את היהודים במחנות גדולים יותר בגשם וברוח תחת כיפת השמים. לא יודעים עוד מה יהא על היהודים אשר נחטפו בצורה זו.

סוג אחר של יהודים אשר נמצא בסכנה היו, לדבריו, אנשי "שרות העבודה" ה צבאי, אשר במסגרת ההסכם של הממשלה החדשה עם הגרמנים הם נשלחים לגרמניה, במבצע שהחל ב- 28 באוקטובר. הוא תאר את פעולותיו למען הוצאתם מתוך הרשימות של האנשים המיועדים ללכת במצעדי המוות (צעדת הרגל) לכיוון אוסטריה:

לגבי סוג זה הצלחתי, בעזרת הממונה עלי, האדון לוץ, ובאישור המשרד שלי לעכבם ולהביאם למבטחים. מאמצים דומים אני עושה למען הסוג הראשון [של שרות העבודה – א.נ.] שאינו נמצא תחת ניהול צבאי אלא תחת ניהול אנשי חיל הצלב [צלב החץ] אשר אליהם אין גישה לשום רשות, צירות, או ארגון נוכרי אחר. באנשים האלה מתעללים אנשי חיל הצלב באופן איום.

עוד הוסיף כי ברשותו סרטיפיקטים עבור - 18 אלף **משפחות**, אלא מאחר והממשלה הקודמת אישרה בזמנו, בעקבות התערבות הצירות השוויצרית, רק 9000 סרטיפיקטים למשפחות, "אז

⁹⁶⁹ Levai, Abscheu, 423 - 425 ; Kranzler, Mantello, pp. 208, 211.
⁹⁷⁰ לדבריהם, שווייץ קיבלה יותר מ- 25 אלף פליטים חדשים במשך ששת השבועות האחרונים בשעה שרק 800 אנשים עזבו אותה. יהיה קשה לפתור את בעיית הדלק, שמיכות, ציוד בייתי, ל- 8000 איש בחורף, ללא לבוש מספק. ללא כתובת. על החתום סטטיניוס, 15 בנובמבר 1944, איי"ש, P.12/84.

קיבלנו עתה אישור ליציאה ל- 9000 נפש" קראוס הבין כי הסיכויים להגירה קטנים, והעיד על מצבו האישי הקשה:

לגמרי לא ברור מתי נקבל את היתר היציאה ומה יהיה גודל של קבוצה. על כל פנים תעשה חשבון עם 9000 נפש. מצב העצבים שלי הוא כך שאני כלל לא יודע מה בעצם לבקש ממך, אך אני מבקש לעשות את כל האפשרי ושתעדכן את ברלס [...] כל רגע מביא הפתעות חדשות לא נעימות. הממשלה מוכנה בכל עת לצעדים נגד היהודים. משרדי עובד תחת השם "צירות מחלקה להגירה" (Zirut Abteilung Hagira). לפני משרדי עמדו היום 4000 איש מאנשי שירות העבודה וביקשו הגנה. כל הרחוב אשר בו נמצא משרדי נמצא זה שלושה ימים במצור המשטרה בכדי להבטיח את ביטחונם של היהודים המבקשים כאן תעודות חסות. זה שלושה ימים שיש ליהודים שעות אחדות רשות לצאת החוצה. לאנשי שירות העבודה שיגורשו לגרמניה יש חופש של יום אחד לפני היציאה.⁹⁷¹

לוץ דיווח כעבור חודש ויותר כי ברשותם אישורים ל – 20 אלף משפחות, אך ממשלת הונגריה וגרמניה הסכימו להגירת 7800 יהודים בלבד.⁹⁷² מספר המשפחות שגדל באלפיים בין דיווחו האחרון של קראוס ובין זה של לוץ, מלמד כי לא היה קושי להגדיל את מספר האישורים להגירה מצד הבריטים.

לקראת הכיבוש הרוסי

סטמרי, נספח הצירות השוויצרית וכתב העתון Basler Nachrichten תאר את המצב המתדרדר: ב- 31 באוקטובר עמדו הרוסים 90 קילומטר מבודפשט. אלפי פליטים באו העירה, הממשלה כועסת ומכינה פינוי לשופרון (Sopron) על גבול הונגריה - אוסטריה. ברח' ואדאס עדיין עומדים תורים של אלפי אנשים. אחר הצהריים התייעצות גדולה אצל שר החוץ. נוכחים הציר לוץ, ואלנברג מן הצירות השבדית ומפקד המשטרה, פרנצי, הממונה על ענייני היהודים. שר החוץ הקריא תזכיר ובו דרש שהיהודים המצוידים בשוצפאסים יהגרו עד ה- 15 בנובמבר. הוא יכיר ב- 4500 שוצפאסים שבדים, 7000 שוויצרים, 3000 ותיקנים, פורטוגלים וספרדים. ועד שיגישו את הרשימות של היוצאים צריכים לבדוד אותם. בזמן הנסיעה מותרים להם 80 ק"ג מטען, ללא שום דברי ערך כמו כסף, פרוות ומותרות. שר החוץ הצהיר שהוא מקווה ששבדיה ושוויץ יכירו עד אז בממשלת סאלשי. התזכיר הסתיים בזה שלאחר ה- 15 בנובמבר הממשל ההונגרי לא יוכל לתת טיפול מיוחד ליהודים המצוידים בכתבי חסות. מתברר יותר ויותר שהממשלה רוצה להתנות את הטיפול ביהודים המוגנים בהכרה על ידי הממשלות הניטרליות. בשעה 21.00 הרוסים נמצאו 35 קילומטר מבודפשט.

⁹⁷¹ קראוס אל פוזנר בגינבה, 30 באוקטובר 1944, משפט קסטנר, ג"מ, תיק ב' / III / 7 / 512.
⁹⁷² לוץ כתב: "הממשלה הבריטית ביקשה מאיתנו לקחת תחת הגנתנו כ- 20 אלף משפחות לקראת ההגירה. קיבלנו את ייפוי הכוח להעביר לאנשים אלה אישורים לפספורטים הקולקטיבים. ממשלות הונגריה וגרמניה הסכימה אחרי מאמצים ממושכים לשחרר 7800 אנשים ממוצא יהודי לשם הגירה, אבל בשביל היתר היא לא הסכימה לתת לנו את האפשרות להגנה כלשהי". בתוך: לוץ מחלקת הזרים בבודפשט, דו"ח על המצב בבודפשט, 8 בדצמבר 1944, איו"ש, P19/9.

ב- **1 בנובמבר**, הרוסים עמדו בפרבר הדרומי של בודפשט. לא פלא שהממשלה מרגישה שעליה למהר עם היהודים. בעבור האנשים המצוידים בכתבי חסות, אותרו בתים אחדים, ברחוב פוזיוני (Pozsonyi), לשם עליהם לעבור תוך זמן קצר ביותר. זה עניין קשה מפני שהמקום צר מידי, לא רק שביל 7000 אלא עבור 50 אלף או 70 אלף המצוידים בכתבי חסות. הציר לוץ שוב במשרד החוץ. **2 בנובמבר**- הרוסים חדרו לבודפשט. ב- **4 בנובמבר**, בלילה צייד יהודים גדול אחר גברים יהודיים אשר לא התגייסו לשרות העבודה. אחר הצהריים מושבע סלאשי בצורה חגיגית. מיד לאחר שסיים ויצא מן הפרלמנט, התפוצץ גשר מרגיט. האווירה מתחילה לפנות נגד הנאצים אבל האנשים פחדנים מידי כדי להראות זאת. בינתיים מתחילים "חצניקים" הצעירים בצייד מתמשך נגד היהודים. ב- **7 בנובמבר** פרנצי זימן את מועצת היהודים אליו והעמיד בפניהם אולטימטום. כל היהודים המוגנים צריכים יהיו לעבור בין ה- 8-10 בנובמבר אל הבתים המוגנים ברחוב פוזיוני וסנט אישטוואן שכבר סומנו קודם. הבתים באותם רחובות הם בתי יהודים ולפני כן יש לפנותם עבור היהודים המוגנים. להעברת 25 אלף איש, באופן רשמי, אך באופן מעשי פי שלושה, נתנו רק שלושה ימים. אובדן עצות. התייעצות גדולה של האנשים במבנה הצירות. בבוקר למחרת הופיעה המשטרה בבתי המיועדים ברחוב פוזיוני ופינתה את היהודים שלא היו בעלי תעודות חסות, אשר גרו שם עד כה, כדי להביאם לגטו, אותו מבקשים להקים ברובע היהודי בסביבת דוהני. באותו היום נידונה בחשאי חנה סנש בת ה- 23 שנה, למוות. זאת בשעה שרעם התותחים הסובייטיים נשמע כבר בפרברי העיר. ב- **8 בנובמבר**, מפסיקים הוצאת ניירות חסות שוויצרים נוספים. סצנות מתחוללות עם האומללים שבאים באלפים לצוד את חתיכת הנייר שהיא עצם החיים ואין כבר להשיג. אבל אי אפשר להוציא יותר, אנחנו כבר ממילא במצב גרוע מפני שכבר עברנו את המספר מזמן. הלחימה בפרברים מתנהלת לאיטה נגד הרוסים. מצב היהודים מתדרדר כעת בקצב מסחרר. קראוס נסע עם לוץ לרחוב ואדאס לבית הזכוכית. קראוס נתפס שם על ידי איש 'צלב החץ'. לוץ הסביר ל'חצניקי' שסלאשי ביקש מהממשלה השוויצרית הכרה אבל אם לא יכבדו את מוסדות הצירות השוויצרית, לא תתממש ההכרה. זה פעל ואיש צלב החץ שיחרר את קראוס. ב- **8 בנובמבר** במזג אויר גשום וקר, יצאה הקבוצה הראשונה של יהודי בודפשט ל"מצעד המוות", ובעקבותיה עשו את דרכם אלפי יהודים נוספים שמספרם נאמד ב- 76 אלף נפשות. שיירות של יהודים התחילו להגיע אל גבולות אוסטריה, ושם נמסרו לרשות הצבא הגרמני. רבים נפלו קורבנות בדרך, המפגרים בהליכה נורו, ואחרים נרצחו בדם קר על ידי מלוויהם.⁹⁷³

כאמור, התאריך האחרון שנקבע להגירה על ידי סלאשי, היה 15 בנובמבר 1944. אך בסוף חודש אוקטובר עדיין לא נתנו הרשויות הגרמניות את אישור ההגירה המיוחל. ב- 10 בנובמבר הודיע משרד החוץ ההונגרי לצירות השוויצרית שהממשלה ההונגרית הסכימה להגירה של 8800 של יהודים הונגרים לארץ ישראל. הממשלה הגרמנית הסכימה עד כה למעבר של 7000 יהודים. כדי לקבל את רישיון המעבר עבור היהודים הנוספים - של 1800 - מתבקשת הצירות השוויצרית לפנות לשגרירות גרמניה בבודפשט.⁹⁷⁴

⁹⁷³ סטמרי, "דו"ח על פעולותיהן של הנציגויות הניטרליות בבודפשט בעזרה ליהודים מן ה- 15 באוקטובר 1944". בתוך: אצ"ד, תיק קראוס מס' 3. (להלן: דו"ח סטמרי)
⁹⁷⁴ 10 בנובמבר 1944, איז"ש, P19/9; דו"ח קראוס, עמ' 10.

ב- 10 בנובמבר שלחו מברק מהצירות השוויצרית בבודפשט למחלקה הפוליטית השוויצרית והודיעו כי בגלל המצב הצבאי עוד לא ניתן היה לקבל מההונגרים והגרמנים את צורכי הרכבת הנדרשים לכ- 11 אלף עד 12 אלף יהודים ושצריך להתחשב בדחייה של לפחות עוד שבועיים, בתנאי שהמצב הצבאי יאפשר ארגון משלוח כזה. גם שר החוץ השוויצרי נתן הוראה לנציגות השוויצרית בברלין להודיע לשלטונות גרמניה ששוויצרית הסכימה לתת מקלט זמני לכ- 12 אלף יהודים הונגרים. קטגוריית היהודים ה"מוגנים" מרוכזים בבתיים מיוחדים ונמצאו עדיין בביטחון יחסי. נציגות שוויץ ניסתה להשיג רכבות להעברתם לשוויץ. כהני העריך כי במקרה של כיבוש מהיר על ידי הסובייטים, יהודים אלה יינצלו אולי מבלי לזוז, אך אם בודפשט תהיה עוד סטלינגרד, או ורשה או אאכן, יהיה מצב אומללים אלה חסר תקווה.⁹⁷⁵

מספר היהודים שהיו צריכים לעזוב את הונגריה המשיך להטריד את הרשויות הגרמניות.

על פי ויזנמאייר, הכיר סלאשי עד תחילת נובמבר בשוצפאסים עבור 8800 מהגרים לארץ ישראל דרך שוויץ, 4500 יהודים שבדים, 300 יהודי חסות ספרדיים, 700 יהודי חסות פורטוגלים.⁹⁷⁶ הדבר לא הניח את דעת משרד החוץ הגרמני וזה שב אל ויזנמאייר ב- 14 בנובמבר 1944 וביקש הבהרה ביחס למספר 8000 יהודים. בסופם של נתונים סותרים גיבש שר החוץ הגרמני את עמדתו הסופית בנושא וביקש "להתייחס לעניין יציאת 8000 יהודים לא ברצינות. מבקש לא לענות לצירות השוויצרית".⁹⁷⁷ יותר מאוחר שוב עלתה שאלת כמות היהודים שהורשתה להגר. בסופו של דבר סוכם כי "נושא בקשת הגירת היהודים מהונגריה, הוא עניין של הכרעה בעל פה של הפיהרר".⁹⁷⁸ למרות לחצו של ויזנמאייר להיענות לבקשת ממשלת הונגריה להגירת המספר המוסכם של יהודים, בברלין לא היתה כל כוונה לממש את ההגירה.

קראוס השיב במשפט קסטנר לשאלה, מה היו הסיבות בגללן לא יצאה ההגירה לפועל:

א. היה מסוכן להוציא קבוצה דרך וינה לשוויצרית בגלל ההפצצות שערכו מעצמות המערב. המעבר דרך גרמניה היה קשור בסכנות גדולות יותר מאשר הישארות בבודפשט, במיוחד לאור התקדמותו המהירה של הצבא האדום.

ב. תעודות החסות שימשו מסגרת להשפעה על הצלת כל יהודי בודפשט. אילו היתה הקבוצה יוצאת בנובמבר אז לא היתה אפשרות לפעול לטובת יהודים אחרים שנשארו, באמצעות תעודות מזויפות. הזיוף היה היסוד לפעולתם של כל הצירויות הניטרליות בבודפשט.

ג. לא היו אפשרויות טכניות להוציא את הקבוצה.⁹⁷⁹

⁹⁷⁵ תזכיר של כהני בגינבה, 16 בנובמבר 1944, אצ"מ, L17/889 II.

⁹⁷⁶ 18 בנובמבר 1944, מסמך מס' 4987 – גנזך המדינה נירנברג, אצ"ד, תיק קראוס מס' 11.

⁹⁷⁷ 14 בנובמבר, 15 בנובמבר, 17 בנובמבר 1944, מסמך מתוך משפט אייכמן, ג"מ, תיק 18 / 4 – ו' / א.ע., ותיק א' / 1

– 3024 / 50.

⁹⁷⁸ טדן מבחיר, 9 בדצמבר 1944, אצ"ד, תיק קראוס מס' 11.

⁹⁷⁹ עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב' / 2 / 512, עמ' י"ד-50-43; 4.3.46, דו"ח קראוס עמ' 10.

מסתבר כי קראוס, כמו לוץ, לא ידע שנים לאחר תום המלחמה, כי שורש כול העיכובים בביצוע ההגירה היה נחרצות השלטון הגרמני שלא להתירה מלכתחילה, הגם שהתנאים המכשילים הגירה שתיאר, אכן היו כאלו.

בית הזכוכית – כתקווה אחרונה

כשנודע בעיר על תעודות החסות המוענקות באופן אישי לכל מי שרשום בפספורט הקולקטיבי, המון אנשים צר על בניין בית הזכוכית כדי להירשם בו ולקבל על סמך זה את השוצפס - התעודה המגנה. על פי תיאורו של מיהאי שלאמון, יושב ראש ועדת המשרד הא"י, כאשר פתחו בבוקר את משרד הרישום בבית הזכוכית, בשעה 9.00 היו תורים שהגיעו למרחוק. במרחק של ארבעה רחובות שמעו את רעש האנשים שבאו לבית הזכוכית ברחוב וואדאס. בתחילה נתנו לכל עשרה איש להיכנס לבית הזכוכית לרשום את פרטיהם. אחר כך כבר אי אפשר היה לרשום, מחמת הדוחק והצפיפות, לכן נתנו ל-100 איש להיכנס בבת אחת. נאמר להם שימסרו את פרטיהם ומחר יבואו לקבל את התעודה. למחרת בא מספר אנשים גדול עוד יותר.

תוך 24 שעות נתנו את התעודות הללו, במיוחד לחייבים בגיוס לעבודה, שעל פי החלטה ניתנה להם עדיפות. בין הבאים היו נציגים של פלוגות עבודה, בליווי אנשי הסגל ההונגרי, עם רשימה של חברי פלוגות שלמות. פלוגות אלו נסוגו מאוקראינה ורוסיה, עם נסיגת הצבא הגרמני והיו מיועדות להעברה למערב גרמניה. היתה להם רק אפשרות אחת להינצל, בעזרת תעודות החסות. עובדי פלוגות העבודה באו יומם ולילה, התקבלו ללא שעות רשמיות, ולכן פקידי הבית עבדו יומם ולילה, 18 – 20 שעות ביום ומילאו תעודות אלו. אחר הצהריים נאסר על היהודים להסתובב ברחוב, ובכל זאת באו לבית הזכוכית לקבל תעודת חסות, והשוטרים לא פגעו בהם.

לאחר מכן מצאו שיטה חדשה – העברת רישום השוצפסים לרחוב, אך תמיד היו יותר ויותר אנשים, וכאשר אי אפשר היה להתגבר על זרם הפונים, באו אנשי משטרה רכובים על סוסים ודחפו את ההמונים חזרה. השמועה שמחלקים בוואדאס תעודות הגיעה למרחקים.

הגיע הרגע שבו לא היו ברשות פקידי הבית מספיק ניירות רישום, ולכן יצאו בלילות אל קראוס שגר בצירות השוויצרית בכיכר החרות, לקחת ניירות נוספים. קראוס ניהל כל יום מלחמה לקבל עוד ועוד טפסים שהרי אושרו רק 7800. לדברי שלאמון, בשלב מסוים הגיעו אל בית הדפוס שבו נהגו השוויצרים להדפיס את הטפסים, ותמורת כסף השיגו טפסים. אך נותרה הבעיה של החותמת בצבע סגול שהייתה במגירתו הנעולה של לוץ.

לדאבונו לוץ לא היה לבד. באותו זמן עמד מעליו שגריר שלא היה סנטימנטלי [ייגר – א.נ.]. היה אדם קר גם בימים אלו. עמדו לידו פקידים בכירים שוויצרים נוספים שלא הבינו את הלהיטות של לוץ לעזור לנו. לוץ היה יחידי עבורנו, אשר היה שווה יותר מכולם גם יחד. הוא לבדו ייצג את הרוח השוויצרית האמיתית. ה'אינטרסים הזרים' היו אמנם בידו אך הוא לא רצה יותר מדי מלחמה עמם".

לוץ ידע היטב כי המספר 7800 הוכפל כבר פעמים מספר, ולכן רשם שהוחזרו כל מיני טפסים לא מתאימים. "לוץ מסר לנו את החותמת כדי שנחתים את הטפסים המאושרים ואנחנו במהירות החתמנו את הטפסים שהבאנו מבית הדפוס. אחר כך היה לנו בית דפוס שהנוער ארגן והדפיסו.

אחרי שבעיית מחנות העבודה איכשהו נפטרה, באה בעיית התופרות. הרדיו הודיע שכל מי שיודעת לתפור צריכה להופיע לפני השלטונות הצבאיים כדי לתקן בגדים. הגיעו המון נשים לוואדאס כדי לקבל תעודות. טלפנו לקראוס, אך לוץ לא היה בבניין. עם הפקידים האחרים בצירות השוויצרית לא הסתדרו, ועל כן לא היה ניתן לבוא עמם בדברים. היה ערב. עדיין לא היו ניירות, ואי אפשר היה לחזור לוואדאס כי שם ציפו המון נשים לתעודות. ההנהלה הציונית החליטה, לאור זאת, שינתנו לנשים אישור זמני.

תוך 10 דקות סידרנו שולחנות. נתנו להם פתקאות. ארתור וייס ניהל זאת לאור נרות. כתבו במכונת כתיבה. כל אישה קיבלה תוך דקות תעודה שהיא מופיעה בדרכון הקולקטיבי, ותוך יומיים תקבל תעודה רשמית. ההונגרים תפסו מספר נשים שהיו להם תעודות זמניות וכיבדו אותם. אז הוציאו עוד שוצפסים זמניים. למחרת שוב באו להחליף את התעודה הזמנית לאמיתית.

בלילות לוץ לן במעונו שבבודה. הם שוב נזקקו לחותמת הצירות. קראוס אמר שאין אף אחד בבניין הצירות שיוכל לתת אותה ולכן יש לחכות לבוקר.

לאחר התייעצות שוב התקשרנו אל קראוס ב-1 בלילה. שאלנו אותו אם החדר של לוץ פתוח, [...] קראוס אמר שאמנם פתוח. תוך 10 דקות היינו שם חמישה - ששה איש. היו הפצצות, הלכנו לאורך הבתים, בידינו טפסים רבים והגענו לכניסה של הצירות בכיכר החרות. קראוס חיכה לנו ליד שומרי הצירות. עלינו לקומה למשרדו של לוץ בעזרת פנס כיס. החדר של לוץ היה פתוח אך המגירות בשולחנו נעולות [...] כל אחד הוציא מכיסו צרור מפתחות ותוך דקות המגירות היו פתוחות. התחילה עבודה בקצב משגע עד שעות הבוקר. החתמנו אלפי שוצפסים אורגינלים. אחר כך התגנבנו לוואדאס. קראוס נתן לנו ליווי של שומרים שוטרים שליוו אותנו בחזרה לוואדאס עם נשק כבד כאילו היינו עצורים, לנוכח עיניהם של השומרים על הבית, חברים מפלוגות העבודה [...] וזה נמשך מספר לילות [...] בבוקר כבר היו תורים ברחוב של תופרות שהרי אנחנו, הנציגים השוויצרים, מקיימים את מה שהבטחנו לתת אישור קבוע.

לדברי שלאמון, היו כבר 72 בתים (מתחמי מגורים) מוגנים ובתוכם 40 - 50 אלף איש בעלי תעודות חסות שוויצריות. לפי ההוראה הממשלתית, השוויצרים היו יכולים לתת רק 7800 כתבי חסות, שנהפכנו לסרטיפיקטים משפחתיים. "לפנינו לא היה 7800 אלא שלושה שבועות שיש לנו עד ה-15

בנובמבר, שעד אז ניתן היה להוציא את התעודות הללו. גם השבדים חילקו תעודות כאלו ושגרירויות אחרות".⁹⁸⁰

לוץ תאר בדו"ח שלו כי מכתבי החסות שניתנו לאנשים שנרשמו בדרכון הקולקטיבי לא הוכרו בכל מקום על ידי המשטרה והג'נדרמריה, לכן ביקש לשדר פקודה ברדיו כי כל גורמי הממשלה חייבים לכבד את מכתבי החסות השווייצרים. הממשלה נענתה לבקשתו ותחנת השידור שידרה ב-2 וב-3 בנובמבר הודעה המורה לכל השלטונות להכיר בחוקיות כתבי החסות. התוצאה הייתה שלמחרת בבוקר הצטופף המון אדיר לפני המשרדים.

היה צורך במשטרה רכובה לפלס דרך למעני. האנשים ניסו לתלוש את בגדי מעל גופי. בהמשך הלילות הבאים הוצאו לאלתר 5000 כתבי חסות, אלא שהם נחטפו תוך שעות מעטות. עמדתי הייתה שהממשלה ההונגרית התכוונה ל – 5000 משפחות [צ"ל 7800 ? – א.נ.], הווה אומר ל – 50 אלף נפש בקירוב. אישרתי אפוא הוצאת 45 אלף מכתבי חסות ונטלתי על כך את האחריות. הייתי מודע כי מכתבי החסות לבדם לא מעניקים ביטחון מספיק ומשום כך פניתי לממשלה ההונגרית להעמיד לרשותי מספר בנייני מגורים רבי קומות, כדי שאוכל לשכן בבתים אלה את היהודים שהיו תחת חסותי. הבקשה אכן נענתה [...] עד מהרה חולקו – נגמרו 50 אלף מכתבי חסות ועדין התחננו אלפי בני אדם לפני שערינו כדי לקבל אישורים מצילי חיים.⁹⁸¹

ארגון הקיום בבית הזכוכית

יהודים שלא יכלו כבר לעזוב את בתיהם, לפני סגירתם, הובאו על סמך אישור הצירות השווייצרית בעזרת שוטרים, אל בנין בית הזכוכית למצוא בו מחסה.

מידי יום היה קראוס מופיע בבית הזכוכית להתייעצויות למשך מספר שעות. כדי לספק מזון לעם הרב אשר התקבץ בבתים המוגנים ברובע החמישי שהיו תחת חסות שווייצרית, גייסו את עזרתם של סיטונאי המזון היהודים בבודפשט, אשר קנו כמויות גדולות של דברי מזון, בעיקר תוך הבטחה שתמורתם תשולם בדולרים לאחר השחרור. לדברי שלאמון, היה יהודי בשם שומרלו באצ'י (הדוד שומרלו) שהיה לו, כיבואן, שני מחסנים. אחד מהם נשרף על ידי צלב החץ בתחילת נובמבר, ומן השני סיפק מזון לבית הזכוכית בוואדאס. כאשר האוכל אזל יצא שומרלו באצ'י עם משאית של הצירות השווייצרית וחזר עם משאית עמוסה. לא ידוע כיצד עשה זאת. ברח' וקרלה (Wekerle Sandor utca) גם היה מחסן אותו ניהל שאני (אלכסנדר) גרוסמן, חבר 'השומר הצעיר', בשיתוף הצלב האדום. אנשים אמידים שהתקבלו בוואדאס מימנו את השגת המזון לציבור. עד אמצע

⁹⁸⁰ 138 - 148, pp. *Keresztesy Voltam*, Salamon; דוד פרידמן, "בני עקיבא בהונגריה בשנים 1939 - 1945 ופעולות הצלה בימי שואה", בתוך: עשהאל, **בגלוי ובמחצרת**, עמ' 84 - 92. (להלן: פרידמן, "בני עקיבא בהונגריה פעולות הצלה")

⁹⁸¹ לוץ, "דו"ח מבודפשט שלא היה לו דורש", **ילקוט מורשת**, נ"ג (1992). הקדים והעיר צבי ארז, עמ' 179-175. הדו"ח, לדעת ארז, לוקה לעיתים באי דיוקים. ארז העיר שקיימת סבירות שגם הרעיון של 5000 משפחות במקום נפשות, הוצע על ידי קראוס.

דצמבר התאפשרה השגת מזון וחלוקתו באופן סביר לאותם ימים, אבל אחר כך המזון התמעט גם בעיר והיו קשיים באספקה. בנובמבר עוד היו שלוש ארוחות שבו אכלו כרוב, סלק ותפוחי אדמה.

אברהם שפט זוכר כי בימים הראשונים בבית הזכוכית היה מטבח משותף, עם כרטיסי מזון וחלוקת מזון באולם השמאלי בחצר. אף היו כמה בעלי יוזמה שהקימו שוק זוטא בחצר ואפשר היה לקנות פירות העונה בחודש אוקטובר, בעיקר תפוחים ואגסים. אחר כך התבצעה חלוקת המזון במתחמי התנועות. למרות שבשבועות האחרונים של המצור שרר רעב כבד, הם קיבלו מזון כל יום, לפחות פעם ביום, אך בדרך כלל יותר. מסתבר שגם באותם ימים התנהלו "עסקים" בבית הזכוכית. לדברי שפט: "יום אחד אבא הופיע וסיפר כי תמורת שיעון ניתן לקבל חמישה לחמים... אבא לקח את השיעון שלי. כעבור יום אבא הביא חמש כיכרות לחם".

בבית הזכוכית היו מחלקות שונות: מחלקת תברואה שכללה גם רופאים, מחלקה טכנית שתיקנה פגמים ב-72 הבתים, נהגים, מחלקת דירות שתפקידה היה לשלוח אנשים לדירות בבתים מוגנים, מחלקה משפטית. לרשותם עמדו שלוש מכוניות של הצירות השוויצרית שבהן העבירו אנשים לדירות המוגנות, ומהנדס שהיה אחראי על הדירות והמכוניות. באחד הבתים השוויצרים המוגנים הקימו בית חולים ובו היו רופאים, מכשיר רנטגן, חדרים נקיים.

ההגנה על הבתים והמשרדים השוויצרים הייתה בידי יחידה צבאית הונגרית של 200 חיילים. (או שתיים עד שלוש פלוגות, לדברי מיהאי שלאמון, אליהם הצטרפו יהודים). ההנהלה ברחוב וואדאס שיחדה אותם ודאגה להם למקומות מגורים. אלו היו חיילים נוצרים עריקים שסרבו להלחם, אך מכיוון שיום היה חיפוש מטעם הצבא והמשטרה ההונגרית, הם לא יכלו להסתתר בבודפשט, והיו מוכרחים להוות יחידה צבאית עם ניירות מזויפים, העוסקת בענייני המלחמה מטעם משרד הביטחון. גם אנשי משטרה שוחדו כדי להבטיח את ביטחון הבניינים ואנשיהם. שלאמון כתב כי קראוס ולוץ שיחדו חמישה מרכזים של צלב החץ, בכך ששילמו להם משכורת חודשית ונתנו להם אוכל מן המחסנים של מחלקת ההגירה בבית הזכוכית. הבעיה היתה שהיו עוד מרכזים שאתם לא היה להם קשר ואלו שדדו את היהודים בבתים המוגנים וברחוב וואדאס. שלאמון סיפר גם על פלוגה יהודית ששר ההגנה Nagybaczoni Nagy אישר לה, עוד לפני הכיבוש הגרמני, לאסוף בגדים עבור עובדי הכפייה היהודים. כאשר הגרמנים כבשו את הונגריה, פלוגה זאת המשיכה לפעול באישור. בזמן שלטון 'צלב החץ' הם ניצלו את ה"חוקיות" שלהם להצלת כמה מאות יהודים. הפלוגה נתנה ל"ס"ס שוחד, שומר מטעם ה"ס"ס עמד כל העת בפתח הכניסה לפלוגה ששכנה בגימנסיה היהודית ברחוב Abonyi והוא מנע מ'צלב החץ' להיכנס פנימה.⁹⁸²

⁹⁸² עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב / 2 / 512, עמ' י"ד – 61, 78; 4.3.46 דו"ח קראוס עמ' 11 - 12; מיכאל שלאמון, 22 במאי 1973, נציבות שרות המדינה; 147 – 154; Salamon, *Keresztény Voltam*, pp. 154 – 147; פרידמן, "בני עקיבא בהונגריה פעולות הצלה", עמ' 90 - 92; ראיון של תיאודור לזר עם מיהאי שלמון, א. יד ושם, 03/797; ראיון עם א. שפט, 27 במאי 2004.

לדברי קראוס, ב- 15 בנובמבר, המועד האחרון לרישום להגירה וכניסה לבתים מוגנים, היה מספר היהודים החוסים בבית הזכוכית 2,500, מתוכם כ- 1200 היו חברי תנועות חלוציות והציונים של בודפשט.⁹⁸³

בית הזכוכית כמוקד הצלה של התנועות החלוציות

עיקר פעולת ההצלה של התנועה החלוצית התקיימה בתקופת שלטון סלאשי. אם בחודשי הכיבוש הראשונים, מנהיגי החלוצים היו צריכים ליצור יש מאין מסגרת לפעולותיהם, כמו הבריחה לרומניה וסלובקיה וזיוף תעודות, הרי בתקופה זאת הם השתלבו במסגרות שבחסות הצירויות הניטרליות והצלב האדום הבינלאומי, העצימו אותם ועשו להצלה המונית. הרעיון והיוזמה להקמת המסגרת הלגאלית בחסות הצירויות הניטרליות והצלב האדום הבינלאומי, היו בעיקר של משה קראוס. שרל לוץ היה המוציא לפועל את היוזמות, מול הרשויות ההונגריות והגרמניות, ודפוס פעולתם היה לדגם שאומץ בידי הנציגויות הניטרליות.

בשעה שאלפים נהרו לבית הזכוכית לקבל תעודות חסות, הפך בית הזכוכית למרכז פעולות ההצלה של כל התנועות הציוניות, ולמקום מגורים של בני משפחותיהם, גם של האורתודוקסים.

התנועות החלוציות החלו להביא לבית הזכוכית את אנשיהם אשר נמצאו עדיין בבירה. אצל 'המזרחי' היה זה במיוחד פינחס (טיבור) רוזנבאום אשר באומץ בלתי רגיל, מלוּבש בתלבושת אנשי "צלב החץ", הביא את מנהיגי 'המזרחי' כמו: מיהאי שלאמון ומשפחתו, משפחת ינו פרנקל ומשפחת שוורץ ועוד.

מחסנים בבית הזכוכית רוקנו ואוישו בידי חברי תנועות הנוער הציוניות וכן המרתפים, החצר, סככות, וכל פינה אחרת. בד בבד התחילו להתארגן החיים הפנימיים במקום. צביון הבית נקבע על פי שני צרכים: האחד, הצורך להמשיך ולקיים חזות של משרד לכל דבר, ולא לעורר תשומת לב חשודה. לשם כך הורחקו האנשים מן המשרדים במשך היום, ולעת ערב הם הפכו לאולמות שינה. שנית, הבניין הפך להיות מחולק על פי חלוקה אזורית פוליטית, כיאה לתקופה שנאמנויות פוליטיות היו במרכז ההוויה.

עליית הגג שלי 'מזרחי' שכנה ממול לכניסה ומשמאל לה בצורת ד. עלית הגג של ה'נוער הציוני' היתה מעל הבניין הראשי. מרתף 'השומר הצעיר' היה מתחת לבנין, והכניסה אליו הייתה מהפינה הימנית הרחוקה, שם היו חברי 'השומר הצעיר', 'דרור' ו'מכבי הצעיר', ואילו מרתף האורתודוקסים – שאף הם התקבצו בבית, בתיווך מיהאי שלאמון וחברי 'המזרחי' – היה מתחת לבנין הראשי. באותה עת התחילו לארגן חיי תרבות ולימוד במתחמי התנועות כמו לימוד עברית, העברת חוגים שונים והכנות למסיבת חנוכה. בעליית הגג שלי 'מזרחי' לימד פרופסור שמואל לוינגר מהסמינר לרבנים, שיעורי עברית וערבית. היו תפילות במניינים ואף ספר תורה נמצא

⁹⁸³ 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 9.

במרתף של האורתודוקסים. כל תנועה דאגה להביא את חבריה לבית ולסדרם. אלה שלא היו שייכים לאחת התנועות, הסתפחו זמנית לאחד המדורים, או שמצאו מקומות לינה אינדיבידואלים באחד המשרדים או הפרוזדורים. קראוס סידר מקלט בבית הזכוכית גם לד"ר קרולי וילהלם, חבר המועצה היהודית, ובין פוקדי הבית היה גם קומוי.

חברי תנועות השמאל החלוצית טענו בעדויותיהם, שהפיכתו של הבית למקום מגורים נעשה בניגוד גמור למדיניותם של קראוס, וייס ומזאי, שעמדו על שמירת החזות הרשמית של הבית כנציגות דיפלומטית שרק היא תשמור על חסינותו. לדברי רפי בנשלום:

קראוס וייס חזרו והדגישו שכאן לא משרד ארצישראלי, כאן הצירות השוויצרית. שניהם היו נרעשים מכך שלא כרענו ברח בפני כבודו של מוסד שכזה. ברור שאנשינו לא היו מוכנים להישמע להוראות המסובכות יתר על המידה של הבירוקרטיה, שכן חשבו את הבניין ל"צירות שלנו", כפי שבשעתו המשרד הא"י היה שייך להם". באותה נימה קבע בנשלום כי ארתור וייס "ניהל כנראה את מפעל הזכוכית הגדול שלו טוב מאד, אבל לא הבין הרבה בענייני המשרד הא"י. בדומה למושגיו, היו גם הוראותיו עד לפרטים הקטנים ביותר א-סוציאליים. ניהל את העניינים בסגנון ריאקציוני מובהק והיה עלינו לנהל מאבק מר יומיומי על זכויותינו הפשוטות ביותר.

על אחת ההתפרצויות בין הנהלת הבית ובין החלוצים העיד קראוס: פיל (אלפן), מראשי פליטי 'השומר הצעיר' הסלובקי, הכניס לבית הזכוכית מספר אנשים זרים נוצרים. כאשר מסרו על כך לקראוס הוא דרש מפיל לגלות לו מיהם האנשים, וזה סירב לו. לאחר דין ודברים שבו פיל סרב לגלות, הודיע לו קראוס "כי בעד המשרד אני בעצמי ולבדי אחראי כלפי הצירות" ואסר עליו להיכנס לבית, על דעת הנהלת הבית, שהיתה מורכבת מוועדת המשרד הא"י וחברי הנהלת ההסתדרות הציונית. הפרשה התחילה לפני הפיכת צלב החץ, והסתיימה עם ההפיכה, כאשר הנהלת 'השומר הצעיר' נתנה הבטחה שהדבר לא יחזור על עצמו.

לדברי אשר כהן, כנראה שהדואליזם באופי הבית ואי ההכרעה בין שתי הגישות - של וייס וקראוס ושל התנועות החלוציות - היא שאפשרה את המשך קיום ה"בלוף" ואת ניצולו להצלה בהיקף רחב.

ויכוח קשה נוסף, בהמשך לתפישה השונה את חזות הבית, היה היקף תעודות החסות המזויפות שיש להפיץ. מנגנון הבית, שלא היה יכול לעמוד בלחץ הפונים, החל להוציא תעודות מזויפות נוספות, אך תוך פיקוח ורישום ובמספר מוגבל. ואילו חברי המחותרת החלוצית דרשו להפיץ תעודות כאלה לכל מבקש וללא הגבלה, בטענה כי אין זה מתפקידם להחליט מי יינצל ומי לא. הויכוח גבר כאשר נציגי יחידות "מחנות העבודה" הגיעו אל בית הזכוכית, כדי לקבל תעודות חסות, לפני שליחתם לגרמניה. בשלב זה נחלקו הדעות בין הנהגה המסורתית ובין נציגי תנועות הנוער. נציגי תנועות הנוער היו בדעה כי יש לתת כתב חסות לכל דורש, גם אם זה מסכן את אלה שיש להם כבר כתבי חסות, באומרו: "כדאי לנו לסכן את עצמנו בשביל 100 אלף יהודים". גישה זו

ניצחה ועד מהרה הודפסו בדפוסים מחתרתיים בעיר טפסים, כמעט על ידי כל תנועות הנוער והוכנו חותמות מזויפות של השגרירות. באחת החותמות הושמטה האות I מהמילה SUISSE ונתגלה זיופם. עובדה זו ומספרם הגדול של כתבי החסות עוררו חשדות כבדים אצל השלטונות, שכעבור זמן החלו לדרוש את הרשימות המוסכמות והסופיות של 7800 האנשים הכלולים בדרכון הקולקטיבי.

התחושה הייתה כי ימי השלטון הפשיסטי ספורים, ובו בזמן מגורשים למערב כל יום אלפי יהודים, ומכאן צמח הזיוף ההמוני של תעודות החסות בידי המחותרת החלוצית. פרץ רבס, מנהיג 'מכבי הצעיר', סיפר כי חברם הביא 25 אלף טפסים, ואותם הם החלו לחלק ברחוב וקרלה ובמשרד של 'מכבי הצעיר' שעמד מול הקונסוליה השוויצרית. במשרד זה הם פתחו "סניף" של השוויצרים. התורים השתרכו עד סוף הרחוב, כך שיום אחד הגיעה המשטרה על גבי סוסים ושמרה על הסדר לפני ה"שגרירות שלנו". אחרי חמישה ימים הגיע ברסלאואר, יד ימינו של קראוס, ודרש את סגירת ה"סניף", מפחד שה"סניף" יתגלה. לדברי רבס: "אז, כמובן מאד כעסתי עליו. היום אני מסתכל על זה אחרת. זה לגאלי שפעולה שלנו יכולה לסכן הכול".⁹⁸⁴

בנינים שוויצרים מוגנים נוספים

אלה שלא היו עסוקים בהנפקת מכתבי חסות עסקו בשמירה, בתורנויות ניקיון ובעבודות מטבח. המקום היה צר מלהכיל את כולם, ובמשרדים התקשו לבצע את העבודה האדמיניסטרטיבית ולקיים קשרים עם השלטונות, צירויות, ספקים וארגונים בינלאומיים. לדברי קראוס, הוא שכנע את הצירות השוויצרית, שנעשתה יותר חשדנית, לאשר רכישת בנין צירות שני ברחוב וקרלה שנדור (Wekerle Sandor utca), כדי להמשיך שם את עבודת מחלקה זו ללא הפרעות. הבית היה בית משרדים ומחסנים, בעל שלוש קומות, של בעלי מפעל טקסטיל, אשר העמידו את הבית לרשות מפעל ההצלה בחסות שוויצרית. במחצית השנייה של חודש נובמבר עברו אליו חלק מן המשרדים של התנועות, מפני שהיו שם חדרים מרווחים יותר. כך נולד הבית השוויצרי השני עבור ההצלה. בבנין זה החלו גם בארגון מחסני מזון. בין האנשים שמצאו חסות בבנין בוקרלה היו יואל פלגי וצבי גולדפארב.

הצפיפות בשני בניני הצירות, בבית הזכוכית וברחוב וקרלה שנדור, היתה קשה מנשוא, ולכן קראוס רכש בית נוסף, רכושה של התאחדות הכדורגל הארצית, מ.ל.ס (M.L.Sz), ברחוב ואדאס 31, בצמוד לבית הזכוכית. מהר מאד נפתח פתח סודי מבית הזכוכית, על יד הכניסה לעלית הגג של 'המזרחי', לבית התאחדות הכדור רגל, והועברו לשם בחשאי כ- 1000 איש מבית מס' 29 לבית מס' 31. גם משפחת שוורץ יחד עם בנם בן ה- 14 (לימים אברהם שפט), שעד אז התגוררה בעליית הגג של 'המזרחי' בבית הזכוכית, עברה למ.ל.ס לחדר שהיה מכונה "חדר פקידים". שם שכבו בלילות

⁹⁸⁴ בראיון עם פרץ רבס, 31 ביולי 1997.

על הארץ כשלכל אחד הוקצו 40 ס"מ מדודים על הרצפה. כמנהל החלק הזה של הבית נתמנה אלכסנדר נתן, איש הציונים הכלליים'. לאחר שבועיים היה הבניין עמוס יתר על המידה.⁹⁸⁵

על מאות חברי 'בני עקיבא ו'המזרחי' וכן על קבוצות ה'אגודה' והאורתודוקסיה הבלתי מפלגתית ניצחו חברי הנהגת 'בני עקיבא': דוד אוסלנדר (עשהאל), דוד פרידמן ופנחס רוזנבאום. מהם יצאו במדי קצינים פאשיסטים, בעקבות הצועדים במצעדי המוות מבדפשט ועד וינה, והחזירו מן הטרנספורטים חברים בעזרת פקודות מיוחדות. מכוניות צבאיות עמדו לרשות נהגים חברי 'בני עקיבא', וחברים אחרים לבושים בגדי צבא ההונגרי שוטטו בבתיים, בגטו בודפשט ובמחנות העבודה, הוציאו משם את חבריהם ויהודים נוספים, באמתלה שמוציאים אותם להורג ולאחר שהגיעו לרחב ואדאס הוכנסו לבית המוגן. עלונים פנימיים יצאו לאור יום יום וחולקו בין קבוצות החברים. בפעילות זו הופגה האימה שמילאה את הבית.⁹⁸⁶

לדברי קראוס, הוא השיג לרפי פרידל - בנשלוס פספורט אמריקאי; לזיגפריד רוט, מן הציונים הכלליים השיג תעודה ממשד החוץ ההונגרי של דיפלומט הצירות השוויצרית כמו זאת שהיתה לו; עבור יואל פלגי ביקש מעוזרו, ברסלאואר, שירכוש לו תעודת עובד בשרות משרד הביטחון ההונגרי.⁹⁸⁷ מפתיע תיאור יחסי הידידות בפי קראוס עם רפי בנשלוס:

הייתי בידידות עם רפי פרידל. הוא היה בדירתי בצירות השוויצרית כל יום 10 - 20 פעמים. אכל, שתה קפה. אם אני לא הייתי במשרד - הוא ישב עם אשתי. הוא היה ידיד. אני יכול להגיד: באותו זמן ידיד חשוב.
ש. וכל פעם שהיה נכנס ושותה קפה ומדבר איתך או אשתך, היה פונה אליך: "הר קונסול"?
ת. זה שקר. זה שטות.⁹⁸⁸

לדברי שלאמון, למרות שהתנועה החלוצית היתה צריכה לעמוד תחת פיקוחו של המשרד הא"י, היא עבדה בצורה עצמאית. הפעילים החלוצים הם אלה שעשו כמעט את כל הפעולות שהיה בהם צורך של אומץ לב אישי ושהיו כרוכים בסכנת מוות.⁹⁸⁹

קראוס לעומתו, ביקר את התנועות החלוציות אשר פעולתן היתה לרוב מוגבלת להציל את חבריהם ולהשגיח עליהם. לתנועות השמאל היה, לדבריו, בונקר אחד או שניים בתקופת סלשי, וזאת בניגוד לדברי פיל שקבע שהיו שישה - שבעה כאלו, והעריך כי הם חילקו 2000 או 3000 תעודות חסות לחברי התנועות החלוציות. "הרבה יותר מזה אני בטוח שלא היה",⁹⁹⁰ הערכה המפחיתה עד מאד מערך עבודת החלוצים.

⁹⁸⁵ חקירת קראוס בידי תמיר, משפט קסטנר, 4 ביולי 1954, ג"מ, עמ' ט"ו - 7 - 8; דוד פרידמו, "בני עקיבא בהונגריה פעולות הצלה בימי שואה", עמ' 90-91; כהן, **המחתרת החלוצית בהונגריה**, עמ' 204-200, 270; ראיון עם יהודה פרנקל, 26 ביוני 1997; עדות ארזי אפלר, עמ' 49; בנשלוס, **נאבקנו למען החיים**, עמ' 99; ראיון עם פרץ רבס, 31 ביולי 1997; ראיון עם א. שפט, 27 במאי 2004; עדות ברסלאואר במשפט אייכמן, **עדויות**, עמ' 950 - 955. ברסלאואר העיד על 3000 - 5000 איש שהיו בשלושת בתי הצירות השוויצרית.

⁹⁸⁶ מנחם צבי קדרי, ה'אידיאולוגיה של תנועת הנוער 'בני עקיבא' בהונגריה על רקע עיקרי תולדותיה", בתוך שגיאי, **מאה שנות ציונות דתית**, כרך שני, עמ' 346. (להלן: קדרי, "בני עקיבא בהונגריה").

⁹⁸⁷ 2.7.54, עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב / 2 / 512. עמ' י"ד 77-76.

⁹⁸⁸ חקירת תמיר את קראוס, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז - 41.

⁹⁸⁹ ראיון של תיאודור לזר עם מיהאי שלאמון, 5 בינואר 1958, איר"ש.

⁹⁹⁰ עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב / 2 / 512, עמ' י"ד 77-76.

גם בבית הזכוכית המשיכו תנועות הנוער החלוציות להיות פדרציה של גופים עצמאיים, באותה מתכונת שציינה אותם לפני הכניסה לבית הזכוכית: תנועות השמאל המלוכדות, ומנגד תנועות 'המזרחי' והציונים הכלליים'. כולם מצאו בבית הזכוכית מסגרת לפעולה שווה. ניתן לאמר כי בניגוד לעבר, הלכידות בין שתי הפדרציות העיקריות גדלה, על רקע הפעילות האחידה של זיוף תעודות, דאגה לחברי התנועה, התגייסות לדאגה למבנים המאוכלסים ביהודים ובהשגת ביטחון ומזון. בית הזכוכית הפך למרכז החיים היהודיים בבודפשט הנצורה. הוא נעשה המרכז החשוב ביותר לסוגים רבים של פעולות הצלה והפך למושג בפני עצמו. פעילים רבים, ובמיוחד מן השמאל הציוני עבדו גם בבתי הילדים בחסות הצלב האדום הבינלאומי בראשות פרידריך בורן.

מאמצים כספיים אדירים הושקעו בהזנת אלפי יהודים בבתים מוגנים, בתיעוד מזויף, בהבאת יהודים לבתים מוגנים על ידי הציריות הניטרליות ועוד, ובכל זאת, הכסף מנציגי הישוב בגיבנה לא הגיע אל מפעל הצלה רחב היקף זה, אלא אל מנהיגי השמאל החלוצי בלבד, שפעלו במסגרת זו.

גילוי הזיוף בגטו הבינלאומי

כאמור, על פי ההוראות הרשמיות היה על היהודים ה'מוגנים' לעבור עד ה- 15 בנובמבר ל'בניני מגן-דוד- צהוב' מיוחד ברובע החמישי של הבירה, ליפוטוורוש (Lipotvaros). ה'בניינים המוגנים' (Schutzhauser) נודעו בשם ה"גטו הבינלאומי" או 'הגטו הקטן'. על פי ההסכם בין ממשלת הונגריה לנציגויות המדינות הניטרליות ונציג האפיפיור, הוכרו רשמית קצת למעלה מ- 15,000 יהודים כזכאים להעברה ל'בניינים המוגנים'.⁹⁹¹ במקביל לתהליך זה החלו צעדות המוות /הרגל להג'אשהלום (Hegyeshalom) בגבול אוסטריה, מה- 8 בנובמבר. מדי יום יצאו רגלי בערך 2000 יהודים ממרכזי מעבר שונים. כך התקיימה תנועה המונית בשני כיוונים מנוגדים של יהודים 'מפונים' ו'מוגנים'. היהודים הנותרים היו צריכים לעבור לגטו בודפשט, ברובע השביעי - 'הגטו הגדול' - שם היו צריכים להתרכז 63,000 יהודים ב- 162 בנייני 'מגן דוד צהוב'. העברת היהודים החלה לקראת סוף נובמבר והושלמה ב- 2 בדצמבר.⁹⁹²

לאחר שהתברר שלגטו בודפשט – הגדול, הגיעו רק 32,000 יהודים, כמחצית מן המצופה, התחילו השלטונות לחפש את היהודים החסרים ואז גילו שבעלי תעודות מזויפות נכנסו לבתים המוגנים השוויצרים. משרד החוץ ההונגרי פנה באיגרת חריפה לצירות השוויצרית ודרש את הסכמת הצירות לערוך ביקורת בבתים המוגנים ולהוציא את כל היהודים שאין להם תעודות חסות, כדי להעבירם לגטו הגדול. הצירות לא נבהלה מתריפות האיגרת והסבירה שאין היא אחראית לזיוף התעודות שעיימן נכנסו אנשים רבים. הצירות הודיעה שתהיה מוכנה להרשות כניסת נציגי השלטונות ההונגרי לבתים אלה בתנאים הבאים:

⁹⁹¹ 7800 מהם בחסות שוויצריה, 4500 בחסות שבדיה, 2500 בחסות הוותיקן, 698 בחסות פורטוגל, ו- 100 בחסות ספרד.
⁹⁹² ברהאם- קצבורג, הונגריה, עמ' 322 – 326.

- א. שהממשלה תתחייב להבטחת הממשלה הקודמת לזכאותם של - 40 אלף יהודים לתעודות.
ב. שהכניסה לנציגי השלטונות תתקיים אך ורק בנוכחות פקידי הצירות.

לוף הודיע שהוא יעביר את כל מכתבי החסות לביקורת אצל פקידי מחלקתו, דבר שהיה אולי נותן לו ארכה עד לשחרור בודפשט. בביקורת זו השתתפו גם הפקידים הלא יהודיים של הצירות השוויצרית שהפעילו ביקורת נוקשה, והזיזים נתגלו. נקבע שהזיזים בוצעו וחולקו בבנין הצירות ברחוב ואדאס. לדברי קראוס: "היו לי אי נעימויות גדולות ביותר בצירות ורק בקושי רב הצלחתי לשכנעם שלא ידעתי מכל זה. בכל זאת יכולתי להביא לידי האטה וחבלה בביקורת". הכוונה הייתה להרוויח זמן, מאחר והרוסים כבר התקרבו לבודפשט בקצב מהיר. לא הייתה לצירות ברירה אלא להסכים לדרישת משרד החוץ ההונגרי, לאחר שזה קיבל את תנאי הצירות לקיום הביקורת. ב- 21 בנובמבר התחילה המשטרה ההונגרית לערוך חיפושים בבתי מוגנים ברחוב פוזיוני. אדון וגברת לוץ נכחו אישית ברוב המבצעים הללו, אף איימו עליהם בנשק. המשטרה החלה לסחוב משם ללא רחם את כל היהודים שהיו מעל המכסה של 8800. מבצעי הצייד ברחוב פוזיוני נמשכו ימים. לדברי קראוס, בחיפושים נמצאו כ- עשרת אלפים בעלי תעודות מזויפות. הם הוצאו מן הבתים המוגנים והועברו לגטו בודפשט. רבים מהם נרצחו בדרך. קרה לא פעם שדווקא אנשים שהיו בידיהם ניירות אמיתיים נחטפו. לוץ ופקידים נוספים של המשלחת מחו וניסו למנוע את הפשיטות. לדברי שרל לוץ:

תוך זמן קצר נגמרו גם 50 אלף מכתבי החסות ועדיין אלפים התחננו לפני השערים ובקשו סרטיפיקטים מצילי חיים. בשום אופן לא יכולתי לעבור מכסה זאת בלי לעורר את כעס השלטונות ולסכן את הפעולה כולה. נוצרו מקומות יהודיים שחילקו או מכרו מכתבי חסות מזויפים בכמויות גדולות מאד וזה גרם לנו כאב ראש גדול [...] השלטון ההונגרי שם לב מהר מאד לתופעה ואיים לקחת את כל היהודים למעצר. מחיתי והבטחתי לעזור בעצמי במיון מכתבי החסות הטובים והמזויפים. היו צריכים לבדוק את כל הבתים בעזרת מספר מוגבר של שוטרים. בסוף ציוו על כל הדיירים לרדת לרחוב או לגן ציבורי ובצעו שם את כל הבדיקות.

בתחילה בדקו נציגי השוויצרים את הרשימות עם ההונגרים והבטיחו להם שיעשו רביזיה. את הרשימה המקורית של 7800 מעולם לא פרסמו כדי שהשלטונות ההונגרים לא יכירו אותה. אנשי צלב החץ היו רכים יותר כלפי הנציגים השוויצרים ואפשרו לצירות השוויצרית לדעת, מבעוד מועד, באלו בתים מוגנים תהיה הביקורת הבאה. בעקבות כך, מיד יצרו פקידי מחלקת ההגירה רשימה חדשה של מוגנים שתתאים לבתים בהם יבקרו. הביקורת ארכה זמן רב וכך תמרנו בין הרשימות. כתוצאה מן הזיזים יצאה הוראה להחלפת השוצפסים. החותמת המקורית הייתה בגרמנית ועתה החליפו אותה לצרפתית, אשר הוטבעה ב- 7800 שוצפסים "אמיתיים".

גדולתו של לוץ התגלתה גם במעשי הזיוף בבתי המוגנים, אשר גרמה לו תסבוכת אישית ודיפלומטית קשה. לא די שלא הסגיר את מבצעי התרמית הגדולה, אלא שנרתם לבדוק את התעודות המזויפות, בלי "לשבור" את הכלים ולהרוס את מסגרת ההצלה, שרק תמיכתו בה

אפשרה את המשך קיומה. לוך עבד בבדידות רבה. הציר השוויצרי ייגר לא תמך בפעולות ההצלה שלו. ב 10 בנובמבר 1944 יצא ייגר את בודפשט סופית על פי הוראת ממשלתו. הממשל השוויצרי ראה בחומרה את התחברותו של לוך, נציגם הרשמי, אל חבר זייפני מסמכים. לוך חש כי נאבק לבדו, נעזב ומאויים על ידי שלטונות מדינתו, ממנה לא זכה לכל תמיכה מוסרית או חומרית. לדבריו, תודעתו הנוצרית היא שהניעה אותו לפעילות. לאחר עזיבת הציר ייגר, עמד הממונה הרלד פלר (Feller, H.) בראש הצירות.

לדברי שלאמון, בסך הכל מצאו כ- 90 אלף יהודים מקלט בכל הבתים המוגנים השוויצרים ועד שהרוסים כבשו את בודפשט ב- 18 בינואר 1945. לוך נקב במספר של - 50 אלף יהודים שמצאו מקלט בבתים השוויצרים המוגנים.⁹⁹³ נראה כי המספר שנקב בו לוך תואם את מספר האישורים החוקי שהוציאה הצירות השוויצרית, על סמך האישורים שניתנו לה מטעם ממשלת בריטניה. על אלו נוספו עשרת אלפים תעודות מזויפות, שבקיומן הודה בפני השלטונות השוויצרים.

פעולות הצלה בדרך צעדות המוות

אלפי יהודים הוכרחו לצעוד ברגל, בתנאים איומים, לעבר הגיאשלוס, תחנת הגבול ההונגרית בדרך לוינה. מצעדי המוות היו תוצאה של הסכם, שהצליחו הגרמנים לכפות על ההונגרים. על פי ההסכם התיר סלשי, בניגוד להצהרותיו הקודמות, להעביר 25 אלף גברים יהודיים כשירים לעבודה בגרמניה. ב- 26 באוקטובר אישר שר ההגנה מטעם 'צלב החץ', את העברתם של 70 פלוגות עבודה. גם נשים גויסו למטרה זו, לפי שני צווי גיוס מיוחדים, שפורסמו ב- 2 וב- 3 בנובמבר. ב- 7 בנובמבר הורתה המשטרה לכל מפקחי הבניינים ופקחי ההגנה האזרחית לוודא היטב שיהודים אינם מסתתרים בבניינים הנתונים תחת פיקוחם. הצעדות להגיאשלוס החלו ב- 8 בנובמבר, אף שכמה אנשי 'צלב החץ' נלהבים החלו בהן יומיים לפני כן. מדי יום יצאו כ- 2000 יהודים ממרכזי מעבר שונים בטרנסדאנוביה (Dunantul) וממפעלי הלבנים של אובודה (Obuda), שהיה מרכז הגיוס העיקרי. היהודים הוחזקו יומיים-שלושה במפעלי לבנים בתנאים קשים מנשוא, בטרם החלו לצעוד לשם. אלפים הוחזקו בסככות לייבוש לבנים, שהיה להן גג ללא קירות. רבים, שלא מצאו מחסה בסככות, נאלצו לשהות בגשם בחצר. מזון ניתן להם מעט או כלל לא, ואנשי 'צלב החץ' שבידיהם היתה השליטה למעשה, למרות שלהלכה היתה המשטרה מופקדת על השמירה על הסדר, גזלו מהם את חפצי הערך, הבגדים, השמיכות וכל צרכי המזון שהיו ברשותם.⁹⁹⁴

הגירושים פנו מערבה מפני שלא יכלו עוד לבצע גרושים ברכבות מזרחה, בשל הצבא האדום שהגיע לאזורים אלה בהונגריה.

⁹⁹³ Salamon, *Keresztesy Voltam*, pp. 154 – 157; לוך, "דו"ח מבודפשט שלא היה לו דורש", **ילקוט מורשת**, ניג (1992), הקדים והעיר צבי ארז; משה קראוס, "מפעל ההצלה בבודפשט", עמ' 82 – 83; 4.3.46 דו"ח קראוס, עמ' 10; מיהאי (מיכאל) שלאמון, 22 במאי 1973, נציבות שרות המדינה; דו"ח סטמרי; קראוס, **דפי ספר**, עמ' בלתי מזוהה.

⁹⁹⁴ בהראם – קצבורג, **הונגריה**, עמ' 322 – 323.

הציריות הזרות בבודפשט שלחו, בהסכמת השלטונות ההונגרים, נציגים להחזרת אנשים נושאי תעודות או בעלי זכות לשאת אחת מן התעודות של: סרטיפיקט, חסות זרה או בעל אזרחות זרה. הנציגים הללו נסעו במכוניות הנושאות תו של CD על הכביש הראשי, המוביל מבודפשט לאוסטריה. הנציגים היו יהודים מקומיים, שעבדו באותם ימים בציריות הזרות. הם חילקו בדרך מזון ותרופות, ובמשך תקופה של חמישה ימים הצליחו להחזיר כ- 15 אלף יהודים. אחד האנשים ששיתפו פעולה עם קראוס היה קצין המשטרה ההונגרי הקפטן ד"ר בטיספקי (Btissfaki), סגנו של פרנצי – שבינתיים שב לחיק הנאצים ההונגריים. בטיספקי נענה לבקשת קראוס לעקוב אחר היהודים שגורשו לגבול הגרמני, ולגבש תוכנית להגשת עזרה תוך ניצול מעמדו כקצין משטרה הונגרי בכיר.

ב- 22 בנובמבר התקיימה ישיבה במשרדו של ואלנברג. עד אז לא ידעו בדיוק לאן מובילים את היהודים ברגל. בפגישה השתתפו ואלנברג - הנציג השבדי, קראוס וברסלאואר - כנציגי הצירות השווייצרית, ונציג ספרדי ופורטוגלי, ובה מסר בטיספקי דין וחשבון על מצבם האיום של הצועדים ברגל. הוא תאר את גורלם הקשה של היהודים שנדדו אז כבר במשך שבועיים לעבר הגיאשלוס ומשם נמסרו לויסליצני בגרמניה, לפי כמות ולא באופן שמי. לדבריו 13,000 יהודים צעדו בכבישים. האחרונים עתידים היו להגיע כעבור שלושה ימים לגבול. כעשרת אלפים יהודים נעלמו בכבישים. בטיספקי הצליח להשיג מספר הקלות, כמו הכוונתם חזרה לבודפשט של יהודים בעלי דרכוני חסות ואישורים רשמיים אחרים, והשגת ארבעה פקודות פתוחות בלנקו מפרנצי. תעודות בלנקו אלו נמסרו לידי קראוס, על מנת שיחלקם בין נציגי הציריות. הפקודות אמורות לסייע לפקידי הציריות, לבקר את המגורשים בדרך בודפשט – היגיאשלוס, כדי להחזירם לבודפשט. בהמשך הישיבה נבנתה תוכנית שמטרתה להגיש מזון, תרופות, מחסה, ביגוד ועוד, ליהודים הצועדים ולהשיב את בעלי המסמכים המתאימים מצעדת המוות בעזרתו של קצין משטרה זה. הוקמה משלחת בה השתתפו נציגי אותן ציריות ונציגי הוותיקן והצלב האדום הבינלאומי, שיצאו לעבר היגיאשלוס.

לצורך מילוי תפקידו בקונסוליה השווייצרית, קיבל אריה ברסלאואר תעודה עם תמונתו מטעם השלטונות ההונגרים, לפיו מאשרים שהוא עובד הקונסוליה השווייצרית ורשאי לנוע בחופשיות גם בעת העוצר. התעודה נשאה חותמת וחתימה של השלטונות הגרמניים, כי בלעדיה לתעודה לא היה תוקף. ברסלאואר נסע לשחרר יהודים על ידי מסירת דרכונים שווייצרים לידם. בתפקידו בא במגע עם ראול ואלנברג. בשובו מסר ברסלאואר דין וחשבון על מה שראה במשך חמישה ימים בין ה- 23 – 27 בנובמבר 1944 בכביש בודפשט – וינה, ופעולות העזרה שעשה למען המובילים, ושלה אותו ב- 28 בנובמבר לשוויץ. כך גם נהגו שאר נציגי הציריות שהשתתפו בפעולות ההצלה.⁹⁹⁵

⁹⁹⁵ עדות ברסלאואר, משפט אייכמן, אמי"י, תיק 156 / 4 - ו' / 44, תיק 158 / 4 - ו' / 44; המכתב נשלח ב- 28 בנובמבר 1944, והוא זכה לקבל את העתק מכתבו לאחר המלחמה. המכתב סומן כמוצג ע"א במשפט קסטנר. המוצג לא נמצא. מוצגים נוספים שהוגשו לבית המשפט ולא נמצאים בארכיון המדינה הם מוצגים צ"ח (ח?) - ק"א: תעודות ייפוי כוח של הפקידים בציריות הניטרליות, אשר קיבלו אישור מהשלטונות ההונגריים, לצאת לכביש בודפשט - וינה, לאסוף שם את האנשים שהיו בידיהם תעודות חסות או שהיו חולים, ולהחזירם לבודפשט; **היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות**, כרך ב', מרכז ההסברה, ירושלים, תשל"ד, עמ' 950 - 955. (להלן: משפט אייכמן, עדויות)

ברסלאוואר תאר בעדותו במשפט קסטנר את פועלו של קראוס להחזרת היהודים שהלכו במצעדי המוות אל הגבול ההונגרי – אוסטרי, וקבע שיוזמת החזרת היהודים שנשלחו לגבול האוסטרי היתה של קראוס :

ש. מי טיפל בהחזרת היהודים שנשלחו לגבול האוסטרי בהמוניהם בפוס מרש, מן הגבול לעבר בודפשט.

ת. כל העבודה שאני יודע עליה וכל הטיפול שנעשה בבודפשט היה במסגרת שהקים משה קראוס. [...] הוא קרא לישיבה בקונסוליה השוודית. היתה לי שיחה עם ואלנברג. יצאנו יחד לגבול והחזרנו כמה מאות אנשים. אני וקלוגר יצאנו מהקונסוליה השוויצרית, ואלנברג יצא מהקונסוליה השבדית, ועוד איש יצא מהקונסוליה הספרדית. אני מעריך שהחזירו כ- 600 - 800 איש.⁹⁹⁶

ברסלאוואר הביע הערכה גם לפעולו של ראול ואלנברג: "עשה בעיקר במקומות היותר מסוכנים. היו לו יחסים טובים, היתה לו השפעה, כיבדו אותו. [...] באופן חיצוני היה גבר יפה, בעל הופעה. הוא הציל ועזר, התמסר בכל לבבו ונפשו להצלת יהודים. הוא היה מוגבל במידה מסוימת. הוא נתן שוצפסים בין 4000 – 5000".⁹⁹⁷

על פי לוח גם הוא היה פעיל באופן אישי בהצלת יהודים :

פעם עמדתי יחד עם אשתי ארבע שעות בשלג ובבוץ בבית חרושת ללבנים הידוע לשמצה ב-Obuda ובצעתי את העבודה העצובה הזאת של מיון מכתבי חסות מה שגרם לסצנות קורעי לב. 5000 מאנשים אומללים אלה עמדו דום רועדים מקור, רעב, עמוסי חבילות עלובות והושיטו לי את מכתביהם. כל פעם מחדש היה על השוטרים להתערב כי האנשים כמעט קרעו לי את הבגדים בזמן שהציגו לפניי את בקשותיהם. [...] עבורנו הפרדה זאת היתה עינוי נפש. קרו מקרים שהיכו בני אדם עם שוטים של כלבים והאנשים שכבו על הארץ בפנים מדממים וכשניסינו להתערב איימו עלינו בנשק [...] לעיתים קרובות נסעתי ברכב שלי בצד האנשים שצעדו אל בית החרושת ללבנים כדי להוכיח להם שלא הכל אבוד, עד שהמלווים המצוידים בנשק רב חסמו לי את הדרך.⁹⁹⁸

ארז'י אפלר, חברת 'השומר הצעיר' ומעובדות מחלקת ההגירה בצירות השוויצרית תארה גם היא את חלקה בהצלה ממצעדי המוות. לרשותם עמדה מכונית עליה התנוסס דגל שוויצרי. כל יום נסע מישוהו אחר לבית החרושת ללבנים באו- בודה להביא שוצפסים ליהודים שנחטפו מבתיהם. בהגיע תורה נסעה לשם, ושמעה כי ראש החברה קדישא האורתודוכסית, רוט, נמצא שם :

⁹⁹⁶ עדות ברסלאוואר, משפט קסטנר, 24 ביוני 1954, ג'מ, תיק ב' / 2 / 512.

⁹⁹⁷ עדות ברסלאוואר, משפט אייכמן, עדויות עמ' 953.

⁹⁹⁸ דו"ח לוח, אינ"ש, P19/1.

האיש הזה נראה כמו פרצוף יהודי מהשטרימר, עם 13 ילדים, ספר תורה ואשתו [...] אז השופט היה למשפחות [...], אבל לא למשפחה עם 13 ילדים. היה שם גם איש הואתיקון. פניתי אליו, [...] אמרתי לו מי אני ומאיפה אני באה, ואני מבקשת שיעזור לי. אמרתי לו אלו הילדים עם הפאות הארוכים. אז הוא אמר: בסדר. איפה את רוצה אותם? עניתי: בואדאס. אז הוא ניגש אליו ואמר לו אדון רוט, קתולי שכמוך, מה אתה מחפש פה? אני לוקח אותך ואת המשפחה שלך. והוא הביא אותם לואדאס, כל המשפחה, וכך ניצלו.⁹⁹⁹

ממשלת 'צלב החץ' איימה על לוח שתבטל את הזכויות האקסטרטוריליות של בנייני הצירות, אם הממשלה השוויצרית לא תכיר בממשלתם, ולוח השיב להם כי עדיין יש להמתין להחלטה מפני ששר החוץ השוויצרי חלה או שכנראה השליח עם התעודה נתקע בווינה.

העצבים שלי כבר סבלו מאד כי כמעט לא נשאר פנאי לאוכל ושינה. כל הזמן היו בקשות למכתבי חסות נוספים, הקמת בתי חולים, בקשות להתערבויות מיוחדות לדגלי שוויץ, לסרטי שרוולים עם הצלב השוויצרי, למזון וכו'. היה לי סיפוק מהעובדה שהשלטונות כיבדו את הפעולות שיזמתי, שמחוץ למקרים בודדים לא היו הסגות גבול על ידי צלב החץ.
1000

ההתגייסות האינטנסיבית של הצירויות הניטרליות להגן על היהודים בעלי תעודות החסות, והחזרתם ממצעדי המוות הובאה לידיעת שר החוץ הגרמני. נודע לו כי נציגי הצירות השוויצרית מחלקים תעודות חסות ליהודים אשר מובלים רגלי מבודפשט לגרמניה, חיילים הונגרים מכירים בתעודות אלו והיהודים מסתלקים מהטרנספורט.¹⁰⁰¹ בתגובה הורה ריבנטרופ לצירות גרמניה בבודפשט לפנות אל ראש ממשלת הונגריה, סלאשי, להעמיד אותו על התוצאות שעלולות לצמוח מהכרת החיילים ההונגרים בתעודות החסות השוויצריות. כן נתבקש להופיע אצל השוויצרים ולמחות בצורה תקיפה על הפרה זו של הניטרליות.¹⁰⁰² קלטנברונר-ראש המשרד הראשי לביטחון הרייך (RSHA), אישר בפני משרד החוץ הגרמני שנציגי הצירות השוויצרית מחלקים תעודות חסות ליהודים בקנה מידה כזה, שבסוף יום הליכה רוב הקבוצה הצועדת חסרה, מאחר והחיילים ההונגרים הנלווים מכירים בתעודות אלו.¹⁰⁰³ כך גם הודיע וגנר לצירות גרמניה בבודפשט, שנציגי הצירות השוויצרית מחלקים תעודות חסות ליהודים ועל ידי כך חלק גדול נעלם מקבוצות הליכה אלו.¹⁰⁰⁴

כתוצאה מהתערבותם של הדיפלומטים הזרים הכריז סלאשי ב-20 בנובמבר 1944 על איסור צעדות נוספות של יהודים לכוון גרמניה. אולם בעקבות לחצו של ריבנטרופ - שר החוץ הגרמני,

⁹⁹⁹ עדות ארז'י אפלר, איו"ש, עמ' 49, 51.

¹⁰⁰⁰ דו"ח לוח, איו"ש, P19/1.

¹⁰⁰¹ 9 בנובמבר 1944, מסמך מתוך משפט אייכמן, ג"מ, 32 / 4 - ו' / א.ע.

¹⁰⁰² 9 בנובמבר 1944, מסמך מתוך משפט אייכמן, ג"מ, 31 / 4 - ו' / א.ע.

¹⁰⁰³ 11 בנובמבר 1944, מסמך מתוך משפט אייכמן, ג"מ, 64 / 4 - ו' / א.ע.

¹⁰⁰⁴ 15 בנובמבר 1944, וגנר, מסמך מתוך משפט אייכמן, ג"מ, 33 / 4 - ו' / א.ע.

הסכים סלאשי למשלוחים נוספים של יהודים מהונגריה ברכבות, והאחרון היה ב- 3 בדצמבר 1944.¹⁰⁰⁵

מדוע הסתיימו צעדות המוות? קסטנר כתב כי ב- 17 בנובמבר פקד ייטנר, ראש הוואפן ס"ס, להפסיק מיד את צעדת המוות, לאחר שהיה עד ראייה לצעדה הנוראה בכביש בודפשט-וינה. הוא בא להונגריה בהזמנת אייכמן בליווי קרומוי ומפקד אושוויץ, הס.¹⁰⁰⁶ ואילו קראוס תלה זאת במאמצים הגדולים של הציריות הניטרליות לחלק תעודות חסות – הצלה, ובשל הכבישים שהיו עמוסים לעייפה בצבא הגרמני הנסוג.

ש. יש מברק שהפוס מרש נפסק בגלל התערבותו של קורט בכר, [...] מה אתה יכול לאמר על כך.

ת. קראוס. זה לא נכון. יתר היהודים לא גורשו, מחמת פעולות הציריות השוויצריות והציריות הניטרליות. חילקו תעודות הצלה כאלו. (מוצג צ"ב) הצירות השוויצריות הוציאה בערך 80 אלף, השוודית 4000, הספרדית 3000, הפורטוגזית 700 [?!] והאפיפיור 1500. גם לכבישים היה חלק. הגרוש הופסק אחרי שהכביש היה כבר תפוס להברחת הצבא הגרמני וחלק של האדמיניסטרציה ההונגרית לגרמניה. בפוס מרש צעדו בערך 30 או 40 אלף והוחזרו בערך 15 אלף. הם הוחזרו על ידי הציריות הניטרליות ובעזרת השלטונות ההונגריים [...]. אחרי הפוס מרש נשאר בבודפשט 120 אלף יהודים.

ש. כמה בערך לא ניצלו מבעלי התעודות, לפי דעתך?

ת. 5000-6000. [...]

ש. האם ניסו הגרמנים או ההונגרים להוציא לפוס מרש יותר מ- 5000?

ת. ניסו להוציא 20 אלף או 30 אלף אבל הם לא הצליחו. מכיוון שהצירות [השוויצרית – א.ג.] מחתה אצל הממשלה [ההונגרית – א.ג.] ובאי כוח הציריות היו נוכחים בכל זמן שההונגרים רצו להוציא מהבתים האלה את האנשים. הופעתם בהזדמנויות כאלה הפריעה את השלטונות ההונגריים מהוצאתם.

ש. היו צריכים לדון על כל בן אדם?

ת. היו צריכים לדון על כל בן אדם. הרווחנו זמן, ואחרי שבאה החלטה להוציא אותם, לא היה כבר אפשרות להוציאם מחוץ להונגריה. אז הכניסו אותם לגטו.¹⁰⁰⁷

חודש דצמבר – הרעה נמשכת

באמצע דצמבר שלח קראוס לפוזנר דין וחשבון שממנו ניתן להבין "שמאחר מדי לארגן ניסיון הצלה". כן שלח דוגמא של תעודות החסות השוויצריות שניתן לבעל דרכון.

צורת התוכן נובעת מהסיבה שלפי החוקים כאן לא יכולים לכפות בעל מסמך כזה לעבודת כפיה. על סמך אישור זה הצלחנו להציל אנשים רבים מהגרוש. לחמתי קרב קשה כדי

¹⁰⁰⁵ איז"ש, תיק חסיד אומות עולם, שרל לוף.

¹⁰⁰⁶ דו"ח קסטנר, עמ' 155

¹⁰⁰⁷ עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב / 2 / 512, עמ' י"ד – 78, ט"ו – 1, ט"ו – 6.

להשיג נוסח זה אצל הצירות [...] הצירות כולה מלאה בשונאי ישראל חוץ מאדון L [לוץ
–א.נ.]. [...] עמיתיו כבר הותירו אותו כמעט ללא השפעה.

בהמשך סיפר קראוס על הצלחתו להקים שלושה בתים במסגרת משרדו בצירות השוויצרית, שבהם שוכנו מאות חלוצים וחברים, אך רבים הנותרים שנעזבו לנפשם. למרות המצב הנואש, קראוס המשיך לחפש דרך הצלה ובקש לנקוט במספר צעדים:

א. מאחר וממשלת הונגריה הכירה רק ב- 7800 מן האיטורים, בקש מפוזנר שמיד יתקשר למקומות המוסמכים בארצות הברית ובריטניה וידאג שלבעלי הסרטיפיקטים, שלהם לא היה יכול לתת אשור המהווה מעין דרכון, תעמוד אותה זכות כמו ל- 7800 שכבר קיבלו אישור, כלומר שידאגו שכול הגרים בבתים מוגנים, יחשבו כאזרחים למחצה.

ב. הסיבה העיקרית שאין לצירות השוויצרית השפעה היא מפני שמשלת שוויץ לא הכירה בממשלה ההונגרית החדשה, ולכן מבקש להשפיע על הממשלה השוויצרית להכיר בממשלה ההונגרית או לפחות לתת רמזים שעומדים להכיר בה. "ברור לי לגמרי מדוע לא היתה הכרה כזאת, [...] לכן רצוי להתערב מייד אצל סטפן [ארה"ב] וברודצקי [לונדון] שחייבים לדאוג להכרה מוחלטת כדי להציל חיים של 50 אלף".

ג. בקשה לעדכן אותו בצעדים שנקטו. "בסיפוק אני מרשה לעצמי לקבוע שעד עכשיו עשיתי מאמצים על אנושיים בשטח ההצלה, אך היות שאינני יודע מתי גורל אחינו ישיג אותי, אני שם גורלי בידכם. תעשו כל שאפשר וגם את הבלתי אפשרי, כדי להציל בשעות אלה לפחות חלק קטן זה מתוך אחינו".¹⁰⁰⁸ תוכן מכתבו של קראוס הועבר אל ליכטהיים, נוישטאט והסוכנות היהודית בירושלים.¹⁰⁰⁹

מתוך יומנו של סטמרי, נספח בצירות השוויצרית בבודפשט, אנו קוראים:

ב- **5 בדצמבר** מתנפלים אנשי צלב החץ על מחנה קולומבוס שעומד תחת השגחת הצלב האדום הבינלאומי. ב- **6 בדצמבר** קרא בגושי (Bagossy), ראש הקבינט של משרד החוץ הנאצי – הונגרי, ללוץ שיבוא אליו, והודיע ששלשי החליט לקשור עם שוויצריה קשרים טובים. ב- **8 בדצמבר**, רעב בגטו. הקרב על בודפשט נמצא בהילוך גבוה. הצירות הגרמנית עזבה את בודפשט בבוקר. ב- **11 בדצמבר** הממשלה ההונגרית נוסעת למקום אחר. העיר נשארת לגמרי בידי המפלגה וה"חצניקים". קראוס ואירץ מארגנים הגנה עצמית על ידי הסכם עם פלוגת עריקים. הם מגינים על בנין הצירות והבתים המוגנים שבהם מצאו מקלט למעלה מ- 4000 איש. ב- **23 בדצמבר**, הותקף בנין הצירות השבדית. דניאלסון נמלט לתוך בנין המשלחת השוויצרית ובילה שם את תקופת המצור. פעילות המשלחת השוודית נעצרה והגנת היהודים היתה מעתה כמעט כולה תפקידה של המשלחת השוויצרית. ב- **25 בדצמבר**

¹⁰⁰⁸ קראוס אל פוזנר, 4 בדצמבר 1944, משפט קסטנר, ג"מ, מוצג תביעה מספר 196. מן המכתב עולה כי קראוס שלח אל פוזנר בחודש נובמבר דוחות אך אלו חזרו אליו ובינתיים תוכנם התיישן
¹⁰⁰⁹ 18 בדצמבר, 19 בדצמבר 1944, אצ"מ, A127/543, S26/1234, אי"ש, P12/20.

עוברת נקודת הכובד של הקרבות לבודפשט אבל הרוסים לא מצליחים לחדור יותר. בעיר תוהו ובוהו גמור. הטרור של החצניקים מגיע לשיאו. הקונסול לוץ ופקידיו היו מאוימים פעמים רבות על ידי הנאצים. ב- 10 בינואר 1945 ויינה דורש שכל היהודים, גם אלה מהבתים המוגנים, יובאו אל הגטו הגדול. בשלושת הימים הבאים מביאים בכוח כ- 500 יהודים מהבתים המוגנים לגטו הגדול. ויינה טוען שזה נחוץ מסיבות צבאיות שכל היהודים יובאו אל הגטו. אחרי דיונים ממושכים הגיעו להסכם שלפיו 7000 איש בערך עם ניירות שוויצרים, שעדין נמצאים בבתים מוגנים, יכולים להישאר שם. הוא גם מצליח להשיג שיערבו לאקסטריטוריליות של בנין הצירות השוויצרית וצוותו. ב- 11 בינואר הרגו מחלקות "חצניקים" המון יהודים בפשט וזרקו אותם לדנובה. מפקד המשטרה הנאצי ציווה על חיסול הגטו אבל הצירויות הניטרליות הצליחו לקבל הגנת המשטרה על הגטו, והשוטרים גרשו את החצניקים. ב- 15 בינואר בערב מתחילה הבריחה של החצניקים מפשט. הם באים במכוניות גנובות מלאי חפצי ביזה. ד"ר פטר צורכר וארנסט פונרוף, היו הפעילים הבולטים לאחר שבודפשט נחלקה לשניים בזמן המצור, והקונסול לוץ נותק ונשאר במעונו בבודה. תודות להם נכשלו הניסיונות האחרונים של הנאצים להגלות את תושבי הבתים המוגנים, ויחד עם ואלנברג היה להם חלק בתרומתם להישארות תושבי הגטו בחיים.¹⁰¹⁰

לוץ תאר את התחושות הקשות שעברו עליו בחודש דצמבר, בעת שהצירות נעזבה על ידי פקידיה הבכירים, את המצוקה הקשה שבה קיבלו זאת היהודים, ועל החלטתו להמשיך להישאר בכאוס, תוך סיכון ברור של חייו:

באמצע דצמבר 1944 נסע מנהל הצירות [...], זמן קצר לפני שהרוסים תקפו את העיר, וכך גם הנספח הצבאי שחשב שסיים את תפקידו. השוויצרים הנותרים ואנשי חסותנו שמעו זאת בתדהמה. הם, כולל היהודים שרוכזו בבתי ההגנה כמו גם היודנראט, ביקשו ממני בכל לשון שלא לעזוב אותם במצבם האיום, כך החלטתי להחזיק מעמד בתפקידי המסוכן מבלי לדעת איזה גורל מצפה לי, כמה זמן יימשך הקרב על בודפשט ובאיזה צורה יסתיים התוהו ובוהו בעיר הזאת.

החזית התקדמה, הכאוס גבר, הממשלה עברה לOedenburg בבורגנלנד ודרשה מהצירות השוויצרית לבא בעקבותיה. לוץ סרב ואוים שזכויותיו הדיפלומטיות ישללו ממנו, אך "הדאגה הגדולה שלי היתה בני חסותי".¹⁰¹¹

ב- 23 בדצמבר 1944 פנה קומוי אל קראוס ומסר לו שאיננו יכול יותר להציל את בתי הילדים של הצלב האדום מפני שהממשלה ההונגרית עמדה להכניס אותם לגטו. הוא ביקש מקראוס שישפיע על הצירויות הניטרליות שיפנו לממשלה ההונגרית שתוותר על תוכניתה זו. בעקבות פניית קראוס, התקיימה ישיבה שבראשה עמד בא כוח האפיפיור אנג'לו רוסו, ונכחו בה הציר השבדי דניאלסון,

¹⁰¹⁰ דו"ח סטמרי, אצ"ד, תיק קראוס מס' 3; רוטקירכן, "יהודי הונגריה בתקופת השואה", עמ' 57 – 58; קראוס, **דפי ספר**, מספר עמוד בלתי מוזהה
¹⁰¹¹ דו"ח לוץ, אי"ש, P.19/1.

ממלא מקום הציר ייגר ומזכיר הצירות השוויצרית, הרולד פלר, וכן שרל לוץ, מזכיר הצירות השבדית ראול ואלנברג ושני פקידים מהצירות הספרדית ומהצירות הפורטוגלית. הוחלט להגיש אגרת מחאה בשם כל הצירויות, ואכן ממשלת הונגריה החליטה להשאיר את הילדים בבתיים שהיו תחת חסות הצלב האדום, מחוץ לחומות הגטו. קראוס פגש את קומוי ונדע לו שקומוי עזב את דירתו ועבר לגור במלון ריץ, אצל בא כוח הצלב האדום הנס ווירמן שהגיע באותה עת לבודפשט. קראוס אמר לו שהמקום מסוכן ושיכנס לצירות השוויצרית, "הוא אמר שאם יראה שהדירה מסוכנת, יקבל את הצעתו. אחרי שלושה ימים הנאצים ההונגרים חטפו אותו. חיפשנו אחריו ימים [...] השלטונות ההונגריים לא מצאו את מקומו. הרגו אותו תכף ומיד".¹⁰¹²

השחרור

ב- 18 בינואר 1945 כבש הצבא הסובייטי את פשט. החלק המערבי של העיר, בודה, שוחרר רק כעבור חודש ימים, ב- 13 בפברואר, ואילו שחרור הונגריה כולה הושלם כעבור חודש וחצי, ב- 4 באפריל 1945. בתקופת שלטון צלב החץ, שנמשך מ- 15 באוקטובר 1944 עד 13 בפברואר 1945, נרצחו אלפי יהודי בודפשט, אך שרדו בה יותר מ- 130,000 יהודים.¹⁰¹³

קראוס העריך כי בסך הכול חולקו בין 80 – 90 אלף תעודות חסות שוויצריות, כולל המזויפות,¹⁰¹⁴ ועלות כל הפעולות בבתיים המוגנים ותעודות החסות הייתה 400 אלף פגו, שהיו בערך 10 אלפים דולר, אותם קיבלו משני אנשים שמצאו מקלט בבתי הצירות. הם לא זכו לקבל כול תמיכה כספית מחו"ל, לצורך מפעל עצום זה.¹⁰¹⁵

לוץ עזב את בודפשט על פי דרישת הסובייטים, ב- 1 באפריל 1945 והגיע לקושטא בדרכו לשווייץ. בקושטא העניק לד"ר יוסף גולדין, מנהל המשרד הא"י בטורקיה, מעין ראיון מסכם של התקופה הקשה שעברה עליו כקונסול שוויצרי בתקופת הכיבוש הגרמני. לדבריו, הצירות השוויצרית הוציאה כ- 50 אלף מכתבי חסות והפיצה אותם. סוכנים פרטיים הדפיסו מכתבים מזויפים ל- 50 אלף נוספים והפיצו אותם לאותם אנשים שלא יכלו להשיגם באופן חוקי מהצירות השוויצרית. מצב זה יצר מבוכה וכאוס, מפני שכל מחזיקי המכתבים ניסו להיכנס לבתיים מוגנים. הוא תאר את המבוכה שאחזה בו כאשר הדבר התגלה, ואת הבדיקה שנאלצו לבצע לברור תקפות האישורים. אף על פי כן, הדחייה היטיבה עם עשרות אלפים. כן תאר את מצעדי המוות ופעולותיו למען הצלתם בתנאים הקשים.

לוץ הביע את הערכתו לד"ר וילהלם, חבר היודנראט, למשה קראוס, שייצג את היסודות הציוניים והאורתודוקסים ולשמואל שטרן, יושב ראש היודנראט. אנשים אלו ייצגו את המוסר (תקיפות) של הקהילה היהודית, ובאומץ סיכנו את ביטחונם האישי בחודשים שקדמו למצור הרוסי. על קראוס

¹⁰¹² חקירת היועץ המשפטי את קראוס, משפט קסטנר, ג"מ, עמ' ט"ו - 50.

¹⁰¹³ ברהאם, "פעולות הצלה בהונגריה: מיתוס ומציאות", עמ' 23.

¹⁰¹⁴ עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ד - 63.

¹⁰¹⁵ עדות קראוס, משפט קסטנר, 4 ביולי 1954, ג"מ, עמ' ט"ו - 2.

אמר שבגלל הכוח שהיה לו לעשות סלקציה של 7800 אנשים להגירה לא"י יצר לעצמו אויבים מרים. אף על פי כן, קראוס זכה כל הזמן בכבוד מהקהילה היהודית על כנותו ויושרתו.¹⁰¹⁶

הדו"ח הראשון של לוץ לאחר המלחמה, נכתב ב-1 ביולי 1945. בדו"ח מתוארים עיקרי הדברים אותם הציג בראיון עם גולדין. בתארו את ריכוז היהודים בבתיים מוגנים, והמעמד שניתן לאותם בתיים, קבע כי הנשמה של מבצע זה היה קראוס, מנהל המשרד הא"י.¹⁰¹⁷

ראשי תנועות השמאל החלוצי העריכו באופן אמביוולנטי את פועלו של קראוס. רפי בנשלוס, יריבו של קראוס, בעיקר לאחר המלחמה, כתב:

כל הכבוד לקראוס! במשך החודשים הללו באמת לא למדנו לאהוב אותו, אבל יצירתו הייתה גאונית, איש אינו יכול להכחיש זאת! בימים הראשונים לאחר השחרור קיבל מאיתנו מכתב תודה על הישגו. לכל אחד המגיע לו! באנו אליו בטענות חמורות, ועתה הבענו לו תודתנו מאותו לב טהור.¹⁰¹⁸

לאחר שנים הנימה השתנתה, וגברה המגמה של התנועה החלוצית לנכס לעצמה את ההצלה של יהודי בודפשט, ולהמעט מערך פעולתו של קראוס, עד כדי העלמתו. בנשלוס טען כי אמנם קראוס היה גורם חשוב אך בתקופה מאד קצרה ובודאי לא יחיד. לקראוס, לדבריו, לא נתנו בכלל הגדרה. באותה תקופה שבה נפתח הסניף ברחוב וקרלה, אותו ניהל גרוסמן, קראוס כבר לא שלט על כל הגורמים שפעלו. קראוס היה, לדבריו, טיפוס מאד לא דמוקרטי, זרק פירורי אינפורמציה, סיפר מה שרצה.

אם עושים רטרואקטיבית סיכומים אז למעשה את המספר הכי גדול של אנשים אנחנו הצלנו. תעודות מזויפות, הברחה לרומניה, הכוונה שלנו עם אי השלמה עם פקודות הגרמנים. למעשה הקו הקטן לא היה קטן. בשלבים האחרונים זה בודאי היה הקו המכריע ובסיכום היסטורי זה היה הקו החשוב מאד.¹⁰¹⁹

הערכה דומה העריך אפרא אגמון, חבר 'השומר הצעיר' את עבודתו של קראוס, אשר לדבריו, נעלם לאחר הכיבוש, ושלל את הקביעה שקראוס היה כל יום ברחוב שיפ – בבית הקהילה. לדבריו, קראוס לא יצא מן הצירות השוויצרית. היו שמועות רבות שמכר סרטיפיקטים תמורת כסף רב. היה לו שם מאד לא סימפטי בחוגי 'השומר הצעיר'. "אני זוכר הרבה מכתבים לא"י שהוא לא ישר, לא אובייקטיבי. אני לא יודע אם זה נכון" באשר להצלה בבית הזכוכית קבע שאמנם הרעיון היה של קראוס אך הביצוע היה שלהם:

¹⁰¹⁶ אמצע אפריל 1945, ראיון עם שרל לוץ באיסטנבול בעוזבו את בודפשט. הראיון נשלח על יד גולדין לא"י. על הראיון כתוב בכתב יד מ. שרתוק, ד"ר ל. כהן, אצ"מ, S25/5604.

¹⁰¹⁷ Kranzler, Mantello, p. 212 קרנצלר מצטט מתוך הדו"ח של לוץ, מתאריך זה, המופיע בספרו של ינו ליבאי Abscheu עמ' 416. שלאמון וקראוס דיברו על 72 דירות שוויצריות מוגנות.

¹⁰¹⁸ בנשלוס, נאבקנו למען החיים, עמ' 141.

¹⁰¹⁹ ראיון עם רפי בנשלוס, 16 באוגוסט 1996.

האם קראוס הציל יהודים? הוא לא הציל יהודים [...] חלקו של קראוס מתבטא ברעיון, ביוזמה, אך לא עשה שום דבר. ישב לבטח בשגרירות. את הפעולה עשינו אנחנו, תנועות הנוער, כשחילקנו 120 אלף שווצפאסים. הרעיון של השווצפאסים היה לתת 7800 נפש. אנחנו עשינו אותם ל- 7800 משפחות. לא צריך לקחת זאת מאתנו. הרעיון היה גדול. על סמך זה ניבנה תילי תילים של פעילויות.¹⁰²⁰

אלכסנדר גרוסמן טען בספרו טענות מופרכות לגבי קראוס, כאילו הגיע לצירות ברחוב ואדאס מאוחר מידי, כפי ששמע זאת מפי שרל לוף:

המזכיר של המשרד האי"י פנה אלי [שרל לוף- א.נ.] רק אחרי כיבוש הונגריה במרץ 1944 על אף שכבר כיהנתי בתור מיופה כוח של אנגליה מאז 1942 [...] קראוס ניהל בראשונה משא ומתן עם ז'אן דה באוייה מן הצלב האדום הבינלאומי וזה המליץ לו להגיע אלי. [...] עד שהתברר המצב והתפקיד ואפשר היה להתחיל בפעולה באופן רשמי, כבר התבצע גרוש היהודים מערי השדה במלוא הקיטור.¹⁰²¹

יוצא מדבריו של גרוסמן, כאילו קשריהם של לוף וקראוס החלו רק בראשית הכיבוש הגרמני, בעקבות המלצת ז'אן דה באוייה, וכאילו שיטת החסות נוצרה רק לאחר הכיבוש הגרמני. קראוס ולוף עבדו בשיתוף פעולה מלא, במיוחד במהלך שנת 1943 עם התגברות זרם הפליטים מסלובקיה ופולין, פעלו לחדש את העלייה לא"י, ולהבטיח הגנה לבעלי סרטיפיקטים לא"י. החסות חדלה להתקיים מיד לאחר הכיבוש, מפני שהגרמנים לא הכירו בה. לוף וקראוס פעלו להשיבה כבר במהלך חודש מרס, עם אישור נסיעת 600 יהודים בידי הממשלה ההונגרית חדשה, והתמידו בכך לאורך כל תקופת הכיבוש. בית הזכוכית, כבית לארגון ההגירה, יכול היה לקום רק לאחר אישור 'הצעת הורטי' בסוף יוני 1944, אשר נתן אור ירוק להוציא לפועל הגירת 7800 בעלי סרטיפיקטים שהתפרש כאישור ל- 40 אלף יהודים.

לסיכום

המבחן האמיתי של הצעת הורטי - אישור תוכנית ההגירה הגדולה בידי ממשלת הונגריה ב- 26 ביוני, בעקבות פרסום דוחות אושוויץ ושואת יהודי הונגריה - התרחש רק במהלך שלטון 'צלב החץ', כאשר תוכנית הורטי הפכה מתוכנית הגירה בחסות בינלאומית לפעולות הצלה רחבות בחסות המדינות הניטרליות שנציגיהן נותרו בבודפשט. "תוכנית הורטי" היתה לאבן הפינה של פעולות ההצלה בבודפשט, לאחר הפיכת צלב החץ.

¹⁰²⁰ ראיון עם אפרא אגמון, 8 בפברואר 2004.

¹⁰²¹ Alexander Grossman, Nur **Das Gewissen – Carl Lutz und seine Budapest Aktion Geschichte und Portrait**, Velag Im Waldgut, 1986, p. 54. טענה מופרכת נוספת שהעלה גרוסמן היא, שקראוס היו 19 אלף סרטיפיקטים מאושרים על ידי הבריטים אחרי 19 במרס 1944 מבלי שקראוס גילה זאת לשרל לוף. הוא כתב: "לוא לוף היה יודע זאת, היה יכול לנהל משא ומתן עם ויזנמאייר על 25 אלף מועמדים להגירה ולא רק על 7000 – 8000. קשה להגיד כמה נערים וילדים איבדו את חייהם בגלל איטיות העבודה ולמה הדרכונים הקולקטיבים הראשונים [...] יצאו רק בסוף יולי." שם, עמ' 192.

הממשלה הפשיסטית החדשה המשיכה, באופן פרדוכסלי, ללחוץ על הגרמנים להתיר הגירת מספר מסוים של יהודים, ובכך להיענות לדרישת העולם המערבי, אך ההגירה נמנעה מפני הלחץ הגרמני. משום כך התיירו השלטונות ההונגרים לדיפלומטים הניטרליים להעמיד אלפי יהודים תחת חסות ארצותיהם, עד שיהיה אפשר להוציא אל הפועל את ההגירה. הסכמה זו סיפקה את הבסיס למתן הגנה בינלאומית ליהודים. דיפלומטים ויהודים שפעלו עמם – חברי תנועות חלוציות ו'סתם יהודים' – פעלו לא רק להשאיר את היהודים מחוץ לטווח השגתם של הנאצים ואנשי צלב החץ, אלא לחמו לספק את צרכי מחייתם, לפחות המינימליים, ובכך מנעו מוות המוני כתוצאה מתת תזונה והנלווים אליו. מסמכי החסות הפכו לתעשייה שלמה שהוכנה, הופצה וחולקה בעיקר על ידי התנועות החלוציות.

הדעות חלוקות לגבי מספר התעודות השוויצריות החוקיות והמזויפות שחולקו. שרל לוף טען בחודש אפריל 1945 כי כ- 50 אלף יהודים החזיקו במסמכים שוויצרים חוקיים, ומספר התעודות המזויפות נע בין מספר אלפים עד 50 אלף. קראוס העיד כי חולקו בין 80 – 90 מסמכים שוויצרים. רבים מבעלי המסמכים – האמיתיים והמזויפים – לא זכו/ רצו/ יכלו להיכנס לבתים מוגנים. בדו"ח שהגיש לברלס בראשית שנת 1946 כתב קראוס כי כאשר נכנס הצבא האדום לבודפשט ב- 18 בינואר 1945 היה מספר היהודים בבודפשט 110 – 120 אלף. מהם 68 אלף בגטו, 20 אלף בבתיים המוגנים השוויצרים, 4000 בבניינים האקסטריטורילים של הצירות השוויצריות, 7000 בבתיים המוגנים השבדים והספרדים, 1000 בבניינים של שלוש הצירות הניטרליות, ו- 10 – 15 אלף איש שגרו בבתיים נוצריים עם ניירות אריים.¹⁰²² לדברי ברהאם, בתקופת שלטון צלב החץ, שנמשכה מ- 15 באוקטובר 1944 עד 13 בפברואר 1945, נרצחו בבודפשט אלפי יהודים, אך שרדו בה יותר מ- 130,000 יהודים,¹⁰²³ מתוך 220 – 230 אלף שהתגוררו בה לפני ההתערבות הגרמנית.

על המספר המשוער של הנרצחים בשטחי הונגריה לא היתה אז ואין גם היום הסכמה, והפער הוא של יותר ממאה אלף נספים. לפי החישובים שעשה אימרה וארגה, מנהל הארכיון הלאומי ההונגרי, מספרם הוא כ- 550 אלף נספים, נתון התואם את ממצאי יד ושם על מספר המינימום של הקורבנות. המספר המרבי הוא 569 אלף.¹⁰²⁴

על פעילותו של ראול ואלנברג השוודי, נאמר ונכתב רבות – בניגוד לפעולות לוף וקראוס - וניתן להתרשם לפי גודש הפרסומים שפעילותו תפשה מקום ראשון, על אף העובדה שהודות לפעילותה של הצירות השוויצרית, ושל שרל לוף בראשה, ניצלו לאין שיעור יותר יהודים. יתכן שהסיבה לכך נעוצה בשיקולים זרים - בעובדת היעלמותו בתום המלחמה, וכן במעצבי הזיכרון הקולקטיבי בעולם ובמדינת ישראל, עניין שידון בהמשך.

¹⁰²² 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 12.

¹⁰²³ ברהאם, "הצלה בהונגריה – מיתוס ומציאות", עמ' 23.

¹⁰²⁴ רותי גליק, "מי מחק את עקבות הגירוש", "הארץ", 16.4.04. לדבריו: "כל יהודי עשירי שנרצח בתקופת המלחמה היה הונגרי, אבל רק אחד מהמחקר עוסק בשואה ההונגרית ובקורבנותיה. ובאשוויץ כל קורבן שלישי היה הונגרי".

פרק אחד עשר : הפרעות וחבלה בעבודת ההצלה

מעבר לניגודים שהיו קיימים בין קסטנר וקראוס בתפישת המציאות באותם ימים, וממילא באשר לדרך הראויה להצלה, הגיעו הדברים להתנגשות ממשית עד לכדי חבלה בעבודת ההצלה. קראוס האשים את קסטנר כי לפחות שלוש פעמים ניסה להפריע לפעולותיו, לאחר שהממשלה ההונגרית הפסיקה כבר את הגירושים.¹⁰²⁵ המקרים יפורטו, כפי שעלו בעיקר במשפט קסטנר, ועליהם תתווסף תלונת אריה ברסלאואר – איש ה'איחוד' בטרנסילבניה אשר הגיע לבודפשט, ולימים היה לעוזרו של קראוס.

מניעת הדחת פ. בורן, נציג הצלב האדום הבינלאומי בבודפשט

זכור, ז'אן דה באווייה נאלץ לסיים את תפקידו כנציג הצלב האדום הבינלאומי בבודפשט, באמצע חודש מאי, כנראה על רקע גילויי עצמאות ופעילות יתר למען הצלת יהודי הונגריה. את מקומו תפס פרידריך בורן (F. Born), מנהל משרד מסחרי שוויצרי בבודפשט. לדברי קראוס, הוא התקשר מספר פעמים אל בורן כדי לבקש את עזרתו למען יהודים. הוא עשה עליו רושם כמי שאינו מעוניין לעזור, ויחסו ליהודים היה אנטישמי. לדבריו, כאשר היה מבקר אותו במשרדו במלון, ישב בורן בחברת מזכירות חדשות, עם בקבוק קוניאק והיה קצת שתוי. "תמיד כאשר שאלתי אותו אם קיבל [...] תזכיר ששלחתי לו, הוא שאל את המזכירה איפה מונח התזכיר". קראוס מסר לבורן תזכירים עם הצעות לייסד משרד מיוחד מטעם הצלב האדום כדי להגיש עזרה לילדים יהודים וזקנים, והציע את עזרת היהדות ההונגרית בכוח אדם כדי לקיים את המסגרת המוצעת. "כתבתי בתזכירים אלה גם את המצב השליט [הקיים – א.נ.] בהונגריה. הוא הבטיח להעביר את התזכירים האלה למרכז הצלב האדום. נודע לי [אחר כך – א.נ.] מד"ר פוזנר [...] כי אף תזכיר אחד לא הגיע למרכז הצלב האדום".

ב- 21 ביולי, שלושה ימים לאחר שדה-טאהי, מיופה הכוח ההונגרי בשווייץ, הציג את המדיניות החדשה של הורטי בפני בורקהרדט, ממלא מקום נשיא הצלב האדום הבינלאומי, הגיע רוברט שירמר, נציג הצלב האדום הבינלאומי בברלין, לבודפשט.¹⁰²⁶

בקשתו של קראוס להקים משרד מטעם הצלב האדום הבינלאומי כדי להגיש עזרה לילדים יהודים וזקנים, היא המשך פעילותו להבאת הרוזן ברנדוט להונגריה לאותה מטרה, בחודש אפריל 1944, ואשר בוצעה בסופו של דבר בידי הזוג לנגלט, בהקמת בתי ילדים בבודפשט בחסות הצלב האדום השבדי.¹⁰²⁷ יש להניח שקראוס ביקש להרחיב את המסגרת גם לצלב האדום הבינלאומי.

¹⁰²⁵ "כשהוא ראה שכל הציונים וכל היהודים הפעילים משתתפים בפעולה, וכל הצירויות הדיפלומטיות משתתפות בפעולה, למרות זה הוא רצה להפריע. אז חשבתי שיש לו רעיונות שלא יכולתי לתאר לי שיהודי ציוני מוכשר לזה". חקירת תמיר את קראוס, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' 65-62.

¹⁰²⁶ בן טוב, **הצלב האדום**, עמ' 162. לבואו של שירמר לבודפשט קדם חשש שעצם שליחותו לבודפשט תתפרש על ידי בורן כאי אמון או אי הערכה כלפיו. הצלב האדום הבינלאומי ביקש, על כן, להרגיע את בורן במכתב, בו הודיעו לו על בואו של שירמר ובקשה ממנו שישעייע בידיו במילוי שליחותו.

¹⁰²⁷ זכור, עם כישלון הבאת ברנדוט, נטל את יוזמת הקמת בית הילדים, הפרופ' לנגלט, בחסות הצלב האדום השבדי ובהסכמת ממשלת הונגריה, בשליש האחרון של חודש מאי, כדי להציל ילדים מגירוש. ראה על כך פרק ו.

במסגרת ביקורו בבודפשט הוזמן שירמר לבקר בצירות השוויצרית, שם הציגו לו את קראוס וממנו קיבל מידע, כמו גם מן הצירות השוויצרית, בקשר לפעולותיו ופעולות הצירות. "הוא קיבל את הרושם שהרבה לא נעשה [מ]מה שהיה צריך להיעשות בפעולות הצלב האדום בבודפשט". קראוס זימן את שירמר לישיבה במחלקת ההגירה של הצירות השוויצרית, יחד עם הנהלת ההסתדרות הציונית ועם הפעילים הציונים של מחלקה זו לדון בעבודתו של בורן. באותה ישיבה דיווחו לשירמר שבורן אינו האיש המתאים לפעולה בעניין היהודים בהונגריה בעת הזאת, מפני שאינו מעוניין לעזור ואינו בעל השפעה בהונגריה, ומפני שהוא מוכר לשלטונות ההונגרים יותר כסוחר ולא כאישיות ממוסד בינלאומי חשוב. הם הגיעו למסקנה, יחד עם שירמר, שבחזרתו למרכז הצלב האדום בגינבה יביא שירמר הצעות לפעולה, עם העתק לפוזנר, כדי שהסוכנות תעזור אף היא בהחלפתו. שירמר קיבל את הצעת הפעילים הציוניים שיש למנות אדם אחר במקום בורן, "ואנו בקשנו – והוא הסכים – שהוא בעצמו יבוא לבודפשט. הוא היה בא כוח הצלב האדום בברלין, בכמה דרגות יותר גבוה מבורן. היה איש צלב אדום מקצועי, ובניגוד לבורן הוא היה שוויצרי". שירמר הציע לעשות רשימה של יהודים שיכולים לטפל בשאלות החשובות המעסיקות את אנשי מחלקת ההגירה בצירות השוויצרית ובהנהלת ההסתדרות הציונית, והם אכן הגישו לו רשימה בת עשרים איש, ובראשה עמד קומוי. אנשים אלו היו אמורים היו להיות עוזריו של שירמר עם פתיחת מפעלי ההצלה בקנה מידה רחב. שירמר חזר לשוויץ עם התזכיר, המיועד למרכז הצלב האדום הבינלאומי ולפוזנר, ובו הצעות לפעולות עזרה ולהחלפתו של בורן בשירמר.¹⁰²⁸ ברשימת מפעלי ההצלה עמד הקמת בתי ילדים, שהוחלט כי קומוי יעמוד בראשו.

כל האנשים שהיו בסוד הפגישה והתוכניות עם שירמר נצטוו שלא למסור פרטים מן הישיבה ומן התוכניות לסילוקו של בורן. "הודענו לכולם לא לדבר על זה כי חשבנו שרק כך נוכל להרחיק אותו, אם הוא לא ידע שיש איזו פעולה נגדו". אך הניסיון לסלק את בורן נודע לו על ידי קסטנר. כיצד:

לאחר ששירמר חזר לשווייץ, בא קומוי אל קראוס וביקש ממנו העתק מן התזכיר שנשא עמו שירמר, וזאת על פי בקשתו של בורן. קראוס תמה מנין יודע בורן על קיום התזכיר, והרי בקשו להעלים ממנו את הפעולות להחלפתו. קומוי השיב כי בורן אמר לו שכל מזוודת המסמכים של שירמר אבדה לו ברכבת, בחזרתו לשווייץ, והוא רוצה לקבל מקראוס העתק לכל הדברים שסוכמו. הדבר היה מוזר בעיני קראוס, והוא הבין שאם לשירמר אכן אבדו המסמכים, הוא לא היה מצלצל לבורן, אלא לצירות השוויצרית. קראוס פנה לקונסול לוץ וסיפר לו את המעשה. לוץ אמר שניתן לעמוד על נכונות הסיפור, שכן שירמר היה נתין שוויצרי ובעל דרכון דיפלומטי, ולכן היה עליו להתקשר מיד עם הצירות השוויצרית. "לא היה קשה להיווכח שזה לא נכון, לשירמר לא אבד שום דבר. מסרתי לקומוי שזה לא נכון. קומוי הודה לי שאולי הוא עשה שגיאה שהוא מסר את תוכן הישיבה שלנו עם שירמר [להרחיק את בורן- א.נ.] לד"ר קסטנר, אשר כנראה סיפר זאת לבורן".

¹⁰²⁸ משפט קסטנר, ג"מ, התזכיר עם רשימת שמות האנשים האמורים להיות עוזריו של שירמר סומן כמוצג פ"ז. המוצג לא נמצא. בן טוב, **הצלב האדום**, עמ' 162 כתב כי: "לא מצאתי כל הסבר להחלטה להפקיד את המשימה בידי נציג הצלב האדום בברלין (שירמר) ולא בידי הנציג בבודפשט". בעדות קראוס במשפט קסטנר, כפי שהובאה כאן, ניתן להסבר.

בינתיים קיבל קראוס מברק מפוזנר בו אישר כי קיבל ממרכז הצלב האדום הבינלאומי את כל המסמכים מבודפשט שהובאו על יד שירמר, וכי הם משתדלים למנות אנשים על פי המלצתם, כדי להתחיל בפעולה חשובה בבודפשט. לאחר ימים אחדים נודע שבורן פתח בבודפשט משרד שתפקידו היה כמעט זהה להצעות שהוצעו לשירמר בפגישה עמו בצירות השוויצרית. מכיוון שפתיחת המשרד בראשות בורן, היה בניגוד להחלטה שהתקבלה, ובניגוד לאינטרסים של יהודי הונגריה, פנה קראוס אל די"ר בלה אונגר, סגן ראש התנועה הציונית - סגנו של קומוי - וביקשו שייכנס את הנהלת ההסתדרות הציונית לדון בהתנהגותו של קומוי. בישיבה נשאל קומוי מדוע, אם טעה וסיפר לקסטנר על התוכנית שנקמה להחלפת בורן, הוא קיבל על עצמו את ניהול המשרד שבורן הקים זה עתה. במעשה זה הוא מונע מינוי אישיות יעילה יותר, במקום בורן. תשובת קומוי היתה שלא היתה לו ברירה כי בורן פתח משרד בין כך ובין כך, ואילו לא תפס את מקומו כמנהל, בורן היה ממנה מישהו מן היודנראט.

קראוס האשים את קסטנר שהפריע בפעולה שהייתה כבר מאושרת במרכז הצלב האדום באוגוסט 1944. בכך שיתף פעולה עם הגרמנים: "הוא ידע שבורן אינו מתאים ואינו מסוגל ואינו רוצה לעבוד. הגרמנים התנגדו לכל פעולת הצלה בבודפשט והוא עזר לגרמנים שישגו את תכליתם שלא תהיה הצלה בבודפשט".¹⁰²⁹ פרוידיגר גם קבע כי בורן היה אנטישמי.¹⁰³⁰

נראה שהידיעה כי שירמר והצלב האדום הבינלאומי היו מעורבים בניסיון להעביר את בורן מתפקידו, גרמה לבורן לאמץ במהירות את תוכנית הפעולה שהציעו אנשי מחלקת ההגירה וההסתדרות הציונית בפני שירמר, ומפעל הצלת הילדים קרם עור וגידים במהירות. קומוי החל לנהל את בית הילדים שהוקם בחסות בורן, כנציג הצלב האדום הבינלאומי, בסוף חודש אוגוסט, ובכך כוננו את מפעל הצלת הילדים בבודפשט. בורן הציע לקומוי להעמיד לרשותו משרד במשרדי הצלב האדום הבינלאומי ברחוב מרלג (Merleg) 4. השמועה שאנשי הצלב האדום הבינלאומי לוקחים תחת חסותם ילדים יהודים התפשטה במהירות, ומיד החלו אנשים ביוזמתם להביא ילדים. מכאן צמחה והתפתחה מחלקתו של קומוי, מחלקה א', בשיתוף של פעילים, בעיקר מן השמאל החלוצי, שטיפלו בילדים בחסות הצלב האדום הבינלאומי.¹⁰³¹

ואולם עצם מניעת החלפת בורן המשיכה להטריד. קראוס שב וביקר בפני פוזנר את פעולות בורן גם לאחר הפיכת אוקטובר:

בתפקידו כנציג קבוע של הצלב האדום הוא ממשיך לפעול כסוחר. בתפקידו כנציג הצלב האדום הוא פעיל רק כשאפשר לשלב את זה עם האינטרסים המסחריים שלו. אמנם הוא בחר לו כשותף לעבודה את היושב ראש לשעבר של ההסתדרות הציונית מהנדס קומוי, אולם אין זה משנה כלום מן העובדה הנ"ל.

¹⁰²⁹ חקירת תמיר את קראוס, משפט סטנר, 1 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב / 3 / 512, עמ' י"ג 12-15; חקירת תמיר את קראוס, 2 ביולי 1954, שם, עמ' י"ד 16, 28 - 31; חקירת יועץ המשפטי את קראוס, 4 ביולי 1954, שם, תיק ב / 2 / 312 עמ' ט"ו - 38; מוצג פ"ח.

¹⁰³⁰ סיכום הסנגוריה, משפט קסטנר, 13 באוגוסט 1954, ג"מ, עמ' 31.

¹⁰³¹ א. כהן, המחותרת החלוצית, עמ' 184, 206.

קראוס חזר על בקשתו משירמר לשגר להונגריה אדם אחר במקום בורן, דמות יותר אוטוריטיבית, אולם בקשתו נותרה ללא תוצאות. לדבריו, אילו היתה מגיעה להונגריה משלחת המורכבת מאישים בולטים עוד לפני מספר שבועות, כפי שהציע בשעתו מספר פעמים, ניתן היה להציל הרבה בעשרת הימים האחרונים שלאחר ההפיכה לאחר שאבד כה הרבה בצורה כה טראגית.¹⁰³² בניגוד לעמדה השלילית של קראוס כלפי בורן, שירמר כתב ב-18 באוקטובר, שלושה ימים לאחר ההפיכה, כי פעולותיו של בורן זוכים להערכה מצד השלטונות והמועצה היהודית.¹⁰³³

לא מצאתי את תגובת קסטנר ואחרים לפרשה זו, של ניסיון החלפת בורן בשירמר, שקסטנר הכשילו. האם יתכן שדרישת קראוס להחליף את בורן באה על רקע קירבת בורן לקסטנר, שאותה רצה קראוס לקטוע? האם בורן לא הוחלף בסופו של דבר, מפני שקסטנר חפץ בו, ושוואלב ופוזנר נענו לו ופעלו עבורו במוסדות הצלב האדום הבינלאומי? ושוא, למרות עמדת קראוס ופרוידגר על בורן, הוא היה דמות חיובית בפעולות ההצלה בבודפשט עד אז? לא נדע. מכל מקום, במבחן התוצאה, יוזמת קראוס יחד עם קומוי ופעילים ציונים נוספים להקמת בתי הילדים מטעם הצלב האדום הבינלאומי – קמה והייתה. מפעל ההצלה המרשים שהתרחש שם על ידי פעילי תנועות הנוער החלוצי באותם בתים זכה למספר תיאורים נרחבים.¹⁰³⁴

פרשת הצנחנים¹⁰³⁵

מקרה נוסף בו האשים קראוס את קסטנר היה בניסיון למנוע את הצלת חנה סנש.¹⁰³⁶

קראוס שמע על הימצאותם של צנחנים מארץ ישראל בבודפשט, בסוף חודש אוגוסט או תחילת ספטמבר, כלומר כשלושה חודשים לאחר הגיעם לבודפשט. לדברי קראוס, מנהל בית הסוהר בבודפשט דיווח לו על מעצר השליחים מארץ ישראל. אותו מנהל היה חייב לקראוס טובה, מפני שקראוס סידר לו, באמצעות הצירות השוויצרית, ניירות שהוכיחו שהוא חיוני, ועל כן לא נשלח

¹⁰³² משפט קסטנר, 23 באוקטובר, 1944, ג"מ, III / 7 / 512, מוצג פ"ח.

¹⁰³³ בן טוב, **הצלב האדום**, עמ' 92.

¹⁰³⁴ ראה למשל: כהן, **המחתרת החלוצית בהונגריה**, פרק עשירי; רונן, **הקרב על החיים**, פרק י"ג; רבס, **מול נחשולי הרוע**, עמ' 226 – 235.

¹⁰³⁵ בפרשה זו, כבנושאים אחרים, יידונו הדברים רק בהקשר של משה קראוס והמשרד האי"י.

¹⁰³⁶ ב-9 ביוני חצתה חנה סנש את הגבול להונגריה ונתפסה מיד. יואל פלגי ופרץ גולדשטיין הגיעו לבודפשט ב-20 – 21 ביוני וביקרו את קסטנר באותו יום. בתאריך בלתי ידוע הודיע קסטנר על בואם של שני הצנחנים לקלאגס, ראש שרותי הביטחון והגסטפו בבודפשט. ב-23 או 24 ביוני נפגשו פלגי וגולדשטיין לראשונה עם חברי ההנהגה החלוצית, בדירתה של גב' קורץ, בכוונה להתחיל בפעולות לשמם הגיעו לבודפשט. קסטנר הופיע באותה דירה, וביקש לדבר עם פלגי וגולדשטיין ביחידות. בשיחתם שכנע אותם שנוכחותם בבודפשט, ללא התייצבות בפני הגסטפו, מסכנת את ביטחונם של חברי ועדת ההצלה ושל קסטנר בראשם, ומעמידה בסכנה את סיכויי ההצלה של 1200 יהודים המחכים לצאת הרכבת לספרד, והן את חייהם של 200 אלף יהודי בודפשט. קסטנר דרש ששניהם יתייצבו בפני הגסטפו. פלגי התנה את הסגרתו לגסטפו, רק אם יבטיחו את הצלתו של גולדשטיין, על ידי החבאתו והברחתו מהונגריה. למחרת התייצב פלגי, בלוויית הגב' ברנד, בפני סגן ראש הגסטפו. ב-26 או 27 ביוני נאסר פלגי על ידי הריגול הנגדי ההונגרי בהשתתפות הגסטפו. באותו ערב הובא גולדשטיין, על ידי קסטנר, למחנה קולומבוס. שעות אחדות אחרי צאת הרכבת ב-30 ביוני, ב-1 בלילה, נעצרו קסטנר ואחדים מחברי הוועדה על ידי הריגול הנגדי ההונגרי ונחקרו בנוגע למקום הימצאו של גולדשטיין. ב-1 ביולי בבוקר יצאו קסטנר והנזי ברנד בליוויית בלשי הריגול הנגדי למחנה קולומבוס, נכנסו לבדם אל גולדשטיין ושכנעוהו להסגיר את עצמו לבלשים. מתוך: פ"ד השופט הלוי, סעיפים: 33, 82, 83, 84, 87, 89, 86.

לחזית. מנהל בית הסוהר אמר לקראוס: 'אני יכול לאפשר בריחה מבית הסוהר, ואתה תגיד לי את מי לתפוס'. קראוס פנה לפרץ רבס ולרפי בנשלום ושאל האם אין צורך בטיפול מיוחד בעד שחרורם, וביקש מהם שימסרו לקסטנר כי אולי יש בידו לעשות למען שחרורם, מפני שהאמין כי, כחיללים בריטיים, היה סיכוי שאנשי הצירות השוויצרית, מייצגיהם, ישיגו עבורם מעמד של שבויי מלחמה, וכך ינצלו. פרץ ורפי השיבו שהם אינם יודעים, אך כפי שידוע להם, קסטנר מכיר את מצבם של הצנחנים. כעבור יום או יומיים קיבל קראוס תשובה מן השניים, מפי קסטנר, שביקש שקראוס לא יתערב בפרשה זאת, מפני שהוא מטפל בה, והעניין נמצא אך ורק בידיו.¹⁰³⁷

קסטנר לא ידע מה להשיב כאשר נשאל בעת המשפט מדוע העדיף לפנות בעניין שחרור הצנחנים, דווקא לבורן מן הצלב האדום, ולא להיעזר בשרותיו של קראוס: "אינני זוכר מה היו השיקולים אמר קסטנר במשפט, היו שיקולים בוודאי שפנית לזה ולא לזה".¹⁰³⁸ גם פרוידגר לא ידע על בואם של הצנחנים, ומכאן שכך גם שאר חברי המועצה היהודית.¹⁰³⁹

פרשת הצנחנים וחנה סנש בפרט, היתה אחת משיאי משפט גרינוואלד - קסטנר שהביאה להתרגשות ציבורית עזה, במיוחד לאחר עדותה הקשה של גבי סנש על הפקרת בתה.

בעקיפין הופנתה הביקורת הציבורית גם כלפי מי שנמנו על הנהגת השמאל החלוצי בהונגריה, כמי שידעו על פלגי וגולדשטיין, סמוך לבואם לבודפשט, ולא עשו להצלתם. התביעה מצידה, השתמשה בתוכן כתב האשמה של רפי בנשלום כלפי קראוס, שנכתב בתום המלחמה, שם האשים את קראוס שלא עשה להצלת חנה סנש:

רוב הזמן לא ידענו כלום על כך שחנה סנש כלואה בכלא בשדרות מרגיט, האמא של חנה סנש באה לקראוס פעמים רבות אבל זמן רב הוא לא קיבל את פניה. יותר מאוחר, הוא הודיע לה שהוא אינו מתעסק בעניינים "מכוערים" כאלה. זה עניין פוליטי והוא משתומם שבתו של בלה סנש מתעסקת בדברים כאלה. משך תקופה ארוכה שבה קתרינה סנש ופנתה אל קראוס בעניין בתה, אך הוא לא הסכים לקבלה. אחר כך טען שהוא כלל לא טיפל בעניין הצנחנים, שהיה עניין פוליטי. הוא לא נקט אפילו צעד אחד כדי לסייע לסנש ואף לא דיבר על כך עם איש.¹⁰⁴⁰

קראוס נחקר ארוכות האם נכונה הטענה כי גבי סנש פנתה אליו בתוך ימי מאסרה של בתה, וביקשה את עזרתו, והוא דחה את בקשתה:

היועץ המשפטי (התובע): אתה זוכר שגבי סנש פנתה והפנית אותה לגרוסמן?

קראוס: זה לא נכון.

¹⁰³⁷ עדות קראוס, משפט קסטנר, 4 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב / 2 / 512, עמ' ט"ו-4; חקירת אגמי את קראוס לאחר המלחמה, מורשת; דוד שליט, "איך מחקו את קראוס, "הארץ", 20.1.95, עמ' 30. הדברים נמסרו לשליט מפי ניצה וילצייק אחייניתו של קראוס, ששמעה זאת מפי דודה, אתו נהג קראוס לכתוב את ספרו בבית הקפה הירושלמי 'טוב טעם'.

¹⁰³⁸ פס"ד הלוי סעיף 113.

¹⁰³⁹ סיכום הסגוריה, משפט קסטנר, 13 באוגוסט 19 ג"מ, עמ' 31.

ש. אתה זוכר שהיא פנתה?

ת. כן היא פנתה אלי לפני הכיבוש. לפני 19 במרס. כאשר עבדתי במשרד הארצישראלי, ספרה לי שהיא קבלה איזה ידיעה שביתה רוצה לבקר אצלה, והיא רוצה לדעת ממני אם גם אני קיבלתי ידיעה על כך. אמרתי לה שלא קיבלתי שום ידיעה, ואינני יכול להאמין שאנשים אלה יכולים לבא מארץ ישראל להונגריה. אז היא הלכה, ומאותו זמן לא ראיתי אותה יותר.

ש. האם בין מאות ואלפי האנשים שבאו לבית הזכוכית באוגוסט או בסוף ספטמבר, היתה גם היא?

ת. אני הייתי זוכר אם היא היתה אצלי.

ש. אתה זוכר באופן ודאי שאתה לא שלחת את גבי סנש לגרוסמן?

ת. אף איש לא שלחתי לגרוסמן. [...] בעניין כזה, אם אני לא הייתי יכול לטפל, הייתי שולח אותה לעורך דין ד"ר ברגי, יועץ המשפטי של ההסתדרות הציונית בבודפשט. הוא טיפל מטעם בית הזכוכית בכל המקרים שהיו של אסירים. הוא היה בשטח זה זריו מאד. [...] הוא הוציא מבית הסוהר כמה עשרות אנשים. לגרוסמן לא היה שום קשר [לנושא-א.נ.]. לוא הייתי רוצה להפנות את גבי סנש לאיזה מקום, הייתי מפנה אותה אליו [לד"ר ברגי – א.נ.].¹⁰⁴¹

השופט, בנימין הלוי, שב וחקר את קראוס בנקודה זאת, וקראוס עמד על דעתו כי גבי סנש ביקרה אותו במשרד הא"י לפני הכיבוש, מאחר ועבודת המשרד הא"י עברה, מיד לאחר הכיבוש הגרמני, לצירות השוויצרית.

השופט: שמענו פה את העדות של הגברת סנש שהיא תארה לנו שהיא הופתעה לגמרי על ידי הופעת בתה, שהיא חשבה שהיא בקיבוץ, בארץ ישראל.

קראוס: זה היה עוד במשרד הארצישראלי [ברחוב ארזיבט 26 – א.נ.]. [...] אליו לא נכנסתי אחרי הכיבוש [...] זה מוכרח להיות לפני הכיבוש. היא באה להתעניין אצלי אם גם אני קיבלתי איזה הודעה על בואה במשרד הארצישראלי [...] אם המשרד הארצישראלי יודע על כך.

ש. איזה שמועות?

ת. היא שמעה מאיזה מקום שבתה עומדת לבא לבודפשט, ורצתה לדעת אם המשרד הארצישראלי קיבל איזו הודעה על כך. אמרתי לה שלא נתקבלה שום ידיעה ואני חושב שאין בזה שום רצינות, כי כיום אי אפשר לבא מארץ ישראל לבודפשט. [...] אז היא הלכה ומאותו יום לא ראיתי אותה.¹⁰⁴²

התביעה סירבה להביא את רפי בנשלוס כעד במשפט. אילו הופיע הייתה ניתנת לו ההזדמנות להתעמת עם גרסת קראוס, לערער את אמינותו בפרשה כה רגישה ומסעירה, אולם הוא עשה זאת במסגרות אחרות, שמחוץ לכותלי בית המשפט.

¹⁰⁴⁰ רפי פרידל - בנשלוס, כתב אישום נגד קראוס, 14 באפריל 1946, מורשת, D.I.5156; ויץ, **קסטנר**, עמ' 56.

¹⁰⁴¹ חקירת היועץ המשפטי את קראוס, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז – 4.

¹⁰⁴² חקירת השופט את קראוס, משפט קסטנר, 9 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ח-32.

גרסתו של קראוס בעניין זה לא זועזעה ולא נסתרה בחקירותיהם הקשות של היועץ המשפטי לממשלה- חיים כהן, והשופט הלוי. היא התקבלה על ידי הלוי, ולא נמצאה שקרית או לוקה על ידי שופטי בית המשפט העליון. השופט הלוי ציין בפסק הדין, כי התנהגות קסטנר ודחיית עזרתו המוצעת של קראוס, בעל הקשרים, מוכיחה כי "קסטנר לא ניסה להציל את חנה סנש, אלא הפקיר אותה ביודעין".¹⁰⁴³

פרשה זו, באופן מיוחד, הטילה צל כבד על מי שהיו בעבר מנהיגי השמאל החלוצי – ההונגרי, לאחר שנודע כי קסטנר הביא להסגרת הצנחנים בפני הגסטפו, עניין שהם היו עדים לו בהתרחשותו, והותירו את הטיפול בפרשה כולה בידי קסטנר, ולאחר שיואל פלגי הודה בחקירתו במשפט כי ספרו הפופולרי, 'רוח גדולה באה', המתאר את פעולות הצנחנים בהונגריה, מכיל שקרים.¹⁰⁴⁴ הם לא מחו בידי קסטנר כאשר זה דחה את עזרת קראוס, מנהיג מנוסה בשחרור אסירים, בעל קשרים עם הצירות השוויצרית שתפקידה היה להגן על שבויי מלחמה בריטים. דומה שרפי בנשלו חיפש דרך לנקות את ההנהגה החלוצית על חלקה העקיף בהסגרת הצנחנים, על ידי הטחת טענת שווא בקראוס - מחוץ לכותלי בית המשפט - בבחינת "הפוסל – במומו פוסל".

ניסיון להדיח את קראוס

ניסיון שלישי שהעלה קראוס, במטרה לחבל בעבודתו, היה פעולה להדיחו כנציג הסוכנות היהודית בהונגריה. כאשר עסקו כל הצירויות הניטרליות בחלוקת השוצפסים, במהלך חודש נובמבר (ראה בהרחבה פרק עשר), הופיע קסטנר יחד עם קומוני בצירות השוויצרית, לראיון עם שרל לוץ. הם מסרו ללוץ שקראוס פוטר מהסוכנות היהודית, ובמקומו מונה קסטנר להיות המיופה כוח של הסוכנות בהונגריה. השניים הציעו ללוץ להעמיד בראש מחלקת ההגירה את קומוני ואת ד"ר וילהלם, חבר המועצה היהודית – אשר מצא מקלט בצירות השוויצרית בעזרת קראוס – בנימוק שלשני אישים אלו נתון אמון ההמון היהודי, יותר מאשר לקראוס. לדברי קראוס: "הקונסול הודה להם בעד האינפורמציה, קם משולחנו ואמר להם: לא חשוב בשבילי אם קראוס הוא בא כוח הסוכנות היהודית או לא. קראוס יסד את המפעל הזה והצירות השוויצרית שבעת רצון מפעולתו... ורמז להם לעזוב את החדר והם הלכו". קראוס, אשר האזין לשיחה מחדר סמוך, ברר עם ד"ר וילהלם האם ההצעה הייתה על דעתו, ולדבריו, וילהלם הופתע מן ההצעה, ואמר כי כלל לא שאלוהו בדבר, והוא ימחה על כך אצל קומוני. קראוס העריך כי קסטנר ביקש להפריע לפעולות ההצלה שבו עסק, מפני שלא ראה בעין יפה שאיש אחר יוכל להשיג תוצאות להצלת יהודים, חוץ ממנו.¹⁰⁴⁵ כזכור, בתקופה זו, שהייתה מן השעות הקשות שלאחר עליית צלב החץ, עסקו הצירויות

¹⁰⁴³ פס"ד הלוי, סעיף 113.

¹⁰⁴⁴ עדות יואל פלגי, 17 במרס 1954, ריכוז עדויות, - משרד עו"ד תמיר, עמ' 100. כך למשל אמר: "הספר לא נכתב כמסמך משפטי, אלא בעקרו התאור הנכון, ואילו תאור הדברים הבלתי חשובים, המעשיות, - למען ציד הקורא [...]. הספר גם כן משקר בנקודה זאת בכוונה תחילה. כתבתי רומן ולא כתבתי היסטוריה. יש 2 נקודות בספר זה שבכוונה ערפלתי ושניתתי".

¹⁰⁴⁵ עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ד – 63 – 70.

הניטרליות בהצלה רחבה, שזכתה ללגיטימציה מצד השלטון הפשיסטי - גם כאשר פעולות הזיוף הרחבות יצאו מכלל שליטתו. גם בסוגיה זו, התביעה במשפט לא התעמתה עם גרסת קראוס.

בריחת פרוידיגר

פרשות נוספות עלו במשפט בקשר לניסיון להפריע לפעולות ההצלה של קראוס. פרוידיגר, יושב ראש הקהילה האורתודוקסית בבודפשט, חבר בכיר במועצה היהודית ופעיל מרכזי בענייני עזרה והצלה, נמלט מבודפשט ב-10 באוגוסט 1944. פרשת בריחתו עוררה כעס רב על פרוידיגר ועל ההנהגה החרדית. הכעס הופנה גם כלפי משה קראוס, בטענה שאפשר את הימלטות פרוידיגר וחבורתו, ואגב כך גרף כסף לכיסו. עוד הואשם שפעל על דעת עצמו והסתיר את עצם התוכנית מוועדת המשרד הארצישראלי, ומנע את חלוקת הדרכונים לכלל הציבור.¹⁰⁴⁶

לדברי קראוס, הפרשה החלה בסביבות חודש מאי 1944, כאשר חשב לנצל את מערכת קשריו עם אדם בעל קשרים טובים בממשלה הרומנית, ד"ר טאטארסקו,¹⁰⁴⁷ עמו היה לו קשר במהלך שנת 1943, כאשר הלה דאג להשיג למשרד הארצישראלי בבודפשט ויזות מעבר רומניות, בשעה שהמעברים שם היו חסומים, בהוראת שלטון הכיבוש הגרמני. (ראה על כך בפרק רביעי).

טאטארסקו היה עורך דין רומני, נספח בצירות הרומנית בג'נבה. בחודש מאי ביקש קראוס לחדש את הקשר עם טאטארסקו, אשר נותק עם הכיבוש הגרמני את הונגריה, והפעם כדי להשיג דרכונים רומניים. את הפעולות למען חידוש הקשר עשו יחד יוסף בלום, מנהל הגיוינט בבודפשט, יהודי בשם נדלר וקראוס, כאשר הלכו להתייעץ בנושא עם הקונסול הכללי הרומני. הקונסול הרומני, שנכון היה לעזור, הציע גרסה האומרת כך: מאחר ורומניה לא הכירה בהצטרפות טרנסילבניה להונגריה, ולכן רומניה עדין מכירה בתושבי טרנסילבניה כאזרחים רומניים, גם בעצם ימי הכיבוש הגרמני, אז ניתן להשיג עבורם דרכונים רומניים, והדבר יכול להיעשות רק על ידי טאטארסקו. קראוס צלצל לטאטארסקו וזה בא לבודפשט, הסכים להצעה, וחזר לבוקרסט להסדיר את הדרכונים הרומניים. טאטארסקו ביקש סכום של 100 אלף פרנקים עבור השרות. בלום קיבל על עצמו את האחריות לתשלום הכסף תמורת מתן הדרכונים הרומניים. לבלום היתה בקשה, כי מתוך הדרכונים טאטארסקו ישיג, יקבלו הוא ובני משפחתו כ-15 – 20 דרכונים, וכל שאר הדרכונים יעמדו לרשות המשרד הארצישראלי בבודפשט. בסופו של דבר, בלום ומשפחתו הקדימו ויצאו את הונגריה ברכבת קסטנר, ב-30 ביוני 1944. לפני יציאתו ברכבת ביקש בלום מקראוס שהדרכונים שיועדו לו ולמשפחתו, יוקצו למשפחת פרוידיגר. פרוידיגר פנה אל קראוס ושאל אותו אם יסכים לסידור זה. לדברי קראוס, הוא נתן לו תשובה בלתי מחייבת.

בסוף חודש יולי הגיע טאטארסקו לבודפשט עם 150 דרכונים מזויפים כדי להציל יהודים מטרנסילבניה. טאטארסקו הגיע עם הדרכונים ישירות אל פרוידיגר, והפקיד בידיו ובידי דיאמנט

¹⁰⁴⁶ ראיון עם פרץ רבס, 31 ביולי 1997; באואר, **יהודים למכירה**, עמ' 203.
¹⁰⁴⁷ בפרוטוקולים של משפט קסטנר מופיע השם: טאטושסקו. זו כנראה טעות הדפסה.

את הדרכונים שהיו מיועדים להם, על פי הסידור הקודם עם בלום, וסייע בידם להכשיר את הדרכונים המזויפים מבחינה פרוצדוראלית, עבור משפחות פרוידיגר ודיאמנט, אשר לא היו תושבי טרנסילבניה, ולכן לא נחשבו לאזרחים רומנים. לשם כך זייף טאטארסקו תעודות לידה רומניות, ועל סמך תעודות אלה, מילא הקונסול הכללי הרומני את הדרכונים. לדברי קראוס, כאשר הדבר נודע לו, כי הדרכונים נמצאים כבר ברשות אותן משפחות, הוא לא התנגד לסידור זה. לקראוס נאמר עוד כי טאטארסקו והקונסול הרומני הכללי רוצים לייעד חלק מן הדרכונים הללו גם עבור מועמדיהם.

יומיים לפני צאת אותן משפחות לרומניה התקשר טאטארסקו אל קראוס והודיע לו כי קסטנר ביקר אצלו והבהיר לו כי הוא בא - כוח הסוכנות היהודית בבודפשט, וכי לקראוס אין כסף לשלם עבור הדרכונים הנותרים, ועל כן עליו למסור לידיו - לידי קסטנר - את אותם דרכונים. בעקבות כך, שאל טאטארסקו את קראוס האם יסכים לשוחח על הפרשה וללבנה במשותף עמו ועם קסטנר, קומוי וקראוס, במטרה להגיע להסכם. קראוס אמר שאין לו התנגדות שקסטנר יהיה מעורב וישפיע על בחירת מקבלי הדרכונים, וישלם עבורם, שכן ממילא בחלוקת הדרכונים הרומנים תדון ועדת המשרד הארצישראלי, שקומוי וקסטנר היו חברים בה. במפגש שהתקיים ביניהם, הם אכן הגיעו להסכמה כי קסטנר ישלם ל טאטארסקו עבור הדרכונים (כ- 50 במספר).

טאטארסקו סיפר על כך לקונסול הרומני הכללי וזה הורה להפסיק מיד לחלק את שאר הדרכונים, מלבד אלו שנמסרו לפרוידיגר וחבורתו, מאחר ויש יותר מידי אנשים היודעים על הפרשה כולה ויש חשש שהגרמנים יגלוה. הקונסול הרומני ביקש לחכות שבוע עד עשרה ימים, כדי לראות האם פרשת הדרכונים הרומניים נודעה לגרמנים או לא.

בינתיים התקיימה ישיבה של ועדת המשרד הארצישראלי וזו חילקה את הדרכונים הנותרים למועמדים. המועמדים עצמם לא ידעו על קבלת הדרכונים, מפני שהקונסול הרומני אמר כי התנאי לקבלתם הוא שהדבר יישאר בסוד. האנשים המועמדים היו אמורים לקבל את הדרכונים באותו היום או יום לפני יציאתם. ובינתיים, בצפייה שהקונסול יחדש את היתר חלוקת הדרכונים, הגיע יום ה- 23 באוגוסט, רומניה פרשה מן הברית עם הגרמנים, הרוסים כבשו את רומניה והאפשרות לנסוע לרומניה חדלה.

בשלב בלתי ידוע במהלך הפרשה, הביא פרוידיגר מכתב לקראוס מד"ר ארנו מרטון - חברו של קסטנר מקלז' ומראשי הקהילה שם, אשר בינתיים ברח לרומניה - המיועד לקראוס ולפרוידיגר, ובו בקש להקים ועדה שתסדיר את קבלת הדרכונים הללו.¹⁰⁴⁸ קראוס סרב לקרוא את המכתב בטענה שאין למרטון זכות להורות על הקמת ועדה מעין זאת, וכי זו כולה בסמכות המשרד הא"י.¹⁰⁴⁹ ואילו פרוידיגר טען שבריחה לרומניה אינה קשורה כלל לארץ ישראל. אין זה טרנזיט או

¹⁰⁴⁸ חבריה של הוועדה היו צריכים להיות: שמו שטרן- יושב ראש היודנרט, פרוידיגר - יושב ראש הקהילה האורתודוקסית בבודפשט וחבר היודנרט, כהאן פרנקל- יו"ר הקהילה האורתודוקסית ההונגרית, קסטנר- יושב ראש ועדת העזרה וההצלה, קומוי- יושב ראש ההסתדרות הציונית, וקראוס- מנהל המשרד הארצישראלי. כנראה שהמכתב של ארנו מרטון נשלח על ידו בהיותו כבר ברומניה.

¹⁰⁴⁹ חקירת היועץ המשפטי, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב / 2 / 512, עמ' י"ד - 61; עדות קראוס, שם, עמ' ט"ו- 3.

ויזה רומנית לנסוע לארץ ישראל, אלא דרכון רומני מזויף, "ומה עניינו של המשרד הארצישראלי לכאן?"

קבוצת פרוידיגר בלבד - בת שמונים נפש - קיבלה את הדרכונים הרומניים, לאחר שהקונסוליה הרומנית ביקשה מהקונסוליה הגרמנית היתר יציאה עבור אותם "אזרחי רומניה", וזו ניתנה על ידי גרל, על פי בקשת ויסליצני. מאחר ולא התעוררה כל בעיה, קבוצת פרוידיגר קיבלה את הדרכונים, ויצאה את בודפשט.

לימים הואשם קראוס על ידי אנשי תנועות השמאל החלוצי כי אפשר את צאתה של משפחת פרוידיגר, וקיבל כסף רב לידיו עבור מבצע זה.

יועץ משפטי: האם נכון שבינך ובין החלוצים היה ריב וויכוח חריף בקשר לפספורטים הרומניים?

קראוס: אף פעם.

ש. נכון שקיבלת בשביל הפספורטים הרומניים האלה כסף?

ת. לא נכון. קסטנר קיבל.

ש. מאין אתה יודע שקסטנר קיבל?

ת. הייתי נוכח. [...] ישבנו אצל ד"ר טאטארסקו [קומוי, קסטנר, פרוידיגר וקראוס – א.נ.] והחלטנו על כך ואני הסכמתי לכך שד"ר קסטנר ישלם לד"ר טאטארסקו. [...] החלטנו שהקבוצה הזאת [של פרוידיגר-א.נ.] צריכה לשלם כסף... והם הסכימו ומסרו חלק מהכסף ל טאטארסקו באופן ישר, וחלק מסרו לד"ר קסטנר. אני חושב שזה היה בערך 2500 פרנקים שווייצריים

ש. אז למה היה צורך בקסטנר?

ת. טטושסקו לא הסכים לתת את הדרכונים, רק אם קסטנר, אני ופרוידיגר נהיה יחד [מסכימים כאחד – א.נ.].

בתשובה לשאלה למה רצה שתהיה הסכמה בין כל השלושה, השיב קראוס כי טאטארסקו פחד מפני הלשנה של קסטנר.¹⁰⁵⁰ נראה כי טאטארסקו ביקש בדרך זו למנוע את הדלפת הסיפור לגרמנים. פרוידיגר אישר שקראוס לא קיבל "אף פרוטה" מן העסקה של הדרכונים לרומניה.¹⁰⁵¹

בעדותו הראשית במשפט הכחיש קסטנר את חלקו בפרשה: "את ד"ר טאטארסקו לא ראיתי, אני יודע על פעולה, שבאה מרומניה, אני סבלתי בגללה. לא ראיתי את טאטארסקו אף פעם, אני בטוח,

¹⁰⁵⁰ עדות קראוס, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' 21-23; חקירת היועץ המשפטי את קראוס, משפט קסטנר, 12 ביולי 1954, ג"מ, עמ' כ-2-1. ראה על כך גם: צבי ארז, "מדוע לא גורשו יהודי בודפשט באוגוסט 1944", **ילקוט מורשת**, 77 (תשס"ד), עמ' 12-13.

¹⁰⁵¹ עדות פרוידיגר, משפט קסטנר, 13 במאי 1954, ג"מ, עמ' כ"ד – 43; על פי דו"ח פרוידיגר, שנכתב זמן קצר לאחר הגיעו לרומניה, מצטיירת גרסה שונה, הסותרת את סך העדויות והחקירות, כולל של פרוידיגר עצמו. לפי הדו"ח (עמ' 22, 26 – 27), טאטארסקו הביא לפרוידיגר מקרוב משפחתו ברומניה, מייסנר, 130 תעודות שיבה, מתוכם נועדו 10 למשפט פרוידיגר והיתר נועדו לחלוקה על פי הקריטריונים שנקבעו על ידי ארנו מרטון אל משה קראוס. במכתב הציע מרטון שעל חלוקת 120 התעודות הנותרות, תחליט ועדה, שחבריה יהיו פרוידיגר, שטרן, קסטנר וקראוס. אבל שטרן סרב להתעסק בכך, קסטנר נעלם ולכן הוחלט שהוא וקראוס יחלקו כל אחד מהם 65 מקומות בעצה אחת עם עוזריהם.

לא ב- 100%, בודאי שלא ישבתי אתו יותר מפעם אחת".¹⁰⁵² גם כאן לא התקיימה חקירה המתעמתת עם גרסת קראוס.

הביקורת הקשה ביותר על יציאת משפחת פרוידיגר המורחבת הייתה של תנועות השמאל החלוצי. כשבועיים לאחר הבריחה כתבו לחברי ועדת ההצלה בקושטא: "לאחרונה היה דבר מאד מכוער מצד מיקלוש [קראוס – א.נ.], על זה אנחנו מאד מרוגזים [...] הייתה כאו פעולה אנצר דרכיה [דרכון רומני Anzerdarkijahaktion], שעליה הוא לא הודיע לנו. שמענו על זה רק [...] במקרה, לאחר שהאורתודוכסים כבר נסעו". הם דרשו מחברי הוועדה בקושטא לברר את העניין, ומדוע לא נעשתה חלוקת הדרכונים באמצעות נשיאות המשרד הא"י. על עצם בריחתו של פרוידיגר כתבו:

אנחנו מאד הערכנו את עבודת ההצלה של האורתודוכסים, נראה היה שיש להם לב ורגש אחריות. אבל זה שהם מסוגלים יום יפה אחד להעלם עם כל המטה שלהם ולהשאיר את האנשים שלהם ללא אינפורמציה, לא חשבנו [...] ישראל [קסטנר – א.נ.] בטח כתב לכם על גובה החובות שהם השאירו אחריהם.¹⁰⁵³

במכתב אל פוזנר חזר פרץ רבס על השערורייה וגינה בחריפות את קראוס שבו ראה את האשם העיקרי אשר הוליד את כולם שולל:

וזה וודאי השערורייה הגדולה ביותר ועליה הוא יצטרך עוד לתת דין וחשבון. [...] והתוצאות הם שלא ניתן להשתמש ביותר ממאה דרכונים רומניים עבור המשפחות שלנו בעקבות התנהגותו האנוכית והעצמאית [...]. תאמין לי, אני באמת אדם רודף שלום אך האירועים האחרונים וההתנהגות הנבזית הזאת עוררה בכולנו גואל ובושה

את קראוס הגדיר כאדם מאוד מפוקפק מבחינה מוסרית, יהיר ורודף כבוד, "שבשביל ההילה שלו אחרי המלחמה ובשביל אינטרסים אישיים מסכים כמעט להקריב נפשות".¹⁰⁵⁴

מסתבר שקסטנר העלים מהנהגת החלוצים את המידע המלא ואת חלקו הפעיל בהסדרת הבריחה. ממילא העלים קסטנר גם את חלקו, בעיכוב שגזר הקונסול הכללי הרומני על היציאה של הקבוצה הנוספת שעמדה לצאת לרומניה - לאחר שנודע לו על התערבות קסטנר - עקב חששו שהגרמנים קבלו מידע על הבריחה הצפויה.

בתום המלחמה כתב בנשלום כי קראוס נאלץ להצהיר שהוא פעל שלא כראוי בפרשה והתחייב להשתמש ללא דיחוי בדרכונים שעדיין עמדו לרשותו, והאשים אותו כי גם להבא חיבל בביצוע

¹⁰⁵² עדות קסטנר – משרד עו"ד תמיר, עמ' 29

¹⁰⁵³ רפי צבי, פרץ אל נתן שוואלב, 16 באוגוסט 1944, את"ה, א. ריבלין, מסמך 41, 80/187/32.

¹⁰⁵⁴ פרץ אל חיים (כנראה פוזנר), 26 באוגוסט 1944, את"ע, א. שוואלב, חטיבה א' 37 III תיק 38.

ההגירה.¹⁰⁵⁵ כעבור שנים שב וכתב בנשלוס על כך בספרו, למרות שכבר ידע על מעורבותם של קסטנר וקומוי בבריחה, על פי העדויות והחקירות במשפט קסטנר:

זאת הייתה הגירה היחידה אותה ביצע קראוס במשך עשרה חודשים. היה זה אופייני מאד שארגן אותה דווקא למען האדוקים. בעימות הדרמטי, בנוכחות קסטנר וקומוי, הועמד האיש על חומרת הדבר. הגנתו הייתה חלשה והתמוטטה חיש מהר [...] היה עליו להסתייג מגרסתו המקורית שהיה זה "עניין פרטי".¹⁰⁵⁶

כמו בפרשת הצנחנים, ניתן היה לבנשלוס להזים את גרסת קראוס, אך התביעה במשפט סירבה להזמינו לעימות גרסאות. מן הסתם מחשש שעדותו של קראוס תאושר, זו שאמרה כי קסטנר וקומוי היו מעורבים באופן מלא בהכשרת הבריחה של משפחת פרוידגר, והתערבותו של קסטנר היא זאת שגרמה לדחיית היציאה של 50 איש נוספים, שאחריה אי אפשר היה עוד לצאת דרך רומניה, בשל פרישתה מן הברית עם גרמניה, ב-23 באוגוסט.

ניסיון להרחיב את ועדת ההצלה ע"י ברסלאואר

ראינו כי במהלך שנת 1943 פעל קראוס לייסד ועדת הצלה ייצוגית, וכשל. ברלס, כנראה בשם 'מולדתי', גם דרש ומימן הקמת ועדת עזרה ביולי 1944. ניסיון נוסף נעשה בידי אריה ברסלאואר, שהיה יושב ראש הליגה למען 'ארץ ישראל העובדת' באונגוואר (Ungvar) קרפטו רוס עד 1938, ושימש בה כעורך דין. בבודפשט שהה משנת 1940–1944. לדבריו, כאשר פלשו הגרמנים להונגריה הוא העמיד את עצמו לרשות מועצת היהודים עד אשר נכלא בבית הסוהר המדיני ב-23 במאי 1944 ושוחרר בסופו של דבר באמצע חודש אוגוסט. במהלך כליאתו קיבל שטף דם ובעזרת קראוס הועבר לבית חולים של הקהילה היהודית, שם השתחרר. בתקופת שהותו בכלא ובבית החולים גיבש דרכי פעולה לאפשרויות הצלה, וכאשר השתחרר יצר קשר עם קראוס ועם ד"ר אונגר, סגנו של קומוי. קראוס, שהכירו מאז שנת 1943, הבטיח לו כי יגרום לכך שקומוי, מנהיג ההסתדרות הציונית, ייכנס אסיפה, ואכן ועדת ההסתדרות הציונית התכנסה בדירתו של קומוי לדון בנושא. ברסלאואר הציג את השקפתו ובקשתו להרחיב את ועדת ההצלה, בנימוק שישנם שטחים מוזנחים בפעולות ההצלה, מפני שחלק מן האנשים העוסקים בהצלה לא יודעים הונגרית, כמו גולדפארב, פרץ רבס ופיל, וכן בשל העובדה שוועדת ההצלה עוסקת בעיקר בתעודות ובמסמכים מזויפים שאין בכך, לדעתו, תועלת בשלב זה. לכן יש להכניס לוועדת ההצלה אנשים שיש להם קשרים בבודפשט. הוא הציג שתי דרכים שניתן לפעול בהם בבודפשט: האחת, באמצעות ההונגרים – היודעים כבר שהם איבדו את המלחמה ומוכנים לעזור אם יתנו להם סיכויים להינצל, והאפשרות הזאת אינה מנוצלת. השנייה, באמצעות שחיתות בקרב הפקידים. באמצעות כסף ניתן להשיג מהם ולעשות רבות בהצלה. הוועדה הסכימה עם בקשתו אך היא נדחתה על ידי מנהיגי השמאל החלוצי. לדבריו, "רפי פרידל ואלי גולדפרב התנגדו להרחבת ועדת ההצלה וזאת למרות ששייבת

¹⁰⁵⁵ רפי פרידל, כתב אישום נגד המנהל לשעבר של המשרד הא"י, 14 באפריל 1946, א. מורשת, D.1.5156. (להלן: בנשלוס, כתב אישום נגד קראוס)
¹⁰⁵⁶ בנשלוס, נאבקנו למען החיים, עמ' 100.

ועדה של ההסתדרות הציונית החליטה להרחיבה אך הם התנגדו". בישיבה נכח גם קסטנר, אשר "נכנס ויצא".

ברסלאואר הפך להיות עוזרו של קראוס, ומונה להיות הנציג מטעם הצירות השוויצרית אצל המשטרה ההונגרית. קראוס העניק לו אישור שהוא עובד הצירות השוויצרית, אשר העניקה לו יכולת לנוע בחופשיות בבודפשט. במסגרת תפקידו עבד ביחד עם סגנו של פרנצי, בטיספאקי, אותו פגשנו כמי שסייע לקראוס להציל יהודים ממצעדי המוות.

קראוס פגש ביואל פלגי בבית הזכוכית, והוא צרף אותו לכמה התייעצויות חשובות, וכן ביקש מברסלאואר שידאג לו לתעודה "טובה". לדברי ברסלאואר:

בא אלי קראוס ואמר לי יש פה אדם חשוב, קצין, תעשה משהו כדי שיקבל תעודה. התקשרתי עם מנהל משרד הביטחון בבודפשט, קיבלתי בשביל פלגי תעודה מקורית עם תמונה שהוא עובד בשרות שר הביטחון בבודפשט [...] הוא נתן לי בשביל כמה אנשים, ביניהם גם בשביל פלגי. פלגי אמר לי אחר כך שעשיתי לו [...] שרות גדול.

אחר כך, בסוף נובמבר או בתחילת דצמבר התגלו מספר בונקרים והאנשים בתוכו נכלאו, ביניהם ראשי ה'איחוד'. אנשי ועדת ההצלה בבודפשט פנו אל ברסלאואר כדי שסייע להם להצילם. ועדת ההצלה העמידה לרשותו כ- 15 אלף דולר, וברסלאואר דאג להוצאתם של 80 איש שנכלאו, ביניהם את צבי גולדפארב ונשקה אשתו, "אחד שהיה בין אלה שהתנגדו להרחיב [את ועדת ההצלה – א.נ.].". אגב פעולותיו לשחרורם, נודע לברסלאואר כי בכלא יושבים עוד כ- 120 'סתם יהודים', שקיים היה חשש לגורלם מפני הרוסים הקרבים לבודפשט. ברסלאואר התרוצץ להשיג כסף עבור שחרורם, כי לדברי החברים בוועדת ההצלה הכסף אזל להם, ולא יכלו לספק לו את הכסף הדרוש. ברסלאואר ידע כי בכלא של הגסטפו יושבים גם חמישה-שישה אנשים לא-יהודים, עשירים, ביניהם שר החקלאות לשעבר, בשל התנגדותם למשטר הגרמני. ברסלאואר התקשר עם אחד מהתעשיינים הגדולים בבודפשט בשם אוברטן, וביקש את עזרתו הכספית למען שחרורם של הלא-יהודים. מנהלי בית החרושת הפקידו בידיו סכום של 50-60 אלף דולר לשם כך. ואכן, בעזרת הכסף הצליח ברסלאואר להוציא את האסירים הלא-יהודיים מן הכלא, בתחילת דצמבר, ועדיין נותרו בידיו סכום של כ- 40 אלף דולר. בעזרת סכום זה הוא שיחרר את 120 ה'סתם יהודים'.

שחרור האסירים נעשה בשיתוף עם קצינים הונגרים, כמו למשל קצין הונגרי בשם קיש מן הריגול הנגדי, אשר לצורך השחרור מבית הסוהר, נעזר ביהודי - שלא היה שייך לתנועה או מפלגה - בשם יוסף מרין. השיטה היתה שהקצין הבכיר נכנס לבית הסוהר כדי להוציא יהודים להורג, אך קודם הוצאתם להורג ניתנה להם זכות שימוע, ולכך היה צורך להוציאם מבית הסוהר. את המיון לצורך ההוצאה לשימוע, עשה יוסף מרין. כך שוחררו ה- 80 איש, ביניהם צבי גולדפארב ונשקה. פעם אחרת הזכיר ברסלאואר קצין בשם ארווין קרש, שסייע לו בשחרור יהודים מבתי סוהר.

לימים כתב יואל פלגי את ספרו 'רוח גדולה באה', ושם תאר, בין השאר, את שחרור 80 ו 120 היהודים כפעולה שנעשתה בכוח על ידי פלגי וחבריו החלוצים. לרגל צאת הספר נערכה אסיפה פומבית רבת משתתפים בתל אביב. ברסלאור ביקש את רשות הדיבור באותה אסיפה בתור עד, ואמר שפלגי מסלף ביודעין את הפרשה. "פלגי תאר שזה מעשה גבורה איך עשו את הדברים האלה קבוצות מסוימות, אנשים מסוימים, ומפלגות מסוימות. והוא ידע שזה לא נכון. הוא ידע שלא היה להם כל חלק ונחלה בעניין זה. [...] אם אדם בא בשליחות חלוצית [...] אז חובה אלמנטרית עליו שלא יכתוב ביודעין שקר"¹⁰⁵⁷

לאחר המלחמה היה פלגי מן האנשים הבולטים שפעלו להדחתו של קראוס מניהול המשרד הא"י, יחד עם חברי הנהגת השמאל החלוצי בהונגריה ואנשי תנועתם בארץ ישראל. נראה כי דווקא הצלחת פעולותיהם של קראוס וברסלאור להציל חלוצים ויסתם יהודים בדרכים יצירתיות, בנוסף להצלחת רבבות באמצעות תעודות חסות ובנייני חסות, חשפו את חולשת הנהגת השמאל החלוצי, שיואל פלגי היה בשר מבשרם, ליצור תוכנית הצלה אלטרנטיבית לזו של קסטנר, אשר התבררה עם הזמן כמוטעית מיסוד.

מימון הצלה בהונגריה מכספי הגוינט

בשל הקשיים שהטילה ממשלת ארצות הברית על הגוינט להעביר כספים לארצות הכיבוש כולל ארצות גרורות, נוצרו כל מיני "סידורים" להעביר בכל זאת כספים. כך פעלו לגייס כספים מיהודים ולא יהודים בתוך ארץ האויב בהבטחה להחזיר את החוב לאחר המלחמה.

מלבד הפעולה המשותפת עם הסוכנות היהודית בענייני עליה ועזרה לפליטים, נהג הגוינט לפעול בכל ארץ באמצעות המוסדות היהודים שבה. במסגרת זו פעל משרד הסוכנות היהודית בקושטא גם כנציגות הגוינט, והכספים נשלחו לרשותו. מזמן לזמן היה נציג הגוינט מבקר בקושטא לשם קביעת דרכי הפעולה.¹⁰⁵⁸

המבקש ללמוד על סך סכומי הכסף שנשלחו להצלת יהודי הונגריה, ממקורות שונים, מתקשה לקבל תמונה מדויקת. לדברי פרילינג, באוגוסט 1943 נחתם ההסכם הראשון בין הסוכנות לגוינט, ובאוקטובר 1943 החל הגוינט לשלוח 20 אלף לא"י (80 אלף דולר) לחודש והקצאות האלה נועדו להעברה אל אירופה הכבושה. הקצאת הגוינט הייתה אז כמחצית ההקצאה החודשית של היישוב לענייני הצלה. ב-1 ביולי 1944 הבטיחו נציגי הגוינט לדובקין להעמיד לרשות הסוכנות היהודית 200 אלף לירות שטרלינג וחצי מיליון פרנקים שוויצרים.¹⁰⁵⁹ מנתונים כלליים אלו לא ניתן ללמוד מה היה הסכום שנשלח להונגריה.

¹⁰⁵⁷ עדות ברסלאור וחקירת תמיר והשופט, משפט קסטנר, 24 ביוני 1954, ג"מ, תיק ב' / 2 / 512, עמ' ט' 6 - 27; עדות קראוס, 4 ביולי 1954, שם, ב' / 2 / 512, עמ' ט"ו - 4.

¹⁰⁵⁸ ברלס, **הצלה בימי שואה**, עמ' 85.

¹⁰⁵⁹ פרילינג, **חץ בערפל**, עמ' 863, 905 - 906.

ברלס כתב כי בהסכם עם סאלי מאיר, נשלחו לרשותה של משלחת הצלב האדום הבינלאומי בבודפשט סך של 6 מיליון פנגה (כ- 144 אלף דולר, על פי שער של 42 פנגו השווה ל- 1 דולר – א.ג.). לדבריו, משלוחי הכסף נמשכו גם אחר כך והם כוונו בייחוד ליהודים ב'בתי החסות' ולמחנות העבודה והגטאות.¹⁰⁶⁰ ברלס לא כתב מתי נעשה ההסכם בין הגוינט ובין הצלב האדום הבינלאומי. על פי בן טוב, לבעיות החוקיות של השימוש בכספי הגוינט בהונגריה נמצא הפתרון, ומספטמבר 1944 ואילך נשלחו סכומי כסף גדולים מן הגוינט למשלחת הצלב האדום בבודפשט, **שהוסמכה להשתמש בכסף על פי הצרכים** (הדגשה שלי – א.ג.).¹⁰⁶¹

העובדה שהגוינט שלח כסף להצלה עבור הפעילים היהודים, דרך משלחת הצלב האדום בבודפשט בראשות בורן, כדי להתגבר על בעיות חוקיות, והיא אשר החליטה על חלוקת הכסף 'על פי הצרכים', מחזקת את ההנחה כי לקסטנר היה עניין חזק לטרפד את ההחלטה של נציגי ההסתדרות הציונית בפגישתם עם שירמר, להחליף את בורן בשירמר או בדמות אחרת. זאת מפני שהייתה מזיקה לכוח שקסטנר צבר בקשר שלו עם בורן, אשר היה מופקד על קבלת הכסף מן הגוינט ועל חלוקתו 'על פי הצרכים'. כזכור, ראינו שקסטנר קיבל את כספי הגוינט מסאלי מאיר,¹⁰⁶² דרך שליחו של נתן שוואלב ופ. בורן.

דינה פורת מצאה כי ההוצאה על חשבון מפעל ההצלה להונגריה, מאת הישוב היהודי בארץ ישראל, הסתכם ב- 123,895.500 לא"י. הוצאות עבור קסטנר היו 135.000 לא"י.¹⁰⁶³

לדברי באואר, הגוינט מסר עבור יהודי הונגריה, במהלך שנת 1943 100 אלף דולר, ו- 884,786 דולר במהלך שנת 1944. לסכום זה יש להוסיף העברת 812,690 דולר בשנת 1944 על ידי סאלי מאיר, כלומר כמעט \$ 1,700,000 במהלך שנת 1944. לכך יש להוסיף כסף מזומן שהביא קסטנר מפגישותיו עם סאלי מאיר והקצינים הגרמניים בגבול השוויצרי. לדברי באואר, הכסף לבודפשט הועבר ליודנרט ולוועדת ההצלה בבודפשט, דרך שליחו של נתן שוואלב או הצלב האדום הבינלאומי. תנועות הנוער קיבלו את כספיהם מוועדת ההצלה או מהצלב האדום הבינלאומי. ואלנברג נתמך ברוחב מכספים שהגיעו מנציגות הוועד לפליטי מלחמה בשבדיה, אשר מומנה אף היא על ידי כספי הגוינט. באואר העריך שהצלב האדום הבינלאומי קיבל עבור הונגריה לפחות 1,25 מיליון פרנקים שוויצרים (280 אלף דולר) בין חודש יולי 1944 ועד פברואר 1945. למעלה ממיליון פרנקים שוויצרים (227 אלף דולר) הועברו ליודנראט ולוועדת ההצלה. לוך קיבל, לדבריו, עזרה כספית ישירה של כ- 81 אלף פרנקים שוויצרים (18 אלף דולר). סכומי כסף אחרים היו דרך סידורי אשראי מקומיים.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶⁰ ברלס, **הצלה בימי שואה**, עמ' 79.

¹⁰⁶¹ א. כהן, **המחתרת החלוצית**, עמ' 184; א. בן טוב, **הצלב האדום**, עמ' 205.

¹⁰⁶² למשל: ב- 26 במרס 1944 שלח סאלי מאיר מכתב וסכום כסף לא ידוע, לקסטנר וברנד. המכתב לא נמצא. לומדים על קיומו מן המכתב ביום 17 במאי של נתן שוואלב לאלי שאיו. (א. שוואלב, תיק 136 ג'). ב- 4 באפריל אישרו קסטנר וברנד קבלת כסף. כנראה אישור קבלת הכסף מיום 26 מרס. המכתב לא נמצא. לומדים על קיומו מן המכתב של קסטנר וברנד לסאלי מאיר מן ה- 14 במאי 1944, איוי"ש, א. פוזנר, P12/52. בתאריך לא ידוע בחודש אפריל שלחו סאלי מאיר ונתן שוואלב כסף לקסטנר וברנד. סכום לא ידוע. המכתב לא נמצא. לומדים על קיומו מהמכתב הנ"ל, ועוד ועוד.

¹⁰⁶³ פורת, **הנהגה במלכוד**, עמ' 199 - 200.

¹⁰⁶⁴ Bauer, **Joint**, pp. 384, 446.

ואולם על פי תיאורו של לוץ הוא לא קיבל את הכסף. באשר ליודנרט, לא ניתן להשיב האם קבלו את הכסף, ואם כן, כמה קיבלו. יתכן שבעקבות הדו"ח שכתב פרוידג'ר, בהגיעו לבוקרסט באוגוסט 1944, ובו מתח ביקורת על חוסר עזרה כספית עבור פעולות המועצה היהודית ופעולות אחרות, נעשה הפיקוח הדוק יותר, דבר שאילץ את קסטנר ואת נציג הצלב האדום הבינלאומי, הצינורות להעברת הכסף לכתובות שונות, למסור את הכסף ליעדם.

יחיל תארה כיצד עקפו ואלנברג והגיוינט את הקשיים החוקיים, לקבלת כספי ההצלה מן הגיוינט. שווי כל סכומי העסקות השונות שקיבל ואלנברג היה בערך 200 אלף פרנקים, בנוסף לסכומי כסף ותכשיטים בכמויות נכבדות שהופקדו בידו על ידי יהודי בודפשט, וחלק מהם הוא לקח עמו כאשר יצא בליווי רוסי למפקדה הרוסית.¹⁰⁶⁵

קסטנר העריך את דברי הערך שנמסרו לגרמנים ב- 8,750,000 מיליון פרנקים שוויצרים (כ- 2 מיליון דולר). דברי הערך שולמו על ידי נוסעי רכבת קסטנר ונלקחו ע"י בכר. קסטנר ניחם את מנהיגי הסוכנות היהודית לאחר המלחמה, בכותבו כי: "במיוחד נותן לנו סיפוק ומשמח אותנו, שאנו יכולים להודיע לכם, שדברי הערך שנמסרו על ידי הוועדה של בודפשט לגרמנים, לא נוצלו, פירוש הדבר שלא נמסרו למאמץ המלחמתי הגרמני [על ידי בכר – א.נ.]."¹⁰⁶⁶

מה אמרו וחשו המנהיגים שעמדו בראש הגופים שגם עבורם נועד הכסף ?

פרוידג'ר שהיה בבודפשט עד ה- 10 באוגוסט, האשים בדו"ח שכתב זמן קצר לאחר הגיעו לרומניה, כי הקופה של הקהילה ושל ארגוני עזרה, שעדיין היו קיימים, היו ריקות. המועצה היהודית מימנה בתי חולים ומספר ארגוני עזרה, ומימנה את הזנת האסירים היהודים ואת היהודים שהובאו למחנה שטרסהוף. לדבריו, יהודי הונגריה קיבלו עזרה מועטה מחו"ל, והאמצעים שהועמדו לרשותם היו מאד מוגבלים. היקפם והניצול שלהם היו בלתי ידועים למנהיגים האחראים על היהדות ההונגרית. כאשר לבסוף היתה קיימת האפשרות להציל מספר גדול של יהודים בסכום יחסית צנוע, סרבו להיענות לבקשה מסיבות פוליטיות או אחרות, אשר יום אחד חייבים להיחשף.¹⁰⁶⁷ נראה כי לפרוידג'ר, עד בריחתו, לא היה מידע על סכומי הכסף שנשלחו מן הגיוינט להונגריה. קרוב לוודאי שגם לא ידע על סכומי הכסף שנשלחו מקושטא, כנראה רק עבור התנועה הציונית, ובעיקר לשמאל החלוצי.

שבועיים לאחר הפיכת צלב החץ הגיע לבודפשט כסף, בסכום בלתי ידוע, מנתן שוואלב. פרץ רבס השיב לו:

¹⁰⁶⁵ לני יחיל, "ראול ואלנברג – שליחתו בהונגריה", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ט"ו (תשמ"ד), עמ' 36 – 37, 39. (להלן: יחיל, **ואלנברג**)

¹⁰⁶⁶ קסטנר בגינה לשרתוק גרינבאום שינד עבור בן גוריון, גינסבורג, 21 באוקטובר 1945, את"ה, א. ריבלין, 80/32.
¹⁰⁶⁷ דו"ח פרוידג'ר, 1 באוקטובר 1944, עמ' 48, 50, 53. כוונתו הייתה לכסף עבור מסירת 250 טרקטורים עבור הצלת 200 אלף יהודי בודפשט, התוכנית עליה עבד עם קסטנר במהלך חודש יוני – יולי.

כל הסכומים הגיעו בסדר ואני מצרף קבלות (אופנבך – פרץ, כי ישראל לא נמצא כעת). בעיקר בעניין מאתיים אלף הדודים [פרנקים שוויצרים – א.ג.] עליהם אנו מודים מאד. גם לידידנו סטפן [דולרים – א.ג.] תודה רבה בשם חלוץ [...] תספר את הדברים הכי חשובים לדוד [סאלי מאיר – א.ג.] ולידיד סטפן [כנראה מקלנד – א.ג.] מאתנו ועלינו ומסור את תודתנו הרבה. אמצעים מאד חשובים לנו, כי תמיד יש לנו תפקידים לכל סכום.¹⁰⁶⁸

בסמוך לתאריך בו קיבל פרץ רבס כסף מנתן שוואלב, שלח קראוס מברק לפוזנר (בדצמבר 1944) - תקופת הכאוס הגדול של בודפשט, וביקש באופן דחוף עזרה כספית. על פי הידוע זו הייתה פנייה ראשונה של קראוס לעזרה כספית מן החוץ. התשובה שקיבל הייתה: טלגרפו פרטים על קסטנר. על מברק זה לא יכול היה לענות כי בסוף דצמבר, כתוצאה מן הכיבוש הרוסי והאנרכיה שהשתוללה, פסק הדואר.¹⁰⁶⁹

לוץ, כמו קראוס, התלונן על המחסור הגדול במשאבים כספיים, אשר מנעו הצלה רחבה יותר:

מה שהיה הכי חסר היו אמצעים כספיים, [...] לשווא חכיתי שארגוני הצלה בינלאומיים יעזרו או לפחות יצדדו במעשים שלי. שום דבר לא קרה! במצב נואש זה עמדתי לגמרי לבדי. היו יכולים לעשות פעולות במסגרת גדולה יותר כדי להציל אנשים רבים יותר. הזנתם של אלפים רבים בבתים מוגנים עלתה סכומים גדולים, כמו גם בתי החולים עבור חולים וחלשים וכמו הטיפול בילדים. הכסף הדרוש ניתן בליט ברירה על ידי הקהילות היהודיות עצמם. זה היה אסון גדול שאף פעם לא נודע לי דבר על קיום "קרן להצלת בני אדם". לו היה לנו קרן כזאת לרשותנו היינו יכולים להחזיר בעזרת כמה מכוניות לבודפשט את בעלי מכתבי ההגנה שכבר נמצאו במקומות ליד הגבול. היה אפשר להקים תחנות מזון לאורך הדרך לווינה היכן שאלפים התקדמו בקושי לאורך הגבול הגרמני במזג האוויר הקר והרטוב ובו רבים נשארו שוכבים ליד הדרך באובדן כוחות.¹⁰⁷⁰

חשבון העזרה ששלחה יהדות העולם והארץ להצלת יהדות הונגריה היה חתום לפני שמו שטרן ופרוידגר. הם, שמינו עליהם מרצון את קסטנר, שיוביל וינהיג את פעולות ההצלה של יהדות הונגריה, באמצעות קשריו עם התנועה הציונית בחו"ל והבלדרים הגרמנים וסוכניהם, והם – אשר סייעו לו רבות לספק את הסחטנות הגרמנית מן היהדות המקומית ההונגרית- נותרו חסרי מידע וחסרי כסף, עבור מפעלי העזרה שהם פעלו למענם. קסטנר העלים מהם את קיומם כך שתובטח שליטתו המוחלטת בניהול הצלת יהודי הונגריה, על פי צרכיו והשקפותיו.

כשם שהכספים היוו מקור סכסוך מתמיד בין התנועות החלוציות בשנת 1943 כך היוו בשנת 1944 מקור לתלות גדולה בהם, שחנקה יוזמה הסותרת את דרכו של קסטנר. יש לא מעט אמת בדבריו של קראוס לאגמי בסוף המלחמה כי "הכסף שנשלח מחוץ לארץ לא היה דרוש, להיפך זה היה

¹⁰⁶⁸ פרץ רבס לנתן שוואלב, 30 באוקטובר 1944, את"ע, א. שוואלב, 38 / א 37 III
¹⁰⁶⁹ חקירת היועץ המשפטי את קראוס, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז – 29.
¹⁰⁷⁰ דו"ח לוץ, אי"ש, P19/1.

מזיק".¹⁰⁷¹ הכסף היה דרוש גם דרוש לצורכי הצלה! קראוס עצמו התלונן מספר פעמים, שהמחסור בכסף היה בעוכריו. דומה שרצה לבטא במשפט זה יותר את הסיפא של המשפט, שהכסף, כפי שעשו בו שימוש בהונגריה, היה מזיק. על פי עדות קראוס, הוא כתב לפוזנר לאחר חודש אוגוסט, שימסור לסוכנות היהודית בירושלים, שלא תשלח כסף לקסטנר מפני שהכסף מזיק ליהודים.¹⁰⁷² "אם לא היו שולחים כסף לבודפשט, קסטנר לא היה יכול לנהל משא ומתן עם הגרמנים. הכסף שהיה לקסטנר [עבור יציאת נוסעי הרכבת – א.ג.] לא היה לו קשר לסוכנות, את שני המיליונים [דולר – א.ג.] כבר אספו לפני אותה פעולה [מן היהדות ההונגרית המקומית – א.ג.].

1073

הנציגים המובילים של הישוב בא"י בקושטא ובגינבה, הפכו את קסטנר למנהיג הצלה, במהלך שנת 1943. הם לא יצרו אז מנגנון פיקוח ואכיפה ואף לא כפו זאת, גם כאשר רבתה הביקורת מפי עולים ופעילי תנועות חלוציות, אשר עברו דרך קושטא, בדרכם לא"י. כאשר בא הכיבוש הגרמני, היו חברי הוועדה בקושטא תלויים בקסטנר תלות מוחלטת, כנראה מרצון, וקיבלו את השקפתו הכללית אודות הדרך הראויה להצלה בהונגריה. אלו העצימו עוד יותר את כוחו כמנהיג הצלת יהודי הונגריה. עד כמה היו נציגי הישוב בקושטא מאוחדים בעמדתם עם ראשי ועדת ההצלה בבודפשט, שכללה את מנהיגי השמאל החלוצי, ניתן ללמוד מן המקרה שבו גם כאשר הסתבר באופן ברור כי קסטנר הימרה את פי ברלס, הדרי ובאדר, ולא מסר מכתבים וכספים לקראוס על פי בקשתם (ב- 5 ביולי וב- 22 ביולי), הם לא נקטו כלפיו בסנקציה על הפרת אמונים. להיפך, הדרי ובאדר קיבלו את עצת רבס ובנשלומו והפסיקו את שליחת העזרה הכספית לקראוס, שנשלחה לו, לראשונה, מאז הכיבוש.

שאלות נוספות הראויות למחקר מעמיק הן באשר למקורות הכספיים שהגיעו להונגריה עבור הצלה, ואופן חלוקתם: מהיכן היו מקורותיו הכספיים של נתן שוואלב, מלבד כספי הגיוינט, שאותם חילק בשם תנועות החלוצי מן הארץ? האומנם הגיע לשווייץ כסף מארץ ישראל והוא שחילק אותם בהונגריה בשם תנועות האם בא"י? כיצד חולק הכסף בסלובקיה לאחר כיבוש הונגריה? האם התנועות החלוציות האחרות שם קיבלו אף הם מן הכספים שנשלחו על ידי הגיוינט ומן הישוב בארץ, מלבד הכסף שחולק לגיזי פליישמן, חברת 'קבוצת העבודה' ונציגת הגיוינט וויצ"ו בסלובקיה, ולחברי ה'איחוד' הסלובקי, בובי ופופי? האם סאלי מאיר סמך על קסטנר ועל נתן שוואלב שיחלקו את הכסף באופן הוגן, על פי הצרכים, לגופי ההצלה שפעלו בבודפשט? האם נציגי הגיוינט או קרנות עזרה אחרים היו מודעים לחלוקה הפוליטית של כספיהם? מדוע לא התגייסו פוזנר והגיוינט לסייע כספית לפעולות הצירות השוויצרית? והרי פוזנר קיבל דו"ח שוטף מאת קראוס על ממדיה הגדולים של פעולות ההצלה המבוצעים בחסות הצירות השוויצרית, החל מן ה- 24 ביוני; האם יצחק גרינבוים, יושב ראש ועדת ההצלה היישובית, וחיים ברלס, ראש המשלחת בקושטא ידעו על אופייה הפוליטי של הקצבת הכסף להצלה בהונגריה? האם היו יכולים לדעת את האמת מפי מנחם באדר, גזבר לשכת הקשר בקושטא, ומפי קפלן, גזבר הסוכנות?

¹⁰⁷¹ ללא תאריך, (לאחר המלחמה, בבוקרסט) חקירת אגמי את קראוס, ארכיון מורשת.

¹⁰⁷² המכתב לא נמצא. עדות קראוס, משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ד – 56.

¹⁰⁷³ ראיין של קרנצלר עם קראוס

פרילינג כתב כי ברלס לא היה מודע למשקלה של קבוצת השליחים בעלי התפקידים המיוחדים: אבריאלי, קולק, זסלני, בדר שינד והדרי, ועד כמה הזיקה הדדית בינם לבן גוריון היתה אינטנסיבית. הם היו מקושרים, לדבריו, ישירות לבן גוריון, אשר התווה במשותף עם קפלן ושרת, ובהתייעצות עם השליחים הללו את האסטרטגיה הכללית של ההצלה. ברלס לא היה דמות מרכזית במבצעי ההצלה החשאיים.¹⁰⁷⁴

סיכום התקופה מ- 7 ביולי ועד השחרור

בניגוד לתקופה הראשונה, שמן הכיבוש הגרמני ועד הפסקת הגירושים בראשית חודש יולי, שאופיינה בפעולות הצלה מועטות של יהודים, הרי זו אופיינה בפעולות הצלה רחבות מאד.

הסיבה המרכזית לשוני בממדי ההצלה בין שתי התקופות נעוצה בעובדה שהיהודים הספיקו לעכל ולהבין עד אז את ממדי האסון שהתרחש בתקופה הראשונה – במהירות, באכזריות ובממדים בלתי נתפסים בשכל האנושי; וכן בשל העובדה שעיקר עבודת ההצלה התרחשה בבודפשט, העיר בת למעלה ממיליון תושבים ובתוך כאוס אדיר, ולא כמו בתקופה הראשונה, שהתרחשה על פני ערי השדה המרוחקות ונטולות אפשרות של קשר עמו; וכן בשל כניסתם, בשלב זה, של הכוחות הבינלאומיים לעבודת ההצלה,¹⁰⁷⁵ שקודם לכן היו אדישים לגורל היהודים.

כתוצאה מהחלטת ממשלת הונגריה לאשר הגירת יהודים, "נרכש" בית הזכוכית על ידי קראוס בשם הצירות השוויצרית, לצורך ההכנה המורכבת של יציאה המונית, בין השאר באמצעות הכנת דרכון קולקטיבי, ולא אישי – המצריך זמן רב. בשל מעמדו האקסטרטוריאלי, הפך הבית למעוז ההצלה של כל התנועות החלוציות.

בין הפסקת גירוש יהודי ערי השדה עד הפיכת 'צלב החץ', גילתה ממשלת הונגריה ביטחון הולך וגובר שלא לגרש את היהודים, ומצד אחר היו אייכמן וצוותו נחושים לגרש את יהודי בודפשט, ופחד ואימה המשיכו לרדוף אותם.

עם הפיכת 'צלב החץ' באמצע אוקטובר 1944, נפתח הפרק האחרון והדרמטי ביותר במאמצי ההצלה בהונגריה. תקופה זו נמשכה שלושה חודשים עד לכיבוש פשט בידי הרוסים באמצע ינואר 1945.

לאחר ההפיכה הכיר השלטון החדש, בלחץ הנציגים הניטרלים וממשלת ארה"ב, בהתחייבות הממשלה הקודמת לאשר יציאת יהודים, והעניק לרשומים להגירה בדרכון הקולקטיבי, אישור אישי - שוצפס - על היותם נתינים זרים שאסור לפגוע בהם, כמי שעתידיים להגר בקרוב. עוד נתן השלטון הפשיסטי את הסכמתו להעמיד לרשות המהגרים בפוטנציה, בתים מוגנים על ידי הנציגויות הניטרליות, שם התרכזו בעלי השוצפסים. באופן פרדוכסלי, בתוך שלטון טרור וכאוס

¹⁰⁷⁴ פרילינג, **חץ בערפל**, חלק א', עמ' 377. עוד על מעמדו של ברלס בקושטא, כראש הלשכה, ראה בעמ' 369 – 378.
¹⁰⁷⁵ ראובני שרי, "הנסיבות שקידמו ומנעו הצלה בקרב יהודי הונגריה", **דפים לחקר תקופת השואה**, י"ד (1977), עמ' 313 – 325.

לא יתואר, נוצרו כיסי יהודים מוגנים, שהלכו וגדלו בזכות פעולות זיוף רחבות של השוצפסים, בעיקר בידי פעילי תנועות הנוער החלוצי.

כתוצאה מכך נמצאו בבודפשט כ- 100 אלף יהודים בעלי תעודות חסות אמיתיות ומזויפות (שוויצריות, שבדיות, ספרדיות, פורטוגזיות, סאן סלבדור ומטעם האפיפיור). בחסות הצלב האדום הבינלאומי קמו בתי ילדים, שגם את יצירתם הגה ויזם קראוס עוד בתחילת הכיבוש. גם הם הופעלו על ידי תנועות הנוער החלוצי.

למרות חוסר קשר ותמיכה כספית מן הישוב בא"י והג'וינט למפעל ההצלה בחסות השוויצרית, אשר היתה הרחבה ביותר, נולד מפעל הצלה מקורי ומדהים בהיקפו, 'גאוני', בפי רפי בנשלוס.

חלק ד': "איך מחקו את קראוס"¹⁰⁷⁶

רקע

חלק זה בחיבור יעסוק במערכה להדחת קראוס בתום המלחמה, על ידי חברי הנהגת השמאל החלוצי בהונגריה וחבריהם בא"י. תהליך הדחתו היה ממושך משהו, וזאת מפני שלא נמצאה סיבה ברורה שבשמה ניתן היה להדיחו. קראוס נכנע לבסוף לכוחות שהיו חזקים ממנו ועזב את תפקידו. פעמיים תבע לברר את התנהלות עבודתו של קסטנר: מברלס, בעת ביקורו בבודפשט במהלך שנת 1945, ובבית הדין של הקונגרס הציוני הכ"ב – דצמבר 1946 בשווייץ, אך נדחה. שלא מרצון, פעולותיו של קראוס נפרשו בהרחבה במהלך משפט גרינוואלד-קסטנר. במהלך המשפט הלך והתברר כי גם הנהגת הישוב, שהייתה אז גם הנהגת המדינה, הועמדה אף היא למשפט הציבור. החומר שנצבר במהלך המשפט היה יכול להוות כר נרחב לחקר ולהכרת פעולות הנהגת הישוב בשואה בהונגריה, מן הזווית של המשרד הא"י בבודפשט, אך כאלו אינם קיימים. מאז משפט קסטנר, פעולותיו של קראוס מטעם המשרד הא"י, ותרומתו הייחודית לעבודת ההצלה בהונגריה, כמו נחקו ולא נודעו, כנראה, בהכוונת המוסדות שביקשו לספר ולארגן את הזיכרון הרצוי בעיניהם.

¹⁰⁷⁶ הכותרת לקוחה מתוך מאמרו של דוד שליט, "איך מחקו את קראוס", הארץ, 20.1.95.

פרק שנים עשר : הדחת קראוס

ככל הנראה, עוד בטרם הסתיימה המלחמה, אך תוך תחושה כי ימים אחדים מפרידים בינם ובין הסוף המיוחל, פעלו מנהיגי השמאל החלוצי לפטר את קראוס ממשרתו. יומיים לפני הפיכת 'צלב החץ' כתב שוואלב לפרץ רבס ורפי פרידל-בנשלום: **"טלגרפתי לקושטא בעניין פרישתו של קראוס"**.¹⁰⁷⁷ באותה תקופה היו חברי הנהגת השמאל החלוצי להנהגה המובילה בוועדת ההצלה, במקום קסטנר שהרבה אז לשהות מחוץ לגבולות הונגריה. הקשר עם קושטא נותק, אך לעומתו היה הקשר עם נתן שוואלב קשר רצוף, המלווה באמצעים כספיים. רק טבעי שביקשו לרשת את עמדת הכוח החזקה והמרכזית - המשדד הארץ ישראלי - אשר עתיד להערכתם, לשוב בקרוב ולשלוט על העלייה לארץ ישראל לכשתסתיים המלחמה, שנראתה אז קרובה מתמיד. אך הגורל המתעתע דחה את מאבקם להדחה לעוד כשלושה - ארבעה חודשים נוספים.

בחודשי האימים של שלטון 'צלב החץ', התברר כי קו ההצלה של קראוס – בקשר עם הנציגים הניטרליים ופקידים הונגרים בכירים - הגיע לשיא הבשלתו, והיה לקו ההצלה שהציל חייהם של עשרות אלפי יהודים. דרכו של קראוס הלכה והתבררה כדרך שהצילה יותר מכל דרך הצלה אחרת, כאשר גם לתנאים האובייקטיביים של תבוסה גרמנית קרובה, היה משקל בכך; ובעיקר כדרך נטולת פגמים מוסריים קשים, שציננה את קו ההצלה של קסטנר, שנתמך בדרך כלל בידי ההנהגה היהודית הכללית וההנהגה הציונית, כולל הנהגת השמאל החלוצי.

עם סיום המלחמה חזרה המערכת הפוליטית הציונית לפעול כפי שפעלה בטרם כיבוש. הפילוג שב אל התנועות החלוציות המסונפות ל'איחוד'; הנהגת מפא"י בא"י חזרה להתערב ולקבוע עובדות פוליטיות בתוך התנועה הציונית ההונגרית; ברלס המשיך לגלות חולשה נוכח התערבות אנשי מפא"י בנעשה במוסדות הציוניים בהונגריה, במיוחד זו של דובקין. כן התברר כי הכוחות הפוליטיים - למרות כל התהפוכות של גירושם, השמדה, בריחה ועוד - נותרו פחות או יותר כפי שהיו במפקד בשנת - 1943, וכמו אז סרבו החברים הקשורים ל'איחוד-מפא"י לקבל את התוצאות בנימוקים שונים, וכמו בתקופה שקדמה לפלישה הגרמנית, המשיכו לתבוע את הדחת קראוס. ההאשמות להצדקת מהלך זה היו כלליות ובלתי מבוססות דיון כדי שהמוסדות בארץ יוכלו לגזור מהן הדחה בטענה של ניהול או תפקוד לקוי.

קראוס המשיך להתגורר בבודפשט עד צאתו, כציר מטעם 'המזרחי', לקונגרס הציוני בבזל בדצמבר 1946. הוא יצא לשם עם דרכון נוצרי. בתום הקונגרס שב כנראה להונגריה לתקופה קצרה, ואחר כך עבר לשווייץ וגר בציריך שש שנים, עד עלייתו ארצה בראשית שנת 1953. התקופה

¹⁰⁷⁷ אל פרץ ואנגלוס (רפי בנשלום), 13 באוקטובר 1944, ללא חתימה, את"ע, א. שוואלב, אי 37 / III ג' 136.

שמסיום המלחמה ועד צאתו לקונגרס הציוני בבזל, עברה עליו בתקופת מעצר קצרה בבודפשט, בסיוע לחקירות מטעם בית הדין העממי ההונגרי לפושעי מלחמה, בגיחה קצרה לבוקרסט, שם נחקר על ידי משה אוורבוך-אגמי, ובמאבק נגד הדחתו מן המשרד הא"י.

הוא נעצר בנובמבר 1945 בגין מציאת קילוגרם אחד של זהב ו - 54 אלף פרנקים שוויצרים בדירתו. באותם ימים היה חוק בהונגריה שקבע שחובה לרשום כל מטבע זר במשטרה. הכסף נמצא בדירתו של קראוס בארון סגור. הוא טען בפני המשטרה שהיה מופקד על הארון, שבו הייתה הקופה של הצירות השוויצרית, לאחר שזו עזבה בפקודה את בודפשט תוך 24 שעות במאי 1945, כמו כל הצירויות הניטרליות. המשטרה, בשעה שעשתה את החיפוש, ראתה שעל מנעול הארון הייתה חותמת (פלומבה) של הצירות השוויצרית. השוטרים פתחו את הארון ומצאו את הכסף. קראוס נעצר, ותוך ימים אחדים שוחרר. בית הדין קיבל את טענתו שהכסף שנמצא בארון לא היה שלו, וזאת בניגוד לעמדת המשטרה. בית הדין נתן לו תעודת זיכוי על ידי השלטונות ההונגריים בקשר להאשמות על החזקת מטבע חוץ.¹⁰⁷⁸

לאחר המלחמה נערכו שלטונות הונגריה החדשה להעמיד למשפט את פושעי המלחמה ההונגריים. לדברי קראוס, המשרד לדוקומנטציה שלח אליו פקיד כדי לקבל ממנו חומר עבור חקירותיהם. קראוס נענה לבקשה בתנאי שהמשרד ייתן לו חומר שיתקבל ממשפטי נירנברג, הקשורים להשמדת יהדות הונגריה. הוא סייע לבתי המשפט העממיים בחקירות לקראת העמדת פושעי מלחמה לדין, ואגב כך היה נוכח במשפטים שניהלה אז הממשלה ההונגרית. לדבריו, במסגרת המאמצים הללו, ביקשה ממשלת הונגריה משלטונות מערב גרמניה להשאיל את ויזנמאייר, מי שהיה שגריר גרמניה בבודפשט, ואת וינקלמן, לשעבר מפקד הס"ס הגרמני בבודפשט, כדי שיעידו נגד פושעי מלחמה הונגריים, והוא סייע בחקירתם בשנת 1946, מטעם השלטונות ההונגריים. במסגרת זאת הוא קיבל את ההצהרה של קסטנר לטובת בכר, וכן מברקים שנשלחו מהצירות הגרמנית בבודפשט למשרד החוץ הגרמני במהלך המלחמה, וכן חומר של פקידי משרד החוץ ההונגרי שכתבו לריבנטרופ.¹⁰⁷⁹ בעזרתם, יש להניח, החל לכתוב את ספרו על קורות יהודי הונגריה בשואה מזווית פעולתו ומקומו בבודפשט בעת המלחמה, ורק חלק מן הספר מצוי בדינו. זו כנראה הסיבה להימצאותם של מסמכים רבים ממשפטי נירנברג בתיקו, הנמצאים בארכיון הציונות הדתית בבר אילן.

באותו פרק זמן התנהל מאבק קשה להדיח את קראוס מתפקידו כמנהל המשרד הארצישראלי והוא מצידו ניהל מאבק לטיהור שמו והחזרתו לתפקיד.

עדות במסמכים לפעולה המחודשת להדחתו של קראוס קיימים מראשית חודש מאי 1945.

ב- 4 במאי 1945 פנה יואל פלגי (נוסבכר) אל הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים וביקש להעביר את בקשת המפלגות ותנועות הנוער בהונגריה, פרט לחברי 'המזרחי' ו'בני עקיבא', להחליף את

¹⁰⁷⁸ תעודות הזיכוי סומנו כמוצג קי"א – קי"ב, משפט קסטנר, ג"מ; ראיון של קרנצלר עם קראוס.
¹⁰⁷⁹ חקירת יועץ משפטי את קראוס, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז 24-25; חקירת תמיר את קראוס, 8 ביולי 1954, שם.

הרכב המשרד הארצישראלי. לדבריו, ההרכב הישן נבחר על יסוד הבחירות לקונגרס העולמי שלפני מלחמת העולם, ומאז השתנו פני היהדות וההסתדרות הציונית וההונגרית עד יסוד. הרכב הוועדה שהציע היה פריטטי. לכל תנועה יהיו שני נציגים, כלומר שמונה נציגי מפלגות פוליטיות. שני הנציגים הנוספים יהיו נציג החלוץ ונשיא ההסתדרות הציונית. למנהל המשרד הארצישראלי הציעו את ד"ר אלכסנדר נתן. פלגי ביקש החלטה חיובית ומהירה.¹⁰⁸⁰

ואכן תשובה חיובית ומהירה הגיעה מברלס. ב- 25 במאי שלח מכתב לקראוס בו שיחרר אותו מתפקידו כמנהל המשרד הארצישראלי.¹⁰⁸¹ במכתב לא נאמר מהי הסיבה להחלפתו, רק הביע את תקוותו שקראוס ימצא את הדרך לשיתוף פעולה עם הסוכנות היהודית. הדמויות הפעילות למען הדחתו היו אלכסנדר (בן ארץ - שאני) גרוסמן, איש 'השומר הצעיר', שקראוס התנגש עמו מספר פעמים בבית הזכוכית, וכן יואל פלגי - הצנחן הארצישראלי שהוסגר לגרמנים בהוראת קסטנר, ולאחר זמן מצא מקלט בבית הזכוכית, וקיבל בהשפעת קראוס תעודה מטעם משרד הביטחון ההונגרי, שהעניקה לו יכולת תנועה חופשית בבודפשט. לדברי קראוס, פלגי מסר שהוא קיבל פקודה מאליהו דובקין לבדוק את פעולותיו של קראוס, ופלגי חתם על בקשת ההזחה בפקודת דובקין. בעדותו במשפט אמר פלגי כי הוא היה נציג הסוכנות היהודית ובתור שכזה היה לו מעמד מסוים, שבו ישב בכל הישיבות של ההסתדרות הציונית בבודפשט, שראה צורך להשתתף בהן. היתה ישיבה לקביעת מזכיר חדש למשרד הא"י, ולדבריו: "הובעה לפני עמדה אחידה של כל תנועות הנוער וכל המפלגות, חוץ ממפלגתו של קראוס [המזרחי], ולא הייתי מוכן להיכנס לחקירות האמיתות וכו', אבל אחידות הדעה של החזית הני"ל הניעה אותי לתת את חתימתי להמלצה להנהלת הסוכנות למנות מזכיר אחר למשרה זו".¹⁰⁸²

קראוס התנגד להחלטה של מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית וביקש חקירה בעניין, מכיוון ששחרר בניגוד לחוקי הקונגרס הציוני.

לדברי יחיעם ויץ, הנשען על עדותו של רפי בנשלום, התנהגותו של קראוס בתקופת הכיבוש שללה כל הצדקה לתבוע את חידוש מינויו כמנהל המשרד הא"י לאחר השחרור:

אין בידינו עדויות בכתב על ההאשמות קודם להדחתו, אך מי שהיו מעוררים בפרשה טענו שמדובר באדם לא ישר שדאג אך ורק להצלת אנשיו – וגם זאת תמורת כסף. שלא הסכין לכך שבתקופת המלחמה היה גיבור משנה על בימה שציפה להיות בה גיבור מרכזי... האשמות ברורות נגדו מופיעות בדו"ח שכתב בנשלום לוועדת חקירה שדנה בהתנהגות קראוס בתקופת הכיבוש... ריכוז כל הסמכויות בידיו של קראוס בצורה לא דמוקרטית, פגם ביותר במפעל העלייה. גם בזמנים כתיקונם אין בכוחות של אדם אחד להשתלט על כל הפעילות הסבוכה הכרוכה בארגון העלייה, קל

¹⁰⁸⁰ יואל נוסבכר (פלגי) אל הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, 4 במאי 1945, אצ"מ, S6/1640/3
ההרכב שהציע פלגי היה: מ. שלמון – המזרחי, א. אייסלנדר – בני עקיבא, ש. גרוסמן - חוג בורוכב, רפי פרידל – שומר הצעיר, שמחה וידה – איחוד, צ. גולד – דרור הבונים, ד"ר גלרטא – הציונים הכלליים, ד"ר רוט – הנוער הציוני, נציג החלוץ, נשיא ההסתדרות הציונית.
¹⁰⁸¹ מכתב ששלח ברלס לד"ר וינרט מנהל ה"סוויס אייר" בישראל. סומן כמוצג ק"ד, מוצג כ"ה, משפט קסטנר, ג"מ – שני המוצגים לא נמצאים.
¹⁰⁸² בתוך: עדות קסטנר - משרד עו"ד תמיר, עדות פלגי עמ' 97.

וחומר בתנאים הקשים ששררו בבודפשט לפני הכיבוש. לכך, המשיך, יש להוסיף את עצלותו של קראוס ש"יום עבודתו" לא נמשך יותר מ-7-6 שעות. הצרוף של עצלותו של קראוס וחששו החולני מהאצלת סמכויות הביא לכך שהמשרד התנהל באי סדר מוחלט... אולם האשמות אלו התגמדו נוכח התנהגותו בתקופת הכיבוש: 'ראינו את קראוס בפעם האחרונה ב-19 במרס... ואז שוב פעמיים שלוש... ואז הוא נעלם ואיש לא ידע היכן הוא.... וכך ביום שבו נכנסו הגרמנים לבודפשט, "הוקפאו" במשרד הא"י 70 סרטיפיקטים ורוב בעליהם נספו בשואה'.

לדברי ויץ, קראוס ותנועת 'המזרחי' טענו שהחלטה "מנוגדת לקונסטיטוציה" וערערו עליה. קראוס אף מנע פיסית את המשך תפקודו התקין של המשרד: הוא סרב לפנות את הדרך והוסיף להתזיק בכסף ובמסמכים. שיתוק המשרד הא"י פגע במשרד. מסיבה זו, וכדי למנוע אנרכיה שלמה, ניסו להגיע לפשרה שהושגה לבסוף בתיווכו של לוי קופלוביץ – ארגוב, בא כוח הסוכנות היהודית. זיכרון הדברים שהושג בתיווכו קבע שעד לליבון הערעור יהיו למשרד שני מנהלים – נתן וקראוס. "קראוס שאחרי ההסכם היה כשמשון נטול מחלפות, אפשר שהושב לו חלק מכבודו האבוד, אך הוא איבד לחלוטין את מעמדו הדומיננטי כשליט הכול יכול של המשרד הא"י".¹⁰⁸³

קראוס חתם על זיכרון דברים עם נתן שנדור, איש 'הציונים הכלליים', ועם לוי ארגוב, בקשר לחילופי גברא בהנהלת המשרד הארצישראלי בבודפשט. בזיכרון הדברים נכתב שארגוב ונתן מכירים בהחלטתו של ברלס מיום 25 במאי, ביחס למנוי מנהל חדש למשרד הארצישראלי, ברם הם מתחשבים בזה ש'המזרחי' וקראוס ערערו נגד החלטה זאת. הם הסכימו שההוצאה לפועל של ההחלטה בעניין ההדחה תתעכב עד שהסוכנות תודיע על עמדתה באופן סופי. עד קבלת ההודעה, יתנהל המשרד באופן זמני על ידי קראוס ונתן, במשותף ובאופן שווה. בהתאם להחלטה שתתקבל על ידי הסוכנות, השניים יסיקו את המסקנות באופן שאחרי כן יישאר המשרד הארצישראלי תחת הנהלתו היחידה של אחד מהם.¹⁰⁸⁴ זיכרון הדברים בא בפני ישיבת ועדת המשרד הארצישראלי שאמורה הייתה לאשר אותו. בסעיף 3 בזיכרון הדברים נאמר שהוועדה הארצישראלית תקבע בישיבה הקרובה את הנימוקים שעל פיהם ביקשו מפלגות הרוב את ההחלפה. כן נקבע שיינתן לקראוס להוסיף את הערותיו לנימוקים שיושמעו בוועדה. בחקירתו במשפט קסטנר נשאל קראוס מה היו הנימוקים שהועלו בישיבת המשרד הארצישראלי לבקשת הדחתו. תשובתו היתה: "לא אמרו שום נימוקים, אלא שהרוב הסכים לזה... לא היה נימוק. משום שאינם רוצים [בקראוס – א.נ.] הם רוצים להחליף... ההחלפה היתה מפלגתית". החלטת ועדת המשרד הארצישראלי וזיכרון הדברים בין קראוס ונתן נשלחו לסוכנות היהודית בירושלים כדי שעניין הדחתו של קראוס יתברר על ידי המוסדות בארץ. קראוס היה יכול, על פי זיכרון הדברים, לשוב לכיסאו אם הוועדה הייתה מוצאת שהדחתו הייתה לא צודקת, וקיבל הבטחה שעד שהחקירה לא תסתיים, לא ידונו

¹⁰⁸³ ויץ, קסטנר, עמ' 55 – 57. הדו"ח נכתב בעת שבנשלום ניהל את המשרד הא"י בפראג, תפקיד שמילא עד עלייתו לארץ, 1947. שנה אחרי עלייתו הוא חזר לפראג להיות יועץ בצירות ישראל ויד ימינו של הציר אהוד אבריאל.

¹⁰⁸⁴ זיכרון דברים בחתימת קראוס מיקלוש ושנדור נתן, 15 ביוני 1945, אצ"מ, S6/1640b. מוצג כ"א במשפט קסטנר; המוצג לא נמצא באמ"י; עדות קראוס, משפט קסטנר, 4 ביולי 1954, אמ"י, ב' / 2 / 512 עמ' ט"ו 9 – 25; חקירת היועץ המשפטי, 8 ביולי 1954, שם, עמ' י"ז – 12-35; חקירת השופט את קראוס, 8 ביולי 1954, שם, עמ' י"ז-81-83, עמ' י"ח-5-1.

בחילופיו. אך חקירה והחלטה לא התקיימו. קראוס המשיך לשבת במשרד הארצישראלי עד סוף חודש יולי 1945 ופרש לאחר שהרגיש שאין לו יותר תפקיד במשרד.¹⁰⁸⁵

הסכם הפשרה עורר בירושלים רוגז רב. "אינני מבין על סמך מה אין קראוס נכנע להוראות שנשלחו מברלס" כתב דובקין בשוליו.¹⁰⁸⁶

למרות שלא מולאה ההתחייבות בזיכרון הדברים, להעלות את הנימוקים לדרישת הרוב להחליף את קראוס, כתבה ועדת הסוכנות היהודית למשרד הא"י בבודפשט ב-17 באוגוסט 1945 כי הם מאשרים את תוכן מכתבו של ברלס מיום - 25 במאי 1945 בקשר להרכב החדש של המשרד הא"י.¹⁰⁸⁷ ד"ר אלכסנדר נתן אושר כמנהל של המשרד הא"י. "אנחנו מקווים שהמבנה החדש של המשרד ומנהלו התחילו כבר את פעילותם ואנו מצפים לקבל דו"ח מפורט בעתיד הקרוב".¹⁰⁸⁸

כאשר ברלס בא לבקר בבודפשט במרס 1946, כשנה לאחר תום המלחמה שם, קראוס הגיש לו דין וחשבון שבו סיכם את פעולותיו בהונגריה בתקופת המלחמה, למרות ששום גורם בסוכנות היהודית, שהיה מעסיקו ובשמו פעל בתקופה כה יוצאת דופן, לא דרש זאת ממנו. בפתח התזכיר הוא כתב: "ב-25 באפריל [צ"ל מאי - א.נ.] 1945 כתב אלי מר ברלס מסופיה ויידע אותי על ייסוד ועדה ארצישראלית חדשה ובדבר מנהל חדש למשרד הארצישראלי. אחרי פעילות של אחת עשרה שנה של עבודה על אנושית ובעלת הישגים, ביישו אותי וסולקתי הצידה, כגמול על שרותי הנאמן. הכושי עשה את שלו הכושי יכול ללכת".¹⁰⁸⁹

במהלך ביקורו בבודפשט, התרשם ברלס מן הביקורת הנוקבת שעוררה בקשת ההדחה של קראוס, והחשדות לזיוף שמות החתומים על הפנייה לסוכנות היהודית להדחתו, והחליט להקים ועדת חקירה בת שלושה חברים לברור האשמות נגד קראוס. ועדת החקירה היתה על דעת כל נציגי התנועות, והיתה צריכה לסיים את עבודתה תוך חודש ימים. ברלס דיווח על כך: "כל הנושאים הנידונים יושבו בהסכם מלא כולל המזרחי".¹⁰⁹⁰ יותר מאוחר חזר בפני חברי הסוכנות היהודית על הסיכומים שהושגו בנושא זה. "אני שולח לך את הדו"ח של קראוס מ-4 במרס לשיקולך. אני מקווה שבינתיים תקבל את המזכר של ועדת החקירה בנושא, והפתרון ימצא לעניין מאד לא נעים זה".¹⁰⁹¹

כעבור שלושה שבועות, ב-16 ביוני, שלח ברלס מכתב למשרד הא"י בבודפשט, עם העתק לחברי 'המזרחי', וביקש לדעת מהן מסקנות ועדת החקירה. "אני מבקשכם להודיענו טלגרפית, אם הובא

¹⁰⁸⁵ חליפת מכתבים בין הנהלת הסוכנות היהודית ומ. קראוס. באחד המכתבים נאמר שהסוכנות נתנה הוראה לוועדת החקירה לסיים את החקירה. המכתב סומן כמוצג ק"ו במשפט קסטנר. המוצג לא נמצא בג"מ.

¹⁰⁸⁶ ריץ, קסטנר, עמ' 57-56.

¹⁰⁸⁷ ההרכב החדש כלל את החברים הבאים: מ. שלמון, א. אוסלנדר, ש. גרוסמן, רפי פרידל, שמחה ויידה, צבי גולדפרב, ד"ר גלרט, ד"ר רוט, וכן נציג החלוץ וי"ר הפדרציה הציונית - הונגרית.

¹⁰⁸⁸ הועד הפועל של הסוכנות היהודית למשרד הא"י בבודפשט, 17 באוגוסט 1945, אצ"מ, S/1640/3.

¹⁰⁸⁹ 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 1.

¹⁰⁹⁰ ברלס אל הסוכנות היהודית בירושלים, 4 במרס 1946, אצ"מ, S/1640/3. על המכתב נכתב בכתב יד "להעביר העתק מהטלגרמה לפועל המזרחי".

¹⁰⁹¹ ברלס אל הסוכנות היהודית, 25 במרס 1946, ירושלים, אצ"מ, S/61640/3.

הדבר לידי גמר מוסכם על המקום, ומה [...] המסקנות בשאלה כאובה זו.¹⁰⁹² הזמן עבר חלף וועדת השלושה עדיין לא הגישה את מסקנותיה. שלושה חודשים נוספים עברו וב- 15 בספטמבר 1945 כתב ברלס לשנדור נתן כי אינו יכול לקבל את "הביאורים בעניין הוועדה בשאלת משה קראוס.... אם הוועדה לא יכלה לגמור את מלאכתה היא ראויה לנזיפה", והודיע לנתן שחובה לסיים מיידית את הברור ומחכה למברק על תוצאותיו, "אחרת - נשלח הודעה לח' קראוס שכל התלונות בטלות ומבוטלות, מכיוון שהוועדה לא יכלה להביא אשמה מבוססת נגדו".¹⁰⁹³

לא ידוע האם הוועדה סיימה את עבודתה או שמא לא הצליחה להגיע לכדי הגשת מסקנות. שמונה חודשים לאחר שביקר בבודפשט והחליט על הקמתה של ועדת שלושה לבדיקת הטענות נגד קראוס, הודיע לו ברלס כי בישיבת מחלקת העלייה ב- 25 באוקטובר 1946 הוחלט לבטל את עניין ההאשמות שהובאו בשעתו נגדו, מחוסר הוכחות או תלונות מבוססות בשאלה זו.¹⁰⁹⁴ קראוס זכה לטיהור מאת מחלקת העלייה של הסוכנות אך דא עקא, המסקנה המתבקשת ממנה, חזרתו לתפקיד, לא יושמה.

הרהורים על ההדחה

ינו פרנקל, ממנהיגי ה'מזרחי' בבודפשט, דיווח לחברי 'המזרחי' בארץ כי ברלס ניסה להצטדק בעת ביקורו בהונגריה ולאמר כי אי אלו מפלגות ושליחים טפלו על קראוס האשמות שקבעו את הצורך בחילופים. יש בידם, לדבריו, די חומר המוכיח כי פיטורי קראוס באו לפי "יוזמה והזמנה של אנשים מכאן ושליחי ארץ ישראל שהיו כאן" [יואל פלגי ולוי ארגוב - א.נ.]. הם המציאו לברלס מכתב שממנו ניתן לראות מתי ומי הזמין את הפיטורים הללו. פרנקל קבע שלמרות שסילוקו של קראוס היו "מסיבות צדדיות הנעוצות במצב הכללי כאן" אין אפשרות יותר לשנות את החלטת ההדחה מטעם הסוכנות. כפיצוי לחוסר ההגינות שבו נהגו כלפי אנשי 'המזרחי', בא ברלס לקראתם והעניק למיהאי - מיכאל שלומון, שהיה נשיא ההסתדרות הציונית, את הזכות להיות חבר בוועדה הארצישראלית, עם זכות הצבעה.¹⁰⁹⁵ יכולתו של ברלס לערוך שינוי בסמכויות ההצבעה בוועדה הארצישראלית בבודפשט מלמדת שהיה בכוחו גם לשנות את החלטת ההדחה של קראוס, אך כנראה ידע שחזרה מתביעה זו תהיה בלתי אפשרית מבחינת חברי מפא"י בהנהגת הסוכנות היהודית.

חבריו של קראוס, שנמצאו כבר בארץ, הזדעזעו מן הדרישה להדיחו ופנו למרכז העולמי של 'המזרחי' שתקיים חקירה בנידון, ועד אז הם שולחים תזכיר מפורט על פעולות המשרד הארצישראלי בתקופת מלחמת העולם השנייה. בתזכיר הציגו את פועלו של קראוס לאורך שנות המלחמה במשרד הארצישראלי, וציינו בין היתר, כי במשך שנים עלו מאות פליטים מפולין וסלובקיה, וללא התחשבות בהשתייכות המפלגתית; תארו את כושרו הארגוני של קראוס לפעול

¹⁰⁹² ברלס אל המשרד הא"י בבודפשט, 16 ביוני 1946, אצ"מ, S6/1630/3.

¹⁰⁹³ ברלס אל נתן, 15 בספטמבר 1946, אצ"מ, S6/1640b.

¹⁰⁹⁴ סומן כמוצג ק"י במשפט קסטנר. המוצג לא נמצא; יחיעם ויץ, **קסטנר**, עמ' 57.

¹⁰⁹⁵ י. פרנקל להנהלת הראשית של המזרחי ותנועת בני עקיבא, 11 במרס 1946, גנזך הציונות הדתית, מוסד הרב קוק, תיק אירופה, חו"ל. הונגריה" תש"ו.

למען הגירה גם דרך מדינות שעמדו במלחמה עם בריטניה. לדעתם, אם לא גויסו קבוצות עלייה יותר גדולות בתקופה שלפני הכיבוש, יש להאשים בכך רק את המשרד הארצישראלי בקושטא אשר לא העמיד ויזות מעבר טורקיות במידה מספקת לרשות העולים, ואשר לא מצא את הקשרים ואת היכולת להשיג ויזות מעבר במידה גדולה יותר. עוד הוסיפו שקראוס ביקש מספר פעמים לנסוע לקושטא כדי לעמוד שם על מצב העניינים מקרוב, אולם חברי המשרד הארצישראלי בבודפשט התנגדו בכל פעם, פה אחד, שקראוס יעזוב את בודפשט מחשש שלא יוכל לשוב להונגריה, ובלעדיו אי אפשר יהיה לארגן עליה. "זה מוכיח שהעליות לארץ הם הישגיו האישיים של הח' מ. קרויס". בהמשך תארו את פועלו בתקופת הכיבוש. "בתום המלחמה פורסמו כמה מאמרים בעיתונות ובספרים, מאמרים המעריכים את פעולתו הנועזת [...]. ובכמה מאמרים מוכתר הוא פשוט בתואר "משיח". כגמול על עבודה על אנושית הזאת בשטח העלייה... אפשר היה לחכות שיבוא הח' קרויס על שכרו לכל הפחות במובן המוסרי... אדרבא ואדרבא ידו בו אבנים". טענת הסוכנות היהודית, כאילו נענתה לפנייה להחלפת קראוס והרכב הוועדה הא"י, על יסוד מכתב שנשלח להם על ידי כל המפלגות איננה נכונה. 'המזרחי' לא היתה חתומה על המכתב, ונציגי 'השומר הצעיר' ו'הנוער הציוני' הצהירו אחר כך שמישהו חתם בשמם וזייף חתימותיהם, והם מעולם לא חתמו על פרוטוקול שכזה. החשדות הללו נמסרו לברלס. עוד כתבו כי כאשר ברלס ביקר בהונגריה במרס 1946, מסר לו קראוס דין וחשבון על פעולותיו, אך לא זכה לקבל תגובה, ואז שב קראוס וכתב לברלס מכתב נוסף וגם על כך לא זכה למענה. במעשה זה הם רואים חיפוי של מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית על מעשי התעוועים של מפא"י בבודפשט נגד קראוס, שאנשי תנועתם הם המיעוט הקטן ביותר, אך מבקשים להשתלט על ההסתדרות הציונית ולכפות את דעתה עליהם.¹⁰⁹⁶ יוסף וינברגר, מי שהיה ראש 'המזרחי' בקושיצה בסלובקיה ולימים עבד במחלקה לערי השדה של היודנראט בבודפשט, כתב כי קראוס היה האדם היחיד בהונגריה, המוכשר לארגן עליה לארץ ישראל, והעובדה שעד כה לא הגיעה שום עליה מהונגריה, מאז הסתיימה המלחמה, זה מפני שחסרה פיקחותו, זריזותו וניסיונו העשיר, "חבל מאד שהעלייה ההונגרית נפלה קורבן להתנגשות המפלגות ולצימאון הנקם שלהם".¹⁰⁹⁷

ברסלאוואר, איש ה'איחוד' מטרנסילבניה, שהיה לאיש הקשר בין קראוס ואנשי המשטרה ההונגרית בתקופת הכיבוש, הופתע מאד כאשר נודע לו שהרחיקו את קראוס מהמשרד הארצישראלי. לדבריו, לא ידוע לו על איש אחר שהיו לו הישגים בתקופת המלחמה כמו אלו של קראוס. הוא כתב תזכיר לסוכנות היהודית ושאל אם זו תודה וזו שכרה, ודרש לחקור את עניין הרחקתו של קראוס, ולהקים ועדת חקירה לכל פעולת ההצלחה בהונגריה בתקופת המלחמה. את התזכיר הוא מסר ליואל פלגי מאחר וחשב אותו לשליח הסוכנות היהודית בהונגריה. פלגי הבטיח לו למסור את התזכיר לכתובתו. לימים נודע לברסלאוואר כי התזכיר מעולם לא נמסר ליעדו.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁶ כ"ג אלול תש"ו (אוגוסט - ספטמבר 1946), על המכתב חתומים: אליעזר אונגר, יוסף וינברגר, יהודה שפיגל, גבריאל שלזינגר, דב וייס, שלום שפירא. גנוז הציונות הדתית מוסד הרב קוק, אירופה, הונגריה תש"ו.

¹⁰⁹⁷ יוסף וינברגר, פתח תקוה, א' מר חשוון (אוקטובר 1945), אצ"מ, S6/1640/3. וינברגר היה יושב ראש ה'מזרחי' בקושיצה - קאשה, עקר לבודפשט ב-1939, עם סיפוח דרום סלובקיה להונגריה, והיה שם למזכיר 'קרן היסוד'. עם הכיבוש הגרמני, היה חבר במחלקת ערי השדה של היודנראט. היה בין נוסעי רכבת קסטנר ב-30 ביוני 1944.

¹⁰⁹⁸ עדות ברסלאוואר, משפט קסטנר, 24 ביוני 1954, ג"מ, תיק ב / 2 / 512. התזכיר לא נמצא.

קראוס לא שב לתפקידו. לדברי ויץ, מלך נוישטט, מעסקני ה'איחוד' העולמי ניסה לארגן לו משרה במשרד הא"י בברטיסלבה ונתקל בהתנגדות של אנשי תנועות הנוער החלוציות במקום, בטענה שאינו מכיר את הארץ, את שפתה ואת אורחותיה, והטעימו שקראוס הוא מאלה "שאינם מוסיפים לצרכים האמיתיים של יהדות הגולה, מורידים את הערך המוסרי של השליחים הפועלים. זה מכבר בציבור מתקבל הרושם ששולחים אנשים סתם, רק מתוך חשבונות מפלגתיים".¹⁰⁹⁹

מדוע כה רצו מנהיגי השמאל החלוצי בהדחתו של קראוס?

התובע (היועץ המשפטי לממשלה) במשפט קסטנר טען כי החלפת קראוס מראשות המשרד הא"י לא היתה עניין מפלגתי אלא מפני שהיו תלויות על תפקודו במהלך המלחמה, אשר התמקדו במספר טענות עיקריות:

א. על כספים שהגיעו אליו מד"ר טאטארסקו (בריחת פרוידיגר – א.נ.) והוא עשה בהם שימוש פרטי.

ב. על כי הכשיל את הפעולה של אנשי המחותרת החלוצית בהפצת תעודות מזויפות בתקופת 'צלב החץ' (כאשר מספר התעודות המזויפות היה רב וממשלת הונגריה פתחה במבצע לבדיקת התעודות האמיתיות – א.נ.).

ג. על כי מסר למשטרה ההונגרית את רשימת בעלי תעודות החסות האמיתיות שהוצאו בבית הזכוכית, על פי דרישת השלטונות ההונגרים.¹¹⁰⁰

בקשת ההדחה באה רק מחברי 'א"י העובדת'. חתימתו של דב בורשודי (ברושי – מ'הציונים הכלליים') המופיעה בבקשה של יואל פלגי מיום 5 במאי היתה חתימה מזויפת. קראוס ביקש מן היועץ המשפטי להשוות את חתימתו של בורשודי עם החתימה המופיעה במכתב בקשת ההדחה, דבר שהיועץ המשפטי לא יכול היה להיענות לו כי ברשותו היה רק העתק המכתב. על הטענה שעשה כסף במהלך המלחמה, נשאל קראוס על ידי תמיר היכן הוא גר כיום, והשיב שגר בהדר יוסף בשיכון עמידר.¹¹⁰¹

אשמה חמורה נוספת שעמדה ברקע בקשת הדחת קראוס היתה, לדברי ויץ, סרובו של קראוס לקבל את גב' קטרינה סנש במשך תקופה ארוכה, והעובדה שלא נקט אפילו צעד אחד כדי לסייע לסנש ואף לא דיבר על כך עם איש. טענות קשות אלו היו ההצדקה לתבוע את אי חידוש מינויו

¹⁰⁹⁹ ויץ, קסטנר, עמ' 56-57.

¹¹⁰⁰ זכור, כתב מיהאי שלמון, כי הרשימה לא ניתנה לשלטונות ההונגריים, הודות לשיתוף פעולה עם גורמים הונגריים אנטי נאצים, ובשיתוף עם שרל לוף. הם קיבלו מראש את המקומות בהם תיערך הביקורת, ומיד התאימו את שמות האנשים לרשומים בדרכון הקולקטיבי.

¹¹⁰¹ עדות קראוס, משפט קסטנר, 4 ביולי 1954, ג"מ, ב' / 2 / 512 עמ' ט"ו – 9 – 25; חקירת היועץ המשפטי, 8 ביולי 1954, שם עמ' י"ז – 35-12; חקירת השופט את קראוס, 8 ביולי 1954, שם, עמ' י"ז-83-81 וכן עמ' י"ח-5-1.

כמנהל המשרד הארצישראלי.¹¹⁰² טענה זו, הנשענת על דברי בנשלום, נידונה במשפט קסטנר והופרכה. בנשלום לא קם להגן עליה, למרות שהיה ברשימת עדי התביעה, אך זו סירבה להעלותו כעד במשפט. בנשלום טען כלפי קראוס, לאחר המלחמה: "כל ציוני פעיל היה משוכנע שקראוס לא יוכל לתבוע לעצמו שום זכויות אחרי השחרור כדי שוב לקבל את הניהול המשרד הא"י. הכלל, מפא"י, השומר הצעיר, הסכימו ביניהם להציע את הד"ר שנדור נתן כמנהל מחלקת העלייה.[...] אם הוא רוצה אפשר להשמיע לו את ההאשמות".¹¹⁰³

את התשובה לשאלה מדוע ביקשו להדיח את קראוס יש לחפש, לעניות דעתי, במישור הפסיכולוגי ובמישור הפוליטי. מנהיגי השמאל החלוצי הבינו, על רקע הביקורת שהלכה וגברה עם סיום המלחמה, על התנהלות עבודת הצלה בהונגריה, כי הם שגו בהבנת המציאות באותה תקופה. הם הבינו, גם אם לא הודו בכך, כי בהיותם חלק בלתי נפרד מדרכו של קסטנר, נתנו יד להצלה עמוסה בבעיות מוסריות ובהתנהלות כושלת, אשר לא הניבה אלא הצלה מועטה; וכן מפני שהגבילו את עצמם בתגובה ובהתנגדות לשלטון הנאצי, בשל כפיפותם לקסטנר. הבנה זאת היתה כואבת ומכעיסה. מי שהזכיר להם את כישלונם הצורב היה משה קראוס, האיש שיצא נגד הקו של קסטנר, ויזם אפיק הצלה מקורי, שהניב הצלה רחבת היקף. ככזה, שאיפתם היתה לסלקו מדרכם, במיוחד עם הגיבוי מארץ ישראל שהיה נתון להם כבקשתם. קראוס גם היווה תמרור אזהרה מפני שאלות נוקבות העתידות לעלות: כיצד ומדוע היה הקשר של הנהגת הישוב רק עם קסטנר ועם הנהגת השמאל החלוצי – עד הפסקת הגירוש? מהם סכומי הכסף שנשלחו להונגריה, למי נשלחו ואיזה שימוש נעשה בהם? מדוע שמרה הנהגת הישוב בסוד את דבר שואת יהודי ערי השדה מפני הציבור ומנהיגים בישוב בא"י? מדוע לא נענו לקריאות מבודפשט לפרסם את השואה האכזרית העוברת עליהם, בשעה שלמנהיגי הישוב הקובעים היה ברור כי הפעולה האפקטיבית הראשונה שהביאה את הפסקת גירוש יהודי ערי השדה היה לחץ דעת קהל, שנוצרה בעקבות הפרסום בתקשורת המערבית, במיוחד זו השוויצרית? ועוד.

במישור המעשי חזרו העניינים הפוליטיים והכספיים של שנת 1943 על עצמם, במהדורה נוספת. באותם ימים שלחו ליואל פלגי מן הסוכנות היהודית בירושלים 40 אלף שטרלינג ואלו היו צריכים להתחלק בין התנועות החלוציות. דובקין רצה שהחלוקה לא תהיה כבעבר, על פי היחס המספרי שבו ל'המזרחי' היה 40% וליאחודי' 13% אלא חלוקה שווה של הכסף בין כל התנועות. לשם כך היה עליו קודם להביא להדחתו של קראוס, לאחר שלמד מן העבר כי קראוס לא היה משלים עם הוראה שכזאת. כזכור, במאי 1943 שלחו מקושטא לתנועות החלוציות בהונגריה 25,000 זהובים, אשר היוו מקור לסכסוך מתמשך על אופן חלוקתו, לאור טענת ה'איחוד' כי היא התנועה הגדולה ביותר, וכדי לסיים את הסכסוך נערך אז מפקד.¹¹⁰⁴

עתה דרש דובקין את הדחתו של קראוס והקמת ועדת משרד ארצישראלי חדשה שבה יהיו יחסי כוחות פריטטיים, בין שש תנועות: שלוש תנועות המסונפות ל'איחוד' ('דרור'), 'מכבי הצעיר', 'הבונים' – לאחר שהם שבו והתפלגו בסיום המלחמה), ושלוש התנועות האחרות: 'המזרחי',

¹¹⁰² יחיעם ויץ, **קסטנר**, עמ' 55-56.

¹¹⁰³ רפי בנשלום, כתב אישום נגד המנהל המשרד הא"י לשעבר, 14 באפריל 1946, א. מורשת.

¹¹⁰⁴ ראה על כך בהרחבה, פרק ב' עמ' 10 – 13.

השומר הצעיר וה'ציונים הכלליים'. על פי יחסי כוחות אלו התנועה הקטנה ביותר – ה'איחוד' ובנותיה – תזכה במחצית חלוקת הכסף ומכסת העלייה. 'המזרחי' דרש מפקד או הסכם המתאים ליחסי הכוחות הממשיים לפיו מגיע לו לפחות 30%, אבל החלוץ לא קיבל את הדרישה, בטענה שזו מוגזמת.

בפברואר 1946 ביקר נתן שוואלב מטעם מרכז החלוץ בהונגריה והביא להסכם לעשיית מפקד, עד ה- 25 במרס. המפקד נערך ומפלגות ה'איחוד' סרבו לקבלו. לאחר דיונים רבים הציע מנהל המשרד הא"י, שנדור נתן, פשרה לפיה חמש התנועות החלוציות ימסרו כל אחת 1% לטובת 'המזרחי', וימכבי הצעיר ו'הבונים' ימסרו רק חצי אחוז, באופן ש'המזרחי' יקבל -25%, 'השומר הצעיר' -20%, 'הנוער הציוני' ו'דרור' -15%, 'הבונים' ו'מכבי הצעיר' -12.5%. אך באי כוח החלוץ דחו את הצעת הפשרה. טענתם הייתה כי נתוני 'האיחוד' במפקד לא שיקפו את האמת אלא היה זה נתון טכני בלבד לאותו יום, שלא כלל חברים שנמנע מהם להתפקד, וכן מפני שלא בדקו האם באמת מספר החלוצים של ברית החלוצים הדתיים – בני עקיבא' כל כך גדול. באין מוצא שלחו את העניין לסוכנות היהודית לדובקין,¹¹⁰⁵ ומבחינתו, הדרך לפתרון, כך נראה, עברה דרך הדחת קראוס.

הקונגרס הציוני הכ"ב – התלונה שלא נחקרה

כאמור, הסוכנות היהודית לא ביקשה מקראוס, כבא כוחה, לכתוב דו"ח סיכום על פעולותיו בהונגריה בתקופת המלחמה. את מפעל ההצלה של יהודי הונגריה היה אמור לייצג קסטנר שהתבקש להגיש דו"ח לקונגרס הציוני הכ"ב בבזל, הראשון לאחר סיום מלחמת העולם השנייה, שעמד להתקיים בסוף 1946. קסטנר כתב את הדו"ח בעזרת יואל ברנד.¹¹⁰⁶

כאשר קראוס הגיע כציר מטעם תנועתו לקונגרס הציוני הכ"ב בבזל, בדצמבר 1946, הגיש תלונה נגד מעשיו של קסטנר במהלך המלחמה. את מעשה התלונה תכנן זמן רב, ולהשקפתו חקירה בנושא לא הייתה צריכה להתקיים בפומבי אלא במוסדות הציוניים הגבוהים ביותר. "ידעתי אז, כאשר ברלס היה בבודפשט, שאני אשתתף בקונגרס הציוני. אז חשבתי להגיש את התלונה במוסד הכי מוסמך לדברים כאלה. ואני חושב שבית דין הקונגרס הציוני הוא הוא המוסד שהכי מוסמך".¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁵ תוצאות המפקד בבודפשט היו: ליבני עקיבא- 306 חלוצים, ל'שומר הצעיר'- 220, לינוער הציוני - 95 חברים. נוסף על זה התקיימו הכשרות בערי השדה. 'בני עקיבא' הודיעו על 12 הכשרות, ל'השומר הצעיר' - שבע הכשרות, לינוער הציוני- שש הכשרות, ל'דרור' - חמש הכשרות, לימכבי הצעיר - שלוש הכשרות, וליהבונים - שתי הכשרות. פרוטוקול של ישיבת הוועד הא"י, 12 ביולי 1946, אצ"מ, S6/1640/3; פרוטוקול של ישיבת הוועד הארצישראלי בבודפשט, 17 ביולי 1946, אצ"מ, S6/1640/3; יוסף פטמן – מרכז החלוץ, הסתדרות החלוץ אל הסוכנות היהודית מחלקת עליה ירושלים, 8 בספטמבר 1946, אצ"מ, S6/1640/3; החתומים על הפרוטוקול: ד. אוסלנדר וי. פטמן – בשם ברית ארגונים, אצ"מ, S6/640/3. התוצאות היו:

¹¹⁰⁶ ברנד, **השטן והנפש**, עמ' 104 – 105. לדברי ברנד, הטיוטה שנמסרה לו על ידי קסטנר היתה שונה לחלוטין מן הנוסח הסופי של הדו"ח שהוגש לקונגרס, שבו היה, לדבריו, תיאור מסולף של התנהגותם, שקסטנר שכח להזכיר מאורעות חשובים, בהם לא הובלטו הישגיו האישיים.

¹¹⁰⁷ חקירת היועץ המשפטי, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז- 34.

התלונה הוגשה ליו"ר ועדת העלייה והצלה של הקונגרס הציוני ה- כ"ב, פנחס לבון (לוביאנקר). בתלונתו האשים את קסטנר שהשתמש לרעה בסכום גדול, בערך חצי מיליון דולר, שניתנו לו מכספי העם היהודי. לדבריו, הוא בכוונה לא האשים את קסטנר באשמת קולאבורציה, מאחר והעיתוי לכך היה גרוע. באותם ימי הכינוס הפיץ קסטנר את הדין וחשבון שלו על פעולות ועדת העזרה וההצלה בהונגריה ("דו"ח קסטנר"), אותה התבקש להגיש לקונגרס הציוני, בין צירי הקונגרס והבין שהאשמה כזאת לא תזכה לטיפול ולהתייחסות רציניים. מכיוון שבעניין השימוש לרעה בכספים היה יכול להביא הוכחות לתלונותיו, סבר שאולי בעתיד יוכל להאשים את קסטנר בקולאבורציה לאחר שהטענה הראשונה, בעניין הכספים, תוכח.¹¹⁰⁸

קראוס הגיש באותה תלונה גם בקשה רשמית לברר את סכומי הכסף שהגיעו אל שפרינגמן מקושטא במהלך שנת 1943 ועד עלייתו ארצה - קראוס נקב בסכום של 500 אלף דולר - ולאיש לא הייתה ביקורת על סכומים אלו.¹¹⁰⁹

קראוס הוזמן באופן רשמי להעיד בבית הדין בעת כינוס הקונגרס הציוני. על החתום היה ד"ר רופאיזן.¹¹¹⁰ כעבור ימים ספורים, ב- 16 בדצמבר, הגיש קסטנר לבית הדין של הקונגרס הציוני קובלנה נגד קראוס – המאשימה את קראוס בהוצאת דיבה עליו בזמן המלחמה.¹¹¹¹ קראוס הבין מן הקובלנה, שקסטנר קיבל את העתק תלונתו שהגיש לבית הדין של הקונגרס נגד קסטנר - מחבריו של קסטנר, שישבו בישיבה שבו הגיש את התלונה. יוצא אפוא, שעל יסוד תלונת קראוס הגיש קסטנר את תלונתו נגד קראוס. בתלונתו האשים קסטנר את קראוס שזה האשימו בקיץ 1944, במכתבים ששלח לפוזנר ולליכטהיים, כי קסטנר וקבוצתו נאשמים בקולאבורציה, כן טען שקראוס האשימו במשלוח טרנספורט של 1684 יהודים למוות.¹¹¹² תלונה ותלונה נגדית הוגשו אך למעשה לא התקיימה כל ישיבה של בית הדין של הקונגרס בעניין תלונתו של קראוס נגד קסטנר.

קראוס הוזמן להעיד על ידי הלל דנציג - ממנהיגי 'האיחוד' בטרנסילבניה, חברו של קסטנר מקלוז', שנסע ברכבת קסטנר - בעניין תלונתו של קסטנר.

קראוס חשב לתומו שהוא הולך לבירור על תלונתו נגד קסטנר, אך עד מהרה התברר לו כי למעשה הלך לבית דין של כבוד של 'האיחוד', שחבריו היו: אריה קובובי (קובוביצקי) - יושב ראש, ויוסף מאיר ובנימין וסט. הוא העיד יום שלם בנוכחות הנזי בראנד והלל דנציג, ואמור היה להמשיך להעיד בישיבה למחרת. בית הדין של 'האיחוד' קיים שתי ישיבות ושמע שני עדים בקשר לתלונתו של קסטנר, ביניהם שמע את קראוס. לדברי קראוס הוא נשאל שאלות רק בנקודה אחת והיא, האם קסטנר שיתף פעולה עם הגרמנים. קראוס מסר את עדותו ובסיומה אמרו לו לבא למחרת

¹¹⁰⁸ התלונה סומנה במשפט כמוצג קי"ט. המוצג לא נמצא.
¹¹⁰⁹ משה קראוס בראיון לאשר כהן, 28 בדצמבר 1978, 'המרכז', H3C21/1. קראוס אמר: "אני בטוח שהוא לקח לעצמו חלק מן הכסף [...] גם יכולתי להוכיח זאת. היום העדים נפטרו".
¹¹¹⁰ קראוס העיד כי השאיר בשוויץ מסמכים אחדים ואפשר שהם נמצאים שם. כאן בארץ ערך חיפוש ולא מצא, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז – 83.

¹¹¹¹ סיכום תמיר, משפט קסטנר, 22 בספטמבר 1954, ג"מ, ב' 512/5, עמ' 31–36.
¹¹¹² מוצג 123 במשפט קסטנר; חקירת היועץ המשפטי את קראוס, משפט קסטנר, 5 ביולי 1954, ג"מ, עמ' ט"ז – 32; 35; עדות קראוס, משפט קסטנר, 4 ביולי 1954, ג"מ, ב' / 2 / 512 עמ' ט"ו-9 – 25; חקירת היועץ המשפטי, 8 ביולי 1954, שם, עמ' י"ז – 12-35; חקירת השופט את קראוס, 8 ביולי 1954, שם, עמ' י"ז-83, 81-83, עמ' י"ח-1-5.

היום בשעה 10. בבוקר שלמחרת, בשעה 8, מצא קראוס מכתב בחדרו ובו תוכן החלטת בית דין כבוד של 'האיחוד'. קראוס שאל את ד"ר גורדון, כנראה מזכיר בית הדין, מה פירוש המכתב שקיבל. גורדון השיב לו כי המשפט נפסק ושלא יופיע יותר בפני הוועדה. תוכן המכתב שקיבל מבית דין כבוד של 'האיחוד' היה:

לכבוד הנהלת הסיעה של האיחוד [...] קבלנו על עצמנו לקיים ברור בעניין פעולתו של ד"ר קסטנר [...] היו לנו שתי ישיבות ושני עדים [...] בשעת הבירור הזה נוכחנו לדעת, שהעבודה היא רבה מאד וכי לא נוכל לגמור כאן בבזל. [...] רק את עדותם של העדים הללו דרושים ימים אחדים של עבודה מאומצת. [...] מפאת חשיבות העניין והאישיות עליה מדובר, לא יכולנו להרשות לעצמנו שטחיות כזאת [...] לכן החלטנו להפסיק את הבירור ולהמליץ לפניכם שהברור יסודר במקום, אשר בו יוכלו השופטים להתמסר זמן רב לעניין זה [...]. (רצ"ב פרטיכל של שתי הישיבות).¹¹¹³

קראוס לא קיבל את הפרוטוקול של שתי הישיבות. מכתב דומה, בעיקרו, הם שלחו למזכירות 'האיחוד'. יוצא אפוא, כי בקשת קראוס לחקור את פעולות קסטנר לא נענתה, ואילו בקשת קסטנר לדון נגד קראוס באשמת דיבה נדחתה, בטענה שזו סבוכה ואין לדון בה בשטחיות, במסגרת הקונגרס.

קראוס פנה אל ד"ר רופאייזן, חבר בית הדין של הקונגרס הציוני, ושאל מדוע תלונתו אינה נחקרת. בתשובה הציע לו לשבת עם קסטנר ולסדר ביניהם את העניינים. קראוס טען שאין טעם להצעה זו וחזר וביקש שיתקיים דיון בבית הדין. "אז מסר לי ד"ר רופאייזן שאקבל עוד ידיעה על זה, ואף פעם לא קיבלתי ידיעה".¹¹¹⁴

נראה כי בית הדין הציוני של הקונגרס ביקש שלא לדון בתביעת קראוס וקסטנר והסיט זאת במכוון אל הזירה הנוחה לאנשי מפא"י, אל בית הדין התנועתי של 'האיחוד' העולמי.

העובדה שקסטנר לא יצא זכאי בבית דין כבוד של מפלגתו הניעה את חבריו מן התנועות הסוציאליסטיות בהונגריה להתארגן ולפרסם הצהרה בשבח פעולותיו. הצהרת התמיכה באה ממזכירות 'האיחוד', ביוזמת שפרינצק, ב-22 בדצמבר 1946. בהצהרה נאמר כי קסטנר פנה אל מזכירות 'האיחוד' העולמי בבקשה לבחון את השמועות הנפוצות על ידי אויביו. על יסוד זה מנתה המזכירות ועדה בת שלוש חברים, שלא הספיקה לסיים את עבודתה מפני טרדות הקונגרס וקוצר הזמן. כדי לסיים את הברור פנתה מזכירות 'האיחוד' אל ראשי המפלגות של 'ארץ ישראל

¹¹¹³ מוצג ב', משפט קסטנר, ג"מ, ב' / וו / 7 / 512; השופטים היו: קובובי, מאיר וב. וסט. על החתום בשם הוועדה ד"ר מאיר, 19 בדצמבר 1946, אמ"ה, בית ברל, 91-1946-101-3.

¹¹¹⁴ חקירת השופט את קראוס, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז – 81-83. השופט הלוי קיבל את גרסת קראוס שקסטנר נתן אינטרפרטציה שונה לכוונתו במכתב ששלח לפוזנר, והיתה העילה להגשת הקובלנה הנגדית של קסטנר נגד קראוס, בבית דין של כבוד. את אשמת הקולאבורציה השמיע ההיסטוריון היהודי ההונגרי ינו ליוואי נגד קסטנר, וקסטנר השליכו על קראוס. גם בנושא שליחת היהודים, נוסעי רכבת קסטנר - למוות, לא קיבל השופט את פרשנותו של קסטנר למכתבו של קראוס. קראוס אמר: "אני אף פעם לא רציתי לקבוע את הסוג [של הפעולה - א.נ.], מה עשה קסטנר. גם כאן בבית המשפט, כאשר שאלו אותי, אני השתדלתי לספר עובדות ואני חושב שבית המשפט מוסמך לזה לקבוע [...] מה קוראים לעובדה כזאת".

העובדת' בהונגריה אשר השתתפו אתו יחד בפעולת ההצלה בבודפשט, ואלו מסרו למזכירות הודעה בלתי משתמעת לשני פנים, כי הח' קסטנר עשה פעולה גדולה בימי המלחמה לטובת המוני ישראל.

בהישענה על החומר הזה מצהירה המזכירות של האיחוד העולמי, כי החקירה שהחלה לפי דרישתו של הח' קסטנר נסתיימה, והיא קובעת שהח' קסטנר עשה את שליחותו בנאמנות ומסר את נפשו להצלת יהודי הונגריה ולהצלת המוני הפליטים שנמלטו שמה מהארצות הסמוכות מכיליון והשמדה.

החתומים על המסמך היו ראשי המפלגות של 'ארץ ישראל העובדת' בהונגריה.¹¹¹⁵

רק כעבור שנתיים מתום המלחמה, הגישו חברי ועדת ההצלה בבודפשט את הדו"ח הכספי של הוועדה, וזאת בעת כינוס הקונגרס. מתוך עדותה של הנזי ברנד, ניתן להתרשם שהדו"ח לא נערך מבעוד מועד, והוכן באופן חפוז, אולי בתגובה לאשמת קראוס נגד קסטנר, "בבזל בזמן הקונגרס – קסטנר, אופנבך, ביס ואני וחיים פוזנר – גזבר הסוכנות בגינבה, עשינו חשבון ומסרנו אותו לקפלן, וחשבון שני לסאלי מאיר. החשבון התקבל כנכון".¹¹¹⁶

באותו מעמד התקיים בירור נוסף, מטעם ההגנה. יואל פלגי תבע לדון בוועדת החקירה בעניין המחלוקת בינו ובין קסטנר בפרשת הצנחנים בהונגריה. אין יודעים בדיוק מה אירע שם. קסטנר העיד שהבירור הסתיים כעבור שעות אחדות והוועדה שישבה אישרה את פעולות וועדת העזרה וההצלה, בקשר לפרשת הצנחנים וכך נמצא כשר. גם כאן נאמר שהוועדה קיימה דיונים, אולם לכלל מסקנה סופית לא הגיעה. הוחלט להמשיך בחקירות בארץ ישראל. אך הוועדה לא נקראה יותר לישיבות, ועל כל העניין נסתם הגולל.¹¹¹⁷

מסתבר כי היה ניסיון להמשיך לחקור את תלונת קסטנר. ד"ר משה זמורה, נשיא בית הדין הכבוד של התנועה הציונית, מינה את יוסף (פרנץ) ימבור¹¹¹⁸ כחוקר בדבר ההאשמה שהביא קסטנר נגד קראוס בפני בית הדין של התנועה הציונית, וביקש ממנו לגבות את העדויות ולהביא את התוצאות בפני בית הדין. אך הדבר לא קרה. כעבור שנים נדרש זמורה להשיב אם יש לנקוט אילו צעדים בפרשה, ובתשובתו ביקש לגנוזה "אחרי שעבר זמן רב ואין דרישה לפנינו לחדש את הדין".¹¹¹⁹

כעבור קראוס היווה הקונגרס הציוני הכ"ב מפח נפש נוסף על השנה שחלפה שבו הודח ממשרתו. ארבע פעמים הוקמו פורומים שונים לחקור את תלונות קראוס על דבר הדחתו וממילא על דרכי

¹¹¹⁵ החתומים היו: צבי גולדמן, הרשקוביץ, שאני (אלכסנדר) גרוסמו רפי פרידל. שני החותמים האחרונים היו חברים מוכרים של 'השומר הצעיר'. סיכום תמיר, משפט קסטנר, 22 בספטמבר 1954, ג"מ, ב' 512/5, עמ' 31–36; אמ"ה, בית ברל, תיק: 3 – 101 – 1946 – 91; ויץ, **קסטנר**, עמ' 59 – 63.

¹¹¹⁶ עדות הנזי ברנד, משפט קסטנר, ג"מ, עמ' 148 בריכוז עדויות (עמ' 612 בפרוטוקול) ¹¹¹⁷ עדות קסטנר – משרד עו"ד תמיר, עמ' 69; סיכום תמיר, משפט קסטנר, 22 בספטמבר 1954, ג"מ, ב' 512/5, עמ' 31–36; ברנד, **השטן והנפש**, עמ' 105 – 106.

¹¹¹⁸ מוצאו מקלוז', חבר 'השומר הצעיר' והיה חבר מערכת "על המשמר". ¹¹¹⁹ ויץ, **קסטנר**, עמ' 63 – 64.

פעולתו של קסטנר במלחמה,¹¹²⁰ ובכולם לא התקיימה חקירה אמיתית. בסופו של דבר קסטנר "טוהר" בעזרת חבריו בעת שהתפרסמה תעודה המסירה מקסטנר כל חשד. תמיר כינה זאת "החטא הקדמון של החיפוי".¹¹²¹ נדמה שיד אדירים ביקשה לחפות על התנהלות פעולות ההצלה בהונגריה, ולמנוע את חשיפתה, כנראה מחשש לפתיחת תיבת פנדורה שאת אחריתה אין לשער.

קסטנר הסתבך בעדותו במשפט גרינוואלד-קסטנר בפרשיה זו, כאשר אמר כי התלונה נגד קראוס הוגשה ביוזמתו לבית דין הכבוד של תנועת ה'איחוד', שם התנהלו שלוש – ארבע ישיבות, והופיעו בה חמישה עדים, אך זכר רק את עדותו של קראוס, וכי "בית דין הכבוד הביע הוקרה על פעולותיה והישגיה של ועדת ההצלה ושלי", וקבעה כי ההאשמות שהעלו נגדו היו מחוסרות שחר. בנקודה זו תמיר הפתיעו והציג בפניו את נוסח ההחלטה של בית הדין של 'האיחוד' שקבע כי הוחלט להפסיק את החקירה כיוון שנוכחה לדעת שלא תוכל לסיימה בבזל.¹¹²² קסטנר השיב על כך שלא קיבל את העתק ההודעה מבית דין של התנועה. לשאלה מדוע ביקש מתנועת ה'איחוד' לחקור בפרשה ולא מבית הדין של ההסתדרות הציונית, שממנה קיבל הוראות וכספים לפעולתו, השיב כי האשמות שהושמעו נגדו היו ממדרגה נמוכה ולא באו מצד אנשים או מוסדות אחראיים. לפיכך היה מספיק לו לפנות אל תנועתו.¹¹²³

על רקע ההתרחשויות הללו ניתן להבין את מערכת היחסים החדשה שנוצרה בין קראוס ופוזנר.

קראוס העיד כי הוא פגש לראשונה בפוזנר, גזבר הסוכנות בג'נבה - בעת כינוס הקונגרס הציוני הכ"ב בבזל - באקראי, במסדרון הבניין, ב-10 בדצמבר. קראוס הלך אליו והציג את עצמו בפניו. פוזנר הביט בו והשיב לו בקרירות כי אין לו עכשיו זמן לשוחח עמו, מפני שהוא עסוק. קראוס היה מופתע מקבלת הפנים הצוננת, לאור יחסי העבודה הטובים ששררו ביניהם. "למרות שלא הכרתי אותו מעולם, זוהי קבלת פנים? אז ידעתי שיש לו נגדי, אולי הוא קיבל השפעה". בשלב מאוחר יותר כתב קראוס לפוזנר וביקש ממנו העתקי מכתבים שהם שלחו זה לזה במהלך המלחמה, אך פוזנר לא השיב לו.¹¹²⁴ פוזנר, בהיותו איש מפא"י ודמות מרכזית בארגון הקונגרס, ידע על האשמותיו של קראוס נגד קסטנר, שעתידות להוביל אליו כנציגי הישוב שפעל בג'נבה. יתכן גם שקשריו ההדוקים של מנטלו עם קראוס, בעקבות פרסום דו"ח אושוויץ ושואת יהודי הונגריה, וביקורתו של מנטלו על פוזנר, תרמו ליחסו המנוכר אל קראוס.

הוקרת הקונגרס הציוני הכ"ב לקונסול שרל לוץ

¹¹²⁰ ביוני 1945 על פי זיכרון דברים שנחתם, על דעת לוי ארגוב; בוועדת שלושה שמונתה על ידי ברלס במרס 1946 בעת ביקורו בהונגריה; בהנהלת הקונגרס הציוני בבזל כאשר תלונתו כלל לא נידונה, ובבית דין כבוד של 'האיחוד'.

¹¹²¹ רוזנפלד, **תיק פלילי**, עמ' 364.

¹¹²² סומן כמוצג ב' במשפט קסטנר

¹¹²³ עדות קסטנר – משרד עו"ד תמיר, עמ' 29, 32; סיכום תמיר, משפט קסטנר, 22 בספטמבר 1954, ג"מ, ב' 512/5, עמ' 31–36.

¹¹²⁴ חקירת היועץ המשפטי את קראוס, משפט קסטנר, 8 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ז – 29.

ב- 28 מאי 1946, כחצי שנה לפני התכנסות הקונגרס הציוני הכ"ב, שלח דב (ברנרד) יוסף מהנהלת הסוכנות היהודית מכתב לשרל לוץ בציריך, בו כתב לו כי מדיווחים שהגיעו באופן קבוע במשך השנה, הכול מדברים על עזרתו המדהימה, שאלפים חייבים את חייהם להתערבותו האמיצה אצל השלטונות ונכונותו הקבועה לעזור בכל דרך שהייתה פתוחה בפניו. ולכן הסוכנות היהודית, המדברת בשם כל יהודי העולם, היתה רוצה "שתדע שאתה תיזכר לעד בקורותינו כאחד האנשים המעטים הקרובים שהיה בעל כבוד ואומץ לעמוד לצד הנרדפים שלנו". העתק המכתב נשלח על ידי דב יוסף לתנועה הציונית בציריך, והמליץ בפניהם למצוא דרך להודות ללוץ, למשל, על ידי רישומו בספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל ולקיים טקס קטן לשם כך.¹¹²⁵

ב- 15 ביוני 1946 השיב שרל לוץ לדב יוסף. בין השאר כתב כי בכל אותה תקופה עבד עם צוות של כ- 150 איש להציל הרבה ככל שהיה אפשר באותן נסיבות. "הייתי רוצה להזכיר באופן מיוחד את מר מיקלוש קראוס אשר עשה לי שרות יקר מפז, וגם את מר אמיל [צ"ל ארתור – א.ג.נ.] וייס, בעל הבית של בית הזכוכית המפורסם שאיבד את חייו. לולא שני אנשים אלה וצוות גדול ומסור, מאמצי היו לשווא". הוא צירף למכתב דו"ח על מאורעות אותם ימים, שסבור כי יהיו בעל ערך היסטורי.¹¹²⁶ הדו"ח לא נמצא בתיק בו נמצאו שני המכתבים האחרונים.

כעבור חמישה חודשים, ב- 15 בנובמבר, כתב שרל לוץ להנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, כנראה בתגובה לידיעה כי הוא עתיד לקבל אות הוקרה בכינוס קונגרס הציוני הכ"ב. במכתב ביקש להטעים כי פועלו הרב בהצלת היהודים הייתה במידה רבה תודות לקראוס, והוא היה ראוי לאות הוקרה כמוהו.

אני חושב שזה מחובתי לדווח לך על השרות יקר מפז שבוצע על ידי העוזר המסור מר מיקלוש קראוס באותם ימים חשוכים, כאשר תקוותנו להציל אותם 200 אלף יהודי בודפשט, נעלמה כמעט לגמרי. מר קראוס איכשהו לעולם לא היסס, לא איבד את עצביו, כל הזמן מצא דרכים חדשות להרוויח זמן כדי למנוע את הקטסטרופה הקרובה. מוקף על ידי קהל לחוץ מפניקה [היה] חדור אנושיות. הוא עמד על הקרקע כאשר כנופיות חמושות כבד עשו הרס בין היהודים ברחובות ואווירונים זרקו את מטעני המוות שלהם מעל העיר. כעד ראייה אני רוצה לקבוע שזה בגלל האומץ חסר הרעד של מר קראוס שאלפים שרדו את הטרור של סלאשי ואת המצור על בודפשט. [...] אני יודע שלא היתה הזדמנות טובה יותר של הישוב להציע קול של תודה למר קראוס מאשר הקונגרס הציוני הקרב. כאשר שמי מוזכר לעיתים קרובות בעיתונות בהקשר זה, אני רוצה להבהיר שללא העזרה של מר קראוס, מאמצי היו בעלי תועלת קטנה. אני בטוח בכך שהקונגרס הקרב ישקול זאת בכבוד לפרסם ולהודות לאדם שנלחם באומץ בקו החזית וניצח את הקרב.¹¹²⁷

שרל לוץ למד על בשרו מהי דחייה מטעם הממסד שבשמו פעל. ממשלת ארצות הברית ביקשה להעניק לו את מדליית החירות עבור שירותו בייצוג האינטרסים שלה בעת המלחמה בהונגריה, אך

¹¹²⁵ דב יוסף אל שרל לוץ, 28 במאי 1946, אצ"מ, S25/5209.

¹¹²⁶ שרל לוץ אל דב יוסף, 15 ביוני 1946, אצ"מ, S25/5209.

¹¹²⁷ שרל לוץ אל הנהלת הסוכנות היהודית, 15 בנובמבר 1946, אצ"מ, S25/5209.

על פי התקנות הקונסולריות נמנע ממנו לקבלה. במכתב הערכה מטעם שרות החוץ האמריקאי ללוץ נאמר: "עלי להוסיף בסיפוק רב שאזרחים אמריקאים, אשר נשארו תקועים בהונגריה בזמן המלחמה, עדיין מעלים בחיוב רב את מידת הטקט, הזהירות, הגישה הדיפלומטית ואומץ הרוח האישי, אשר הפגנת למען הגנת האינטרסים האמריקאיים".¹¹²⁸

לקראת האירוע המיוחד בקונגרס הציוני, לכבוד הקונסול השוויצרי לוץ, ביקר לוץ את חיים וייצמן - היושב ראש ונשיא הקונגרס הציוני - במלון 'שלושת המלכים' בבזל.¹¹²⁹ בפתיחת הטקס במליאת הקונגרס, התיישב לוץ על יד וייצמן, ונרשם בכבוד מרשים בספר הזהב של הקרן הקיימת - בו רק צ'רצ'יל הופיע כלא יהודי - על פעולותיו הרבות להצלת רבבות יהודי בודפשט.¹¹³⁰

את הטקס פתח דוד רמז, חבר נשיאות הקונגרס, באומרו שהוטל עליו למלא חובה ולספר על מקרה הצלה מיוחד ויוצא דופן, שאירע בימי הרעה בהונגריה, ושנתאפשר תודות למידת אנושיות מיוחדת במינה, שגילה הקונסול השוויצרי באותה תקופה, מר לוץ:

באו אלי שלושה מידידנו בהונגריה, והוציאו מתיקם תצלומים אחדים מאותו זמן. אחת התמונות היא תצלום קטן של רחוב הונגרי, בו עומדת עדה גדולה של יהודים, אנשים ונשים, צעירים וזקנים, שידיהם פרושות כדי לקבל את הפספורטים, את תעודות הצלה, ששמרה על החיים. זו היתה תעודה של מתן חסות. וחמישים אלף יהודים ניצלו בדרך זו. מאמין אני, כי אין די מילים להביע את אשר מרגיש וירגיש תמיד העם היהודי, בהכרת תודה על המעשה האנושי של אחד מחסיד אומות העולם.

גבי י, אפשטאיין, יושבת הראש הגישה ללוץ את תעודת ההרשמה ב"ספר הזהב", בו נרשם שמו על ידי ציוני הונגריה, ואמרה שבדרך זו מבקש העם היהודי לכבד את אלה שהיטיבו עמו והיו ידידיו.

חיים וייצמן הצטרף לדברי הנואמים שקדמו לו על זכויותיו של מר לוץ. הוא הדגיש כי פועלו עולה בהרבה על יכולת העשייה של אדם אחד, והוסיף כי "יודעים אנו, כי לממשלת השוויצרית זכויות גדולות בדבר זה. כי מר לוץ פעל מתוך ייפוי כוחה ובידיעתה והסכמתה של ממשלת שווייץ". (תשואות סוערות).

שלושת הנואמים התעלמו לחלוטין מתרומתו של קראוס להצלחתו של לוץ. היחיד שהתייחס לחלקו של קראוס היה שרל לוץ עצמו, בדברי התשובה למברכיו:

¹¹²⁸ מכתב של השגריר האמריקאי Selden Chapin בשם שרות החוץ של ארה"ב והצירות האמריקאית בבודפשט אל Charles Lutz, Esquire, Kirchgasse 48, Zurich, Switzerland, 10 בפברואר 1948, בתוך: איז'יש, תיק חסיד אומות עולם - שרל לוץ.

¹¹²⁹ Levi Jenő, "Az Elso Diplomaciai Akcio; Hogyán Keletkezett A Svajci "Vedettseg", **Kepes**, 22.2.47. (שם המאמר: המבצע הדיפלומטי הראשון- איך נוצרה החסות השוויצרית?). לקראת הטקס פנה וייצמן לאנשי האצ"ל שהפגינו נגדו, בשל מדיניותו הפרו בריטית, וסיכם איתם על השעיית פעולותיהם לתקופה קצרה והם נענו.

¹¹³⁰ אצ"ד, תיק קראוס מס' 4. (להלן: "Az Elso Diplomaciai Akcio", Levi), דין וחשבון סטנוגרמי של הקונגרס הציוני ה-כ"ב ירושלים, אצ"מ, עמ' 416-415.

מעמד זה מעורר בי הערב התרגשות עמוקה, כי לפני שנתיים לא העלינו כלל על דעתנו, כי נוסף לראות את ארץ שווייץ [...] היה זה מצב קשה מאד, ושמחתי מאד על כי יכולתי להיות לעזר לבני עמכם... רואה אני בזה יד ההשגחה, שהייתי בבדפשט בתקופה קריטית היא.... ברצוני להשמיע דברי הכרה מיוחדים לידיד מר ק. מיטלופ [כך בדו"ח הסטנוגרפי ! צ"ל קראוס מיקלוש – א.נ.] שהיה שותפי הנאמן לעבודה, ושבלעדיו ובלעדיו חבר העובדים של 150 איש, לא הייתי יכול להמשיך בעבודה ולהצליח בהצלת האנשים האלה. ברצוני להביע לכם תודה רבה על ביטוי הכרתכם הערב [מחיאיות כפיים].¹¹³¹

על כך כתב 'הצופה', ביטאון תנועתו של קראוס: באותה עת ישב באולם צעיר צנוע מבדפשט, שהודות ליוזמתו ניצלו שישים אלף יהודים ממוות בטוח. רק הגוי השווייצרי הזכיר את שמו ופועלו הכביר. מאחר שאינו חבר מפא"י ואף אינו חבר הציונים הכלליים, הנואמים היהודים החד צדדיים לא הזכירו את שמו.¹¹³²

לעומת ההכרה הפומבית שזכה לה הקונסול לוץ, מעל בימת הקונגרס, הרי ההכרה במפעל ההצלה של קראוס היתה טמונה בין דפי הדו"ח שהוגש להנהלת ההסתדרות הציונית העולמית אל הקונגרס הכ"ב, והיתה זו הפעם הראשונה ואף האחרונה שהנהגת הסוכנות היהודית והנהגה ממסדית כלשהי, הביעה הערכה לפועלו של קראוס, במסמך רשמי כלשהו:

אחד המשרדים הארץ ישראלים שהיה קיים במשך כל שנות המלחמה ומילא תפקיד רב ערך בעלייה והצלה – היה המשרד בבדפשט [...] גם בזמן שנגרפה הונגריה אל מערכת הכיבוש הנאצי, לא הפסיק המשרד הארץ ישראלי את פעולתו, ועשה באמצעות "תעודות הצלה" שנשלחו להם על ידי בא כוח הסוכנות היהודית באיסטנבול למען הצלת העולים מגרוש לפולין. משנכנסו צבאות גרמניה לבדפשט במרס 1944, והתחילו הרדיפות והגירושים נגד היהודים בהונגריה נעשה המשרד הארץ ישראלי, בהנהלת מר מ. קראוס, מוסד הצלה לרבות עולים שנאספו תחת הקונסוליה השווייצרית, וזכות תעודות העלייה הגנה עליהם מגירוש לפולין. כ- 40 אלף מיהודי הונגריה ניצלו ממוות בדרך זו.¹¹³³

המספר הנקוב בדו"ח של הנהלת הסוכנות לקונגרס הציוני, התחשב רק במספר הרשמי שהוכר על ידי ממשלת בריטניה וממשלת שווייץ, והתעלם מרבות תעודות מזויפות שהופצו בעיקר על ידי התנועות החלוציות, ומאימוץ השיטה בידי קונסוליות זרות אחרות, אשר כולם ביחד הגדילו לאין שיעור את מספר 40 אלף הניצולים בדרך חוקית.

בשעה שקראוס נאבק להכרת מוסדות הישוב בפעולותיו בהונגריה בתקופת המלחמה, זכה קסטנר להכרה ולתגמול, מצד מוסדות הישוב הא"י. קסטנר התגורר בגינבה יחד עם רעייתו ובתו שנולדה לו שם. הוא התגורר בפנסיון "סרגיי". פנסיון ש"לא היה מן היקרים, אף שהיה נוח למדי. כסף

¹¹³¹ הקונגרס הציוני הכ"ב, ישיבה מס' 21, דו"ח סטנוגרמי, עמ' 415-416, אצ"מ.

¹¹³² ויץ, קסטנר, עמ' 59.

¹¹³³ מוצג פ"א, משפט קסטנר, ג"מ, ב/ 6 / 513.

משלו לא היה לו וכל חשבונותיו כוסו בידי המשרד הארצישראלי" בגינבה.¹¹³⁴ כפי שהתברר אף גברת קומוי קבלה תמיכה מהסוכנות.¹¹³⁵ לעומתם, נאלץ קראוס לנהל מאבק משפטי כדי לזכות בהכרה באחד עשר שנות פעילותו במשרד הא"י בבודפשט, לצורכי פנסיה, ועל כך בהמשך.

לאחר המלחמה סיים שרל לוך את שרותו הדיפלומטי ב- 30 ביוני 1961, כקונסול כללי של שווייץ בברגנץ שבאוסטריה. בשנת 1966 העניקה הוועדה לציון חסידי אומות העולם ביד ושם' לשרל לוך את אות ההוקרה הגבוה ביותר – מדליה וזכות נטיעת עץ על שמו. לאחד הרחובות בחיפה ניתן השם שרל לוך. לוך היה גם מועמד לפרס נובל לשלום. ב- 13 בפברואר 1975 נפטר בגיל 80 בברן. ב- 13 בפברואר 1978 המליץ א. ברונובסקי כי גם אשתו לשעבר של לוך, גרטרוד, תזכה בתואר חסידת אומות העולם מטעם יד ושם, בצירוף מדליה ונטיעת עץ.¹¹³⁶ כאשר נודע הדבר לקראוס הוא הביע את הזדעזעותו מכך. לדבריו, היא הייתה אנטישמית והפריעה ככל יכולתה בעבודת בעלה בסיוע ליהודים. לוך התגרש ממנה אחרי המלחמה ונשא אישה יהודיה.¹¹³⁷ נראה שהיה זה אופייני ולא מפתיע, כפי שנראה בהמשך, שעובדי יד ושם' כנראה לא שאלו את פי קראוס על כך, האיש שצפה בפעולותיה מקרוב, יותר מכול.

¹¹³⁴ ויץ, קסטנר, עמ' 42.

¹¹³⁵ חקירת תמיר את קראוס, משפט קסטנר, 9 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ח – 50.

¹¹³⁶ תיק חסיד אומות עולם שרל לוך, איו"ש.

¹¹³⁷ ראיון של אשר כהן עם משה קראוס, 1 בפברואר 1979, 'מרכז'.

פרק שלושה עשר : במשפט קסטנר

תביעתו של קראוס לדון בפעולות קסטנר בהונגריה נדחתה שוב ושוב, לא חדלה לרחוש מתחת לפני השטח. היה זה מלכיאל גרינוואלד – אשר לא הכיר את קראוס - שהעלה מחדש את הנושא, ובסדרת שיקולים מוטעים, נפתח משפט גרינוולד שהפך עד מהרה להיות משפט קסטנר. גרינוולד היה בין מייסדי 'המזרחי' בהונגריה ונשלח כציר לקונגרס מטעמה. בסוף 1938 עלה לארץ ישראל. אחד עשר אחיו ואחיותיו נרצחו. מתוך 58 בני משפחתו הקרובה, 52 הושמדו במאיידנק.

הוא פתח במלחמה נגד קסטנר, שהיה אז מראשי הפקידים של משרד הקיצוב והאספקה ומועמד מפא"י לכנסת השנייה:

ידידי חברי המזרחי מהונגריה! [...] ריח של פגר מגרד את נחירי! תהיה זו הלוויה משופרא דשופרא! את ד"ר קסטנר צריך לחסל! [...] ב-1946 הגעת לארץ לאחר שבילית בשוויצריה חיי הבל והוללות בעזרת המיליונים שרכשת לך. [...] בגלל מי ועל חשבון מי נסעת בשנת 1946 בסתר וכגנב בלילה לנירנברג כדי להשתתף במשפט פושעי המלחמה הגדול ביותר בתולדות העולם, והפעם לטובת [...] קורט בכר, רוצח שודד שניצל את אחינו בהונגריה. [...] מדוע הצלת אותו מעונש תליה שהגיע לו? [...] היכן המיליונים מכספי יהודי הונגריה שלא נמסר עליהם דין וחשבון? [...] היכן המזוודות השמנות ובהן זהב, תכשיטים ודברי ערך אחרים, שהוא נטל לידו והבריח אותן אל מעבר לגבול? [...] יש לתת את רשות הדיבור בפרשת קסטנר לועדת חקירה ציבורית ובלתי מפלגתית.¹¹³⁸

אף שהקריאה היתה להקמת ועדת חקירה ציבורית בלתי מפלגתית לדון בהאשמות, ועל אף שרבים יעצו שלא לדון בסוגיה בבית המשפט, היה זה היועץ המשפטי לממשלה, חיים כהן, שעמד על כך שתוגש תביעה מטעם המדינה על הוצאת דיבה, להבדיל מתביעות פליליות ואזרחיות, בין אזרחים לבין עצמם.¹¹³⁹ היועץ המשפטי לממשלה לא ניצל את "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם", אשר הוא בעצמו ליווה את הליך חקירתו והיה ממעצביו, כדי לברר את האשמות שהטיח גרינוולד בקסטנר, ולנקות אותו מהן. רצון המחוקק ורוח החוק היו, בין השאר, לאפשר לניצולי שואה שנחשדו בשיתוף פעולה עם הנאצים לנקות את עצמם מן החשדות, ועל ידי כך לטהר את האווירה ביניהם, ובארץ בכלל. בניגוד למשפטיהם של עוזרי

¹¹³⁸ משפט קסטנר, ג"מ, מוצג 56 במשפט; רוזנפלד, **תיק פלילי**, עמ' 11 – 20, 260 – 265; ויץ, **קסטנר**, עמ' 93 – 101. גרינוואלד היה עורך העיתון "אידישע ווכן שריפט" משנת 1922, לאחר שמערכת העיתון עברה מגרמניה לווניה. עם כניסת הגרמנים לווניה נעצר עם עסקנים ציונים אחרים. לאחר עלייתו לא"י הצטרף לח"י ובתו, אחות במקצועה, קיבלה על עצמה את האחריות לשירות הרפואי של המחותרת. בנו שרת בצבא הבריטי ועם שובו פעל במחתרת ונפל בשירות צה"ל בהפוגה השנייה במלחמת השחרור על הר ציון. בארץ הקים מלון זעיר במרכז ירושלים ושלח ידו בעט, ובין השאר שלח עלונים משוכפלים לחברי 'המזרחי' שבהם אסר מלחמה על עסקנים שלדעתו היו רודפי בצע ושררה. גרינוואלד היה בן 72 כאשר נפתח משפטו. לדברי קראוס בראיון לקרנצלר, גוטסמן ואחרים היו שותפים לעריכה והפצת העלון, אך הוא לא הופץ בהרבה מקומות ולא הגיע לפריפרייה.¹¹³⁹ שמואל תמיר, "האמת על משפט קסטנר", **מעריב**, 21.5.82, עמ' 18.

נאצים אחרים, שנערכו באותה עת ממש, משפטים שבהם העמידה המדינה לדין את החשודים, התייצבה המדינה במקרה של קסטנר לצדו של החשוד, ותבעה לדין את המאשים.¹¹⁴⁰

המשפט נפתח ב – 1 ינואר 1954. השופט שישב בדין היה ד"ר בנימין הלוי, נשיא בית המשפט המחוזי. התביעה היתה מיוצגת בשלב ראשון על ידי ד"ר אמנון תל. לכשהסתבך קסטנר במשפט, הפך תל לעוזרו של היועץ המשפטי לממשלה, חיים כהן, אשר נטל לעצמו גם את התפקיד של התובע. אל מר תל נוספו עוד שני עוזרים, גם הם מלשכת היועץ המשפטי.

שמואל תמיר-כצנלסון, בעבר אחד ממפקדי האצ"ל בירושלים, היה לסגורו של גרינוואלד. הוא חש כי ניתנה לו הזדמנות מיוחדת להעלות בפני בית משפט ישראלי את סבך הבעיות הפוליטיות והמוסריות הכרוכות בהתנהגות הנהגת הישוב בשואה ובהצלה.

הנאשם עצמו, מלכיאל גרינוולד, הוצא עד מהרה מן המשחק ונשכח, ואילו הזרקור התמקד בקסטנר שהפך להיות ממאשים לנאשם. בתחילה נטתה הכף לזכותו. ומשבאו ימי החקירה הנגדית, החלו לצוץ פרשיות אפופות תעמולה וסתירות משוועות. העד המרכזי מטעם הסגוריה שהביא להכשלתו של קסטנר, היה משה קראוס, "אם גרינוולד הינו הסכין במשפט" הגדיר זאת תל, "הרי קראוס הוא היד".¹¹⁴¹

תמיר כתב כי כאשר נפגש לראשונה עם קראוס, ראה לפניו יהודי כחוש כלשהו, נמוך קומה, שבמבט ראשון אינו מרשים, דיבר עברית סבירה לעולה חדש, ברר את דבריו, היה מאופק מאד והשתדל לדייק בתיאור המאורעות והאנשים. לקח זמן עד שנשרו ממנו כמה וכמה קליפות, ועד שתהה על קנקנו ונוכח שהוא אדם בעל נפש רגישה, נאמן לאמת ואחראי. למרות שקראוס החשיב מאד את פועלו בבודפשט, לא הפריז בכך. נתגלתה תמונה מוזרה, לדבריו: קראוס, נציג הסוכנות בהונגריה ומנהל המשרד הא"י, עשה פעולת הצלה חשובה ביותר, שאף צוינה לשבח בשני דוחות של הסוכנות לקונגרס הציוני, ואיש אינו יודע על כך דבר. הוא היה היהודי המרכזי, הציוני המרכזי שהפעיל את הקונסוליות של המדינות הניטרליות בבודפשט, לשם מתן חסות לרבבות יהודים. למרות שהסוכנות והמוסדות הציוניים היו רשאים להתברך בפעולה זו, שררה סביבה מעין דממה, שלא היה אפשר להסבירה אלא בכך שקראוס לא היה נאמנה של מפלגת השלטון בא"י, אלא איש 'המזרחי', ללא קשרים פוליטיים וללא יחסי ציבור. "עמדתי תוהה כיצד הסוכנות, גם בשעה שהיא מותקפת על מחדליה, אינה שולפת ואינה מציגה בהבלטה הישג חשוב שבמסגרתו [...] [ניצלון] רבבות".¹¹⁴²

שלום רוזנפלד, עיתונאי שסקר את המשפט, כתב:

¹¹⁴⁰ עדית זרטל, **האומה והמוות – היסטוריה, זיכרון פוליטיקה**, דביר, 2002, עמ' 122-124; חנה יבלונקה, "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם: היבט נוסף לשאלת הישראלים, הניצולים והשואה", **קתדרה**, 82, עמ' 145 – 148. להשקפתו של י. ויץ, 'החוק לעשיית דין בנאצים ועוזריהם', כמו גם העמדת קסטנר למשפט, השתלבו במגמת התקופה של האשמת הקורבן במקום הרוצח. בתוך: יחיעם ויץ, "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם ויחסה של החברה הישראלית בשנות החמישים לשואה ולניצוליה", **קתדרה**, 82, עמ' 158 – 159.

¹¹⁴¹ תל לתמיר, משפט קסטנר, 16 במרס 1954, ג"מ, ריכוז עדויות, עמ' 97.

¹¹⁴² תמיר, **אוטוביוגרפיה**, עמ' 516.

עוד שמוע נשמע על ממלכת המשרד הארצישראלי בבודפשט שמשה קראוס היה מלכה הבלתי מוכתר ועל מסכת הפלאים של בית הזכוכית – אותו מבצר יהודי מוגן, בלבה של בודפשט העוינת, שפעל בחסותה של הצירות השוויצרית ושממנו נמשכו חוטים גלויים וסמויים לצירויות הניטרליות ואל הממשלה ההונגרית.

קראוס תואר כמי שהתהלך עם שגרירים ומיניסטרים, כאילו אבות אבותיו לא עסקו אלא בדיפלומטיה. עשרת ימי עדותו של קראוס היו עשרת ימי קטגוריה חמורה ביותר נגד ישראל קסטנר. "אך טול מן העדות את הקטגוריה ותגלה לנגד עיניך מסכת שלימה של פעולות ומעשים, אחד מופלא מן השני. בדיקנות של מורה למתמטיקה מגולל הפקיד הצנוע של חברת "מגדל" בפני בית המשפט שורה של אפיזודות מרתקות, שהתרחשו בבודפשט באותם השבועות בהם נחתך גורלה של יהדות הונגריה".

בעשרת ימי עדותו נתון היה משה קראוס במשך שעות רבות בחקירה קשה ומייגעת מצד היועץ המשפטי, חיים כהן, והשופט בנימין הלוי. לא אחת התנגש בחריפות עם התביעה שניסתה לערער את בטחונו העצמי ולהעמיד בסימן שאלה את מהימנותו, נאלץ להדוף התקפות מצח עזות ולהגן על יושרו האישי והציבורי. למרות שבמהלך עדותו וחקירותיו חשף ופרש פרקים רבים ועלומים, עדיין חש קראוס שאולי העיד "פחות ממה שאני יודע". קראוס היה, לדברי רוזנפלד, העד החזק ביותר מבחינת עדות עובדתית.¹¹⁴³

ההתגייסות למנוע עדויות

המערכת השלטונית, בראשות מפא"י, התגייסה במשאבים, בסוכנים ובהפעלת לחץ ואיומים למנוע מתן עדות שתחשוף את פעילותו של קסטנר, ודרכו אל פעולות הנהגת הישוב. המערכה התנהלה מעבר לים בניסיון להשיג מוצגים, בגילוי מסמכים ובהיעלמותם, בהגעת עדים מחו"ל כדי להעיד, ובבוקר עדותם המריאו מן הארץ בתירוצים שונים, בפחד מפני 'שרות הביטחון' ובשידול עדים שלא להעיד. ב-12 ביולי 1954 הודיע תמיר כי שני עדים אשר הגיעו לארץ כדי להעיד, לא יעידו. העד ג'ורג' מנטלו הגיע משווייץ להעיד אך טס בחזרה לשווייץ באותו בוקר בו היה צריך להעיד. גם העד שטרנבוך, שהגיע משווייץ כדי להעיד, עזב את הארץ בטענה שאשתו חולה.¹¹⁴⁴ ג'ורג' מנטלו לא העיד במשפט קסטנר לאחר שנענה לפנייתו האישית של ראש הממשלה, משה שרת, שביקש ממנו שלא לזעזע את המערכת הפוליטית הצעירה של מדינת ישראל, עד כדי הריסתה בעת הכי לא מתאימה של בניה וקליטת עליה.¹¹⁴⁵

¹¹⁴³ רוזנפלד, **תיק פלילי**, עמ' 21 – 31, 164, 177, 183, 318, 346. ועוד על כך ראה: תמיר, **אוטוביוגרפיה**, עמ' 516 – 566; ויץ, קסטנר, עמ' 93 – 123, 195 – 196.

¹¹⁴⁴ תמיר לבית המשפט: "העד הבא – ג'ורג' מנטלו – אמש הודיעו לי מת"א שהוא טס לשווייץ בבוקר. גם העד שטרנבוך עזב את הארץ – אשתו חלתה", משפט קסטנר, 12 ביולי 1954, ג"מ, עמ' כ' – 5. בספרו **אוטוביוגרפיה** עמ' 636 כתב תמיר כי נסע לשווייץ אל שטרנבוך כדי לחקור אותו מקרוב, מפני שזה סרב לבוא לארץ.

¹¹⁴⁵ רוני מנדלבאום במכתב אלי, 7 באפריל 2003. רוני שימש את מנטלו באיטליה, בשהותו שם כסטודנט. לדבריו, הוא ראיין את האיש במשך שנתיים ימים, לפני שהלך לעולמו.

נראה כי רמת הלחצים שהופעלה על יואל ברנד היתה הכבדה ביותר. תמיר ביקש מבית המשפט לרשום שנעשים מאמצים למנוע את עדותו של ברנד, להרחיקו מן הארץ, שחיו בסכנה, שנגנבו ממנו מסמכים בימים האחרונים, בנוגע למסירת ברנד בידי הבריטים על ידי משה שרת, וברור שמישהו מעוניין למנוע את עדותו. זה חמש שנים הוא מסתובב ללא עבודה, ולפני שבוע ימים הציעו לו עבודה ב"שוהם", שיעלה על אוניה וייסע. אחד ממנהלי "שוהם" הוא צבי יחיאלי, מן הפעילים המרכזיים שפעלו בקושטא, אשר יחד עם שרת חיכה לברנד בגבול הטורקי.¹¹⁴⁶

גם מקראוס לא נחסכו הלחצים למנוע את הופעתו במשפט או להביאו, לפחות, לתאום עדויותיו. לדבריו, שלחו והתקשרו אליו אנשים בלתי מוכרים, שאיימו עליו לבל יופיע במשפט. בין האנשים שנשלחו אליו היה ידידו הטוב וחברו לעבודה במשרד הא"י בבדפשט, מיהאי שלאמון. שלאמון, עבד באותה עת במערכת העיתון "אוי קלט", עיתון בשפה ההונגרית, בחסות מפא"י. הוא הגיע אל קראוס ימים אחדים לאחר תחילת המשפט, על פי בקשת ארנו מרטון, עורך ה"אוי קלט". באותה תקופה היה קסטנר אחד משני עורכי הלילה של העיתון. שלאמון ביקש מקראוס לעשות הכל כדי שלא להזיק בעדותו לשוב ההונגרי ולא להזיק לאישיותו של קסטנר. יום למחרת פגש קראוס את מרטון בלוויה ושאלו מדוע אינו פונה אליו ישירות. מרטון הזמינו לשיחה למחרת היום בביתו. בפגישתם חזר מרטון על הבקשה שקראוס לא יעיד בבית המשפט, מפני שלא כדאי לעורר את כל העניין מחדש, והציע שאם ישאלו אותו על התלונה שהגיש לקונגרס הציוני נגד קסטנר, שיאמר שאינו זוכר ואינו יכול להוכיח. קראוס דחה את הבקשה. מרטון צעק עליו, וקראוס חזר על עמדתו שאינו מוכן לשקר ובכוונתו לעמוד על האמת שלו. לדו שיח זה היה עד מיהאי שלאמון, שהתבקש על ידי קראוס ללוותו.

ידיד נוסף שנשלח להשפיע על קראוס היה יהודה שפיגל, ששימש אז כסגן המנהל הכללי במשרד הדתות. השניים נפגשו בקפה פלטין בתל אביב. שפיגל נשלח מטעם שמואל בן צור – חבר מפא"י, מנהל מחלקה במשרד החוץ ומידידו של קסטנר - לבקש מקראוס שאם יישאל בבית המשפט דברים שעתידיים להיות מסוכנים לקסטנר, יענה תשובה האומרת שעל שאלה זו אינו יכול לענות מפני שיכולה להזיק לביטחון מדינת ישראל. אם קראוס יתחייב לכך, אזי בן צור יסדר שבית המשפט יקבל הוראה ממשרד הביטחון שלא לשאול אותו בנושאים אלה. קראוס סרב לבקשה, והציע לבן צור שישמור על עצמו מפני הצעות שכאלה. בתגובה לתיאוריו אלה של קראוס, הטיח היועץ המשפטי לממשלה בקראוס כי הוא זה שיזם את הפגישה עם יהודה שפיגל כדי שימליץ עליו בפני האפוטרופוס הכללי לקבל דירה. קראוס הכחיש וטען שבמהלך שיחתם שאל אותו שפיגל על דירתו. קראוס השיב לו שאין לו דירה, והתייעץ אתו איך ניתן להשיגה. מן האינפורמציה שלו הבין קראוס ששפיגל אינו מבין בנושאי שיכון. היועץ המשפטי המשיך בהתקפה על קראוס:

¹¹⁴⁶ ריכוז עדויות, משפט קסטנר, 31 במרס 1954, ג"מ, עמ' 152 – 153.

ש. בעניין עשרות אלפי דולרים שגנבת, האם הגישו נגדך בארץ מטעם הסוכנות או ממשלה קובלנות כלשהן?
ת. לא. גם לא תביעה אזרחית להחזיר סכומים שלקחתי, גם לא שמעתי השמצות בעניין זה לפני המשפט.
ש. בעניין בן צור ומרטון, האם אתה עומד בדעתך בשבועה שכל מה שספרת בעניין זה הוא אמת?
ת. כן.¹¹⁴⁷

מיהאי שלאמון הסביר כי לדעתו היה עדיף שלפני השופט יצביעו קסטנר וקראוס, מתוך אחדות דעים, על עבודתם בשטח ההצלה. כך היה העולם מתוודע למימדים המרשימים של ההצלה, אך הטבע הפלגני של הישוב ההונגרי סיכל את מחשבותיו אלה.¹¹⁴⁸ שלאמון נע, יש להניח, בין חברותו לקראוס, כפי שבאה לביטוי בכתביו לאחר המלחמה, לבין הכרת תודה עמוקה שחב לקסטנר, כמי שהציל את אביו ואחיו שנסעו ברכבת קסטנר. שלאמון לא הדביק רבב בקסטנר, לא בכתבותיו בעיתון ובספרו, ובודאי לא ככתב העיתון ההונגרי של 'מפא"י' – 'אוי קלטי' - שעורכיו היו מרטון וקסטנר.

גב' פשרהופר, אחותו הקטנה של קראוס - שבאופן לא מפתיע ידעה אך מעט לספר על קורות אחיה בתקופת השואה, מפני שלא הירבה לשוחח איתה על כך - סיפרה כי בעת המשפט קראוס הרגיש נרדף על ידי המפאיניקיי"ם. "תמיר יעץ לו לא ללכת על שפת המדרכה מפני שעלולים לחטוף אותו, מפני שרוצים לקחת ממנו מסמכים". כעבור שנים סיפר לבני משפחתו כי איש הש"ב הגיע לביתו והציע לו לעזוב את הארץ.¹¹⁴⁹

במקביל לניסיונות למנוע מעדים להופיע, דאגה מדינת ישראל הצעירה לרווחתם של קסטנר וברנד במהלך המשפט. קסטנר התגורר במלון. מטה התביעה נגד גרינוואלד שכן במלון מוריה. במסעדות התקיימו שיחות בין יואל ברנד, טדי קולק ואהוד אבריאל, כדי לפתות את ברנד שלא להעיד או להימנע מהוצאת הספר שביקש להוציא, ובנוסף ליווהו לבית המשפט מן המלון, והעמידו מונית לרשות ברנד לכל מקום שירצה. הכול על חשבון הקופה הציבורית. אלו מעט מן הדוגמאות. על האווירה סביב עדותו כתב יואל ברנד, אשר חבר אל תמיר בתקופה מסוימת במהלך המשפט:

כאשר הגענו לבית המלון מוריה, [...] חיכו לנו כבר טדי קולק, ואהוד אבריאל [...] היתה לי הרגשה שעורך דין תמיר גילה את מקום הימצאי. כאשר נקראתי שוב לטלפון, ניגשתי חיש מהר, אולם לפני שהספקתי לפצות פה – נותק הקו. יעצו לי שלא להשיב. אחר יצאנו לאכול. תוך כדי סעודה טעימה ולגימת קוניאק משובח גילו לי אהוד וטדי כי

¹¹⁴⁷ חקירת היועץ המשפטי, משפט קסטנר, 12 ביולי 1954, ג"מ, עמ' כ' 3-5; חקירת היועץ המשפטי, 8 ביולי 1954, שם, עמ' י"ז 42-43.

¹¹⁴⁸ Salamon, "Valamit A Vadas – Utcarol", Uj Kelet 7.9.84

¹¹⁴⁹ ראיון עם גב' רבקה פשרהופר וניצה וילצייק, 26 ביוני 1996; דוד שליט, "איך מחקו את קראוס", הארץ, 20.1.95 עמ' 28-30. (להלן: שליט, "איך מחקו את קראוס")

הם ידידי הטובים ביותר [...] הוכחתי אותם על פניהם, כי על אף פניותי פעמים און ספור, לא קיבלתי עבודה. עתה הובטח לי שהכול ישתנה לטובה.¹¹⁵⁰

אנטואן טיסונדייה – שהיה אחד ממלוויה של חנה שנש ונתפס מיד בחצותו את הגבול להונגריה, בא למשפט לפי הזמנת יואל פלגי, שהיה אז סמנכ"ל אל על. במהלך החקירה התברר שחברת אל – על מימנה את כרטיס הטיסה שלו לארץ.¹¹⁵¹

גם ההפרדה ההכרחית בין הרשות השופטת למבצעת נעלמה לה. ראש הרשות המבצעת, ראש שירות הביטחון, ראש 'המוסד', קסטנר – הנאשם למעשה, וראש התביעה "סגרו" יחד כיצד צריך המשפט להתנהל. ב-27 בפברואר 1954, בעיצומה של חקירת הנגד שלו בא קסטנר לבית שרת, אז ראש הממשלה ושר החוץ, להתייעץ עימו. שרת כתב ביומנו: "הבעיה היא כיצד להרחיב את הבסיס הציבורי של העדות כדי להוכיח צדקתו בעליל. הצעתי להכניס לעניין את אהוד [אבריאל] והסכמתי להזמינו לשיחה". עשרה ימים אחר כך, ב-9 במרס, זימן שרת את אבריאל לשיחה, והועלה בה הצורך להחליף את התובע, תל. ביומנו כתב: "נראה כי היועץ המשפטי הקל ראש במשפט מפוצץ זה ומינה כתובע מישהו נמוש שאינו מתמצה בסוגיה המדינית והציבורית כלל ועיקר. יש לגזור על חיים כהן כי יעמיד מישהו נבון וזריז לידו של התובע". ב-19 במרס 1954 כתב שרת: "אייסר [הראל, ראש המוסד] על יואל [פלגי] וניירות", וכן: "היסטריה עמוס [מנור – ראש שירות הביטחון, מוצאו מקלוז'] על יואל [בקשר לעדותו של יואל פלגי]". ב-26 במרס כתב שרת: "עמוס מנור ואיש ש.ב באו להעיר שוב את אוזני על מהלך משפט קסטנר, שאינו כשר כלל מפאת רמת התביעה הכללית. נראה כי מה שהוסכם ביני לבין היועץ המשפטי לא היה לו כנראה מושג מאופיו הציבורי והמדיני ומתוצאותיו הסנסציוניות של משפט זה. התובע תל הוא כישלון חרוץ".

בראשית אפריל הכתיב שרת לרשות השופטת להדיח את תל מן התביעה ודרש מפורשות מחיים כהן ליטול את מלאכת התביעה – צעד נדיר בהתחשב בכך שבדרך כלל אין היועץ המשפטי עצמו מופיע בבית המשפט. עוד הוחלט ששרת לא יופיע כעד בבית המשפט ובמקום זה יספר את אמיתתו במסיבת עיתונאים. "חייבתי את חיים כהן לנטול את התביעה לידו. נוכחתי כי אסור לי להופיע כעד. גמרתי אומר לערוך אחרי המשפט מסיבת עיתונאים ובה לספר את כל האמת על פרשת יואל ברנד".¹¹⁵²

עדות פלגי הוסיפה על המבוכה הרבה של מערכת השלטון, עדות שהיתה גם היא אחד משיאי המשפט,¹¹⁵³ בעיקר בשל הסתירות והשקרים שנמצאו בכתביו ובעדותו. עדותו הכתה את הציבור בתדהמה, לאחר שהתברר כי הסגיר את עצמו לגסטפו, כדי להציל את רכבת קסטנר –

¹¹⁵⁰ ברנד, **השטן והנפש**, עמ' 135, 177-178.

¹¹⁵¹ רוזנפלד, **תיק פלילי**, עמ' 145.

¹¹⁵² משה שרת, **יומן אישי**, כרך ד', ספריית מעריב, תל – אביב 1978, עמ' 376, 392, 405, 414, 443 (להלן: שרת, **יומן אישי**); תמיר, **אוטוביוגרפיה**, עמ' 356 – 357; ויץ, **קסטנר**, עמ' 152 – 153.

¹¹⁵³

לאחר ששוכנע על ידי קסטנר שכך הם פני הדברים; וכן מפני שנאלץ להודות כי ספרו הפופולארי "רוח גדולה באה", המספר את קורותיו כצנחן א"י בהונגריה, הכיל שקרים.¹¹⁵⁴

תמיר ביקש מבית המשפט להוציא מסקנה מכך שעדים חשובים, שעמדו לרשות היועץ המשפטי, שיש להם ידיעה ישירה בעניין, לא הופיעו להעיד, כגון ראש הממשלה – משה שרת, רפי בנשלום, אופנבך ואחרים. תמיר התבסס על חוק הקובע כי: "כל אדם מלבד אב, בן, בת, בעל או אישה של העבריין, היודע שאיזו עברה נעשתה ע"י אדם אחר, והוא מקבל אדם כזה או מסייע בעדו למען אפשר לו להימלט מן הענש ייחשב כאילו היה שותף לעבירה לאחר מעשה".

1155

מדברי הסיכום של התביעה

הקו שנקט היועץ המשפטי לממשלה, כתובע במשפט, היה כי קסטנר פעל בתום ובטוהר כוונות ככל יכולתו, גם אם לא בחכמה, להציל את יהדות הונגריה, ואם כשל אין לראות בכך בגידה. הוא בחן כל פרשה ופרשה בנפרד, ובסופה של כל פרשה שאל האם יש בה כדי להוכיח שיתוף פעולה עם הנאצים בבחינת בגידה, בהיבט הפלילי. על נסיעת הרכבת לברגן בלזן כתב כהן:

קראוס הוא שהעיד, לא בלי טעם לדעתי, שכל הסכמת הגרמנים למשלוח ברגן בלזן לא באה אלא [...] כדי להטות ולהסיח הדעת [...] לסגור עיני קסטנר והוועדה שלו, לפתוח להם פתח תקווה – שאם יקבלו מכוניות משא, יקיימו הבטחתם [...], ואני טוען שאין להאמין שאייכמן הארור הזה מסוגל לתת הבטחה ולקיימה אבל אין בין עובדה מרה וברורה זו ובין תום ליבם וטוהר כוונתם של ברנד וקסטנר ולא כלום. הם האמינו בשליחות זו כמו שיהודי קלז' האמינו בקנייר-מזה, זה היה הקש שלהם. איש מנוסה כמו פרוידיגר האמין בכך, כנראה שהיה בכל הונגריה רק יהודי אחד שחכמתו עמדה לו לא להאמין בכך וזה היה העד קראוס.¹¹⁵⁶

כך ראה גם את פרשת הצנחנים,¹¹⁵⁷ ואת המסעות של קסטנר באירופה, ואת מגעיו עם בכר: "נכון שקסטנר קרב אל בכר או התקרב אליו, נשא ונתן אתו, נפגש אתו, נסע אתו, שוחח אתו, אכל אתו, הושיט לו ידו אבל השאלה היא אם מאהבת בכר עשה זאת, או אולי דווקא משנאת הנאצים".¹¹⁵⁸ על דברי קסטנר - בפני בית הדין לדהנציפיקציה, בבואו לטהר את בכר – כאשר הציג עצמו כמי שנשא עם בכר בתוקף היותו מיופה כוח מטעם הסוכנות היהודית והקונגרס היהודי העולמי כתב: "אני מוכן להניח שקסטנר התנפח [...] כדרכו בקודש – כי הוא אוהב

¹¹⁵⁴ סיכום תמיר, משפט קסטנר, 26 בספטמבר 1954, ג"מ, עמ' ל"א – 1. תמיר אמר כי "את השקרים של יואל פלגי לא יכולתי למנות". ועוד על כך: תמיר, **אוטוביוגרפיה**, עמ' 361 – 367, 449 – 452; ויץ, **קסטנר**, עמ' 134 – 138.

¹¹⁵⁵ רוזנפלד, **תיק פלילי**, עמ' 400 – 401.

¹¹⁵⁶ סיכום היועץ המשפטי לממשלה, 19 בספטמבר 1954, ישיבה כ"ט, אמ"י, ב' 5 / 512, עמ' 10.

¹¹⁵⁷ שם, עמ' 11.

¹¹⁵⁸ שם, עמ' 15.

להראות עצמו כעומד בראש הסולם – מה זה מוכיח? מה בין התנפחות זאת לבין בגידה בעמו?¹¹⁵⁹

על פי עמדתו, שיתוף הפעולה עם הגרמנים לא היה אלא לצורך הצלה בלבד, ולשם כך נזקקו לחסותם של הגרמנים. ללא חסות הסי"ס לא היו יכולים קסטנר וחבריו למלא את תפקידם. היועץ המשפטי הציג בסיכום את השאלה, האם חברי הוועדה היו או לא היו יכולים למלא את תפקידם בלי חסות ה-סי"ס, והתשובה הייתה ברורה: ללא החסות הנאצית לא הייתה הוועדה יכולה להתקיים ולפעול אלא במחתרת.¹¹⁶⁰

מדברי הסיכום של ההגנה

דברי הסיכום של תמיר אמר כי "אמת דיברנו". תמיר החל בניתוח ביקורו של קסטנר בקלוז', סוגיה הנוגעת, לדבריו, לבעיית היסוד של המשפט, לשורש הרעה. בנתחו את העדויות של העדים שהעלה, סיכם כי קסטנר לא מסר את הידיעות שהיו לו על ההכנות להשמדת יהדות הונגריה, ולכן אנשי קלוז' לא ידעו על יעדי הנסיעה להשמדה. אמנם העדים שהביא, לא אמרו שלא ידעו דבר על ההשמדה; הם ידעו על פולין, על הרציחות; הם ידעו שקהילות הלכו לאיבוד, אולם זה היה רחוק מאד. דווקא בשל מחשבות אלו, שאולי אלו אינם אמת, הייתה חובתו להזהיר ולמסור את העובדות ולומר: "כן, אתם הולכים למוות" – ולא כמו שקסטנר אמר "לא יכולתי לאמר". גטו בן 20 אלף איש, עם נוער שקיבל במסגרת לימודיו הכשרה צבאית, ועליו מופקדים 25 ג'נדרמים, בוודאי לא היה חייב ללכת כצאן לטבח. "אינני אומר שהיו אפשרויות מרד מתוכנן, צבאי, אולם המדובר הוא בהתנגדות ברגע האחרון, לא כולם אבל חלק יכלו להימלט, לפחות התנגדות פאסיבית וכתוצאה מכך לא כולם אבל חלק יכלו להימלט – על כל פנים אי אפשר לשלול אפשרות זאת".

לטענת הבגידה והגדרתה, אמר תמיר שאף פעם לא טענו שקסטנר היה בוגד פשוט, שקיבל כסף או הנאה אישית אחרת, אלא ששיתף פעולה עם האויב. הבוגד מוסר גדוד או ידיעה ובוזה נגמר תפקידו. משתף פעולה הוא דבר מורכב, שלצידו תמורה 'נפשית'. הרעיון המונח בבסיס שיתוף הפעולה: לקחת מנהיג מן האויבים, לשחק עמו משחק כך שימשיך להיות המנהיג, היכול להוכיח לבני עמו הישגים והצלחות, אולם במחיר ההצלחות ירוצצו את גולגולותיהם של האחרים. קוויזלינג, פטן ולאוויל היו משתפי פעולה קלאסיים. קוויזלינג הציל את נורווגיה מהרס, פטן הציל את פריז ודרום צרפת. בדומה לכך היתה קלוז'. הכנת רשימת נוסעי הרכבת שבאו מקלוז', עליה נמנו מנהיגי הקהילה, קרובים וחברים, החלה בראשית חודש מאי עת מסר קסטנר את הרשימה לקרומיי, ונמשכה עד 3-4 ביוני, ורשימתה הלכה לפחות ארבע פעמים הלך ושוב בין קלוז' ובודפשט, לאורך כל תקופת הגירושים משם. בכך שימש קסטנר, בידועין, מכשיר אשר הקל על הגרמנים את השמדת בני העיר קלוז'.¹¹⁶¹

¹¹⁵⁹ שם עמ' 18.

¹¹⁶⁰ פס"ד הלוי, סעיף 36.

¹¹⁶¹ סיכום תמיר, משפט קסטנר, 26 בספטמבר 1954, ג"מ, עמ' ל"א - 1 - ל"א - 50.

מפסק הדין של השופט בנימין הלוי

בנימין הלוי, נשיא בית המשפט המחוזי, חילק בפסק דינו את ההאשמות של גרינוואלד (המבקש) נגד קסטנר לארבעה ראשי פרקים: (א) שיתוף פעולה עם הנאצים; (ב) "רצח בעקיפין" או "הכשרת קרקע לרצח" של יהודי הונגריה; (ג) שותפות גזל עם פושע מלחמה נאצי; (ד) הצלת פושע מלחמה מעונש אחרי המלחמה.

הלוי קבע כי המבקש צדק בהאשמה ראשונה, שנייה ורביעית, אך לא הוכיח את האשמה השלישית - שותפות בגזל עם פושע מלחמה. לאור זיכוי של גרינוואלד משלוש האשמות, חייב אותו הלוי בקנס סמלי של לירה אחת, ואילו היועץ המשפט לממשלה חויב בהשתתפות בהוצאות המשפט של המבקש, בסך של 200 ל"י. "זוהי עובדה מזעזעת, שיהדות ההונגרית, אשר מנתה קרוב לחצי מיליון נפש, נכנסה לרכבות המוות והניחה להובילה למחנות ההשמדה, מחמת חוסר ידיעה והולכת שולל נפשעת". לדברי הלוי, קסטנר לא הזהיר את הקורבנות והקריב את רוב רובה של יהדות הונגריה כדי להציל את נכבדיה, ששמותיהם התנוססו ברשימה אשר קסטנר מסרה לידי התליין אייכמן. ביום בו קיבל קסטנר את היתר היציאה ל-600 היהודים, מכר קסטנר את נפשו לשטן. להצעת הס"ס לשחרר מיליון יהודים ולשליחותו של ברנד לא היתה שייכות להיתר יציאה זה.

הלוי קיבל במלואו את תיאור תוכנית ההצלה שקראוס יזם והוביל, במקביל ובתגובה לקו ההצלה של קסטנר, וכתב שקראוס הצליח לגייס את עזרתו הפעילה של הקונסול לוץ, אשר השיג את הכרת ממשלת הונגריה ב-8000 בעלי רישיונות עלייה ומשפחותיהם, כ"נתינים בריטים", וצייד אותם באופן כזה במשך הזמן ב-40 אלף תעודות חסות. על עליה זו נחתם, בתקופת ההפוגה, הסכם בין הצירות השוויצרית, הממשלה ההונגרית ואף נציג משרד החוץ הגרמני. תעודות החסות הצילו את חייהם של רבבות יהודים בתקופת הרדיפות של ממשלת סלאשי.

בכל הפעולות הללו וכן במאמציו של קראוס לגייס לטובת יהודי הונגריה עזרה פעילה יותר, של הצלב האדום הבינלאומי באמצעות נציגו הראשי ברייך, שירמר, לא השתתף קסטנר, ובכמה הזדמנויות אף הפריע לפעולותיו של קראוס באופן פעיל וניסה להכשילו. הלוי קיבל את הסברו של קראוס, שנתמך בידי פרוידגר, שקסטנר הפריע לקראוס לא מתוך ניגוד אישי גרידא, אלא בעיקר כתוצאה משיתוף פעולתו עם הנאצים, שאסרו עליו לנהל משא ומתן עם כל גורם זולתם, ואף חיבלו באמצעות קסטנר בפעולות הצלה בלתי תלויות של אחרים.¹¹⁶² על קביעת היועץ המשפטי שללא חסות נאצית לא היתה הוועדה יכולה להתקיים ולפעול אלא במחתרת - טען הלוי כי השאלה היא, כפי שהוצגה על ידי תמיר: מדוע היו הנאצים מעוניינים

¹¹⁶² פס"ד השופט הלוי, פסקה 79; מלכיאל גינוואלד נגד היועץ המשפטי לממשלה, "הבקשה לדיון חוזר במשפט קסטנר", אי"ש, Y-I-4, עמ' 4-5. (להלן: בקשה לדיון חוזר במשפט קסטנר)

בקיום וועדת ההצלה? מדוע העניקו לה תמיכה וחסות והעלמת עין? השאלה היא מדוע הצלת יהודים היתה חלק מתוכנית המשמידים.¹¹⁶³ ביחס לשליחות ברנד קבע הלוי:

העובדה המכרעת היא, כפי שראה קראוס אל נכון, שההשמדה נמשכה על אף שליחותו של ברנד בממדים מדהימים [...] אכזבה זאת [של קסטנר מאי שובו של ברנד – א.ג.] לא הייתה אלא תוצאת האשליה שנוצרה על ידי הנאצים מלכתחילה והיא מוכיחה את צדקת השקפתו של קראוס שגם שליחות ברנד שימשה בידי אייכמן כדי לעורר תקוות שווא אצל מנהיגי היהודים בהונגריה ולהחליש את כוח התנגדותם להשמדה המבוצעת במלוא הקצב.¹¹⁶⁴

בתגובה לדברי התובע חיים כהן - אשר אמר בדברי הסיכום, בציניות כי: "כנראה שהיה בכל הונגריה רק יהודי אחד שחוכמתו עמדה לו שלא האמין [בתכני הנאצים – א.ג.] וזה היה העד קראוס", קבע השופט בנימין הלוי: "אינני סבור שקראוס עלה על קסטנר בחוכמתו, אבל אין ספק שעלה עליו במידת אחריותו האישית והציבורית".

השיחות השונות של קרומיי וויסליצני עם מנהיגי היהודים ועד לשמועות קנייר-מזה והגלויות מוולדזה - כל העובדות האלה מעידות על שקידתם היתרה של הנאצים למנוע כל התנגדות או הפרעה לביצוע תוכניתם. והסיבה לכך ברורה: לאור הזמן המוגבל, כוח האדם המצומצם שעמדו לרשות אייכמן, המצב המלחמתי והבינלאומי הקשה של גרמניה, לא יכלו הנאצים לתכנן את גרוש 800 אלף יהודי הונגריה כמבצע צבאי טהור, אלא כמבצע המבוסס בחלקו על השתתפות מרצון של הקורבנות. מצד שני יכלה תוכנית מסוג זה להתערער על ידי אזהרת ההמונים מפני הסכנה האמיתית, של ארגונם להתנגדות פעילה או סבילה. מכאן החשש המיוחד מפני הציונים ותשומת הלב שהוקדשה לוועדת ההצלה הציונית. השופט הלוי קבע שעדותו של קסטנר נמצאה כוזבת מעיקרה, ורוב עדי התביעה חיפו על עדותו ובאו לבית המשפט מתוך מגמה לגלות טפח ולכסות טפחיים.¹¹⁶⁵

יש לאמר כי עניין 'עליית המיוחסים', המהווה את אחד העניינים המרכזיים בפסק דינו של הלוי, לא נמצא במסכת האשמותיו של קראוס את קסטנר. במכתבו של קראוס אל פוזנר ב-13 ביולי 1944, בו ניתן לו, לראשונה, למסור את עמדתו בפני נציג הסוכנות היהודית, הוא ביקר את שיטת פעולותיו של קסטנר וקשריו עם הגרמנים, ואולם את נסיעת מיטב היהודים הסביר מתוך הבנת המציאות הקשה: "את הצטרפותם של החברים הטובים ביותר שלנו לטרנספורט זה צריך להסביר בכך, שבאותם ימים הגיעו הייאוש והפאניקה לשיאם".¹¹⁶⁶ ביקורתו של

¹¹⁶³ פס"ד הלוי, סעיף 36.

¹¹⁶⁴ פס"ד השופט הלוי, פסקה 80.

¹¹⁶⁵ פס"ד הלוי, פסקה 34, 81; רוזנפלד, **תיק פלילי**, עמ' 289.

¹¹⁶⁶ קראוס אל פוזנר וכהני, 13 ביולי 1944, א. פוזנר, אינ"ש, P12/52.

קראוס היתה על עצם הקשר עם הגרמנים, לאחר שהתברר כי הוא מהווה קשר שנועד לבלבל ולהטעות על מנת לקדם את הפתרון הסופי של יהודי הונגריה.

קביעתו של הלוי שקסטנר מכר את נשמתו לשטן עוררה סערה גדולה, ונחרתה בזיכרון הלאומי הקולקטיבי, כתמצית ההערכה לפעולתו ואישיותו של קסטנר בתקופת שואת יהודי הונגריה. הלוי הסביר כי הביטוי המליצי בא בהקשר מתן 600 רישיונות ההגירה הראשונים שקרוימי נתן לקסטנר, כדי לקשור אותו אליו ולעשותו תלוי באיכמן ובגסטפו, אך הוא הוצא, לדבריו, מהקשרו. "אילו ראיתי מראש שהדבר יתפרש כך, הייתי מוותר על המליצה הזאת, היא לא היתה הכרחית" ואולם על פסק הדין בכללותו אמר בהחלטיות: "אינני מוותר על תוכן פסק הדין".¹¹⁶⁷

הארץ רעשה וגעשה מפסק הדין; העיתונות מלאה דברי שבח וביקורת, ומערכת הבחירות לכנסת השלישית שעמדה בפתח, רק הפיחה אש נוספת בויכוח על פסק הדין;¹¹⁶⁸ המערכת הפוליטית זועזעה והממשלה נפלה. כבר בערבו של 22 ביוני, עוד בטרם סיים הלוי את קריאת פסק הדין, קיים מנכ"ל משרד המשפטים יוסף קוקיה, שמילא את מקום יועץ המשפטי לממשלה, התייעצות, שבסופה הוחלט להגיש ערעור. אף חיים כהן, היועץ המשפטי לממשלה, הורה במברק מאתונה לקוקיה להגיש ערעור. ביום שניתן פסק הדין פנה משה שרת לפנחס רוזן בעניין. ההודעה על הגשת הערעור הציתה ויכוח לוהט בציבור: האם הערעור שהוגש הוא תגובה לגיטימית של התביעה הכללית, או שמא הוגש כדי להגן על מפלגת השלטון ועל פושע מלחמה? מי נתן את ההוראה להגיש את הערעור, האם הדרג הפוליטי – ראש הממשלה ושר המשפטים, או הדרג המקצועי – התביעה הכללית?¹¹⁶⁹

יומנו של משה שרת, ראש הממשלה, מגלה את מעורבותם האישית של אולשן - נשיא בית המשפט העליון, עמוס מנור - ראש שירות הביטחון, ואיסר הראל - ראש 'המוסד', בעקבות פסק הדין של בנימין הלוי: ביום ב' 27 ליוני נכתב: "הצעת אי אמון, [פנחס] רוזן בטלפון [...] פגישה עם הנהלת הסיעה [...] טלפון לאולשן"; ביום ג' 28.6 נכתב: "אולשן בבית [...] הצעת אי אמון לממשלה מטעם חרות [...] פתאום בתוך משבר"; ביום ד' 29.6 נכתב: "בבוקר לנשיא [...] ב-4 ישיבה על פרשת קסטנר. זיאמה למשרד הפנים. ש"ב [שרות בטחון כללי-א.ג.] מדווח כאילו הדתיים יסרבו"; ביום ב' 4.7 נכתב: "איסר בא [...] להציע תגובה לשטנתם המשותפת של 'למרחב ו'הבוקר' המגוללת על מפא"י ניסיונות להתקשר עם היטלר [...] אנשי איסר מצאו [...] אסופת דברי אליהו גולומב [...] שבהם סיפר על ניסיונות אנשי שטרן [חברי לח"י א.ג.] להתקשר עם גרמניה ועם איטליה [...] איסר הציע לפרסם דברי אליהו ב'דבר' ונתתי אישור".¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁷ רפאל בשן, "ראיון השבוע עם ד"ר בנימין הלוי", מעריב, 3.10.69, עמ' 16.

¹¹⁶⁸ הבחירות התקיימו ב-26.7.55.

¹¹⁶⁹ ראה על כך בהרחבה: רוני שטאובר, "הוויכוח הפוליטי על משפט קסטנר על פי העיתונות המפלגתית", **הציונות**, מאסף י"ג, עמ' 226 ואילך; ויץ, **קסטנר**, עמ' 252 – 299; תמיר, **אוטוביוגרפיה**, חלק ב', עמ' 875 – 894.

¹¹⁷⁰ משה שרת, **יומן אישי**, כרך ד', עמ' 1074, 1075, 1080 – 1081; תמיר, **אוטוביוגרפיה**, עמ' 878.

מן הערעור על פסק הדין

היועץ המשפטי ערער על פסק הדין שניתן בבית המשפט המחוזי, וביקש להרשיע את גרינוולד בחומרה רבה יותר. בינואר 1957 נפתח הדיון בערעור בפני הרכב מיוחד של חמישה שופטים, בראשות נשיא בית המשפט העליון, אולשן. חודשיים לאחר מכן, בלילה שבין 3-4 במרס, התנקשו בחייו של קסטנר והוא מת מפצעיו.¹¹⁷¹

כעבור פחות משנה, ב- 15 - 17 בינואר 1958 ניתן פסק הדין ובו ביטל בית המשפט העליון את פסק דינו של השופט הלוי, וטיהר את קסטנר מאות הקלון של שיתוף פעולה עם הנאצים. דעת הרוב, של ארבעה נגד אחד, נכתבה בידי שמעון אגרנט. השופט זילברג כתב דעת מיעוט של אי הסכמה.

כל חמשת השופטים קבעו כי הערעור נדחה באשר להאשמה של הצלת פושע מלחמה מעונש אחרי המלחמה, בנותנו, בזדון, הצהרה כוזבת בשבועה לשלטונות בעלות הברית, ובשבועת שקר בפני בית המשפט המחוזי בירושלים.

כל חמשת השופטים קבלו את הערעור, וקבעו כי גרינוואלד לא הוכיח שקסטנר "רצח בעקיפין" או "הכשיר את הקרקע לרצח" של יהודי הונגריה.

באשר להאשמה המרכזית, של שיתוף פעולה עם הנאצים, נחלק בית המשפט בדעותיו. בעוד אולשן, חשין ואגרנט מצאו כי יש לקבל את הערעור בסעיף זה, קבע השופט זילברג כי יש לדחותו. השופט גויטיין קבע כי מבחינה מהותית, גרינוואלד יצא ידי חובת הגנתו בחומר ההוכחות שהעלה נגד קסטנר, ובכך יש די כדי לזכותו, ואולם מבחינה פרוצדורלית, הביע את הדעה כי אין להפריד בין ארבעת יסודות הדיבה, ולפיכך יש לקבל את הערעור.¹¹⁷²

יוצא אפוא, כפי שכתב תמיר, כי מבחינה **מהותית** – בעניין שיתוף הפעולה של קסטנר עם הנאצים – הגיעו שלושת שופטי בית המשפט העליון למסקנה שיש לקבל את הערעור, ואילו שניים משופטי בית המשפט העליון – גויטיין וזילברג – קיבלו את קביעת נשיא בית המשפט המחוזי, הלוי.¹¹⁷³

מיכל שקד מצאה כי אף לשופט חשין, משופטי הרוב, היו עמדות ספקניות. לדבריה, חשין וגויטיין הרשיעו את גרינוואלד וזיכו את קסטנר, אך נמנעו מלצייר תמונה חד משמעית של התנהגותו של קסטנר, והשאירו בסימן שאלה ממשי את אחריותו המוסרית והציבורית

¹¹⁷¹ ראה על כך בהרחבה: ויץ, **קסטנר**, עמ' 323 – 339.

¹¹⁷² לדברי גויטיין: "מסקנותיו של השופט המלומד [הלוי – א.נ.] אינן עומדות בסתירה לעובדות שהתגלו אלא עולות באופן סביר מתוכן – כל אלה למרות האפשרות של הסקת מסקנות שונות מתוך קריאת הכתוב [...]. אותן הוכחות שהובאו ועליהן אין חולק על יחסי קסטנר – בכר[...] עולות בקנה אחד דווקא עם קביעות בית המשפט שלמטה שהמעשים שנעשו תוך המלחמה היו מעשי שיתוף פעולה עם הנאצים".

ואולם, גויטיין סבר ש "אם הצליח המשיב לצדק את כולה – יצא זכאי, אם לא הצליח להביא צידוק אלא לחלק מדבריו – יצא חייב בכל האשמה המיוחסת לו". ראה על כך בהמשך הפרק.

¹¹⁷³ מלכיאל גרינוולד נגד היועץ המשפטי לממשלה, הבקשה לדיון חוזר במשפט קסטנר, עמ' 4, איו"ש, Y-I-4

מבחינת התוצאה. לדבריה, משפט קסטנר הסתיים בתוצאה שלא היתה חד משמעית, ובעמדה אמביוולנטית של בית המשפט כמכלול. מול הטיהור המוחלט של אגרנט ואולשן עומדים עמדת הספקנים – חשין וגויטיין - ועמדת ההרשעה המוחלטת של זילברג והלוי.¹¹⁷⁴

דעת הרוב קבעה שטעותו של הלוי היתה שהוא החליף את שיקול דעתו שלו בשיקול הדעת של קסטנר. הוא שפט בדיעבד, מבחוץ, במקום לבחון את שיקוליו של קסטנר כפי שהיו. הלוי התעלם, לדבריהם, באופן מוחלט מן המצב שבו היו נתונים יהודי הונגריה בכלל, ופעילי ההצלה בפרט, בתקופת כיבוש הנאצי.

מדברי השופט אגרנט

אגרנט סיכם את מסקנותיו הסופיות לגבי התנהגות קסטנר בתקופת שואת יהודי ערי השדה:

א. בתקופה זו הודרך על ידי המניע היחיד של הצלת מכסימום יהודי הונגריה, בהתחשב בתנאי הזמן והמקום, כפי שהעריכם.

ב. מניע זה עלה בקנה אחד עם חובת ההצלה המוסרית, שהייתה מוטלת עליו בתוקף תפקידו כמנהל ועדת העזרה וההצלה בבודפשט.

ג. בהשפעתו של מניע זה נקט את השיטה של ניהול משא ומתן כספי או כלכלי עם הנאצים.

שיטה זו בכוחה לעמוד במבחן הסבירות וההגיוניות

ד. התנהגותו ביום ביקורו בקלואז' ולאחר מכן – הן על האספקט האקטיבי (תוכנית "המיוחסים") והן על האספקט הפסיבי (אי המסירה של ידיעות אושוויץ ואי עידוד לפעולות התנגדות בכוח) מתיישבת עם שומרו אמונים לאותה שיטה, בא ראה בכל הזמנים סיכוי הצלה יחיד.

ו. הואיל וכך, אין למצוא דופי מוסרי בהתנהגותו הנ"ל ואין לגלות קשר סיבתי בינה ובין הקלת הגירוש וההשמדה, ואין לראותה כמגיעה לכדי שיתוף פעולה עם הנאצים.¹¹⁷⁵

¹¹⁷⁴ מ. שקד, "היסטוריה בבית המשפט", עמ' 46. ועוד על העמדה האמביוולנטית של בית המשפט כמכלול: "אגרנט, למשל, דן בשאלת אשמתו של קסטנר במובן המשפטי (הפלילי) יחד עם המובן הציבורי (המוסרי), והחיל על שני המישורים את אמות המידה של המשפט הפלילי המהותי, כאילו היה קסטנר נאשם במשפט פלילי על פי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תוך התעלמות מכך שאמות המידה להטלת אחריות פלילית עשויות להיות חמורות מאמות המידה להטלת אחריות מוסרית. גישתו של השופט חשין היתה שונה. הוא קבע ששאלת האחריות הציבורית של קסטנר אינה עומדת לדיון, אלא רק שאלת אחריותו הפלילית. דבר זה רלוונטי לשאלה האם ועד כמה טיהר בית המשפט העליון את קסטנר." (עמ' 40). וכן: "חלק מששת השופטים שישבו בדין ציירו תמונה חד משמעית של קסטנר ופועלו, ואילו השופטים האחרים פסקו פסיקות חד משמעיות. הלוי [...] וזילברג [...] הרשיעו אותו הרשעה קיצונית. הלוי פסק שקסטנר עשה עם אייכמן עסקה של הצלת מקצת מיוחסים בתמורה להשמדה שקטה ובלתי מופרעת של ההמונים. [...] מנגד, אגרנט נקט עמדה מזכה חד משמעית, למעט בפרשת ההמלצה על קורט בכר" (עמ' 45 – 46).

¹¹⁷⁵ "פסקי דין", כרך י"ב, תשי"ח/ תשי"ט 1958, ע"פ 232/55, עמ' 2176 – 2177. (להלן: "פסקי דין")

בית המשפט העליון לא חלק על העובדות ההיסטוריות, על סדר ואופן התרחשותם, כפי שנפרשו על ידי הלוי בהרחבה. המחלוקת היתה בעיקר על הפרשנות לאותן עובדות.

על קראוס כתב אגרנט, שאמנם נכון הוא, שסירב להזדהות עם "תוכנית העלייה המוסווית כגירוש" ולא האמין שהנאצים יגשימו תוכנית זו אי פעם. אולם, במה שנוגע לעצם הרעיון של ניהול משא ומתן כספי עם הגרמנים, לא הביע כל התנגדות לכך, ולא עוד, אלא בהתחלה – ולפחות עד אמצע מאי – לא העלה כל הצעה בדבר דרך הצלה אחרת. בהתחלה גם הוא קיווה, על יסוד אינפורמציה שקיבל מקסטנר, שדרך המשא ומתן עם הגרמנים היא טובה.

באשר לשליחות ברנד, טען שחרף השקפת קראוס שאי הפסקת הגירושים אחרי יציאת ברנד לשליחותו בישרה רעות, לא חשב קראוס כי יש לוותר על הקו הגרמני, אלא רק שהכרחי לנסות גם דרכי הצלה אחרות, כלומר על קו פעולה כפול.

פעולתו הראשונה של קראוס ברוח שיטתו היתה פנייתו לצירות השבדית, שהולידה את תוכנית "לנגלט" שמטרתה היתה הצלת ילדים בערי השדה. פעולתו הבאה – הראשונה שהיו לה תוצאות חשובות – נעשתה רק במחצית השנייה של חודש יוני של פרסום דו"ח אושוויץ, אשר הביא להתערבות בינלאומית ובעקבותיה להפסקת הגירושים. אולם, קיימת סברה חזקה שגם שליחות ברנד תרמה לכך, לאחר שאירה הירשמן, נציג ועד לפליטי מלחמה, בא לקהיר ביוני לראיין את ברנד, והתרשם כי שליחות ברנד היא כנה וברוח זו כתב דו"ח לממשלת ארה"ב, ועל פי עדות באדר, הירשמן ייחס לעצמו שהדו"ח שלו השפיע על פניית רוזוולט לממשלת הונגריה להפסיק את הגירושים.

העובדה שקראוס הסכים שקסטנר ישא וייתן עם הגרמנים על תשלום כספי להבטיח את יציאת 40 אלף היהודים, מלמדת כי גם בחודש יולי לא הסתייג קראוס לחלוטין מהקו הגרמני של קסטנר.¹¹⁷⁶

מדברי השופט חשין

חשין ביקר את עצם קיום המשפט, שאינו המסגרת שיש לברר בה את הפרשה הסבוכה והרחבה על היבטיה המוסריים. הוא טען כלפי הלוי וכלפי באי כוח בעלי הדין שנהגו חירות יתר בדיני הראיות. הוגש חומר עצום, מגוון ומעורב, שחלק ממנו הוא פרי הזיה ודמיון. הגשתו תיתכן, ואולי תהא רצויה מבחינה מסוימת, בוועדה ציבורית. כהוכחה לראיה פסולה הביא את עדות השמיעה שקיבל הלוי, ועל יסודה הסיק כי קסטנר חיבל במאמצי ההצלה של האחרים. כוונתו לעדות קראוס, ששמע מפי הקונסול לוץ, כי קומי וקסטנר באו להודיעו שקראוס פוטר מהסוכנות היהודית ושקסטנר הוא המיופה כוח מטעם הסוכנות, ושמו שטרן,

¹¹⁷⁶ שם, עמ' 2160 – 2165. על ניתוח פסק הדין של אגרנט ראה: פנינה להב, ישראל במשפט - שמעון אגרנט והמאה הצינונית, עם עובד, תל אביב, 1999, עמ' 173 – 202. (להלן: להב, ישראל במשפט)

ראש היודנראט, ימונה כסגנו, מכיוון ששני אישים אלו זוכים לאמון ההמון היהודי יותר מאשר קראוס. לדברי חשין:

רבות מפעולותיו של קסטנר, העשויות לשמש סימני היכר, כי הוא לא היה מנהיג ראוי לשמו או, לכל היותר, כי רמתו המוסרית לא היתה גבוהה למדי, שימשו... חומר ראשון במעלה להכתמתו בביצוע מעשים פליליים. הרשעה מעין זו בוועדה [חקירה ציבורית – א.נ.] תיתכן גם תיתכן, לפי שוועדה כזאת רואה, ותפקידה הוא למעשה לראות את הדברים מתוך אספקלריה ציבורית – מוסרית. מה שאין כן בית המשפט... (החייב לראות את פני הדברים מנקודת ראות החוק בלבד).¹¹⁷⁷

חשין, כמו אגרנט ואולשן, דחה את האשמה כאילו הוכח כי קסטנר שיתף פעולה עם הגרמנים למטרות זדון ורשע. הוא היה תמים דעים עם השופט אגרנט כי:

יהודי הונגריה, ולרבות אלה שבערי השדה, לא היו מסוגלים, לא מבחינה חומרית ולא מבחינה נפשית, לבצע פעולות התנגדות בכוח למזימת הגירוש [...] מנקודת ראות זו לא יכול היה לצמוח כל הישג של הצלה בעקבות המסירה של 'ידיעות אושוויץ' למנהיגים היהודים שם, וזהו [...] שיקול שמן הדין להסיק, שקסטנר שיווה אותו לנגדו [...] ואשר לבריחה: מי יברח וכיצד יברחו? הצעירים לא היו בחיים או נלקחו למחנות עבודה, והדרכים היו חסומות". וכן: שכול ואבדון. אזלת יד ורפיון. קיבוץ גדול שאינו יכול לעמוד על רגליו [...] כך ראה קסטנר את יהדות ההונגרית בימי המלחמה [...] ייתכן ששגה, ייתכן שלא העריך במלוא מידה הראויה את הכוחות הגנוזים בקיבוץ היהודי בהונגריה. אפשר מאד, שלו זעקו ועודדו והתריעו [...] אפשר שהיו מצליחים להציל כמה אלפים, ואולי גם כמה עשרות אלפים [...] משלא עשה כן קסטנר, הוכיח קסטנר לעולם כולו, כי הוא לא ניחן בכישרונות של מנהיג דגול. אך מכאן ועד המסקנה המחרידה על סיוע בהשמדת יהודים [...] רחוקה הדרך מאד מאד.¹¹⁷⁸

מדברי השופט גויטיין

גויטיין הצטרף לעמדת הרוב שזיכתה את קסטנר, למרות שקבע כי מסקנות הלוי - בקשר לאשמת שיתוף הפעולה של קסטנר עם הגרמנים - אינן עומדות בסתירה לעובדות שנפרשו במהלך המשפט. עוד טען כי:

קביעה כיום מה היו מעשיו, או ליתר דיוק כוונת ד"ר קסטנר ב-1944 היא בבחינת הבלתי אפשרי [...] גם היועץ המשפטי לפנינו לא ביקש ממנו לתת אמון בעדות [של קסטנר – א.נ.], בתארו אותה בכל מילה – פרט ל'שקר' – שהיה בה כדי להניא אותנו מלתת בה אמון [...]. מתוך הדברים הכתובים אין הבעיה הנוקבת על כוונותיו הטהורות

¹¹⁷⁷ "פסקי דין", עמ' 2281 – 2282; מיכל שקד, "ההיסטוריה בבית המשפט ובית המשפט בהיסטוריה". אלפיים – כתב עת רב תחומי לעיון, הגות וספרות מס' 20. עורכת ניצה דרורי פרמן, אגף התרבות והאומנויות, עיריית תל אביב – יפו, עמ' 51 (להלן: שקד, ההיסטוריה בבית המשפט).

או הטמאות באה על פתרונה; מסקנותיו של השופט המלומד [הלוי – א.נ.] אינן עומדות בסתירה לעובדות שהתגלו אלא עולות באופן סביר מתוכן – כל אלה למרות האפשרות של הסקת מסקנות שונות מתוך קריאת הכתוב [...]. אותן הוכחות שהובאו ועליהן אין חולק על יחסי קסטנר – בכר לאחר המלחמה ושתוף הפעולה מצד קסטנר בהצלת בכר מעמוד התליה, אינן מתיישבות עם ראיית ד"ר קסטנר כאישיות יהודית – ציונית – לאומית, ועולות בקנה אחד דווקא עם קביעות בית המשפט שלמטה שהמעשים שנעשו תוך המלחמה היו מעשי שתוף פעולה עם הנאצים.

לדברי גויטיין, בגלל האופי המסובך של השאלה ההיסטורית, שבה לא ניתן להגיע עד לחקר האמת המוחלטת, יש לאחד את הדיבה הכלולה בעלון (שהפיץ גרינוואלד) ואין לפצלה, אלא לשם נוחות הניתוח. אם הצליח המשיב לצדק את כולה – יצא זכאי, אם לא הצליח להביא צידוק אלא לחלק מדבריו – יצא חייב בכל האשמה המיוחסת לו.¹¹⁷⁹

מדברי השופט זילברג

זילברג גם עמד על הבעייתיות שבניהול משפט הדיבה בין כותלי בית המשפט. הוא קבע כי אין, לא הרשות ולא היומרה להתעטף באיצטלא של היסטוריון, אלא לדון את דבריו של גרינוואלד באספקלריה הברורה של מעשיו של קסטנר.¹¹⁸⁰ זילברג קיבל את טענתו המרכזית של הלוי כי ההצלה צורך השמדה היתה; כי על ידי הצלה זעומה, הנאצים באו להקל על עצמם את מלאכת ההשמדה הטוטלית, על ידי הטעיית הקורבנות והרדמתם לפני שחיתתם. קסטנר השתתף עם הגרמנים בהעלמת סוד ההשמדה מעיני ההמונים, לאחר שהיו בידי ידועות מרובות על כך. העלמת סוד אושוויץ היא "החטא הקדמון" שלו. אין זה אומר שהיה בעל הידיעות היחידי בקרב המנהיגים. אבל אין בכך כדי להקל או לגרוע – כי הוא היה ראש ההצלה, איש הסודות האקסלוסיביים, אשר דחק הצידה את רגלי חבריו. ולא חשוב כלל אם הוא מלכתחילה "חטף" את כתר המנהיגות, או שנהג כ"דיקטטור" – לאחר שהאחרים הרכיבו אותו אלוף לראשם. ידיעותיהם של האחרים היו מקוטעות, והוא לא הסכים לשתף את האחרים אפילו באינפורמציה בלבד.¹¹⁸¹

בהשוותו את פעולות ההצלה של קסטנר וקראוס כתב: "מה עלובה היתה פעולת ההצלה שלו, לעומת עשרות אלפי תעודות החסות שניתנו על ידי הציריות הזרות, בייחוד השוויצרית, כתוצאה מן העבודה המסורה והנפלאה של קראוס והחלוצים בחודשי יולי – נובמבר 1944?"

¹¹⁷⁸ "פסקי דין" 1958, השופט חשין, עמ' 2296.

¹¹⁷⁹ "פסקי דין" 1958, השופט גויטיין, עמ' 2314 – 2315.

¹¹⁸⁰ "פסק דין" 1958, השופט זילברג, עמ' 2216.

¹¹⁸¹ שם, עמ' 2226, 2246, 2259.

השופט זילברג לא קיבל את עמדת השופט הלוי בעניין סיוע במתכוון להשמדת יהדות הונגריה. למשל, התנהגותו של קסטנר כלפי חנה סנש היתה חסרת אחריות ומעוררת קושיות ותמיהות, אך לא הוכח דיו, לדבריו, כי היה זה תוצאת שיתוף פעולה עם הנאצים.¹¹⁸²

על פעולות ההפרעה של קסטנר כתב כי יתכן שביקש להיכנס, בדרך זו או אחרת, לתוך קווי הפעולה של האחרים, ומכאן ה"הפרעות" או ה"חבלות", כחלק מאופיו, אולם אין לראות בהם מעשים של שיתוף פעולה, כדעת הלוי. לדברי זילברג, אופיו של קסטנר הוא המפתח להבנת פועלו: קסטנר לא היה מוג לב – הוא היה אמיץ מאד; לא היה אגואיסט – הוא סיכן את חייו הרבה למען הזולת. אבל- הוא היה אגוצנטרי מאד, השקיע את עצמו עד כדי נטילת חושים בהצלחת המבצע האישי שלו, ודבר זה שלל ממנו כל חוש פרופורציה בין מימדי ההצלחה וההשמדה.¹¹⁸³

מדברי השופט אולשן

נשיא בית המשפט העליון היה הבוטה ביותר כלפי הלוי וקראוס. הוא ביקר את הלוי כי ניהל את המשפט, מכמה בחינות, שלא בהתאם לכללי הפרוצדורה המקובלת, כמו התרת עדויות בלתי רלבנטיות, התרת חקירות ארוכות ללא קץ, התרת עדות שמיעה ואפילו מפי אדם שאינו בחיים, והחלק המוגזם ביותר שהשופט נטל בעצמו חלק בחקירת שתי וערב של רוב העדים.¹¹⁸⁴ לדבריו, שומה להשקיף על קסטנר והמנהיגים האחרים ועל חישוביהם ומצבם באותו הזמן, לפי הנסיבות של הימים ההם. יש לדמותו כ"טובע" שבלית ברירה שם מבטחו אף בקש. פלוני יוכל להאשים את קסטנר לכל היותר רק בהערכת המצב ובשיקולים בלתי נכונים, שיטה פוליטית טובה או רעה אבל לא מסירה לגרמנים.¹¹⁸⁵

אולשן חזר מספר פעמים על כך שקראוס הביע איבה גלויה כלפי קסטנר, וטען כי מול האיבה שירק קראוס על קסטנר, היו המסמכים שהגיש בלתי משכנעים, ולא עמדו ביחס ישר לעדויות שהושמעו כעבור עשר שנים:

משה קראוס זרק בעדותו על קסטנר אש וגופרית אין חולק על כך שהיחסים בין קסטנר וקראוס בהונגריה היו רעים מפני סיבות שונות [...] משה קראוס בהעידו בבית המשפט לא הסתיר את איבתו לקסטנר. בעדותו העיד שהתנגד ל"קו הגרמני" של קסטנר, שבהתחלה הוא רק התנגד לקו הזה מפני שלא האמין בו, אבל ביוני הוא כבר ראה בזה מעשי בגידה מצד קסטנר וכו'. והנה אם נציץ במכתבים של קראוס מאותה תקופה, בדו"ח שלו לסוכנות, בתלונתו בשעת הקונגרס הציוני, מתגלית לפנינו תמונה אחרת לגמרי. [...] כשקראוס העיד הוא נשאל אם מסר במכתבים אלה על מעשי הבגידה של

¹¹⁸² "פסק דין" 1958, עמ' 2261.

¹¹⁸³ שם, עמ' 2259, 2264 – 2265.

¹¹⁸⁴ "פסקי דין" 1958, עמ' 2270.

¹¹⁸⁵ "פסקי דין" 1958 עמ' 2266.

קסטנר. בפרוטוקול ט"ו – 37 תשובתו היא "לא כתבתי כי קסטנר לא פעל בתום לב". רק בסדרת החקירות האחרונה ניסה קראוס לשנות את גרסתו בנדון ללא הצלחה.¹¹⁸⁶

בהמשך כתב השופט אולשן :

קראוס הגיש תלונה על קסטנר לבית דין כבוד של הקונגרס הציוני הכ"ב [...] אולם בתלונה הזאת אין זכר על מעשי בגידה של קסטנר או על שיתוף פעולה עם הנאצים. התלונה הכילה רק האשמות בנוגע לשימוש בכספים [...] כשקראוס – שעה שניסה לשנות גרסתו כאמור לעיל – נשאל על כך, השיב תשובה אווילית, שכביכול הגיש תלונה על ענייני כסף תוך כוונה להעלות בשעת הדיון את עניין שיתוף הפעולה, אלא שלא הגיע לידי דיון.¹¹⁸⁷

נראה כי יש לראות בשופט זילברג כמי שהיה הקרוב ביותר אל תפיסת קראוס את כישלוננו של קסטנר כמנהיג; בהבנה כי קסטנר שיתף פעולה עם הגרמנים מתוך כוונה אמיתית להציל את יהודי הונגריה, אלא שהכוח הרב שצבר במגעיו עם נציגי הישוב והגרמנים, יחד עם חלק מתכונותיו האישיות כמו אנוכיות ומגלומניות – עליהם הצביעו גם קרובים לקסטנר - הביאוהו לתפיסת מציאות ולפעולה מעוותות. לכן, חלקו "ברצח בעקיפין", ו"הכשרת הקרקע לרצח" לא נעשו בזדון. הן קראוס הכיר בכך שקסטנר ביקש להיות המציל האולטימטיבי של יהדות הונגריה, ולתפוס מקום בפנתיאון הלאומי כמציל יהודי הונגריה לפחות. קראוס חש וגם ידע כי קסטנר דרס את מי שעמד בדרכו להשיג את עטרת המציל, גם במחיר פגיעה בהנהגה היהודית.

האם עמדו דיוני בית המשפט במבחן ההיסטוריה?

כאמור, היו שטענו נגד ניהול המשפט במסגרת בית משפט, מפני שלבית המשפט אין כלים להכריע בשאלות היסטוריות, ומפני שזו פרשה מובהקת שרק ההיסטוריה תוכל לשפוט אותה. אולם יש להודות כי בזכות קפדנותו ויסודיותו, אף שיש החולקים על כישוריו כשופט בטענה

¹¹⁸⁶ יש לאמר כי באשר להגדרת הבגידה, התעלם אולשן מן הדיון שהתקיים ב- 4 ביולי - אחד מימי חקירת הנגד הקשים של קראוס בידי היועץ המשפטי לממשלה – שם התבקש קראוס על ידי חיים כהן להגדיר מהו משתף פעולה, והאם קסטנר בוגד, ואם כן, מדוע קראוס לא הודיע, כמתבקש, על הבגידה לפזנר, עמו עמד בקשר מכתבים מחודש יולי. קראוס עמד על כך שקסטנר החל לפעול בתור ציוני טוב, אבל עם הזמן הלך והסתבך, וגם כאשר הייתה לו הוכחה שהוא טעה, מפני שהגרמנים לא קיימו את מה שהבטיחו, וההבטחות לא היו אלא כדי להטעות את היהודים, הוא לא רצה להודות בטעותו בקו שנקט. קראוס סרב גם לענות לתביעתו של השופט הלוי לקבוע האם קסטנר היה: "בוגד או לא בוגד?" ועל כך השיב: "אני אינני מרגיש את עצמי להעמיד דבר כזה. אני מרשה לעצמי רק להעמיד שהוא עמד בשרותם של הגרמנים בקשר לתוכניותיהם של הגרמנים לגרש את כל יהדות הונגריה". קראוס אמר שרמז במכתבו לפזנר על שיתוף הפעולה של קסטנר.

¹¹⁸⁷ "פסקי דין 1958, עמ' 2273 – 2274; קראוס אמר לאשר כהן כי תלונתו על קסטנר על ענייני הכסף תחילה הייתה מפני שהוא חש שהאווירה שהשתררה בעקבות הפצת דו"ח קסטנר בין באי הקונגרס, לא תוכל לקבל טענה על שיתוף פעולה עם הגרמנים, ולכן סבר שיהיה נכון להתחיל במה שיש בידו הוכחה מוחצת, על שימוש לרעה בחצי מיליון דולר, ולאחר שיוכיח טענתו זאת, יפנה לטענות של שיתוף פעולה עם הגרמנים. קראוס בראיון לאשר כהן, 28 בדצמבר 1978, 'המרכז', H3C21/1.

של עמדותיו החד צדדיות,¹¹⁸⁸ עשה הלוי - הן בחקירותיו והן בפסק דינו - את מלאכת ההיסטוריון קלה יותר, בהותירו לנו רישום תולדות שואת יהודי הונגריה בהיבטים שונים. באמצעות המשפט נערכו בירורים מעמיקים וחקירות נוקבות, שבעקבותיהם ניתן היה להכיר את ההתרחשויות ואת סדר הופעתן, אלו מן הדברים הרבים שנכתבו הינם אמיתות, חצאי אמיתות או שקרים; היכן ישנה שתיקה הדורשת בירור, והיכן ישנה סתירה או ערפול, האומרים דרשני, ועוד. מאחר ולא קמה ועדת חקירה ציבורית, הרי המשפט חשף פרטים רבים הלטים בסבך של אי דיוקים, סתירות, פגמים ושקרים, שספק אם היה ניתן להתירם שלא בדרך זאת.

השאלה היא, האם בפרספקטיבה של 50 שנה, ניתן לומר כי מהלך המשפט ופסקי הדין עדיין תקפים, או שמא הפכו להיות בלתי רלוונטיים, עקב ממצאים חדשים ותובנות חדשות? האם ספרי המחקר וארכיונים שנפתחו מאז סיום המשפט, הפכו את דיוני בתי המשפט ומסקנותיהם לבלתי עדכניים, אנכרוניסטים, אשר ניתן לזרוק אותם לפח האשפה של ההיסטוריה?

למיטב הידיעה, לא נמצא עניין מרכזי שיש בו כדי לערער את העובדות ההיסטוריות כפי שנחשפו והתבררו במהלך המשפט, בבית המשפט המחוזי והתקבלו על דעת שופטי בית המשפט העליון. להיפך! הארכיונים שנפתחו וממצאים אחרים שהתגלו, מחזקים חזק היטב טיעונים מרכזיים, ומוסיפים טיעונים נוספים, על אלו שנטענו במהלך המשפט בערכאה זו.

על העלמת המידע מיהודי קלוז' בדבר הגירוש הצפוי להשמדה, אשר הייתה נתונה במחלוקת בין השופטים, נוסף המידע, שלא היה בעת המשפט, על דו"ח אושוויץ שנכתב על יסוד דבריהם של שני הבורחים, ורבה ווצלר, ועל פגישתו של קסטנר עם ראש קבוצת העבודה בסלובקיה, קרסניאנסקי, ב-28 באפריל, אז נמסר לו תוכן הדו"ח. המידע שלהם חיזק את טענות תמיר, הלוי וזילברג על המידע המדויק שהיה לקסטנר, בסוף חודש אפריל, על ההכנות לגרוש יהודי הונגריה לאושוויץ, ועל אי פרסומו. מבין החוקרים הידועים, באואר טוען כי לא הוכח כי קסטנר ביקר בתאריך זה בסלובקיה ולכן לא קיבל את דו"ח אושוויץ לידיו בסוף אפריל.

פרשת שליחות בונדי גרוס, כשליחות המרכזית בדבר הצעה לשלום נפרד, לא זכתה במשפט להתייחסות רצינית של אף אחד מן המעורבים במשפט. אפילו שמואל תמיר בחר שלא להתבסס בדברי הסיכום שלו על עדותו כעל עדות מהימנה, פרט לעדותו על תפקידו בהעברת כספים ממשלחת הסוכנות בקושטא, דרך קלגס ואייכמן אל קסטנר, עובדה שהזכיר אותה ברנד בעדותו.¹¹⁸⁹ היועץ המשפטי/התובע, חיים כהן, חקר את גרוס חקירה משפילה וקבע שמטרת שליחותו, כפי שהציגה, הייתה שקר מאלף עד תו. לימים התגלה כסיפור אמיתי, שהנהגת הישוב ידעה אז עליה וניסתה לפעול למענה.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁸ ראה למשל, ויץ, קסטנר, עמ' 108 – 114, ועוד.

¹¹⁸⁹ רוזנפלד, תיק פלילי 124, עמ' 82,87; תמיר, אוטוביוגרפיה, עמ' 464 - 471.

¹¹⁹⁰ ראה על כך למשל, באואר, יהודים למכירה, עמ' 216 – 218.

האוספים של נתן שוואלב וגרשון ריבלין, שלא היו בפני ההגנה בעת המשפט, מחזקים את התיזה שביקש תמיר להוביל, באשר לאופייה הפוליטי, הבולט, של ההצלה, באמצעות קשר וחלוקת כספים סלקטיביים לתנועות השמאל. כן מתבררת בהם אישיותו השנויה במחלוקת של קסטנר מבחינת כישורי מנהיג ואמינות.

עוד מתחזקת עמדת תמיר, כי לא רק קסטנר שקד על אי פרסום "סודות הרייך" על השמדת יהודי הונגריה, אלא גם ההנהגה בארץ ישראל לא שיתפה את התקשורת המקומית - כפי שמשתקף בעיתוני 'דבר', שנחשבו אז כשופרה של מפא"י ובעלי האינפורמציה הטובה ביותר בארץ ישראל - וגם לא שיתפה את התקשורת העולמית - כפי שעלה מפרסומו של מנטלו את דוחות אושוויץ ושואת יהודי הונגריה. קראוס ייחס את אי הנכונות לפרסם את הידיעות על השמדת יהודי ערי השדה באי רצון לחבל בהכנות להוצאת נוסעי הרכבת לספרד (ברגן בלזן), כפי שמסר לו מנטלו מפי פוזנר. פרילינג ייחס זאת לאי רצון לחבל בשליחות ברנד. מבחינה מהותית, מדובר באותו עניין, של סירוב לחבל בתוכניות ההצלה של קסטנר עם הגרמנים, על ידי פרסום דבר השמדת יהודי הונגריה בתקשורת ובציבור.

באמצעות התייעוד החדש שנחשף, ואשר לא היה מונח בפני ההגנה בעת המשפט, הוכח כי סכומי כסף גדולים נשלחו להונגריה, ירדו לטמיון - לידי ההונגרים והגרמנים. הקשר בין קושטא וג'נבה לבין ועדת ההצלה בבודפשט, היה גלוי לעיני הגרמנים והם השתמשו בקשר זה להעמיק את ההטעיה הגרמנית של מנהיגי ההצלה היהודים בהונגריה ומחוץ לה, תוך ניסול היהודים מן התמיכה הכספית וגריפתה לעצמם.

מעל כל אלה רובצים הגילויים שלא היו ידועים בעת המשפט, כי בנוסף למתן הצהרה לאחר תום המלחמה לטובת קורט בכר, ראש המחלקה הכלכלית של הסי"ס, אשר היה אחראי לשוד הגדול של יהודי הונגריה - הצהרה אשר שיחררה אותו מעמוד התלייה. קסטנר שחרר פושעי מלחמה נוספים מעמוד התלייה בזכות הצהרות שהעניק להם בשם הסוכנות היהודית: את קרומיי מן "היודנקומנדו" ושותפו של אייכמן בהשמדת יהדות הונגריה;¹¹⁹¹ את וויסליצני-אף הוא מן "היודנקומנדו" ועוזרו של אייכמן, ומי שהיה האחראי לגירוש יהודי סלובקיה, יוון, קרפטורוס ובודפשט;¹¹⁹² את קטליץ, עוזרו של בכר, ואת הנס ייטנר-ראש הואפן סי"ס, והממונה הראשי על כל מחנות הריכוז בכל ה'רייך השלשי'.¹¹⁹³ קסטנר עשה זאת כמנהיג

¹¹⁹¹ ב- 5 בפברואר 1947 כתב קסטנר לקרומיי, בעת שהאחרון היה במעצר במסגרת משפטו בבית המשפט הבינלאומי לפושעי מלחמה בנירנברג. קסטנר הביע במכתבו תקווה כי בשל הצעדים שנקטו עד עכשיו, הוא יזכה בחופש ויתחיל חיים על בסיס חדש, והוא ישתדל לעזור לו בכך. ב- 5 במאי 1948, תשעה חודשים לאחר שנתן את הצהרתו לטובת בכר שגרמה לשחרורו, הגיש תצהיר בשבועה לטובת קרומיי. מתיקי החקירה עולה ברורות כי קרומיי שוחרר על ידי שלטונות הכיבוש של בעלות הברית בעקבות הצהרתו של קסטנר. כך גם בית המשפט הגרמני לדנציפיקציה הקל בעונשו בעקבות אותה הצהרה של קסטנר, וכי בערעור שהגיש קרומיי, שוב הוקל עונשו, על יסוד אותם תצהירים עצמם. בתוך: בקשה לדיון חוזר במשפט קסטנר, איו"ש, Y-I-4 עמ' 18-24. (להלן: בקשה לדיון חוזר)

¹¹⁹² במכתב של קסטנר אל שלטונות התביעה האמריקאים, שסימנו: מוצג ת/33, ביקש קסטנר להציל את ויסליצני, מידי הסלובקים, ולהעבירו לידי שלטונות התביעה האמריקאיים, ועל ידי כך לחלצו מעונש וממשפט בסלובקיה. ניסיונו כשל, וויסליצני הוצא להורג על ידי השלטונות הסלובקיים. בתוך: תוספת לבקשה לדיון חוזר, איו"ש, Y-I-4 עמ' 4.

¹¹⁹³ שעה שייטנר היה עצור כפושע מלחמה ונחקר על ידי שלטונות התביעה האמריקאיים, נפגשו קסטנר ובכר, עם ייטנר. קסטנר הבטיח לייטנר לסייע לו על ידי תצהיר, וזה אכן נמסרה לד"ר זלקה, סגן מנהל מחלקת העדויות במשרד היועץ לענייני פשעי מלחמה, ב- 30 באפריל 1948. בתצהיר בשבועה נאמר, בין השאר, כי ייטנר

שראה אותם מקרוב, יותר מכל מנהיג יהודי אחר, בתאווה השטנית לגזול את היהודים ולהשמידם, ובניסיונם להציל את עורם באמצעותו לקראת סוף המלחמה.

שושנה אישוני ברי, בנסותה למצוא פתרון לשאלה הקשה מדוע זה, מצאה כי עדויות אלו ניתנו על ידי קסטנר לא רק על דעת עצמו, אלא הן היו בידיעת מנהיגי הסוכנות היהודית ומוסדות היהודיים אחרים. באותה תקופה היו המוסדות היהודיים עסוקים בהשגת כספים ודברי ערך רבים שנלקחו מיהודי הונגריה על ידי בכר (אוצר בכר), והיו נחוצים לבנין הישוב; ומפני שמנהיגי הסוכנות היהודית פעלו אז להביא את אייכמן והמופתי הירושלמי לדין. על פי השערתה, הסוכנות היהודית הייתה נכונה להשתמש בפושעי המלחמה הללו, "הקטנים יותר" בכבר וויסליצני, על מנת להגיע אל אייכמן והמופתי. אישוני ברי מודה כי אין בהשערתה כדי להסביר מדוע ניתנה חוות דעת לטובת קרומי, אדם שתואר בידי קסטנר כאחת מהדמויות המרכזיות במנגנון הרצח של אייכמן.¹¹⁹⁴

על אלו יש להוסיף את מסמך סאסן, המכיל את זיכרונותיו של אייכמן, ואשר שימש את התביעה נגד אייכמן, למרות בעייתיות המסמך. בעייתיותו נובעת בין השאר בשל היותו מסמך שנכתב לאחר המלחמה, בעת שאייכמן ברח מפני רודפיו והתבקש להעניק הסבר ופשר למעשיו. לפי זה, המסמך מחזק את טענת שיתוף הפעולה בין אייכמן לקסטנר, אשר הקל על הגרמנים את ביצוע מטרותם.¹¹⁹⁵

לימים התפתח ויכוח בין פרופ' באואר ובין פרופ' ברהאס, באשר לפער שהיה קיים בין הידיעה - ידיעת העובדות על ההשמדה על ידי הציבור הרחב בהונגריה - ובין התודעה - הבנתן והפנמתן של ידיעות אלו. על פי תפיסה זאת - שמיצגה הוא באואר, המוני יהודי הונגריה ידעו במשך שנים, מפי פליטים רבים שהגיעו להונגריה ומן התקשורת הבינלאומית, על ההשמדה ודרכיה. ואולם הם סירבו לקלוט את העובדות הללו, בשל הקושי הפסיכולוגי לתפוס את הרעה האיומה, ומכאן הצורך לדחוק אותם. בבוא האסון היה מאוחר להכין את היהדות ההונגרית לתגובה, ולכן לא נותר אלא להציל לפחות את הקומץ. ברהאס, לעומתו, טוען כי

התערב למען הפסקת צעדת המוות, וזו הופסקה בעקבות התערבות בכר וייטנר אצל הימלר. בעזרת תצהיר זה שוחרר ייטנר על ידי בעלות הברית ובית הדין לדנציפיקציה. בתוך: תוספת לבקשה לדיון חוזר, איו"ש, Y-I-4 עמ' 4-1.

¹¹⁹⁴ ראה על כך: שושנה אישוני ברי, "פרשת קסטנר - לשאלת מתן העדויות לטובת פושעים נאצים - ניסיון להסבר אחר", **ילקוט מורשת**, 59 (1995), עמ' 85 - 107.

¹¹⁹⁵ מסמך סאסן מכיל את זיכרונותיו של אייכמן, כפי שנמסרו לעיתונאי ההולנדי סאסן. המסמך מכיל 716 עמודים מודפסים המושתתים על 62 סלילי הקלטה ו-86 עמודים בכתב ידו של אייכמן. חלקים ממנו פורסמו בעיתון LIFE. היועץ המשפטי נקט במשפט אייכמן בעמדה כי המסמך הוא כשר כראיה באותו משפט, וזאת אף מבלי להיזקק לסעיף 15 לחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"י, המתיר חריגה מכללי הראיות המקובלים. על יסוד סדרת נתונים שבדק, ביקש היועץ המשפטי: "אני מבקש את בית המשפט, לאחר שכל זה יוכח, לקבל את התדפיסים כראיה כי אמנם החומר שבידינו הוא הודעה של הנאשם אשר היא כשרה כראיה" מספר דוגמאות מתוך המסמך: "היה ברור אז מן הסטטיסטיקה, שהמבצע שלנו לא יהיה קרב המבוצע בחניתות, אקדחים, תת מקלעים או גז מרעיל. השתמשנו באמצעים רוחניים כדי להגיע למטרותנו"; "שוחחנו כאמור על כל הדברים הללו עם ד"ר קסטנר ומסרתי לו בדיוק נמרץ על הפקודות שקיבלתי. בפרטים"; הוא (קסטנר) הסכים להניא את היהודים מהתנגדותם לגירוש, ואף לדאוג לסדר במחנות הריכוז, בתנאי שאעצום עין ואניח למאות אחדות או אלפים אחדים של יהודים צעירים לעלות באורח בלתי חוקי לאי"; "היה זה עסק טוב לדידי - לא היה המחיר של 20,000 - 15,000 יהודים גבוה מדי תמורת הסדר במחנות"; בתוך: הבקשה לקיום דיון חוזר, איו"ש, Y-I-4, עמ' 6 - 18.

הידיעה הברורה הייתה נחלת ההנהגה, ובעיקר זו בבדפשט, ולא של המון היהודים ברחבי המדינה הרחבה, שבה הוטלה צנזורה על ידיעות אלו.¹¹⁹⁶

מערכות משפטיות נוספות

לרגע נדמה היה שקראוס ישוב לבמה, במשפט אייכמן, כדמות מרכזית שניהלה באופן אישי משא ומתן להצלה מציפורניו של אייכמן, וכעד ראייה למעשיו בהונגריה.

אך התביעה זימנה מטעם מדינת ישראל את ברסלאואר, עוזרו של קראוס, להעיד במשפט ולא את קראוס עצמו, על חלקו של אייכמן בצעדות המוות. גדעון האוזנר הודה בפרוש בספרו כי קראוס לא נבחר להעיד, בנימוק של איבתו הארסית של קראוס לחברי ועדת ההצלה ובפרט לקסטנר.¹¹⁹⁷ משה קראוס פנה ללשכה 06 מיוזמתו והציע את עדותו. מהערה שולית ניתן ללמוד עד כמה השפיעה הדה לגיטימציה שעשתה מדינת ישראל למשה קראוס, ועד כמה השתרשה ההשקפה כי דבריו של קראוס במשפט קסטנר מקורם אינו אלא בשנאה ארסית לקסטנר. חוקר המשטרה, משה, מלשכה 06 העיר בסוף העדות הקצרה שגבה מקראוס: "יש לי הרושם שהעד רוצה להבליט את עצמו. הרבה דברים מסוג זה גם לא רשמתי, מאחר והוא מסר על כך ממקור שלישי או רביעי".¹¹⁹⁸

פסק הדין שנתן הלוי במשפט קסטנר הקנה לו אויבים בממסד הישראלי. הדבר התבטא במאמצים למנוע ממנו לשבת במשפט אייכמן, בנימוק שבפסק הדין במשפט קסטנר הביע את דעתו בנוגע לאייכמן. המניע האמיתי היה, לדבריו, החשש שמא יחקור יותר מדי ברקע של התנהגות מנהיגים יהודיים בזמן השואה.¹¹⁹⁹

בתום משפט גרינוולד-קסטנר ייצג תמיר את קראוס במשפט תביעה נגד הסוכנות היהודית בו דרש תשלום ופיצויים על שנות המלחמה שבהן עבד בשירותה. בסופו של דבר הגיעו להסכם פשרה שבמסגרתו קיבל קראוס לנהל את הכפר השבדי, מוסד לנערים בדרך לירושלים.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁶ ברהאם, "פעולות הצלה בהונגריה: מיתוס ומציאות", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ל"ב (תשס"ד), עמ' 17 – 45; באואר, "מכתבים", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ל"ג (תשס"ה), עמ' 381 – 389.
¹¹⁹⁷ חנה יבלונקה, **מדינת ישראל נגד אייכמן**, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, יד יצחק בן צבי, תל אביב, 2001. עמ' 112. על השיקולים בבחירת העדים במשפט אייכמן ראה בהרחבה בספרה פרק שישי.
¹¹⁹⁸ משפט אייכמן, 28 באוגוסט 1960, ג"מ, תיק 14 / 44. גביית עדות מאת משה קראוס על ידי החוקר ממי"ש אשר מלשכה 06.

¹¹⁹⁹ רפאל בשן, "ראיון השבוע עם ד"ר בנימין הלוי", **מעריב**, 3.10.69, עמ' 16. לדברי הלוי, בהתאם לחוק שחל אז קבע נשיא בית המשפט המחוזי את הרכב השופטים בדיון פלילי – והוא ישב בראשו. כדי למנוע ממנו, כנשיא בית המשפט המחוזי, לשבת בהרכב שופטי אייכמן הציע הממסד לוועדת חוק, חוקה ומשפט, להכניס שינוי בחוק, לפיו תעבור הסמכות למנות את הרכב השופטים לנשיא בית המשפט העליון. הוועדה הסכימה להכניס שינוי בחוק, אבל לא בדיוק כפי שהממסד ביקש. השינוי שהוכנס אמר כי נשיא בית המשפט העליון ממנה שופט אחד מהרכב של שלושה, ואת שני האחרים ממנה נשיא בית המשפט המחוזי, וכך לא הייתה אפשרות למנוע ממנו לשפוט את אייכמן. אחרי שהצעת החוק לא התקבלה בצורה הרצויה לממסד, אמר שר המשפטים דאז כי לוא היה הוא במקום הלוי, היה מוציא עצמו מכלל הדיינים במשפט אייכמן. לדבריו, היו עיתונים שכאילו הזמינו את סרווציוס, סגורו של אייכמן, לדרוש את פסילתו של הלוי, בטענה האמורה, אך אפילו סרווציוס לא דרש זאת באופן אישי, אלא טען כי כל שלושת דייני בית המשפט אינם ראויים לשפוט, מפני שבהיותם יהודים אינם יכולים לשפוט באובייקטיביות.
¹²⁰⁰ דוד שליט, "איך מחקו את קראוס", **הארץ**, 20.1.95, עמ' 28-30.

מערכה משפטית נוספת היתה להשיב לקראוס את המוצגים המשפטיים שנתן לבית המשפט בעת משפט קסטנר. ב- 27 בנובמבר 1973 הוצא צו של בית המשפט המחוזי על ידי השופט צ. בקר להחזיר לקראוס את המסמכים ששימשו כמוצגים משפטיים במשפט גרינוולד קסטנר, ולא הוחזרו לו עד אז.¹²⁰¹ ברשימת המסמכים שהיה צריך להשיבם ישנם למעלה מ- 30 מוצגים משפטיים.¹²⁰² בצו נאמר כי המסמכים יחזרו לקראוס בתנאי שיכניס לאותו תיק, על חשבונו, תצלום של כל מסמך מהמסמכים האמורים שייקח. לא ידוע האם כובד צו בית המשפט והאם המסמכים הוחזרו לו, ואם כן, האם הוחזרו בשלמות. מכל מקום, רבים מן המסמכים הללו לא נמצאים בגנזך המדינה ולא נמצאים באוסף של קראוס בארכיון הציונות הדתית בבר אילן, אלא מוצגים בודדים, כמו גם בגנזך המדינה בתיקי המשפט (תיק פלילי 124/53). חלק מן המוצגים המשפטיים נמצאים באוסף פוזנר בארכיון יד ושם.

בגנזך המדינה חסרים, בנוסף לכך, דפים מתוך עדותו של קראוס במשפט. עדותו הראשית של קסטנר מודפסת במרוכז, ולא ניתן לדעת מהן השאלות אותן נשאל, שתשובותיו עליהן הודפסו.

חומר יקר אבד, כמו למשל חמישה דוחות ששלח קראוס לפוזנר ב- 23 באוקטובר 1944. המכתב שצורף לדוחות סומן כמוצג פ"ה במשפט. לא ברור האם המוצג כלל גם את חמשת הדוחות.¹²⁰³ כן חסרים מכתבים רבים, שאת עקבות חלקם ניתן למצוא בפרק השמיני, הן בקשר ובאמצעים הכספיים שהועברו ממרכזי ההצלה לבודפשט.

מאבק משפטי נוסף בא עם פרישת קראוס לגמלאות. בשנת 1973 ביקש שיכירו לו, לצורך חישוב פנסיה, באחת עשר שנות עבודתו מטעם הסוכנות היהודית במשרד הא"י בבודפשט. במכתבו לנציב שרות המדינה ציין כי לפחות שני עובדי מדינה לשעבר, ד"ר פוזנר שהיה מנהל המשרד הארצישראלי בדנציג, ובזמן המלחמה בגינבה, והד"ר יוסף גולדין ממשרד הפנים, שהיה מנהל המשרד הא"י בטריאסט, ובזמן המלחמה שימש בתפקיד זה בקושטא, מקבלים תגמולים מלאים (70%) מממשלת ישראל, "אם אכן יש תקדימים מן הראוי שתתחשבו בפעולותיי, שהן ללא ספק יוצאות מגדר הרגיל, כפי שהנהלת ההסתדרות הציונית העולמית מאשרת זאת במכתבה אליכם, ותעניקו גם לי תגמולים מלאים, כדי שלעת זקנה לא אצטרך לדאוג ולהיאבק למחייתי היום יומית".¹²⁰⁴ לא ידוע מה עלה בגורל תביעה זאת.

עם מתן פסק הדין של בית המשפט העליון בעניינו של קסטנר, נסתם הגולל על הדיון בפרשת ההצלה של יהודי הונגריה בעת השואה, בהתייחס להשקפתו ופעולותיו של קראוס בנושא זה.

¹²⁰¹ משה קראוס נגד מדינת ישראל, 27 בנובמבר 1973, אצ"ד, א. קראוס, תיק מס' 7.

¹²⁰² ביניהם למשל: התכתבויות של קראוס עם פוזנר והצלב האדום הבינלאומי, דוגמאות לתעודות שחרור שונות כמו: שחרור מטלאי צהוב, זכות לנוע באופן חופשי בעיר בכל שעות היום, טופס של תעודות הצלה, צילום של הדרכון הקולקטיבי; הצהרה בשבועה של קורט בכר שהועברה לידי קראוס על ידי המכון לאיסוף מסמכים על השואה בפריס ומכתבו של פולקוב מן המכון הזה לקראוס; קטעי עיתונים מן העיתונות השוויצרית על פרסום דו"ח אושוויץ, ועיתונות הונגרית המכחישה את הידיעות על ההשמדה, ועוד.

¹²⁰³ קראוס אל פוזנר, 23 באוקטובר 1944, משפט קסטנר, ג"מ, תיק ב' / III 7 / 512. מוצג פ"ה במשפט. במכתב כתב: "אני מצרף לכך 5 דוחות שמהם תוכל להסיק איזה גורל פגע ביהודים שגורשו מן הפרובינציה". על פי עדותו, קראוס ביקש מפוזנר לקבל את המכתבים והדוחות ששלח אליו מבודפשט, אך פוזנר סרב לבקשתו.
¹²⁰⁴ 29 במאי 1973, אצ"ד, א. קראוס, תיק מס' 7.

פרק ארבעה עשר : קראוס וקסטנר בהיסטוריוגרפיה ובזיכרון

על הפער שבין התוכן לזיכרון

עמדת משה קראוס ביחס להצלה בשיתוף עם הגרמנים, ופעולותיו למען הצלת יהודים בהונגריה, בלתי מוכרים לציבור, לבד מקומץ חוקרי שואה, וגם זאת באופן חסר ומקוטע. פעולותיו נשמעו לראשונה, בהרחבה, במהלך משפט גרינוולד – קסטנר. זה היה הניסיון השלישי והמוצלח, עבור קראוס, גם אם באופן זמני, לפרוש את פעולותיו והשקפותיו על פעולות ההצלה בתקופת השואה של יהדות הונגריה. מאז המשפט לא נמצא חוקר, מוסד, תנועה, אף לא תנועתו, שקמו בעקבות הממצאים שעלו מן המשפט, לחקור את פעולותיו או לגמול לו באות של הערכה. נוצר רושם כאילו יד נעלמה פעלה למחוק את זכר מעשיו והשקפותיו על אירועי אותם ימים, ובהצלחה רבה, אף בקרב הציבור הקרוב אליו מבחינה פוליטית. בספר ההיסטוריה, הנלמד על ידי רבים מתלמידי בית הספר הממלכתי-דתי בהיסטוריה, לקראת מבחן בגרות, נכתב בפרק בשם "דרכי ההצלה היהודית", על שתי תוכניות הצלה בהונגריה: שליחות ברנד ורכבת ברגן בלזן. בסעיף המתייחס לחסידי אומות עולם, מתייחסים לשבעה מצילים שפעלו להצלת יהודים. האיש שנבחר לייצג את ההצלה בהונגריה הינו ראול ואלנברג.¹²⁰⁵ בעיתון המזוהה עם השקפתו הדתית – לאומית של קראוס ועם תנועתו ההיסטורית, נכתב לאחרונה בצורה אופיינית:

קהילת יהודי בודפשט לא נמחתה כליל בשואה כרוב הקהילות האחרות באירופה [...].
ורבים מבניה הצליחו בסופו של דבר להימלט, להתחבא ולשרוד. פעילותם הזוהרת של
ראול ואלנברג, של השגריר השוויצרי קארל לוץ, ובמקביל גם של ישראל קסטנר,
הצליחה למזער במידה מסוימת את ממדי ההשמדה בקהילה.¹²⁰⁶

קראוס שייך לסדרה של קולות מושתקים, שבמעשיהם איימו על הנרטיב של השמאל הציוני ועל הזיכרון הקולקטיבי שלא סבל את מי שאיים בפועלו על הממסד ועל אנשיו. העלאת קראוס ופעולותיו כפו עימות עם השאלה כיצד התנהלה עבודת ההצלה בהונגריה, על ידי מוסדות ומנהיגי הישוב בארץ ישראל.

לדברי אלעזר וינריב, הזיכרון הקולקטיבי הוא פריזמה שדרכה נידונות ומעוצבות התודעה ההיסטורית והערכים המכוננים של החברה על מגזריה השונים. זיכרון משותף, קולקטיבי – הינו זיכרון המשלב לכדי גרסה אחת את נקודות המבט השונות של בני אותה קהילה, ומקנה לקהילת הזיכרון זהות ואחדות. על פי אחת התיאוריות, תוכני הזיכרון המשותף משרתים בדרך כלל את העילית הפוליטית- חברתית של קהילת הזיכרון שמטרתה היא שמירת ההגמוניה שלה בקהילה, וההגנה על הלגיטימציה שלה כעילית. ההנחה המקובלת היא שהאקדמיה קשורה לעילית השלטת ומבטאת במוצריה ובהוראתה את האינטרסים של

¹²⁰⁵ חדד אברהם, **תולדות ישראל והעמים בתקופת השואה והתקומה (1939 – 1970)** כרך ג', הוצאת דני, קרית גת, תשס"ה, עמ' 228 – 232. ספר לימוד והכנה לבגרות המתאים לתוכנית הלימודים לבית הספר העל יסודי הדתי בתולדות עם ישראל – יחידה וט.

¹²⁰⁶ ראובן גפני, "פאר תחת אפר", **מקור ראשון**, 11.11.05, מוסף שבת, עמ' 16

העילית הזאת. בדברו על יחסי שליטים קולוניאליים (מכפיים) וילידים (מוכפפים), כותב כי הארכיוניים הוקמו ונוהלו בידי השליטים, וכך הם משקפים את דמות המוכפפים כפי שהיא נראית בעיני המכפפים. המכפף, ולא המוכפף, הוא זה המשאיר את העקבות המזינים את המחקר ההיסטורי.¹²⁰⁷

עדית זרטל קובעת כי המפעל של בינוי אומה זקוק לא רק לזיכרון אלא גם לשכחה. הזיכרון כמו השכחה, הם שדה של משא ומתן שבו סיפורים שונים מתחרים על טריטוריה וקול ועל מקום בהיסטוריה. היחסים הדיאלקטיים בין הזיכרון והשכחה, ובין הטעמה להעלמה של פרקים היסטוריים מסוימים, הם לעולם הכרעותיה ומעשיה של האליטה הכותבת היסטוריה – הם פונקציה של מטרותיו של קולקטיב נתון, ושל מאזן הכוחות שבין הקבוצות השונות המרכיבות את הקולקטיב הנידון.¹²⁰⁸

במשפט קסטנר

לדברי מיכל שקד, רק לעיתים רחוקות זכה פסק דין בישראל להתקפות וביטויי גנאי כפי שזכה להם הלוי על פסק דינו במשפט קסטנר. נאמר עליו שהוא שפט באטימות לב, ששפט שיפוט נחרץ ופסקני, שלא הבין את התקופה והנסיבות, שנתן הסבר פשטני, דוגמאטי וטוטלי לעניין מורכב וטעון, ועוד. לעומת זאת פסק הדין של אגרנט זכה להלל ושבח; שידע להיכנס לעורו של קסטנר ולהבין מה הניע אותו בשעת מעשה; שהקדים את זמנו; שנכתב בענווה, בחמלה, בספקנות ובאומץ. "כל מה שלא היה אצל בנימין הלוי".¹²⁰⁹

שקד ניתחה את פסקי הדין ועסקה בפער שקיים בין הזיכרון הקולקטיבי על שני פסקי הדין - של בתי המשפט המחוזי והעליון - לבין תוכנם האמיתי, ושאלה מדוע זוכרים שקסטנר היה בוודאי חף מפשע, הלוי עיוות את דינו ובית המשפט העליון תיקן את המעוות. לדבריה, שלושים – ארבעים שנה לאחר המשפט, העמדה המוסכמת והמקובלת בקרב הכותבים הישראלים היא של הסכמה חד משמעית עם זיכוי המוחלט של קסטנר על ידי אגרנט.

בהיסטוריוגרפיה הישראלית מרבים לתאר את הכרעתו של הלוי מול אגרנט כהכרעה בין גבורה, מרד וכבוד למול הצלה וחיים, כחלק מתהליך ההתבגרות שעברה החברה הישראלית, ובבית המשפט העליון, כמוסד שהקדים את זמנו, בפסיקתו, בפיתוח השקפות המשחררות מן האתוס הציוני הכוחני. ואולם, לדבריה, ניתוח פסק הדין מגלה שהלוי, - אשר פסק הדין שלו מבוסס באופן סביר – הזדהה בראש ובראשונה עם העם, והתנגד התנגדות עקרונית נמרצת

¹²⁰⁷ אלעזר וינריב, **היסטוריה – מיתוס או מציאות**, האוניברסיטה הפתוחה, 2003, ת"א, עמ' 235 – 238. עוד על הזיכרון הקולקטיבי ראה שם בהרחבה: עמ' 168 – 188 ופרק שלישי.

¹²⁰⁸ עדית זרטל, **האומה והמוות – היסטוריה זיכרון פוליטיקה**, דביר, 2002, עמ' 76.

¹²⁰⁹ שקד מודגימה באמצעות מספר היסטוריונים וכותבים, בתוך: "היסטוריה בבית המשפט", עמ' 50, הערה 36. שקד נסמכת, בין השאר, על הערכת פנינה להב את פסק דינו של השופט אגרנט שהקדים את זמנו, שבא לאמר שהסימן האמין ביותר של הנורמליות הוא ההשלמה עם העבר הלא הירואי, האמפטייה עם הקורבנות, לא העברתם תחת שבת הביקורת על פי אמות המידה של הציונות הלוחמת, שהצורי לכאב נמצא בענווה רבה ובנמיכות-רוח. בתוך: להב, **ישראל במשפט**, עמ' 182, 201.

לסטאטוס של מיוחסים בעלי מעמד עדיף ופריבילגיות. בשום מקום בפסק דינו לא נקט הלוי לשון "גבורה", "כבוד". להיפך! הלוי התייחס באהדה לחברי היודנראט ולמנהיגים נוספים שצייתו לנאצים, ואמר בפירוש שאין לגנות מנהיגים על כך "שלא היו גיבורים" וביקשו להציל את עצמם.¹²¹⁰

פסק דינו של אגרנט, אשר לדבריה, נשען על לא מעט אקרובטיקה עובדתית ומשפטית, וניכר בו מאמץ בולט לזכות את קסטנר, טען כי קסטנר כמנהיג, היה רשאי לבחור בעצמו ולפי שיקול דעתו את הדרך הנאותה ביותר והסבירה ביותר להצלה, תוך העלמת בחירתו והעלמת דרך ההצלה עצמה מן הציבור. לדעת שקד, קשה שלא לראות בקביעותיו אלו של אגרנט הזדהות עם שלטון סמכותני, ועמדה של מתן העדפה ופריבילגיות לשלטון המורם מעם, הבחנה בין מיוחסים לבין העם, ואטומה כלפי הגולה. זוהי, לדבריה, הפילוסופיה הפוליטית המיוחסת למפא"י של שנות ה-50.¹²¹¹

למרות זאת, פסק הדין של הלוי היה, לדעתה, פסק דין סטנדארטי שלא הרחיק ראות ואילו פסק דינו של אגרנט היה גדול, ראה ותפש דבר מה גדול - במעין תפישה סינתטית וכוללת - את הצורך ואת הדרך להסב את השואה לזיכרון. בכך יש להבין את משמעות הניגוד בין פסקי הדין, כפי שנתקבעו בזיכרון הלאומי. לדעת שקד, בזכותו את קסטנר, למרות ההטיות שבפסק דינו, כתב והותיר אגרנט פסק דין מכונן. הוא חש שבצד הצו לזכור את השואה, אנו מצווים גם לשכוח; כי בפרספקטיבה החיונית של הקיום הלאומי, יש לשלב את הזיכרון ואת השכחה של השואה, ולשם כך יש למקם את השואה בעבר שתם ונחתם. זאת בניגוד לשיטת הלוי שבו משפט קסטנר היה חזרה על טראומה, שאין לה סיום ואין לה סוף.¹²¹²

יש לתהות האם פסק הדין של בית המשפט העליון אכן הביא לשכחה המבוקשת, כפי ששקד טוענת. האם השכחה המבריקה אכן באה על הצבור העממי הרחב, אף במרחק של 60 שנה?

נראה כי פרשת יהודי הונגריה - באופן בולט ובניגוד לארצות אחרות בה התחוללה השואה - ממשיכה להעסיק, להסעיר ולגרות עצבים חשופים של חלקים בציבור, גם כעבור 60 שנה. להלן מספר דוגמאות מן העת האחרונה:

¹²¹⁰ הלוי גרס שקסטנר כמנהיג היה חייב לגלות את כל הידוע לו, לאפשר ליהודים עצמם להעריך את אמיתות המידע ולשקול את גורלם כמיטב האפשרות. קביעתו המרכזית של הלוי הייתה, שאשמתו של קסטנר כמנהיג הייתה בפיצול הציבור היהודי לקומץ מיוחסים והמוון "עמך", שלכל אדם הזכות להחליט בכל עת על גורלו, גם ליהודי הגלותי שנידון לכליה

¹²¹¹ פסק הדין של אגרנט טען שקסטנר פעל כשורה כשהסתיר מן העם את ידיעות אושוויץ ואת המשא ומתן עם הנאצים, משום שגילויים אלה היו מביאים נזק. כמנהיג שחובת נאמנותו לציבור כולו, היה קסטנר רשאי לפעול על פי האופן שבו הוא העריך את הסיכויים להצלת הכלל.

י. ויץ, טוען כי התיזה של שקד על אגרנט לא תקפה. לדבריו, אין מתאם, כפי שמצאה שקד, בין פסיקת אגרנט ובין הקאנון הציוני ההגמוני של מפא"י, בטענה שלא היה קאנון שכזה, שכן התהלכו בשמאל הציוני עמדות שונות ואף סותרות ביחס אל הנהגת היהודים בשואה. בתוך: יחיעם ויץ, "כמו גבינה שוויצרית", הארץ ספרים, 4.4.01, עמ' 8.

¹²¹² שקד, "ההיסטוריה בבית המשפט" עמ' 51-80.

בכינוס שנערך בספטמבר 2003 – תשס"ד במלאת שישים שנה לכיבוש הגרמני את הונגריה,¹²¹³ התנהלו דיונים, אשר לוו בו בסערת רגשות בולטת ובוויכוחים עזים בקרב המרצים והציבור, בקשר לדרכו של קסטנר. הכנס היה מאוכלס, ברובו, באנשים בשנות ה-40–60 לחייהם, רבים מביניהם בני דור שני לשואת יהודי הונגריה, וחלקם ניצולי שואה.

בכנס אחר שהתקיים ביד ושם בחודש מרס 2004, תשס"ד, לציון אותו אירוע, פתח משה זנבר ושאל:

מדוע לא ידענו אחרי ה-19 במרס מה עומד לקרוא? זה הרי קרה בארצות אחרות. באותו מתכון, בכל מקום. איך זה שלא ידענו? אמרו שהיו שמועות. אז למה לא הפנמנו את זה? היו כאלה שידעו: ראשי יהדות העולם, ראשי הישוב כאן, ראשי יהדות הונגריה [...] אחרי 60 שנה צריך לדעת ולענות על כך תשובה.

מתוך הקהל המנומס בקעו קריאות: "בגלל קסטנר!", ונוצרה מהומה קטנה. בהפסקה נמשכו הויכוחים בלהט. בין המתווכחים נראו בני דור ראשון ושני לשואה. קומץ הדוגמאות מוכיח כי הפרשה רגישה, חיה ובוועטת, וממשיכה להטריד גם כעבור 60 שנה, ורחוקה מלהיות עבר שתם ונחתם. ויץ כותב כי בכל פעם שעלתה הצגה על קסטנר, "התעורר מחדש הוויכוח ודומה כי הפצעים לא הגלידו מעולם. הלהט הרב יצר את הרושם שמדובר בדברים שאירעו זה עתה, לא לפני שנות דור".¹²¹⁴

נראה כי סיכוייה של חתימה והשלמה עם תקופה טראגית יכולה להתרחש, רק לאחר קיום בירור אמיתי ונוקב, יהיו גילויי קשים אשר יהיו. דומה שכדבר הזה לא התרחש ביחס לשואת יהודי הונגריה. ההרגשה היא כי קיים פער בין התחושות של השכבות העממיות ביחס למיצוי וחקר הנושא, ובין האליטות, נושאות ומקיימות הויכוח. שקד מאשרת כי האלם נוצר בידי האליטות בציינה כי לאחר פסק הדין בערעור בבית המשפט העליון, נאלם הדיון הציבורי והאקדמי בעניינו של קסטנר, ונפלה עליו מעין שתיקה של עשרות שנים, עד לשנות ה-80. המשפט הוזכר לפעמים, אך בסך הכל הוא שקע כביכול בתהום הנשייה. היסטוריונים התחילו לקבוע, לדבריה, שתודעת השואה בישראל התחילה בעקבות משפט אייכמן - כאילו היה משפט בראשיתי שלא היה לפניו כלום - למרות שבפרשת קסטנר עמדה השואה על סדר היום הציבורי והפוליטי במשך מספר שנים.¹²¹⁵

¹²¹³ הכינוס התקיים ב-5-6 בספטמבר 2003 במלון קראון פלזיה ירושלים, בארגון חברת "מקום", ובהנחיית פרופ' יהודה אייזנברג. חבר המרצים היו: פרופ' שלמה אהרונוסון, פרופ' יחיעם ויץ, פרופ' אהוד דוכובני, עו"ד אליקים העזני.

¹²¹⁴ ויץ, **קסטנר**, עמ' 352. דוגמה נוספת: ב-5 ביולי 2001 התפרסמה כתבתה של מרב מיכאלי בשם "צדק ברחוב קטן" ובו היא שואלת מדוע לא יקרא רחוב קטן על שמו של סבה, ישראל קסטנר, לאחר שבכבוד זה זכה שמואל תמיר. הכתבה זכתה ל-180 תגובות ב-YNET, כשנה לאחר שהעיתון המקוון החל לפעול. מספר התגובות נחשב אז לרב, עובדה שצוינה כעבור זמן בעיתון "ידיעות אחרונות". חלק מן התגובות היו רגשיות, בלתי מנומקות, אחרות מנומקות ומגיבות מתוך הכרת הנושא, ובסך כל התגובות, רובן היו אנטי קסטנריות.

¹²¹⁵ שקד, "היסטוריה בבית המשפט", עמ' 37 – 38.

בארכיונים

המבקש לחשוף את פעולות ההצלה של יהודי הונגריה אצל מוסדות הישוב מתקשה בכך. לדברי פרילינג, התיעוד של הגופים שעמדו בראש ההיררכיה הרשמית אינו התיעוד החשוב. לא הפרוטוקולים של הנהלת הסוכנות או הפרוטוקולים של ועד ההצלה ולא תיעוד מסוג אחר של שני מוסדות אלו, אף לא מסמכיהם של המפלגות המרכזיות דאז משקפים את פעולות ההצלה. למעשה, מה שאין בתיעוד של הגופים הללו חשוב יותר ממה שיש בו. "המערכת המקבילה" בראשות בן גוריון, קפלן ושרת היא זו שהחליטה וניהלה את הפעולות בזירת ההתרחשויות עצמה. התיעוד הארץ ישראלי על סוגיות אלה הוא אפוא מוגבל, מקוטע, מוצפן. לדבריו, הם התדיינו זה עם זה בעל פה, בחשאי, וכתבו רק מה שהכרחי לכתוב. בישיבות הנהלת הסוכנות היהודית ובוועד הפועל שלה עלתה סוגיית הצלת יהודי הונגריה מעט מאד.¹²¹⁶

לכך יש להוסיף אוספי מכתבים שנגנזו על מנת שלא ישמשו את הסנגוריה בטענתה כלפי קסטנר, במשפט הדיבה שהגישה מדינת ישראל בשמו, וכך הם נעלמו אף מעיני החוקרים. לדברי שלמה אהרונסון, ב'ארכיון תולדות ההגנה', בחטיבה 80, ישנם אוספים פרטיים, בעלי רקע רגיש, שכנראה היו קשורים בהכנות לקראת עדות קסטנר. תיק 32 בחטיבה זו נשמר על ידי היסטוריון 'ההגנה', גרשון ריבלין עצמו. על חטיבה 14, שהינה ההתכתבות עם ועדת ההצלה בקושטא, כותב אהרונסון, כי חטיבה זו נשלחה לראשונה לארכיון הציוני המרכזי אבל הועבר בשנת 1950 ל'ארכיון תולדות ההגנה' לעבודת הצנזור של היסטוריון 'ההגנה'. לדבריו, הארכיון פתח לאחרונה את כל החטיבה הבלתי מצונזרת של חטיבה זו.¹²¹⁷ כזה הוא גורל האוסף של נתן שוואלב ב'ארכיון תנועת העבודה' – מכון לבון, אשר עוד בשנת 2000, לפחות, היה סגור בפני ציבור החוקרים הפשוט. באוסף ישנה התכתבות חשובה המלמדת על התקופה ועל טיב הקשר המועדף שניהל נתן שוואלב עם תנועות השמאל החלוצי בהונגריה, בשם 'ה'חלוץ'.

המבקש לעיין בפרוטוקולים של המשפט גרינוואלד-קסטנר, המצויים בגנזך המדינה, מוצא כי חלקים מעדותו של קראוס וכן חלק מן המוצגים המשפטיים שהוצגו במהלך המשפט - חלקם מסמכים אישיים של קראוס עצמו - אינם נמצאים. הפרוטוקולים של המשפט, המצויים בגנזך המדינה נפתחו לציבור בשנות השישים.¹²¹⁸ אותם פרוטוקולים, המצויים ב'יד ושם' במיקרופילם, לא מופיעים על מסך המחשב באולם הקריאה ואצל היעץ (בשנת 2005).

כאשר הסתיים משפט גרינוואלד-קסטנר על כל שלביו, התפרסם פסק הדין של בית המשפט העליון בשנה שבה ניתן, ואילו פסק הדין של השופט בנימין הלוי נאלץ להמתין עשר שנים

¹²¹⁶ פרילינג, "המערכת המקבילה", עמ' 157.

¹²¹⁷ אהרונסון, "קסטנר", עמ' 3 הערה 5, עמ' 6 הערה 10. בחלק האנגלי. בברור עם שרגא פלד, עובד הארכיון, מתי נפתחו התיקים לציבור, טען כי התיקים לא היו סגורים; אהרונסון, "תיעוד חדש על שואת יהודי הונגריה ועל ניסיונות הצלתה", **ילקוט מורשת** 80, נובמבר 2005, עמ' 171 – 172.

¹²¹⁸ בתשובה של מיכל, עובדת הארכיון לשאלתי. הפרוטוקולים נמצאים בחטיבות ב' 512 (מחוזי) וכן: ב' 513 (עליון).

לפרסומו ב"פסקים מחוזיים". לדברי שקד, מי שאינו יודע זאת מתקשה לאתר אותו, "זה הוא חלק מגורלו של המשפט הנידון".¹²¹⁹

על קשיים אלה שנערמו ניתן להוסיף את הקושי לאסוף חומר תיעודי בהונגריה, בשל המחסור העצום במקורות הבסיסיים ביותר. עיון במסמכי משטרת הזרים, במשרד הפנים, היה יכול, אולי, ללמדנו במעט על הקשר המוזר בין ראשי הגופים הללו ובין קראוס ויהודים נוספים שפעלו עמם. לדברי ד"ר לסלו וארגה, מנהל הארכיון הלאומי של בודפשט, התיעוד של מוסדות השלטון מאפריל ועד יולי 1944 - החודשים שבהם סימנה המדינה ההונגרית יותר מחצי מיליון מתושביה היהודים, בזזה את רכושם, הכניסה אותם לגטאות והגלתה אותם – הוא מצומצם וספורדי. המסמכים החשובים ביותר של משרד הפנים למשל – זה שהוציא אל הפועל את הגזירות הממשלתיות – אינם קיימים. תעלומה אופפת את היעלמותם של המסמכים הקשורים לביצוע הגירוש עצמו על ידי כוחות הג'נדרמריה. גם המשפטים נגד פושעי המלחמה שהתקיימו בין 1945 ל-1948, והיו באחריות שירותי ביטחון הפנים, לא סיפקו את המסמכים המבוקשים על הגירוש. החומר אשר לא שימש את השופטים לצורך הרשעה – נזרק. לדבריו, הריקון השיטתי של הארכיונים, ההעלמה והאובדן של מסמכים רשמיים הפכו את המקורות הגרמניים להכרחיים לחקר השואה.¹²²⁰

ביד ושם – רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

את קראוס מוצאים בארכיון 'יד ושם' פעם אחת בלבד, בניגוד לתיעודם של פעילי הצלה בהונגריה, במיוחד מן השמאל החלוצי, שתרומתם להצלה אינה ברת השוואה לממדי פעולת קראוס. האם היה זה קראוס שסרב להעניק ראיון ל'יד ושם', או שמא היה זה 'יד ושם' שסירב לתת לו במה? – לא נדע. אפשר גם כי נפקדותו של קראוס ממסמכי הארכיון הוא ביטוי לכך שהממסד ההיסטורי ההנצחתי של יד ושם ביקש להימנע ממתן במה למי שעמד לבקר ולחשוף את חולשתה של הנהגת הישוב ונציגיה בתקופת שואת יהודי הונגריה, אולי מפני שאנשי אותו ממסד היו קשורים להנהגת הישוב, לפחות ברוחם הפוליטית.¹²²¹

קראוס מופיע במסמכי 'יד ושם', כמשתתף בסימפוזיון על הנהגת יהודי הונגריה ב - 2 ביולי 1961, בהשתתפות ההיסטוריון היהודי – הונגרי, ינו לבאי, וכן יואל ברנד ופרץ רבס. יושב ראש הסימפוזיון היה ד"ר אריה (ליאון) קובובי (קובוביצקי), יושב ראש 'יד ושם' מאז 1959, אך גם שם לא רווה נחת. דבריו הופרעו מספר פעמים על ידי קובובי - שכזכור, היה יושב ראש בית דין כבוד של 'האיחוד העולמי' בקונגרס הציוני הכ"ב, לדון בתלונותיו של קראוס על קסטנר.

¹²¹⁹ שקד, "ההיסטוריה בית המשפט ובית המשפט בהיסטוריה. פסקי הדין במשפט קסטנר והנרטיבים של הזיכרון", אלפיים, קובץ 20, עמ' 36.

¹²²⁰ רותי גליק, "מי מחק את עקבות הגירוש", הארץ, 16.4.04.

¹²²¹ כל למשל, בחן בועז כהן את תהליך השינוי בהיסטוריוגרפיה הישראלית מהדגשת 'ההתנגדות' ל'עמידה' בשואה. הוא מצא כי בראייה רב שנתית חל תהליך של התקבעות בנושא של 'ההתנגדות', ותלה זאת בין השאר במרכזיותם של לוחמי הגטאות ואנשיהם בממסד ההיסטורי ההנצחתי של השואה בארץ, ובמסגרות אקדמאיות וציבוריות, בניהם גם 'יד ושם'. ראה: בועז כהן, "מהתנגדות לעמידה: עיון בהיסטוריוגרפיה הישראלית של השואה 1945 – 1993", עבודת גמר בהנחיית יהודית תידור באומל, טורו קולג', ירושלים, תשנ"ו

קובובי דרש מקראוס מספר פעמים במהלך הדיון שלא יסטה מן הנושא הנידון, וכוונתו הייתה שלא ידבר בגנות קסטנר.¹²²²

ב- 1975 ארגן 'יד ושם' כנס על המנהיגות היהודית בהונגריה. זה היה הכנס הראשון שעסק בנושא ההונגרי. בפתח הספר, שבו כונסו דברי הנואמים, נאמר כי ניסו להתמודד עם אחת הבעיות המורכבות ביותר במחקר תקופת השואה: תפקידם ופעלם של קבוצת המנהיגים שעמדו או הועמדו בראש הקיבוץ היהודי בהונגריה בתקופה של מבחן גורלי, ודמותו ופועלו של קסטנר לא יידונו, בשל העובדה כי לא ניתן להגיע עדיין למסקנות סופיות מפני שהגישה לארכיונים שונים עדיין חסומה. שמו של קראוס לא נזכר. שני גופי ההנהגה שנבחנו בכנס היו היודנרט והמחתרת החלוצית, אשר נבחנה רק בהיבט הסוציולוגי והפסיכולוגי שלה,¹²²³ היבטים שאינם שנויים במחלוקת.

ב'אנציקלופדיה של השואה', מפעל מונומנטלי של 'יד ושם', לא הקדישו ערך למשה קראוס בין הערכים האנציקלופדיים. אמנם הוא מוזכר בקצרה ובהגינות, בערך על שרל לוף, אשר נכתב בידי רוברט רוזט ומרדכי פלדיאל. לעומתו, זכו פעילים, בעיקר מן השמאל החלוצי, לערכים נפרדים.

המבקש למצוא את הפרוטוקולים של משפט קסטנר ואת פסק הדין של הלוי - בניגוד לפסק הדין של בית המשפט העליון – במחשבי אולם הקריאה, לא ימצא אותם, אף לא בעזרת שרות הייעוץ.¹²²⁴

מסמך סאסן השלם היה בעת משפט אייכמן בידי היועץ המשפטי לממשלה גדעון האוזנר, ועל פי בקשתו התקבל כראייה משפטית בבית המשפט. אף פסק הדין בעניינו של אייכמן נשען בין השאר על מסמך זה. המסמך מכיל את זיכרונותיו של אייכמן, כפי שנמסרו לעיתונאי ההולנדי סאסן, ומכיל 716 עמודים מודפסים המושתתים על 62 סלילי הקלטה ו- 86 עמודים בכתב ידו של אייכמן. חלקים ממנו פורסמו בעיתון LIFE. היועץ המשפטי נקט במשפט אייכמן בעמדה כי המסמך הוא כשר כראיה באותו משפט, וזאת אף מבלי להיזקק לסעיף 15 לחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"י, המתיר חריגה מכללי הראיות המקובלים. על יסוד סדרת נתונים שבדק, ביקש היועץ המשפטי: "אני מבקש את בית המשפט, לאחר שכל זה יוכח, לקבל את התדפיסים כראיה כי אמנם החומר שבידינו הוא הודעה של הנאשם אשר היא כשרה כראיה "

¹²²² איו"ש, 0.15.H/213. דבריו של קראוס מצויים במסמך באופן מובלבל, ויש למצוא את סדר הדפים הנכון.

¹²²³ גוטמן, הנהגת יהודי הונגריה.

¹²²⁴ בעזרת נדיה כהן, עובדת הספרייה ב'יד ושם', נמצאו לבסוף הפרוטוקולים במיקרופילים. בשיחה עמי ב- 21 בדצמבר 2005, אמרה כי לא ניתן לברר מתי נפתחו הפרוטוקולים של המשפט לציבור ב'יד ושם'. עקרונית, הם היו צריכים להיות פתוחים מזמן שהותרו לפרסום בגנך המדינה, ואולם אין לה הסבר מדוע הפרוטוקולים של המשפט ופסק הדין של השופט בנימין הלוי - בניגוד לפסק הדין של בית המשפט העליון - אינם מופיעים במחשב באולם הקריאה. גם חנה ישראלי העובדת על יצירת אינדקס למסמכים הקשורים ליהדות הונגריה, לקראת סריקתם במחשב, לא ידעה על קיומם ב'יד ושם'. נושאים כמו "משפט קסטנר", "רכבת קסטנר" אף הם לא נמצאים במחשבי אולם הקריאה.

על סמך קבלת המסמך כראייה נגד אייכמן, ביקש שמואל תמיר לקבל לידיו את המסמך השלם, שנרכש על ידי מדינת ישראל. כן ביקש לקיים משפט חוזר לקסטנר בעקבות גילוי ממצאים חדשים שכללו את ההצהרות בשבועה לטובת פושעי המלחמה, קרומיי וייטנר, ומכתב שבו ניסה להעביר את ויסליצני לרשות שלטונות החקירה האמריקאיים. אך הן בקשתו של תמיר למשפט חוזר והן הבקשה לקבל את המסמך השלם לידיו, לא נענו.¹²²⁵

בתארי חסיד אומות עולם

יד ושם העניק תואר חסיד אומות עולם לנציגי הארצות הניטרליות שהיו בבודפשט באותם ימים. בתיקיהם של שרל לוץ וראול ואלנברג ישנו סיכום פעולותיהם, כנראה לקראת הקראתם בטקס, ובהם כמובן וכראוי, דברי שבח לשניים. בתיאור פעולותיהם מוזכרים אישים שונים שבלעדיהם, לדברי הכתוב, פעולות לוץ ואלנברג לא היו יכולות לצאת אל הפועל, כמו: ג'ורג' מנטלו, ולדמר לנגלט, סאנו בריז (Sanz – Briz, A.) וג'ורג' פרלסקה – הנציגים הספרדיים; קסטליאנוס (Castellanos, J.A.), הקונסול הכללי של סן סלבדור בגינבה, והממונה על מנטלו; נשיא הרפובליקה של סן סלבדור דאז, הגנרל סלבדור קסטננדו קסטרו (General Salvador Castenendu Castro). שמו של משה קראוס לא מופיע ביניהם, אף לא כמי שסייע לשרל לוץ.

הדברים בשבח מעשיהם של לוץ ואלנברג כתובים בשטחיות ובאי דיוק. את התגייסותו של לוץ לטובת היהודים תיארו במנותק מתהליכים קודמים:

זרם היהודים הבאים למחלקתנו [של לוץ – א.נ.] לבקש הלך וגדל מיום ליום, ובמיוחד הציפו אותו המוני יהודים כאשר יחידתו של אייכמן החלה בגירושי היהודים מערי השדה להשמדה. במצב שנוצר, הועמד שרל לוץ בפני בעיה כיצד לעזור ליהודים... בתנאים אלה הגיע לוץ למסקנה, כי עליו לנסות להגן על היהודים שבכוונתם היה לעלות לארץ ישראל כלארץ מנדטורית בריטית. [...] ולכן [...] פנה בעניין זה לשגריר הגרמני, ויזנמאייר, ולמשרד החוץ ההונגרי בהודיעו כי הוא לוקח יהודים אלה שבכוונתם לנסוע לארץ ישראל תחת חסותו. הדבר הועבר לברלין ולאחר מאמצים רבים נענו אמנם להצעתו, אולם באופן חלקי בלבד.¹²²⁶

על ראול ואלנברג נאמר בין השאר: "במסגרת תפקידו המיוחד ובפעולותיו להצלת חיי היהודים – הוכיח ולנברג אומץ – לב בלתי רגיל, תושייה רבה ומסירות ללא גבול, בסכנו את חייו, ואמנם הצליח להציל עשרות אלפי יהודים [הדגשה שלי – א.נ.] מגורלם האיום, מיום הגיעו להונגריה ועד כניסת הרוסים לבירה."

¹²²⁵ הבקשה לקיום דיון חוזר במשפט קסטנר, איו"ש, Y-I-4. מסמך סאסן נמצא בגנזך המדינה.
¹²²⁶ איו"ש, תיק חסיד אומות עולם, שרל לוץ.

גם בדברים על גיורג' מנטלו נפקד מקומו של קראוס כמי שסייע למנטלו בתעודות הסן סלבדוריות וכמי ששלח לו את דוחות אושוויץ ושואת יהודי הונגריה: "מנטלו, שהיה הרוח החיה, היוזם, והמבצע של פעולה זו [...] לא יכול היה להגשים את המטרה אלמלא העזרה מטעם ממשלת שוויץ הניטראלית על נציגויותיה בארצות אירופה הכבושות, וכן מטעם שבדיה הניטרלית". הקרדיט ניתן על ידי 'יד ושם' לממשלת שווייץ, זו אשר נהגה בקפדנות ולעיתים בעוינות כלפי פעולות נציגה, שרל לוץ, להצלת יהודים.

הנציג הספרדי אנג'ל סאנס דה בריז הוכר על ידי הועדה לציון חסידי אומות עולם, בישיבתה ב-18 באוקטובר 1966 בנימוק שהתבלט בפעולותיו למען הצלת יהודי הונגריה.

כאשר התייחסו להשפעת פרסום דו"ח אושוויץ לא הוזכר חלקו של קראוס. את הפרסום של שואת יהודי הונגריה ודו"ח אושוויץ בעיתונות השוויצרית ייחסו לתוצאות הלחץ המדיני, ולא להיפך. "אותו דבר דרשו: מלך שבדיה, הוותיקן, בריטניה ועוד, ובסוף יוני 1944, **כתוצאה מלחצים מדיניים ודתיים אלה** [הדגשה שלי – א.נ.], החלו העיתונים בשוויץ לפרסם את המצב לאמיתו, דבר שגרם לתוצאות חיוביות בהצלת שארית יהודי הונגריה".

הוועדה לציון חסידי אומות העולם העניקה לשרל לוץ אות הוקרה הגבוה ביותר – מדליה וזכות נטיעת עץ על שמו. את המדליה קיבל בעודו בחיים בשנת 1966. בפברואר 1975 נפטר בגיל 80 בברן. בטקס שנערך לכבודו ב-27 במאי 1977 ב'יד ושם' ניטע עץ על שמו בשדרת חסידי אומות העולם בהר הזיכרון בירושלים. גם לאחד הרחובות בחיפה ניתן השם שרל לוץ, כאות הוקרה על פועלו.

התואר חסיד אומות העולם הוענק לזוג נינה וולדמר לנגלט ב-16 בפברואר 1965. בבודפשט נקרא אחד מרחובותיה על שמו. פרופ' לנגלט נפטר בשנת 1964, בגיל 88.¹²²⁷

מעניין היה לדעת האם קראוס הוזמן לטקסי קבלת תואר 'חסיד אומות עולם', שערך 'יד ושם' לשרל לוץ, ראול ואלנברג, לנגלט, סאנו דה בריז ועוד, על חלקם במפעל ההצלה, מפעל שקראוס היה ההוגה והיוזם שלו ופעל, יחד עמם, להוציאו לפועל.

גיורג' מנטלו, יהודי דתי ורביזיוניסט, זכה בארצות הברית במדליית החירות על שם אלינור רוזוולט על פועלו בתקופת השואה.¹²²⁸ גם אוטו קומוי זכה לקבל ממשלת הונגריה את אות ההצטיינות הגבוה ביותר כגיבור ההתנגדות ההונגרית.¹²²⁹

על נפקדותו של קראוס מן הזיכרון הקולקטיבי אמר פרופ' קדרי: "רגילים אצלנו לכבד את הגויים. את אוסקר שינדלר, את ראול ואלנברג. [...] כל מה שקשור באסון יהדות הונגריה לא

¹²²⁷ איו"ש, תיק חסיד אומות עולם שרל לוץ.

¹²²⁸ רוני מנדלבאום במכתב אלי, 7 באפריל 2003, רוני שימש את מנטלו באיטליה, בשהותו שם כסטודנט. לדבריו, הוא ראיין את האיש במשך שנתיים ימים, יום יום, לפני שהלך לעולמו.

¹²²⁹ שרי ראובני, "חסידי אומות העולם המחותרת החלוצית בהונגריה", **ילקוט מורשת**, ס"ד (1997), עמ' 52.

נח לדיון, עד היום, כי יודעים שניתן היה להציל". ואילו עו"ד שפט מעריך כי במיתוס הגבורה הישראלי- החילוני לא ממהרים לאזכר יהודי דתי שהציל אלפי אנשים.¹²³⁰

במחקר

עד שנות השבעים לא עסק המחקר ההיסטורי בשאלת היחס של הישוב והתנועה הציונית לשואה. היו שטענו שהדבר נבע מ"קשר ההשתקה", מפני שהחוקרים החשובים שנטו לתנועת העבודה, לא רצו לעסוק ב"פשעים הנוראים" שלה. מן המחצית השנייה של שנות ה-80 החלו להתפרסם מחקרים חשובים בנושא¹²³¹

כאמור, טרם נכתב מחקר מקיף בשאלת היחס של הנהגת הישוב והתנועה הציונית אל שואת יהודי הונגריה. מחקרי זה עוסק בסוגיה זאת, בהיבטים מסוימים.

לדברי דינה פורת, במדינת ישראל ניתן להבחין בשלושה שלבים בכתיבה על השואה. הראשון היה של כתיבת הפעילים; לאחריו בא שלב ביניים, שעל אנשיו נמנים: יהודה באואר וש"ב בית צבי שהציגו מערכות טיעונים הפוכות. בית צבי טוען כי מאז עלתה תוכנית אוגנדה על סדר יומה של ההסתדרות הציונית, חל בה תהליך של התרכזות בצורכי הארץ והיישוב, והסתגרות בפני צורכי הגולה. תהליך זה נתן את אותותיו בימי השואה, שבה הועלמה והשתקה צרת יהודי אירופה, ומנהיגיה הכשילו תוכניות הצלה שלא היו קשורות בעלייה ארצה. באואר טוען לעומתו, כי העם היהודי נמצא היה בתקופת השואה במצב של חוסר אוניס מדיני שלא אפשר לישוב להציל כפי ששאף, ומה גם תוך כדי מלחמת עולם שבה הייתה צרת היהודים עניין שולי ביותר.

אחריהם צמח דור של היסטוריונים ילידי הארץ, החל מן המחצית השנייה של שנות השבעים. לדבריה, אף עלפי שרוב ההיסטוריונים באו כנראה מתנועת העבודה לגוניה, לפחות מבחינת חינוכם בבית ובתנועת הנוער, יש ביכולתם להפריד בין מחקריהם המדעיים לבין השתייכותם הפוליטית.¹²³²

דור הפעילים

בדור הפעילים של התנועות החלוציות אנו מוצאים את ספריהם של פעילי השמאל החלוצי: רפי בנשלום, צבי גולדפרב, פרץ רבס ועוד.¹²³³ המחקר הושפע במידה רבה מספריהם ועדויותיהם, בו תאור היאבקותם בהונגריה. הם יצרו בדיעבד, שפה שלא היתה קיימת בהתכתבויות של ימי הכיבוש הגרמני כמו: "המחתרת החלוצית", "המפקדה החלוצית",

¹²³⁰ דוד שליט, "איך מחקו את קראוס", "הארץ", 20.1.95 עמ' 28-30.

¹²³¹ ראה על כך: ויץ, **מודעות וחוסר אוניס**, עמ' 1; יחיעם ויץ, "בין אידאולוגיה לפוליטיקה", **הארץ**, ספרים, 7.3.01, עמ' 4.

¹²³² ד. פורת, "היסטוריוגרפיה", עמ' 121 - 125.

¹²³³ בנשלום, **נאבקנו למען החיים**, (מהדורה 2001); גולדפרב, **עד קו הקץ**; רבס, **מול נחשולי הרוע**.

מושגים הבאים לטעון את פעולותיהם בגוון סמי צבאי, ואולי ביקשו בכך להתמודד עם הדימוי הבעייתי שנוצר במדינת ישראל סביב אי התנגדותם האקטיבית, והשלמתם עם דרכי ההנהגה היהודית בשעת המלחמה.

המשפיעים ביותר מדור הפעילים, על החוקרים, בתיאור עבודת ההצלה בהונגריה הם דו"ח קסטנר וספרו של רפי בנשלום, "נאבקנו למען החיים".

אל ספרות דור הפעילים יש לצרף את יומן קומוי. הרישום של היומן התחיל ב- 21 באוגוסט 1944 והסתיים ב- 17 בדצמבר 1944. היומן הרבה לציין עובדות פרואיות אך קימץ בהסבר המצב והבנתו, כך שלא ניתן ללמוד ממנו על השאלות המרכזיות המעסיקות אותנו, הנוגעות להשקפתו ולקשריו עם קסטנר והגרמנים, על מידת קשריו עם נציגי הנהגת הישוב בקושטא וג'נבה ועם הנהגת המועצה היהודית; מה ידע על תנועת הכספים שנשלחו לעזרה, כיצד ולמי חולקו, ועוד.¹²³⁴

ספרו הלא ידוע של קראוס, אשר כיניתיו: 'דפי ספר' אפוף חידה. במהלך משפט קסטנר, היו מספר התייחסויות אליו, מהן עולה כי הספר היה כתוב אך כנראה בלתי גמור, וקראוס התכוון להוציאו. בעדותו ב- 2 ביולי התייחס פעמיים לספר: "העתק של מכתב [ששלח קראוס – א.ג.], לצלב האדום הבינלאומי ב- 4.8.44 בתוך הספר, שהיה צריך להופיע בשווייץ. הספר לא הופיע. הוא נמצא אצלי בחלקו (מראה את הספר)".¹²³⁵ וכן: "אני עומד להוציא ספר בעניין זה והמסמכים חשובים בשבילי".¹²³⁶ כעבור מספר ימים שוב אוזכר הספר, בעת חקירת השופט את קראוס.¹²³⁷ תמיר הזכיר את הספר פעמיים: "הוא [קסטנר – א.ג.] יודע שהרכבת אינה פרשה מפוארת בסתרי ליבו, ולכן צרף אליה פעולות אחרות, כפי שאומר בספרו קראוס [קטע שאבד – א.ג.]".¹²³⁸ וכן: "קראוס אומר בעמוד 76 [עמוד שאבד – א.ג.] של ספרו: 'לאיכמן יש משכון בטוח: הרכבת'.¹²³⁹ בקורות חיים שכתב, ציין את הספר שכתב.¹²⁴⁰ בראשית שנת 1980, כשש שנים לפני מותו, הודה פרופסור דוד קרנצלר לקראוס על הראיון שקיים אתו, וסיים במשאלה שספרו יצא מהר ככל האפשר, כך שכל אחד ידע אותן עובדות בלתי רגילות ועדיין לא ידועות על השואה.¹²⁴¹

¹²³⁴ Komoly Otto, "The Diary of Otto Komoly: August 21 – September 16, 1944", in: R.L. Braham (ed.) *Hungarian Jewish Studies* III, World Federation of Hungarian Jews, New York, 1973, pp. 147–250; צבי ארז, (תרגם והעיר), נתן אוטו קומוי, "יומן בודפשט 1944", *ילקוט מורשת*, ל"ז (1984).

¹²³⁵ משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ד – 16. (מוצג פ"ז במשפט)

¹²³⁶ משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ד – 37.

¹²³⁷ חקירת השופט את קסטנר, משפט קסטנר, 9 ביולי 1954, ג"מ, עמ' י"ח – 81.

¹²³⁸ סיכום תמיר, משפט קסטנר, 30 בספטמבר 1954, ג"מ, עמ' ל"ג – 47-50.

¹²³⁹ סיכום תמיר, משפט קסטנר, 30 בספטמבר 1954, ג"מ, עמ' ל"ג – 52.

¹²⁴⁰ ללא תאריך, אצ"מ, K11/449/

¹²⁴¹ קרנצלר אל קראוס, 26 בפברואר 1980, א. קראוס, תיק מס' 5 אצ"ד. ב 1998 סיפרה לי לילי פוגל, מעובדות ארכיון י"ד ושם, כי ראתה את הספר של קראוס, בעת שליוותה יהודי קנדי שערך סרט על ראול ואלנברג. בפגישתם בבית קפה, הקריא קראוס קטעים מתוך ספרו.

דוד שליט כתב במאמרו, "איך מחקו את קראוס", כי מאז יצא קראוס לגמלאות, נהג להיפגש מדי בוקר עם אחיו בקפה "טוב טעם" בירושלים, לשחק ברידג' ולדון בכתיבת הספר. תערובת של בטלנות וחשש עמוק, מנעה זאת ממנו. מצד אחד לא רצה לחשוף שוב דברים שיציגו בעיני הגויים את הפירוד והמפלגתיות שהיו בעם היהודי, ומצד שני נותרה בו חרדה עד כדי פרנויה מפני השלטון הישראלי. "הוא דיבר על המפאיניקי"ס גם כשהליכוד כבר היה בשלטון".¹²⁴² יהיה סביר להניח כי העובדה שהיה נעדר כוח השפעה וקשר אל המקומות הנכונים, גם תרמה לחוסר יכולתו להוציא את ספרו לאור. על פי סגנון כתיבתו, העמוס בפרטים ודקדוקים ומשפטי לוואי, עד יגיעה, הוא היה זקוק לתמיכה מקצועית בכתיבת ספר. אפשר שאף הגורם הכלכלי היווה קושי. העובדה שחי עד יום מותו בדירת דמי מפתח, וכל שהוריש לאחייניותיו, כזוג חשוך ילדים, היה ריהוט צנוע של ביתם - יכולה לאשש הנחה זו. אוסף המכתבים והתעודות של קראוס היה מונח מספר שנים במחסן 'ארכיון הציונות הדתית' באוניברסיטת בר אילן, ללא רישום וקיטלוג, לאחר שנמסר לארכיון על פי בקשת המשפחה, בידי ד"ר פנינה מיזליש. בארכיון בבר אילן נמצאים כ- 70 עמודים מדפי הספר, רבים מהם לא ברצף. 20 עמודים נוספים נמצאים בארכיון הציוני המרכזי.

תולדות התקופה מן הזווית של הפעילים בקושטא, מצויים בספרם של מנחם באדר, וניה הדרי וחיים ברלס. כבר הובעה הפליאה, בסיכום שנת 1943, כיצד זה ששלושתם התעלמו מן העיסוק הרב שציין את אותה שנה בעניין הרכב ועדת ההצלה והמשרד הא"י בבודפשט, ועל הויכוחים הקשים שקשורים היו בחלוקת הכספים והקשר עם קושטא.¹²⁴³ פליאה גדולה עוד יותר היא כיצד התעלם ברלס, כמו חבריו, מן הפעולות שנעשו בשם ועדת ההצלה בקושטא למען המשרד הא"י וועדת ההצלה בבודפשט בשנת הכיבוש הגרמני. חלקו של ברלס היה רב במשא ומתן להשגת עשרות אלפי סרטיפיקטים בריטים עבור יהודי בודפשט ושיגורם, ובמשא ומתן להסעת אלפי יהודי בודפשט, שנדמה היה בזמן מסוים, שתצא אל הפועל. ברלס התעלם בספרו מקראוס ולא נמצא אזכורו אלא פעם אחת, ובאופן חטוף, בהקשר של המכתב ששלח לפוזנר ב- 19 ביוני 1944 - הוא המכתב על דו"ח אושוויץ ודו"ח שואת יהודי הונגריה. כזכור, ברלס סלגרף את תוכנם ליצחק גרינבוים, משה שרת, ברל לוקר ונחום גולדמן, לשגרירי ארצות הברית ובריטניה באנקרה ולנונציוס האפוסטולי בקושטא בצרוף המלצה לפעול למניעת ביצוע הגזרה. בסיכום כתב ברלס בספרו: "אכן, אין ספק שהצעדים שנקטו סייעו להשפיע על הורטי, ראש ממשלת הונגריה לפעול להפסקת הגירושים".

פעולות ההצלה היחידות שברלס תיאר בקצרה היו של קומוני שעמד בראש מחלקה א' שנוסדה על ידי הצלב האדום הבינלאומי ומומנה על ידי הגיוינט, ופעולות ראול ואלנברג בהצלת יהודים, שנעשו בכספי הגיוינט, היועד לפליטי מלחמה ו'הועד הבין ממשלתי לפליטים'. על ואלנברג כתב: "בהיותו נציג דיפלומטי של שבדיה הוציא אלפי "דרכוני חסות" ליהודים שהיו בסכנת גירוש, ואף שכר בתים מיוחדים שנעשו מקלט למאות רבנים ומנהיגים מיהדות הונגריה".¹²⁴⁴ מפתיעה עוד יותר היא התעלמותו מחלקו של שרל לוץ בהצלה, אשר אמנם

¹²⁴² דוד שליט, "איך מחקו את קראוס", **הארץ**, 20.1.95, עמ' 20-30.

¹²⁴³ ראה פרק ד'.

¹²⁴⁴ ברלס, **הצלה בימי שואה**, עמ' 34 - 35.

מומנה כולה על ידי היהדות ההונגרית- כסף שקראוס דאג לגיוסו, ולא הסוכנות היהודית - אך גם כך היה ראוי להערכה מפי ברלס, אשר ידע כי מפעל ההצלה השוויצרי היה הרחב ביותר בהונגריה, ובמידה רבה תודות לאישיותו המיוחדת של לוץ. את ההסבר להתעלמות ניתן, אולי, למצוא באי רצון לחשוף עניינים שיובילו לשאלות על אופן פעולות הסוכנות היהודית למען ההצלה בהונגריה.

דור הביניים

בדור הביניים, הכותבים על שואת יהודי הונגריה, יש לראות את נתנאל קצבורג, בלה ואגו, אשר כהן, צבי ארז יהודה באואר, שלמה אהרונסון ועוד.

ספרו של א. כהן, המחותרת החלוצית בהונגריה, הניח תשתית חשובה להבנת מנגנון ואופן הפעולה של התנועות החלוציות, אך הוא הושפע מאד מעדויות הפעילים של השמאל החלוצי. לכך יש להוסיף את העובדה שהפרוטוקולים של משפט קסטנר והאוספים של נתן שוואלב וגרשון ריבלין לא היו מונחים לפניו. כך התקבל הרושם - אותו ביקשו ליצור פעילי השמאל - על קיומה של מפקדה חלוצית כללית, הכוללת את נציגי כל התנועות; שבה התקיימה חלוקת עבודה וכספים מוסכמת, אומנם תוך דומיננטיות של תנועות השמאל; קיומה של מפקדה המנהלת את עבודת ההצלה בקו קטן, שעמד במנותק מן הקו הגדול של קסטנר, וללא תלות בתכתיביו, הגם שהסכימו עם דרכו. הצגת היקף פעולותיו של קראוס בידי כהן מצומצמת. כך כתב, בין השאר, על 7800 סרטיפיקטים בלבד, אותם השיג קראוס, והתעלם מדברי מיהאי שלמוון, שבספרו עשה שימוש, כיצד נוצר המספר 40 אלף סרטיפיקטים, וממסמכים אחרים שדיברו על המבצע להגירת 40 אלף יהודים. כהן הציג הערכה מאוזנת לגבי אישיותו של קראוס, המביאה את עמדת שני צידי המתרס החלוצי בהונגריה.

צבי ארז כתב על ארבעה מישורי התנגדות, כאשר זו של החלוצים משתווה בשיעורי ההצלה שלה להצלה של הצירויות הניטרליות, ולמשה קראוס אין חלק בהם. שלושת המישורים העיקריים, לדבריו, הם:

א. המגמה ההונגרית – שבדרכה הלכה המנהיגות המסורתית, שידעה היטב את פרטי השואה בארצות מחוץ להונגריה, ניסתה להגיע אל גורמי השלטון עמם היו בקשר עוד לפני הפלישה, אך בקשתם לפגישה לא נענתה, אלא בחודש באוגוסט.

ב. משא ומתן ישיר עם הגרמנים – נולד מכך שקסטנר חש בקיומה של פירצה שבין הימלר, שביקש חגורת הצלה אישית לעצמו ולרייך העומד לקרוס, לבין אייכמן. ההצלה הנזקפת לזכותו הן 1700 נוסעי הרכבת ורבים מ-20 אלף היהודים שהגיעו לשטרסהוף.

ג. המחותרת החלוצית - אשר הכינה תיעוד "אריי" - נוצרי, הבקיעה גבולות וכך ניצלו אלפי יהודים בדרכי ה"טיול" ו"הרה טיול". כתבי החסות, שהוצאו בכמות מוגבלת בידי הנציגויות הדיפלומטיות בבודפשט, זויפו, שוכפלו והופצו ברבבות עותקים, על ידה, עם עלית "צלב החץ"

לשלטון. המחותרת החלוצית חילצה חברה האסירים מבין כותלי הכלא הצבאי, וסיפקה מזונותיהם של יושבי הגטאות.

ד. **הבלימה הבינלאומית** – שבמסגרתם פעלו הציריות הניטרליות והצלב האדום הבינלאומי והשבדי להעניק חסות ליהודים.

לדעת ארוז, אומדן זהיר מצביע על 40-50 אלף יהודים שחולצו על ידי פעילות ישירה ועקיפה על ידי המחותרת החלוצית. מספר דומה ניצל הודות ללחץ הבינלאומי בימי האנרכיה הגוברת של חורף 1944".¹²⁴⁵

אף באואר ייחס את ההצלה ההמונית בהונגריה למחותרת החלוצית בהונגריה אשר, לדבריו, החליטה לזנוח את איסוף הנשק, אף שהתחילה בזה, ובמקום זה החליטה להתרכז בניסיון של הצלה המונית, שבמידה רבה מאד הצליח. "כל הדברים האלה שנרשמים לזכותו של ואלנברג [הצלה המונית -א.ג.] עשה אותם הנוער ציוני, לא ואלנברג עשה זאת. ואלנברג הגיש לזה חלק מן הכיסוי".¹²⁴⁶ במקום אחר כתב כי תפקידן של תנועות הנוער היה מכריע. אמנם הן לא היו משיגים את הישגיהן בלי עזרת הנציגים הניטרליים, אך גם פעולות העזרה של אלה לא היו עולות יפה בלא הציונים. מבחינת המספרים והיעילות, קובע באואר, נודעת חשיבות רבה יותר למאמצי ההצלה של השוויצרים.¹²⁴⁷

באואר מבקש להעניק לגיטימציה לפעולות של קסטנר כמנהיג ששאב את כוחו ממקורות ברי סמכא כמו קומוי והרב וייסמנדל, ואם כשל, כמנהיג, הרי זה בשל התנאים הקשים. הוא מכנה את קסטנר כסגן נשיא ועדת ההצלה ואת קומוי כנשיא, למרות שמודה כי קסטנר היה הדומיננטי בוועדה.¹²⁴⁸ לדבריו, קסטנר נטל את התפקיד של ניהול המגעים עם הגרמנים בהסתמכו על הרב וייסמנדל, אשר שלח באמצעות ויסליצני מכתב אל שלושה אישים בבודפשט: פרוידיגר, הברונית אדית וייס ורודולף קסטנר, שהיה אמור לייצג את הקבוצה הציונית הקטנה, ככל הנראה על פי עצת הציונים בסלובקיה, "אך אדית וייס הסתתרה, והתברר שפרוידיגר הוא אדם מפוחד שכל רצונו היה להציל את עורו [...] רק קסטנר נשאר".¹²⁴⁹ תאור זה עומד בסתירה לעדות פרוידיגר שאמר כי המכתב של הרב הופנה אליו ואל אדית וייס ולניסן כהן,¹²⁵⁰ וכן לדברי וייסמנדל, שכתב כי ידעו כי לציונים בבודפשט יש קשר עם הגסטפו, לכן החליטו לשלוח מכתבים לשלושת נציגי הזרמים בבודפשט, וזה של הציונים הופנה, בסופו של דבר, אל ניסן כהן.¹²⁵¹ תאור זה עומד גם בסתירה להודאת קסטנר עצמו

¹²⁴⁵ צבי ארוז, "שוואת יהודי הונגריה – אומדן האבידות", **ילקוט מורשת**, נ"ז (1944), עמ' 59-43; צבי ארוז, "מאמצי ההצלה של יהודי הונגריה", **ילקוט מורשת**, מ"ח (1990), עמ' 76-78.

¹²⁴⁶ באואר, "דיון של לוחמים והיסטוריונים. 40 שנה למרד גיטו ורשה", **ילקוט מורשת**, ל"ו (1983), עמ' 50.

¹²⁴⁷ באואר, **יהודים למכירה**, עמ' 299.

¹²⁴⁸ "קסטנר", **אנציקלופדיה של השואה**, כרך ה', עמ' 1101 – 1103.

¹²⁴⁹ באואר, **יהודים למכירה**, עמ' 202 – 203.

¹²⁵⁰ עדות פרוידיגר, משפט קסטנר, 12 בספטמבר 1954, ג"מ, עמ' כ"ג - 1-7; חקירת פרוידיגר בידי תמיר, משפט קסטנר, 13 במאי 1954, אמ"י, עמ' כ"ד - 11-12.

¹²⁵¹ וייסמנדל, **מן המצר**, עמ' קי"ג. התפתח ויכוח בין ציוני סלובקיה, למי מבין הציונים בהונגריה ישלח המכתב, עד אשר הוחלט כי יימסר לניסן כהן.

במשפט כי הוא פנה לויסליצני לפתוח במשא ומתן, לאחר ששמע מפי פרוידגר שדיווח להנהגה היהודית על פגישתו עם ויסליצני, ועל המכתב וההצעה שזה הביא מהרב וייסמנדל. קסטנר וברנד נקטו יוזמה ויצרו קשר עם הנאצים, לאחר ששמעו את הדיווח על השיחה עם ויסליצני, מפי פרוידגר.¹²⁵²

באואר נוטה להמעיט בערכו של "קשר השתיקה" בקשר להשמדת יהדות הונגריה. לטענתו, הסוד לא היה נחלתם של המנהיגים בלבד. בהעלותו טיעון המבחין בין "מידע" ו"ידיעה", מדגיש באואר שחסידי 'תאורית הקשר' טועים בהבנת המצב ההיסטורי כולו. יהודי הונגריה לא היו תלויים במנהיגיהם בקבלת מידע על ה"פתרון הסופי", כי מידע זה היה ברשותם כל הזמן, ובכלל זה המידע באשר לדרכי ההטעה וההונאה שנקטו הנאצים כלפי קורבנותיהם. לדעת באואר, האמת היא שהיהודים דחו את המידע הזה. אנשים לא רצו לדעת, שכן הידיעה היתה גורמת כאב וסבל, ולא היה שום מוצא לכאורה.¹²⁵³ דינה פורת אף היא טוענת שההשמדה היתה עובדה ידועה באירופה ובעולם מקיץ 1942 ואילך. כלי התקשורת במערב דיווחו עליה מאז בהרחבה. אלפי פליטים מפולין ומסלובקיה ומיוגוסלביה הגיעו להונגריה במהלך 1942 ו 1943, וגם הם תיארו את אשר התרחש בארצות מוצאם. העיתונות בארץ דיווחה באפריל ובמאי על הקמת גטאות בהונגריה, ועל ראשית השילוח ממנה לפולין. על רקע זה, שואלת פורת, מה פירושה של ההאשמה ש"לא ידעו"? האם יהודי הונגריה אכן לא ידעו, או שמא לא רצו לדעת, שהרי טבעי ואנושי הוא לדחות את הרעה מלפנינו כל עוד אפשרי?¹²⁵⁴

קצבורג ביקר את מועצת היהודים שנקטה בעמדה עקרונית שיש להשלים עם התנאים, תוך כדי ניסיונות לשפר אותם בדרך של שיתוף פעולה עם הגרמנים.¹²⁵⁵ בלה ואגו התייחס בביקורתו על מועצת היהודים שלא היתה מחוברת אל המון העם, שהיתה שמרנית, אנכרוניסטית, ששגתה באשליה שהיהודים הם חלק אורגני של העם המדיארי, ולא הבינה את פשר ההתפתחויות בזירה הפוליטית. ראשי התנועה הציונית הועמדו, לדבריו במרכז העניינים ברגע האחרון בלבד. קוצר הזמן, חוסר מנגנון ואחדות בקרב ראשי התנועות, וסטאטוס לגאלי למחצה היקשו על פעילותם. גם שיעור קומתם של אחדים מחברי ההנהגה לא הצדיק את תפקידם. ראשי תנועות הנוער הציוני, לא נועדו, לדבריו, להנהיג אלא ליזום ולבצע בלבד.¹²⁵⁶

לפי באואר, הגרמנים התייחסו ל'תוכנית אירופה' ושליחות 'משאיות תמורת דם', בכובד ראש, ולכן אין לראות בתוכניות אלו הטעיה גרמנית. בפני ראשי ועדת ההצלה בבודפשט לא עמד הפיתיון הגרמני של סכום כסף עלוב, אלא הסיכוי של קשירת מגעים עם "עולם הרבנים" של וייסמנדל. הנאצים רצו ליצור על יד כך מגע עם יהודי ארה"ב, שהיה חשוב בעיניהם יותר

¹²⁵² עדות קסטנר – משרד עו"ד תמיר עמ' 44. בדו"ח קסטנר עמ' 75 נאמר: "במכתב שהיה כתוב בעברית, יעץ לנו רב וייסמנדל לחדש ללא דיחוי את הקשר עם ויסליצני [...] הברונית וייס היתה במחבוא. ויסליצני קיבל את פרוידגר ואת ניסן כהן, מבלי לדון איתם על הפרטים. בהמשך נתקבלו ברנד וד"ר קסטנר על ידי ויסליצני".

¹²⁵³ ברהאם, "הצלת יהודי הונגריה בפרספקטיבה היסטורית", עמ' 369 – 376.

¹²⁵⁴ ד. פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 389 – 391.

¹²⁵⁵ נתנאל קצבורג, "הנהגת הקהילות", בתוך: ישראל גוטמן, בלה ואגו, ליוויה רוטקירכן (עורכים), הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה, יד ושם, ירושלים, תשל"ו, עמ' 85 – 86.

¹²⁵⁶ בלה ואגו, "תמורות בהנהגת יהודי הונגריה בימי מלחמת העולם השנייה" בתוך: ישראל גוטמן, בלה ואגו, ליוויה רוטקירכן (עורכים), הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה, יד ושם ירושלים, תשל"ו

מהשמדת יהודים. הזיקה שמוצא באואר בין סיפורו של וייסמנדל ובין שליחות בנדי גרוס - שהיא השליחות האמיתית, ולא שליחות ברנד שנשלח רק לשם הסוואה - הייתה חלק מתוכנית כללית יותר, ששיקפה את רצונה של צמרת המשרד הראשי לביטחון הרייך, ובכלל זה של היינריך הימלר וואלטר שלנברג ליצור מגע עם בעלות הברית. על פי הלך מחשבה זה, כבר היו אז ראשי הנאצים משוכנעים שהובסו במלחמה ומוכנים לחתום על חוזה שלום נפרד, אפילו בניגוד לרצונו של הימלר.¹²⁵⁷ התוכניות הללו כשלו בשל התנגדות בנות הברית לקבלם, ורצונותו של אייכמן שפעל בניגוד לרוח הוראותיו של הימלר.

שלמה אהרונסון שחקר את מסמכי המודיעין הבריטי והאמריקאי סבור, כפי שהראינו, כי הימלר לא עסק בתוכניות הצלה – אלא ברצח. מטרת שליחות ברנד ותוכניות כופר אחרות שהוצעו ליהודים לא היו אלא ניסיון לפצל את בנות הברית ולהשיג רווח כלכלי / פוליטי עבור גרמניה הנאצית. לדבריו, קסטנר הפגין באופן אישי ביטחון ואמונה בלתי מוגבלת בשיפוטו העצמי על העתיד הטוב הצפוי ליהודי הונגריה, שלמעשה הייתה טעות מ-1943 ועד כמעט סוף המלחמה.¹²⁵⁸

היסטוריונים יהודים בחו"ל

ההיסטוריונים הזרים הבולטים העוסקים בשואת יהודי הונגריה, כמו ינו לבאי ורנדולף ברהאם אינם עוסקים ביחסי הנהגת הישוב והתנועה הציונית אל יהודי הונגריה בתקופת השואה. שניהם מתייחסים לפעולותיהם של קסטנר וקראוס, כאשר ברהאם מתייחס אך מעט אל קראוס ולבאי מרבה יותר. ברהאם מתבסס בכותבו על הקשר עם שליחי הישוב, על כתבי קסטנר ובנשלו.

ספריו של לבאי¹²⁵⁹ נמנים על הגל הראשון של ספרים על השואה בהונגריה, וזכו לפרסום רב. ערכם של הספרים הוא בראשוניותם, כעדויות ספונטניות סמוך להתרחשות הדברים. ליבאי אסף בזריזות רבה חומר תיעודי בניסיון לתאר תאור מסכם את המאורעות 1944, אך לדברי קצבורג, קשה לסמוך עליו ואי אפשר לבדוק את הנתונים שנכללים בספריו כי אין הוא מציין את מקורותיו ואת מקורות התעודות שהוא מביא, ולא עוד אלא שהוא מתיר לעצמו להשמיט ולקצר תעודות מתוך מגמתיות.¹²⁶⁰ ואף על פי כן ינו לבאי זוכה לציטוט רחב אצל רנדולף

¹²⁵⁷ ברהאם, "הצלת יהודי הונגריה בפרספקטיבה היסטורית", עמ' 369 – 376.

¹²⁵⁸ Aronson, **Hitler, Allies, Jews**, pp. 192, 234 – 240, 312, 322

¹²⁵⁹ Jenő Levai, **Fekete könyv**, a magyar zsidóság szenvedéseiről, Budapest n.d. 1945; **Szurke könyv**, a Magyar zsidók megmentéséről, Budapest 1946; **Fehér könyv**, kulföldi acciók a Magyar zsidók megmentésére, Budapest 1946; **Zsidósors Magyarországon**, Budapest 1948; **Raul Wallenberg**, Budapest 1948; **Eichmann in Hungary**, Documents, Pannonia Press Budapest, 1961; **Abscheu und Grauen vor dem Genocide in aller Welt**, New York: Diplomatic press, 1968.

¹²⁶⁰ נתנאל קצבורג, "יהדות הונגריה בחורבנה בהיסטוריוגרפיה ההונגרית", בתוך: ישראל גוטמן, גדעון גרייף (עורכים), **השואה בהיסטוריוגרפיה**, הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי החמישי, יד ושם ירושלים תשמ"ד. עמ' 297-311.

ברהאם, גדול חוקרי שואת יהודי הונגריה בימינו, שספריו המקיפים מהווים תשתית ובסיס לכל מחקר בנושא.¹²⁶¹

בין ההיסטוריונים הזרים קיימת הסכמה רבה למדי שהנהגת היהודים בהונגריה (לא רק קסטנר) קשרה "קשר שתיקה", להסתיר את העובדות, שעה שעל פי נסיבות הזמן והתנאים, אילו היתה האמת ידועה, ייתכן שהיה סיכוי להציל.

חנה ארנדט, מן המובילות את הויכוח בין החוקרים בחו"ל על התנהגות היהודים בשואה, עוררה את חמתם של רבים עליה, בבקרה קשות את התפקיד של המועצות היהודיות כמשתפות פעולה ואת התנהגותם הפאסיבית של היהודים ששיתפו פעולה עם השמדתם שלהם. היא האשימה את קסטנר ששמר את סוד ההשמדה כדי להבטיח שקט ולמנוע פאניקה, בתמורה להצלת אנשים נבחרים; שהוא שתק לנוכח המדיניות הנאצית ולא מנע את רציחתם של רבבות היהודים.¹²⁶²

ברהאם¹²⁶³ ולואי¹²⁶⁴, טוענים כי בתחילת אביב 1944, שבועות לפני שהתחיל גירוש ההמונים בהונגריה, היתה בידי מנהיגי הונגריה, כמו למנהיגי העולם החופשי, הוכחה ניצחת על המציאות שבאשוויץ, ואף על פי כן נמנעו מלהודיע על כך להמוני היהודים או להעמיד את האוכלוסייה הנוצרית על מה שצפוי למגורשים. גם אחרי הכיבוש השתדלו לשמור על שקט בקרב ההמונים, ופרסמו בעיתונם הרשמי קריאות לציית ולבצע את הפקודות. לדבריהם, המנהיגים היהודים שהכירו את המצב לאשורו, היו צריכים ליידע את הציבור שלהם בדבר המתרחש בארצות השכנות ובהונגריה עצמה.

ברהאם יצא כנגד התיזה של באואר, אודות 'תוכנית אירופה' ושליחות 'משאיות תמורת דם' ולפיו, באואר אינו פותר את הדילמה הגלויה לעין: אם אמנם התכוונו הימלר ואנשיו לחתום מאחורי גבו של היטלר על שלום נפרד עם בעלות הברית באמצעות מגעים עם יהודים-מדוע הונחת על יהודי הונגריה, יומיים לפני יציאתם של ברנד וגרוס, תהליך ההשמדה האכזרי והמרוכז ביותר בכל המלחמה? מדוע התעקש ליישם את הפתרון הסופי בהונגריה עד שהתעלם אפילו מן האינטרסים של הצבא, בכך שהעמיד לצורך גירוש היהודים קרונות משא שהיו דרושים כל כך למאמץ המלחמתי? לדעת ברהאם, הנאצים מעולם לא התייחסו ברצינות שיתירו אי פעם לקבוצות גדולות של יהודים להיחלץ מציפורניהם. הם היו נחושים בדעתם להשיג את יעדיהם הגזעיים והרעיוניים. השיחות עם המנהיגים באו, לדבריו, לעורר תקוות שווא באנשי ועדת העזרה וההצלה ומנהיגים יהודים אחרים, שהיו להוטים להציל חיי יהודים רבים ככל האפשר, למרות חוסר האונים שלהם; לשדל את המנהיגים האלה שיביאו את המוני

¹²⁶¹ Braham, *Politics*; Braham, *The Destruction*

¹²⁶² חנה ארנדט, *אייכמן בירושלים: דו"ח על הבאנליות של הרוע*, בבל, תל אביב, 2000, עמ' 127 - 128.

¹²⁶³ Braham, *Politics*, pp. 436, 442.

¹²⁶⁴ Levai, *Zsidors Magyarorszagon*, p. 81

היהודים לכלל צייתנות גמורה; לשים יד על רכוש יהודי; לתקוע טריז בין בעלות הברית, ולספק כיסוי לתקופה שלאחר המלחמה.¹²⁶⁵

את הערכתו של ברהאם אל קראוס ניתן להגדיר כמאופק משהו. בשל העובדה שברהאם כמעט ולא התעסק ביחסי הנהגת הישוב הא"י בהצלת יהדות הונגריה, נעלם ממנו מידע רב ביחס לפעולותיו של קראוס. לכך יש להוסיף את העובדה שכמעט ולא עשה שימוש בפרוטוקולים של משפט קסטנר, כנראה מפני שהם כתובים בעברית. כמו כן, האוספים של נתן שוואלב ושל גרשון ריבלין, היו סגורים בפניו, ואף בארכיון קושטא עשה שימוש מועט.

הוא אינו רואה בקראוס כמי שתרים באופן בולט להצלת יהודי בודפשט. חלק מהערכותיו את קראוס ועבודתו במשרד הא"י, שאב מספריהם של קסטנר ורפי בנשלוס, ובהתאם להם: עבודת המשרד הא"י התנהלה בעצלנות ותוך העדפות פוליטיות – דבר שגרם לסכסוכים רבים במשרד; ועדת ההצלה היתה ועדה ייצוגית ששיקפה את כל הזרמים הציונים בהונגריה, ועם הכיבוש נעשתה חלוקת עבודה בין שלושת המנהיגים הציוניים: קסטנר, קומוי וקראוס, על ניהול מאבק בו זמני בשלושה קווים: הגרמני, ההונגרי והניטרלי, ובמסגרתו פעל קראוס מול הצירויות הניטרליות.¹²⁶⁶

ברהאם ציין באופן כללי את מערכת קשריו הטובה של קראוס עם פקידים הונגרים בכירים, ועם הנציגים הזרים בהונגריה, ובמיוחד עם השגריר הבריטי ואחר כך עם הקונסול השווייצרי, שרל לוף. ואולם פעולות ההצלה של קראוס עד הכיבוש הגרמני, בסיוע פקידים בקאו"ק, שר הפנים קרסטש פישר ואלדר סגדי מאסק - לא היו מוכרות לו. ברהאם ייחס לקראוס את יצירת 40 אלף הסרטיפיקטים, אך טען שאלו היו רק פרי יצירתו בלבד, ומכאן שהיו ללא תיאום והסכמה עם פקידים הונגרים והקונסול לוף.¹²⁶⁷ הוא לא ראה קשר בין ההצלה הרחבה שהתרחשה בתקופת צלב החץ ובין היסוד שהונח לכך על ידי קראוס. הוא הכיר בכך שקראוס שלח את דו"ח אושוויץ ושואת יהודי הונגריה לשווייצריה, אך טען שלא הוכח כי ההתקפה התקשורתית והמדינית על גורל יהודי הונגריה, אירעה דווקא בגלל פעולתו של קראוס, באומרו שבאותו זמן הגיעו הפרוטוקולים לשווייץ גם מגורמים אחרים,¹²⁶⁸ ומכאן שלא מצא קשר ישיר בין המידע שמסר קראוס ופרסומו בידי מנטלו לבין הפסקת גירוש יהודי ערי השדה. גרלאך ועאלי מדגישים בספרם את מרכזיותו של קראוס בתהליך העברת המידע על אושוויץ שהוביל להחלטת הורטי לעצירת המשלוחים.¹²⁶⁹ גם פרוימוביץ וקומורוצי מזכירים עניין זה בספרם.¹²⁷⁰

¹²⁶⁵ ברהאם, "הצלת יהודי הונגריה בפרספקטיבה היסטורית", עמ' 369 – 376.

¹²⁶⁶ Braham, *Politics*, 1981 pp. 1070 - 1071

¹²⁶⁷ Braham, *Politics*, 1994, pp. 1077 - 1083

¹²⁶⁸ Braham, *Politics*, Vol 2, pp. 825 – 835.

¹²⁶⁹ Christian Gerlach und Gotz Aly, **Das Letzte Kapitel: Der Mord an den ungarischen Juden**, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 2002, p.304.

¹²⁷⁰ Kinga Frojimovics, Geca Komoroczy, Viktori Pusztai and Andrea Strbik, **Jewish Budapest: Monuments, Rites, History**, Budapest 1999, p. 378

חוקרים במדינת ישראל משנות ה-80

מן המחצית השנייה של שנות ה-80 החלו להתפרסם מחקרים חשובים בנושא של יחסי הישוב והשוואה באירופה. הספר החלוצי של דינה פורת: "הנהגה במלכוד – הישוב נוכח השואה, 1942 – 1945". ספרה של דליה עופר, "דרך ביים" – על ההעפלה בזמן המלחמה. ספרה של חווה אשכולי "אלם"¹²⁷¹ על היחס של מפא"י לשואה עד 1942, וספרו של יחיעם ויץ "מודעות וחוסר אונים"¹²⁷² העוסק ביחס של מפא"י לסוגיה זאת משנת 1943 עד סוף המלחמה.¹²⁷³ ספרים אלו לא עוסקים בהונגריה, להוציא את פורת שעסקה אך במעט בסוגיה ההונגרית, בהקשר של שליחות ברנד, שברובה התרחשה בזירה החוץ יהודית – הונגרית.

ספרו של טוביה פרילינג, 'חץ בערפלי', עוסק בהקשר של הונגריה בעיקר בשליחות ברנד בהתרחשויותיה בזירה הארצישראלית, הבריטית והאמריקאית¹²⁷⁴. עופר כתבה עבודה על המשלחת הא"י בקושטא בשנת 1943, ועסקה בין השאר בקשר עם הונגריה באותה שנה. ר. שטאובר כתב על ועדת ההצלה בהונגריה בשנת 1943. אביהו רוני תאר את פעולות השומר הצעיר בשנת 1944.¹²⁷⁵ ספרו של י. ויץ, 'קסטנר האיש שנרצח פעמיים', עוסק במשפט קסטנר, ואגב כך חזר בנגיעות קלות לימים בהונגריה של שנת 1943 – 1944. פנינה להב, בפרק "אשמת ניצולים: משפט קסטנר" בספרה¹²⁷⁶ ניתחה את פסק הדין של השופט אגרנט.

עיון בספריהם ובמאמריהם מגלה כי בדרך כלל קיים מכנה משותף רחב ביניהם ובין החוקרים מדור הביניים, אשר יצרו עמדה אחידה במחקר. כך למשל אין הישענות על מלוא הפרוטוקולים של המשפט גרינוואלד-קסטנר, המהווים מסגרת חשובה עבור ההיסטוריון, באשר שם התבררו עובדות רבות, העומדות לעיתים בסתירה לכתבים של בני הדור הראשון.

רוב החוקרים מקבלים את עמדת מנהיגי החלוצים וקסטנר, על אישיותו השלילית של קראוס,¹²⁷⁷ וניהול המשרד הא"י באופן בלתי יעיל ועל פי אינטרסים פוליטיים; מתעלמים מעמדתו הבכירה של קראוס בחיים הציוניים לפני כינון הקשר עם קושטא בראשית שנת 1943, ובמיוחד ממערכת קשריו הענפה עם פקידות הונגרית ופקידים בכירים מארצות שכנות, למען מימוש העלייה לארץ ישראל. האלטרנטיבה שהציג קראוס למען ההצלה לאחר הכיבוש, מוצגת בדרך כלל כאלטרנטיבה שנולדה מן היריבות אל קסטנר, ולא כדרך שנבעה מתוך הבנת המציאות, ובתגובה לה; ישנה הבנה והגנה על קו ההצלה שנקט בו קסטנר ועל פעולותיו, וזאת

¹²⁷¹ חוה אשכולי, **אלם: מפא"י לנוכח השואה – 1939 – 1942**, ירושלים, יד יצחק בן צבי, תשנ"ד.

¹²⁷² יחיעם ויץ, **מודעות וחוסר אונים**.

¹²⁷³ יחיעם ויץ, "בין אידיאולוגיה לפוליטיקה", **הארץ**, ספרים, 7.3.01, עמ' 4.

¹²⁷⁴ בפרק השמיני, כרך ב'.

¹²⁷⁵ אביהו רוני, **הקרב על החיים**.

¹²⁷⁶ פנינה להב, **ישראל במשפט, שמעון אגרנט והמאה הציונית**, עם עובד, תל אביב, תשנ"ט.

¹²⁷⁷ לדוגמה: אהרונסון כתב כי קסטנר נפל קורבן למסע נקמה של אחד מקורבנות ה"סזון הגדול", עו"ד שמואל תמיר, מחוזק על ידי נקמת הפעיל מיקלוש קראוס ומורשת האצ"ל והלח"י; מלכיאל גרינוואלד [...] מלונאי זה ולשעבר עיתונאי רכילות וסקס היה חבר נלהב של הפעיל הפוליטי אורתודוכסי, מיקלוש קראוס, הוא ניפח והפיץ את מסע הנקמה של קראוס נגד קסטנר על ידי שיכפול דפי עלון בתוך: Aronson, **Hitler, Allies, Jews**, p. 32.

בניגוד לעמדת כל שופטי בית המשפט, בשתי הערכאות, שהבינו כי קסטנר שגה בדרך שבה הוביל את פעולות ההצלה של יהודי הונגריה, בהסתמכו על הגרמנים שהטעוהו, אך לא ראו בכך שיתוף פעולה עם הגרמנים, במובן הפלילי. כמו כן, אותם חוקרים אינם מייחסים משקל לאופי הפוליטי הבולט של העזרה שהוגשה על ידי מוסדות הישוב להונגריה, למרות המודעות לכך.

העמדה הכללית במחקר כלפי משפט קסטנר היא כי הוא היה משפט פוליטי; של שלילת פסק דינו של הלוי והזדהות עם פסק הדין של בית המשפט העליון, שנמצא מאוזן, לדעתם.

כפי שנאמר, בשאלה האם יהודי הונגריה ידעו או לא ידעו על מדיניות הפתרון הסופי ודרכיה, סבורים החוקרים המובילים, כיהודה באואר, דינה פורת, שלמה אהרונסון, רוני שטאובר כי יהודי הונגריה היו חשופים למידע רב מאת הפליטים, מאנשי פלוגות העבודה, מן הרדיו החופשי אודות מדיניות השמדת היהודים, אך חוסר היכולת לעכל ידיעות שכאלה, ולנוכח מהירות ביצוע ההשמדה – הם שעמדו בבסיס חוסר יכולתם לפעול.

התנועה הציונית הדתית לא עסקה בתיעוד קורות ההצלה של חבריה בהונגריה. אולי מחוסר תודעה היסטורית, אולי בשל חידלון ופחד להתעמת עם הביקורת של חברי התנועה החלוצית בהונגריה נגדה, ואולי יישרה קו עם מפא"י, שתחת שלטונה חסתה בשלושת העשורים הראשונים של הקמת המדינה. באי עשייתה היתה שותפה לעיצוב הזיכרון כפי שהוא קיים.

באומנות ובתקשורת

ב-1982 העלתה הטלוויזיה הישראלית דרמה דוקומנטרית על משפט קסטנר בשתי תוכניות טלוויזיה שעסקו בפרשת קסטנר ('כופר נפש') ובמשפט ('גזר הדין'), תוכנית שביים יהודה קווה.¹²⁷⁸ ב-1985 הועלתה על במת הקאמרי מחזהו של מוטי לרנר: "קסטנר", וב-1994 הציגה הטלוויזיה הישראלית את הסדרה "משפט קסטנר" של מוטי לרנר, המבוססת על ההצגה שעלתה תשע שנים קודם.¹²⁷⁹ דמותו של קראוס, העד הראשי נגד קסטנר, נעדרה מן המחזה, מהדרמה הטלוויזיונית ומהדין הציבורי שהתעורר בעקבותיהם. המחזאי אמר כי השאיר את קראוס בחוץ כי מחזה הוא לא אמצעי לעשיית צדק היסטורי, ומבחינה דרמטית, קסטנר הוא איש מעניין יותר. "כשאתה בודק איזו סידרה של הכרעות עשה קראוס לעומת קסטנר, אתה מגלה שהוא דבק בקו מסוים, לא עבר מהלך כלשהו בתקופה שבין מרס 1944 ועד סיום המלחמה [...] הוא היה דמות סטטאטית, גם אם שמורה לו זכות גדולה בהצלת יהודים".¹²⁸⁰ קסטנר הוצג כמי שרצה להציל יהודים, לא הובן, ונרדף שלא בצדק; כאדם מקסים ומורכב (אם כי לא מושלם). לעומתו, הניצולים שהעידו נגד קסטנר, היו מעוותי מראה והבעות ובעלי התנהגות דוחה. שמואל תמיר הוצג כעורך דין מוכשר, חלקלק וחסר מצפון.

¹²⁷⁸ יחיעם ויץ, "השינוי בדימויו של קסטנר", *קתדרה*, 69 (1993), עמ' 134-151.

¹²⁷⁹ ויץ, *קסטנר*, עמ' 352.

¹²⁸⁰ דוד שליט, "איך מחקו את קראוס", *הארץ*, מוסף, 20.1.95, עמ' 20-30.

חיים כהן היה בסדרה חסר כשרון כעורך דין, ובלתי מרשים כאישיות. הלוי היה פורמליסט ונוקשה. קסטנר של לרנר היה קורבן חסר הגנה של תמיר והלוי. הסדרה היתה הצלחה מרשימה גם בשיעור הצופים וגם בהסכמת הציבור עם המסר שלה, שמשפט קסטנר היה מין ציד מכשפות. לדברי שקד, הסדרה היתה פלקטית, אבל היא המחישה באופן פלסטי את הזיכרון של משפט קסטנר ושל פסק דינו של הלוי: הלוי עיוות את דינו של קסטנר.¹²⁸¹

בשנים האחרונות עבר הדגש אל תנועות הנוער החלוציות בהונגריה, ששנים רבות עמדו כמתנצלים, על היותם מחתרת הצלה ולא מחתרת לוחמת.¹²⁸² בראש הפעילים להביא את חלקה של התנועה החלוצית לתודעת הציבור הישראלי וההונגרי עומדת 'העמותה לחקר תנועות הנוער הציוניות בהונגריה'. בראשה עומד דוד גור, מראשי 'השומר הצעיר' בהונגריה, והיא פועלת במרץ להנחיל את מורשת התנועות החלוציות. בשנת 2004 יצא ספר בהוצאת העמותה על חברי המחתרת החלוצית בהונגריה. הסתבר כי נתקבלה החלטה בין עורכי הספר להשמיט את קסטנר ואת קראוס כ"פרובלמטיים". בהתערבותם של מאיר פרידמן, חבר העמותה מטעם 'בני עקיבא' וגבי שפט, הוכנס גם משה קראוס. "מחיר הכנסתו של קראוס היה שגם קסטנר הוכנס".¹²⁸³ בפברואר 2004 הוקרן הסרט "קוו החיים" – סרט סמי תיעודי בהשתתפות אנשי המחתרת לשעבר, אשר הופק על ידי העמותה בשנת 1996 - בערוץ הטלוויזיה ההונגרית ATV שם. ביום השואה התקיימה הקרנה חוזרת של הסרט בישראל בערוץ 10. ביולי 2004 חולק אות העוז ל-91 פעילי המחתרת לשעבר באוניברסיטת תל אביב על ידי נציג ממשלת הונגריה. הטקס הוקרן בערוץ 10, וכתבה על כך הושמעה בקול ישראל, ועוד.

בדצמבר 2004 שודרה סדרת תוכניות רדיו, בערוץ 2, בעריכת אברהם בן מלך: "האחרונים בתור למוות". כאשר עסקו בפרק ההצלה נפקד מקומו של קראוס לחלוטין, מול שמותיהם של ואלנברג, לוץ וחברי המחתרת החלוצית שנציגיה בשידור היו פרץ רבס, איש 'מכבי הצעיר', אסתר אלכסנדר ואפרים אגמון, חברי 'השומר הצעיר'.

ב-6 ביוני 2004 התקיים טקס הנחת יסודות ועקרונות של הפרויקט "בית הזכוכית" בבודפשט. בכך הוחל בפתיחת מבצע לאיסוף חומר תיעודי ופנייה לציבור לסיוע כספי. ב-8 בנובמבר 2004 התקיימה מסיבת עיתונאים ב"בית הזכוכית" להצגת הפרויקט שם, בנוכחות ג'ורג' וואמוש, ושני חברי 'השומר הצעיר', אפרה אגמון ואלי נצר.¹²⁸⁴ המאבק על עיצוב הזיכרון ממשיך להתקיים גם בימים אלו ממש, באמצעות חליפת מכתבים המלווה בהאשמות על העיצוב המגמתי של בית הזכוכית, בדמותם ורוחם של תנועות השמאל החלוצי. לדברי אברהם - גבי

¹²⁸¹ שקד, "היסטוריה בבית המשפט", עמ' 50.

¹²⁸² ראה בהקדמה לספר: בלנק, **מחתרת הצלה – בני עקיבא**.

¹²⁸³ מכתב של גבי שפט אלי, 17 בפברואר 2006.

¹²⁸⁴ דוד גור אל חברים, 26 בדצמבר 2004. סקירת פעולות העמותה. פעולות נוספות של העמותה במהלך שנת 2004 היו: בחודש מרס התקיימה ביד ושם הרצאתו של דוד גור על המחתרת של תנועות הנוער. כעבור חודש התקיימו בנושא שני ימי עיון, רבי משתתפים, באוניברסיטת תל אביב. כעבור חודש נוסף הרצה אלי נצר, חבר 'השומר הצעיר', ביד ושם על המחתרת החלוצית לפני 200 קציני צה"ל לקראת ביקורם בבודפשט.

שפט, שחי בבית הזכוכית כנער את חודשי האימה, וביקר שם לאחרונה, חלקו של קראוס שם הוא עלוב.¹²⁸⁵

זיכרון פרטי מדמם

משפט קסטנר הוסיף ובער בעצמותיו של קראוס גם בשנים שלאחר מכן, ולמעשה עד יומו האחרון. 40 שנה לאחר מעשה, נראה שהשנאה שלו הלכה והתלהטה. אולי אף הוציאה אותו, בשנותיו האחרונות, מן האיזון הפנימי, בכל עת שעסק בנושא זה. מוטי לרנר פגש את קראוס ב-1984, כשנתיים לפני מותו, בעת עבודות ההכנה על המחזה 'קסטנר'. לדבריו השיחה הצטמצמה לרצח אופי של קסטנר. רמת הדברים שהשמיע באוזניו היתה כי קסטנר לקח לעצמו מתרומות ותכשיטים שקיבל להצלת יהודים, וחילק אותם כמתנות לזונות. עצם הזכרת שמו של קסטנר היה גורם לקראוס להתפרצות כעס, ואשתו תבעה ממנו לא להעלות את הנושא. לדברי קדרי, קראוס סירב להתבטא בפומבי ונעתר רק פעם אחת להופיע בערב אזכרה לחבר התנועה, דוד עשהאל, בשנת 1984 או בשנת 1985, שנערך באוניברסיטת בר אילן. הוא זוכר את ההרצאה כמשהו לא מסודר, אך רגוע, גם באזכורים של קסטנר. למעשה ההרצאה היתה סיפור תולדות האירועים בבדפשט, כאשר קראוס הוא הגיבור הראשי.¹²⁸⁶

גבי בר שקד, עובד 'יד ושם' בנושא הונגריה, סיפר כי יום אחד בשנת 1985 הופיע קראוס, נסער מאד, והחל לדבר בהתרגשות רבה על האירועים בהונגריה. אשתו ביקשה מבר שקד, מאחורי גבו של קראוס, להרגיעו.¹²⁸⁷

הסגנון והצורה בהם התבטא, כפי שהובאו לעיל, עמדו בניגוד לאיפוק ולשיקול הדעת שצינינו את מכתביו הענייניים ואת אופן התנהלותו בהונגריה, בעיקר בשנת הכיבוש הגרמני – שהייתה שעת מבחן קיצונית למנהיגותו של אדם.

יתכן כי עם ראשית פרסום המחקרים על יחסי הנהגת הישוב ושואת יהודי אירופה, בראשית שנות ה-80, ובעקבותיהם, ההצגות על במת התיאטרון והטלוויזיה, והדיונים והפרסומים שהתלוו לכך, אשר יצרו התעניינות מחודשת בשואת יהודי הונגריה, הביאוהו בשנות חייו האחרונות לאבד את האיפוק שציין אותו, משנוכח לדעת כי הוא שוב נושג ממקומו

¹²⁸⁵ אוקטובר 2005, בשיחת טלפון עם מאיר פרידמן, חבר העמותה של תנועות הנוער החלוציות בהונגריה, מטעם 'בני עקיבא', ושיחת טלפון עם גבי שפט לאחר שובו מבדפשט; במכתב מ 17 בפברואר 2006 כתב גבי שפט: "בהיותי בחנוכת החדר בבית הזכוכית לא מצאתי את ואמוש אך התראיינתי ארוכות לאנשי טלוויזיה שכנראה מכינים או הכינו סרט על בית הזכוכית, הדגשתי, להפתעתם, את פועלו של קראוס לגבי בית הזכוכית. בשובי צלצלתי לואמוש והתרעמתי על ההתעלמות מקראוס כמעט לחלוטין כאשר רק צילום קטן ממדים מופיע על הקיר ובתוך החוברת שהודפסה לאירוע יש לוח זמנים של קיץ 1944 שבו מופיע קראוס רק פעם אחת כמי ששלח את דו"ח אושוויץ למנטלו [...] דיברתי עם פרופ' סיטה סבולץ שהוא אחד היועצים ההיסטוריים של חדר הזיכרון והתרעמתי על העדרו של קראוס. התשובה היתה כי חדר הזיכרון מתרכז בפעלו של שרל לוף. [...], אין אף מילה על הנהלת הבית שהיו אנשי הימזרחי והציונים הכלליים: שלמון, פרנקל ד"ר מאזאי ואחרים. בדרג הביניים היו אבא ז"ל, שמואל שוורץ, ואחיו הבכור של מאיר פרידמן, ויקטור. שניהם היו בין הפקידים המוכרים על ידי השוויצרים".

¹²⁸⁶ דוד שליט "איך מחקו את קראוס" 201.95 הארץ עמ' 28–30. דוד עשהאל נפטר בשנת 1983; לדברי טובה עשהאל, אשתו, דברי קראוס נאמרו ביום הזיכרון לדוד, בשנת 1984 או בשנת 1985. דבריו של קראוס באותה אזכרה, הופיעו כמאמר, בספר לזכרם של דוד וצבי עשהאל, בגלוי ובמחותרת.

¹²⁸⁷ פברואר 2004, בשיחה עם גבי בר שקד ביד ושם

בהיסטוריה כמציל יהודים בולט בהונגריה. שוב קסטנר, יריבו לדרך, ומי שכשל בקריאת המציאות ופעל בדרכים מעוררות תהייה, בלשון המעטה, זוכה להבנה ולתהילה.

קראוס מת ב- 1 בספטמבר 1986, איש ממורמר ועצוב. עד אז נכח לדעת כי שמעו ופעולותיו בהצלה נושלו לחלוטין מן הזיכרון. בודד, ללא חברים ותנועה - מציאות שגם הוא תרם לה רבות, מרצון או שלא מרצון - אך תוך הכרה בערך פעולותיו, הראויים להיכנס לדפי ההיסטוריה של קורות הצלת היהדות ההונגרית. הוא היה נאמן בעקשנות לאמת שלו בבודפשט בשנת 1944, גם כאשר היה יחיד ובודד בעמדתו מבין מנהיגי יהדות הונגריה; הוא זכה לראות כי צדק בהשקפתו, ולהבין כי הרחיק ראות, יותר ממנהיגי יהדות הונגריה; כי הייתה בו את היכולת לעמוד מול האמת האיזומה מבלי להדחיקה, כפי שאירע לרוב מנהיגי המסורים של היהדות ההונגרית, כמו שמואל שטרן, פנחס פרוידגר, קרוי ויליהלם, אוטו קומוי ועוד - מיצגיה הנאמנים. עד כמה נכשלו בהבנת המציאות, הודה פרוידגר עצמו – מנהיג מנוסה ואחראי שטרם רבות בענייני הצלת יהודים, והיה יד ימינו של קסטנר לסייע לו לספק את הסחטנות הכספית הגרמנית, בהאמינו כי היא תעניק הצלה פורתא. הוא העיד כי רק בספטמבר 1944, כאשר היה אז כבר ברומניה, התחיל לראות כי הגרמנים מעוניינים בשקט בלבד, והתחיל לחשוד כי עניין הרכבת הוא "בלוף" מפני שהרכבת טרם נסעה לספרד, כפי שהובטח.¹²⁸⁸

גם כאשר אי ההכרה בפועלו גרמה לקראוס סבל רב, הוא לא התחנן, לא מחה ולא פעל להביאה לתודעת הציבור. צניעותו הגדולה יחד עם חוסר כישרון בולט ליחסי ציבור, מנעו ממנו את האפשרות להסביר את פעולותיו והשקפתו ביחס לעבודת ההצלה בבודפשט. תנועתו בארץ, שהייתה יכולה להתהדר בו, ויתרה עליו, כנראה מהטעם שדבריו עתידים לעורר את השאלה היכן הייתה התנועה, היחידה שלא שלחה נציג לקושטא לעמוד מקרוב אחר גורל חבריה בהונגריה, התנועה החלוצית הגדולה, וכיצד פעלה למען חבריה.

ייתכן שאי תגובתו של קראוס נעוצה גם בחוסר מוטיבציה להתחיל במערכה, שהכיר כי תמיד הפסיד בה. הוא היה נטול כל אמון במערכת הממסדית, שממנה, על פי עדויות שונות, פחד ואף התייאש. קראוס לא הצליח לעמוד מול המוסדות, בעלי העניין, המארגנים את הזיכרון. הוא הבין כי יוצרי הזיכרון הקולקטיבי ביקשו להשכיחו כאלמנט "מטריד". מתחת לכל אלה דימם זיכרונו הפרטי, בלי קול ובלי הד.

¹²⁸⁸ עדות פרוידגר, משפט קסטנר, ג"מ, עמ' כ"ד - 14, 44 - 45.

סיכום

השוואה בהונגריה ירדה על הציבור היהודי ומנהיגיו בהפתעה גמורה. היא התרחשה בשנה האחרונה של המלחמה כשהמידע על שיטות ואופן הפעולה של הנאצים, בעניין גטואיזציה, גירוש והשמדה היו אז בידי ההנהגות השונות בהונגריה, בארץ ישראל ובמערב, ואולם לא היה בעובדה זאת כדי להעניק לציבור היהודי בהונגריה יתרון. ההנהגה היהודית המפולגת לא הכינה את הציבור שלה לבאות. גם לא ההנהגה היהודית הציונית, שהיתה מצויה בפועל, ערב הכיבוש, בידי חברי ועדת ההצלה בבודפשט. יש להדגיש כי דווקא ועדת ההצלה בקושטא היא זאת שהדליקה נורות אזעקה סמוך לכיבוש, וקראה לחבריה בוועדת ההצלה בבודפשט להיערך לקראת הכיבוש ושלחה הוראות וכסף לשם כך, ואולם הכנה שכזאת כמעט ולא התרחשה. על פי קראוס אף המנהל הכללי של משרד החוץ ההונגרי, אלדר סגדי מסק, יזם תוכנית דמיונית להצלת יהודי קרפטורוס, תשעה ימים לפני הכיבוש הגרמני, תוכנית שכל המנהיגים היהודים המובילים ידעו עליה. משהגיע הכיבוש, מהירותו ואכזריותו לא העניקו אפשרות להתארגן לעבודת הצלה בקרב יהודי ערי השדה.

כבר בימים הראשונים של הכיבוש עמדה בראש יהדות הונגריה הנהגה אחת שחבריה היו חברי המועצה היהודית וקסטנר וברנד, חברי ועדת ההצלה בבודפשט. מועצת היהודים הסכימה שחברי ועדת ההצלה יובילו את המאבק להצלת יהודי הונגריה באמצעות קשריהם עם הגרמנים והציונים בחו"ל שנטו במהלך שנת 1943. הסכמת מועצת היהודים ליוזמה של קסטנר וברנד לנהל את עבודת ההצלה מול הגרמנים, הפכה את קסטנר וברנד למנהיגי ההצלה המובילים של היהדות ההונגרית.

מועצת היהודים התרכזה במקביל, וללא התנגדות מצד ההנהגה הציונית, בהצלת היהודים באמצעות ציות ושתדלנות ותוך שמירה על החוק, מול השלטונות ההונגריים והגרמניים. מועצת היהודים המשיכה לנקוט באותם דפוסי הנהגה מן העבר, והאמינה בברית ההיסטורית שהתקיימה לאורך זמן בין היהודים וחוגים אריסטוקרטים – שמרנים, שבראשם עמד הורטי, שתעמוד להם בעת צרה.

כאשר התברר למשה קראוס, שעמד בראש המשרד הא"י, כי תוכניות הצלת היהודים, הנשענות על שיתוף פעולה עם הגרמנים, הינן הטעייה גרמנית, הוא פרש ממנה והעמיד את האלטרנטיבה לדרכה של הנהגת יהודי הונגריה. האלטרנטיבה של קראוס נשענה על דגם הצלה ייחודי שהתפתח בהונגריה ביוזמת המשרד הא"י, של הצלה באמצעות מתן חסות דיפלומטית למי שעתידיים להגר. הצלחתה של האלטרנטיבה נשענה על שיתוף פעולה עם נציגים בציריות הניטרליות ופקידים הונגרים אנטי נאצים בבודפשט. כן פעל, בניגוד לדרישת הגרמנים, לפרסם את דבר הגירוש מחוץ לגבולות הונגריה. בדעיבד התברר כי היה זה כלי הנשק האפקטיבי ביותר להצלה בהונגריה, בשנת המלחמה האחרונה.

חברי ועדת ההצלה טענו כי הם אלו שיצרו אלטרנטיבה להנהגה היהודית ההונגרית. אמנם כן, הם היוו אלטרנטיבה בעצם יוזמתם ליטול את הובלת עבודת ההצלה, ובפעילותם הפורצת את

הגבולות המוכרים של ההנהגה השמרנית. אך למעשה, מועצת היהודים היא שהעניקה תוקף לפעולות ועדת ההצלה בבודפשט עם הגרמנים, וללא שיתוף הפעולה של מועצת היהודים בבודפשט להשיג את ציות היהודים לדרישות הגרמנים וההונגרים, ועדת ההצלה היתה נכשלת בתפקידה, על פי התפיסה הגרמנית. כוחה של ועדת ההצלה בבודפשט מול הגרמנים, וסיכוייה להשיג את ההישגים שהבטיחו הגרמנים בתוכניות ההצלה, היה טמון בציות של היהודים, באמצעות מועצת היהודים.

בויכוח בין החוקרים אודות שתיקת ההנהגה היהודית, שמנעה מיהודי הונגריה מידע על ההשמדה ולכן את תגובתם למדיניות זאת, ישנן שתי טענות מרכזיות: היו שהאשימו את ההנהגה בשתיקה כדי להשיג רווח אישי שנועד להציל את קרוביהם. זו הייתה מדיניות גרמנית ידועה בארצות השונות, כדי להשיג את שיתוף הפעולה של ההנהגה היהודית בביצוע מדיניותם נגד אחיהם.

יש שהאשימו את מועצת היהודים בשתיקה ובציות, כביטוי להנהגה כושלת שלא ידעה להבין ולהגיב על השתנות הזמנים, אשר לחמה את מלחמת ההווה בכלי העבר.

קראוס האשים את חברי ועדת ההצלה - כמנהיגי ההצלה - בקשר של שתיקה כלפי העולם, באי פרסום סודות הרייך הגרמני בעולם, ובחוסר נכונות לשתף מנהיגים יהודיים בהונגריה, כולל אותו, במידע המצוי בידם. אין מוצאים במכתבי קראוס בימי השואה, בכתביו הראשונים לאחר השואה ובעדותו במשפט קסטנר, את הקשר בין שתיקת ההנהגה ועל כן את אי הידיעה של הציבור היהודי את דרכי ההשמדה, ובין אי התגובה של היהודים לגורלם בשל אותו חוסר ידיעה; אין בדבריו יצירת קשר בין אסונם של המוני היהודים בהונגריה ובין אי פרסום 'ידיעות אושוויץ' בקרבם. אף שקראוס העיד שההנהגה היהודית ידעה מהי אושוויץ ואילו המוני היהודים ידעו כי באירופה ישנה מלחמה אכזרית ביהודים, אך הם לא ידעו מהי אושוויץ - הוא הבין, כנראה, שלא היה בתנאים ששררו באותם ימים כדי לשנות את תמונת ההשמדה של יהודי ערי השדה מיסוד, גם אם היו מודעים ל'ידיעות אושוויץ' ו'סוד הרייך הגרמני'. ייתכן שמכאן נובעת גם העובדה שלא ראה במרד בגרמנים, אופציה מעשית.

ואומנם את עיקר כוחו השקיע קראוס בהוצאת סוד ההשמדה בהונגריה ואת סודות אושוויץ אל מחוץ לגבולות הונגריה. כמי שפעל עם פקידים בכירים בממשל ההונגרי, הוא כנראה הבין את מגבלות כוחם, וחש ששינוי יכול להתרחש רק באמצעות כוחות הנמצאים מחוץ לגבולות הונגריה. מנטלו השלים את מאמצי קראוס בעצם הפרסום הרחב באמצעי התקשורת העולמיים, פרסום שהיה הנקודה הארכימדית שהביאה להפסקת גירוש יהודי הונגריה ולשינוי העמדה האדישה של ממשלות וארגונים במערב כלפיהם. מצבה המתדרדר של גרמניה עוד האיץ זאת. הדבר התבטא בהתגייסות אותם כוחות להצלת יהודי בודפשט לאחר הפיכת צלב החץ, ושעל פי ההערכות ניצלו כ- 100 אלף מיהודיה בדרך של מתן חסויות דיפלומטיות למהגרים כביכול.

לוא יצויר כי היה עולה בידי קראוס לפרסם בפומבי את הדוחות על אושוויץ ושואת יהודי הונגריה מוקדם יותר, האם ממדי ההשמדה של יהודי ערי השדה היו קטנים בעקבות כך? קשה להשיב על כך אלא לנסות להעריך שכל יום בו היו מקדימים לפרסם את דבר ההשמדה בהונגריה, כפי שהוצגו באותם דוחות, היו ניצלים אלפי יהודים ביום אחד. באותו שלב במלחמה - שבו גרמניה איבדה בכל יום מאחז נוסף וביטחונה הלך והתערער, אך במקביל עז היה רצונה להצליח לפחות בחזית של השמדת היהודים - היה הפרסום הרחב בדעת הקהל העולמית כלי הנשק היעיל ביותר, אשר מפניו פחדו הגרמנים, ולכן הקדישו מאמץ כה רב בהונגריה למנוע את הפרסום.

קראוס הפך למנהיג הצלה למרות ועל אף התנגדותה של הנהגת הישוב הקובעת בארץ ישראל. שני מכשולים עמדו בדרכו בעבודה ההצלה: הפוליטיזציה שמקורה בארץ ישראל, ודרכי התנהלותו של קסטנר. הדרי, באדר, שוואלב ופוזנר היו חלק מתפיסה כוללת של מנהיגי השמאל השולט בארץ ישראל, שהעריכה, כנראה, כי בהצלה המוגבלת שעתידה להתרחש חשוב שיעמוד אדם המקורב ברוחו הפוליטית למנהיגי הישוב, ולכוון את אותה עזרה בעיקר לחבריה. קסטנר, מנהיג התנועה החלוצית הקטנה ביותר בהונגריה, עמד בראש ועדת ההצלה, מפני ששרת את המטרה הפוליטית של ההנהגה השלטת בארץ ישראל. הגילוי הבלוט להצלה מועדפת על רקע פוליטי היה הקשר הספרטיסטי שקיימו נציגי הישוב בקושטא וג'נבה עם ראשי תנועות השמאל, והעזרה הכספית שהופנתה בעיקר אל קסטנר וראשי התנועות השמאל החלוצי, ונמנעה בדרך כלל מהתנועות האחרות, 'המזרחי' והציונים הכלליים, ובוודאי מהתנועות והגופים שמחוץ לתנועה הציונית. הדרי ובאדר שהיו מחוברים ישירות ללב הנהגת הישוב, אל בן גוריון, קפלן ושרת, כיוונו את פעולות ההצלה בהונגריה, במידה רבה, על פי נאמנויות פוליטיות. היה זה גם חלק מן התחרות הבין תנועתית על התודעה ויצירתה - נושא מרכזי בהוויה הציבורית באותם ימים - באשר למאבק הגבורה של חברי התנועות החלוציות בארצות הכיבוש.

נציגי הישוב בקושטא ובג'נבה, מועצת היהודים ומנהיגי התנועות החלוציות בהונגריה קיבלו את ההשקפה ואת הדרך של קסטנר, המאמין באפשרות הצלת יהודים בהונגריה באמצעות הגרמנים, תמורת כסף רב ושמירת סוד הרייך. העלמת מידע מחלק מנציגי הישוב בקושטא ומנהיגים בארץ ישראל, וכן ממנהיגים יהודים בהונגריה עצמה, וחוסר האפשרות של קשר עם קושטא וג'נבה, זולת קסטנר, הביאה ליצירתה של קונספציה הבנויה על תפיסת איש אחד וקולו האחד. קולו האחר של קראוס לא נשמע, זה שקרא לא להאמין בתוכניות ההצלה בשיתוף עם הגרמנים, וביקש להלחם בגרמנים על ידי הפצת זוועות הגרמנים בעולם.

בפועל, דעת הקהל במערב, ובמיוחד השוויצרית, היא שתרמה את התרומה המשמעותית ביותר להפסקת גירוש יהודי ערי השדה, בעקבות פרסום דוחות אושוויץ ושואת יהודי הונגריה; היא שכפתה על מנהיגים וארגונים במערב לחדול מן הסוד והאדישות, ולפעילותם הנמרצת לאחר הפיכת צלב החץ, להצלת יהודי בודפשט. גם לתהליכים חיצוניים כמו נסיגתה

המתמדת של גרמניה והתקדמות הצבא האדום לעבר הונגריה – היה משקל בהחלטה להפסקת גירוש היהודים.

לא הייתה מחלוקת בין חבריו של קסטנר, ואף בין שופטי בית המשפט העליון, במשפט גרינוואלד-קסטנר שקסטנר היה אדם מורכב מאד וביניהן תכונות קשות למנהיג. דומה שפרוידגר – אשר היה בין המעניקים לקסטנר את הסמכות להוביל את הצלת יהודי הונגריה בחסות הגרמנים, כחבר בכיר במועצת היהודים, ואף התגייס לסייע לו לספק את הסחטנות הגרמנית בכספים ובסחורה - היטיב להגדיר יותר מכל את אופיו המורכב של קסטנר, אשר מסביר את אופן התנהלותו. לדבריו קסטנר היה: אידיאליסט, מוכשר, בעל תפיסה גבוהה, מקריב את עצמו, מוכן לקחת על עצמו סיכונים אישיים, ואולם גם: בעל אופי דיקטטורי, בוהמי; מקנא בפעילות מצליחה של אחרים; ראה כמעט הכול דרך משקפים מפלגתיים; הייתה לו השאיפה האמביציוזית להיות מנהיג ומכוון יחידי של גורלם של כמעט מיליון נפש יהודי הונגריה; לא היתה לו נטייה לשאלות בעלות אופי טכני, מעשי וכלכלי הכרוכות במפעל ההצלה; חסר כישרון אורגניזטורי, ולמרות זאת – לדברי פרוידגר - רצה לעשות הכול בעצמו, בכדי להחזיק את כל החוטים בידו.¹²⁸⁹

קראוס שהקדים להכיר את קסטנר, טען כי היטיב משום כך להבין את מהלכיו, וראה בו מגלומן, סובל משיגעון גדלות, רוצה להיות בכל חברה – הנקודה המרכזית, חסר מצפון וחסר התחשבות. אולי בכך יש כדי להסביר מדוע פעל לאחר המלחמה, במסגרת משפטי נירנברג, להציל את בכירי פושעי המלחמה מעמוד התלייה.

קראוס היה במידה רבה ניגודו של קסטנר: נחבא אל הכלים, מופנם ומאופק, בודד, עקשן, לא איש רעים להתרועע, נעדר אמביציות אישיות לפרסם ולהתפרסם, לא סימפטי - כדברי יוסף באומר, ממולח, תכססן, ששלט במשרד האי"י ביד רמה – כדברי אברי גולדברג, אף הוא חבר 'השומר הצעיר'. איש עצמאי בדעותיו, שלא חשש לעמוד בעקשנות על דעתו ודרכו, גם במחיר של בידוד וניכור; חכם ומהיר תפיסה גם על דעת יריביו. יריביו האשימוהו בעצלנות ובניהול המשרד תוך העדפת דתיים, חבריו טענו כי הוא היה הערובה לעבודה תקינה של המשרד. את העובדה שפועלו בלתי ידוע לציבור ניתן להסביר, בין השאר, גם בו עצמו, בחלק מתכונותיו שנמנו.

קראוס טען שהיטיב להבין את תוכניות ההצלה המוצעות על ידי הגרמנים, כתוצאה ממגעיו הממושכים עם פליטים, מהם למד על התנהלות הגרמנים. אכן צדק התובע חיים כהן באומר, אמנם בציניות: "כנראה שהיה בכל הונגריה רק יהודי אחד שחוכמתו עמדה לו שלא האמין (בתככי הנאצים) וזה היה העד קראוס".

חברי הנהגת השמאל החלוצי הובילו את הדחת קראוס מתפקידו לאחר המלחמה והפחיתו עם השנים יותר ויותר מערך תרומתו להצלה בהונגריה. ניתן להסביר זאת בהתנהגות השמורה

¹²⁸⁹ דו"ח פרוידגר, עמ' 19; זיכרונות פרוידגר, עמ' 22.

למי שהכיר שהצדק עם יריבו. קראוס ה"קשיש" הזכיר לצעירים, חברי הנהגת השמאל החלוצי, את נטישתם את האידיאלים המציינים תנועה חלוצית: אי ציות להנהגה, חיפוש אחר מעשה נועז של פריצת דרך בעת קשה, של חשיבה מקורית, לעומתית, בעלת חוש צדק ומוסר מפותח. למעשה, הנהגת השמאל החלוצי לא הקימה אלטרנטיבה רעיונית ומנהיגות חלופית לקסטנר ולמועצה היהודים; הם לא עוררו את הנהגת הישוב בא"י, באמצעות הקשר שהיה להם עם נציגי הישוב בקושטא וג'ינבה, לבטל את האשליה של אפשרות הצלה בשיתוף עם הגרמנים, וזאת מפני שהם האמינו בה, או מפני שחששו להפסיד את מעט ההצלה המובטחת. התנועה החלוצית פעלה מתוך מסירות נפש אך לא יצרה תוכנית הצלה יש מאין, ולא הגתה צורה או מסגרת שהיה בה כדי לשנות את פני ההצלה מיסודה. פעולותיהם המרכזיות בהצלה התרחשו לאחר הפיכת צלב החץ: הנפקת אלפי תעודות הגנה מזויפות ל"בעלי סרטיפיקטים" והפצתם; הבאת יהודים לבתים מוגנים, סיוע בכלכלת הבתים השוויצרים, ובפעילות ענפה בבתי הילדים בחסות הצלב האדום הבינלאומי. הם היו מבצעים הנאמנים והמסורים של תוכנית שלא הם הגו ויזמוה. הבריחה לרומניה החלה מאוחר, רק עם הידיעות על הגירושים הצפויים, בתחילת חודש מאי ועד ה-23 באוגוסט, כנראה מפני שהאמינו בתוכניות ההצלה שהובלו על ידי קסטנר וסברו, כמוהו, שאין לסכנן בבריחה. פעולות בריחה של 'סתם – יהודים' היו קיימות מאז תחילת הכיבוש הגרמני, והם טרם נחקרו, אך ידוע שהיו רחבות יותר בהיקפם בהשוואה לתנועה החלוצית. כן נודע, בדיעבד, כי תנועת הבריחה של התנועות החלוציות הייתה ידועה לגרמנים, כמו גם תנועת המכתבים והכספים מקושטא, ג'ינבה ובודפשט, מבלי שהגרמנים פגעו בה, כנראה, מתוך שיקול שהאלמנט היהודי התוסס יפעל, אך רק במידה, כדי שלא תחזור ורשה שנייה.

הצורך של חברי המחותרת החלוצית בהונגריה להאדיר את פעולותיה, עד כדי העמדתה כמצילה המרכזית, יכולה להיות מובנת היום גם על רקע הצורך לפצות את חבריה אשר היו נתונים במצוקה במדינת ישראל של סוף שנות הארבעים ושנות החמישים, בהיותם מחותרת הצלה מול מחותרת הגבורה של ורשה, זגלמביה, צ'נסטוכובה, והאתוס הארצישראלי על היהודי החדש, אשר ביקר באופן סמוי וגלוי את חברי התנועה החלוצית בהונגריה שלא עמדו בציפיות אלו.

יוזמותיו של קראוס לא היו יכולות לצאת אל הפועל לולא פגש כשותף לדרך את שרל לוץ. יכולתו של לוץ להזדהות עם הסבל היהודי הניעה אותו לפעול, תוך סיכון חייו, עד כלות הכוחות ומתוך בדידות גדולה. עמידתו במאמץ הכביר בחזית הדיפלומטית, עמדה בניגוד לממונה עליו, הציר ייגר, שעל פי עדויות היה אנטישמי, כמו פקידים אחרים בצירות השוויצרית שגילו איבה לפעולותיו.

ז'אן דה באווייה השוויצרי, לנגלט השבדי, לוץ השוויצרי, וקראוס היהודי היו נציגי ממסד רשמי אשר הפריע לפעולות ההצלה שלהם, מפני שאלו לא תאמו את מדיניות אותו ממסד. מאחוריהם לא ניצב כל ארגון עם מנגנון ואמצעים, ולמרות זאת העמידו מפעל הצלה מרשים וייחודי. למרות שהסוכנות היהודית והמוסדות הציוניים היו רשאים להתברך בפעולת קראוס, הייתה סביבה דממה, מפני שהוא לא היה נאמנה של מפלגת השלטון בארץ ישראל, איש ללא

קשרים פוליטיים וללא יחסי ציבור. המשך ההתנכרות של הממסד לפועלו של קראוס היה במשפט קסטנר, כאשר צמרת המשטר ליוותה את המשפט בחרדה עמוקה, יחד עם ניסיון מאורגן למנוע דיון ציבורי והיסטורי נוקב על אופן פעולתה של הנהגת הישוב היהודי לנוכח שואת יהודי הונגריה. לאחר המשפט ירדה שתיקה על סוגיה רגישה ומורכבת זאת. בראשית שנות ה-80 שבו לעסוק בנושא במחקר אקדמי, באומנות ובתקשורת, לרוב מתוך עמדה מזדהה עם פעולות הנהגת הישוב וקסטנר. קראוס, אם הופיע, הרי כדמות שולית ומקטרגת.

ישנם היסטוריונים הטוענים כי תוכניות ההצלה של קסטנר וברנד עם הגרמנים לא היו הטעייה, אלא נשענו על רצונם של הימלר ושלנברג ליצור שלום נפרד עם המערב, במטרה למנוע את תבוסתה של גרמניה והשתלטות רוסית, באמצעות הצלת יהודים תוך סחיטתם הכספית. התוכניות כשלו בשל סירוב טוטאלי של מעצמות המערב לכל משא ומתן עם הגרמנים. מכאן שאין, לדעתם, לטעון כלפי קסטנר ומי שקיבלו את קו הפעולה שלו, כי הולכו שולל בידי הגרמנים במטרה להקל על השמדת היהודים. ממסמכי מחקר זה עולה נחישות קיצונית של הגרמנים לגרש את היהודים, גם בשלבי התמוטטותה הברורים של גרמניה, והם מאשרים את מה שקראוס הבין, גם מבלי שידע והכיר את תוכנם של המסמכים בזמן אמת.

יש מבקרים הטוענים כי הנהגת הישוב לא עשתה למען הצלת יהודי אירופה. נראה כי אין לטעון טענה זאת כלפי שואת יהודי הונגריה. החל מראשית 1943, זו התגייסה במשאבים רבים ובמחשבה רבה להציל את המרכז היהודי הגדול שעדיין לא נפגע, ושדרכו ניתן היה עוד להגיע לסלובקיה ופולין, אך פעולותיה היו עשויות בחותם פוליטי כבד. ראשיתה "בבניית" קסטנר כמנהיג, שבתחילה שרת את האינטרסים המפלגתיים הרצויים של השמאל הציוני בהשגת שליטה והכוונת עבודת ההצלה באותם מקומות, ולאחר הכיבוש בקבלת עמדתו של קסטנר ובהכוונת פעולות הצלת יהודי הונגריה בהתאם לכך. למעשה, הפיל קסטנר את אותה הנהגה בפח תפיסותיו ביחס לסיכויי ההצלה בשיתוף גרמני, ובהתנהלותו הבעייתית.

שני מנהיגים ציוניים עמדו אפוא בחזית ההצלה בהונגריה בשעתה הקשה. האחד – קסטנר – כשל, וזוכה כיום להבנה, בעיקר בחוגי המחקר, התקשורת והאומנות. השני – קראוס – יזם והיה שותף למפעל הצלה מפתיע בהיקפו, אך הוא נמחק מן הזיכרון הקולקטיבי בידי גופי הממסד השלטוני והציבורי, כנראה מתוך צורך להגן על אותם כוחות פוליטיים שהיו קשורים בקסטנר, ומפני שלא רצו להתעמת עם ביקורת על דרכי פעולתם בהצלת יהודי הונגריה.

רשימת מקורות וביבליוגרפיה

א. מקורות ארכיוניים:

1. ארכיון בית ז'בוטינסקי, ת"א.

התכתבות קלרמן - פ - 195

2. ארכיון בית לוחמי הגטאות.

ארכיון לשכת הקשר בקושטא - מדריך לתיקי הונגריה 1942 - 1944. (א. קושטא - הונגריה)
ארכיון החלוצ, תיק הונגריה.

3. ארכיון בית העדות ניר גלים

4. ארכיון יד ושם (איו"ש)

תיקי אוטו קומוי P31

תיקי חיים פוזנר P12

תיקי שרל לופץ P19

תיקי חסידי אומות עולם: שרל וגרטרווד לופץ (0046), ראול ואלנברג, ולדמר ונינה לנגלט (1010),

ג'ורג' פרלסקה (3911), פרידריך בורן (3560) - M31

הארכיון הלאומי הונגרי, משרד החוץ ההונגרי, JM/3736 MOLMB

משפט גרינוואלד-קסטנר 1142 - JM/1140

משפטים של פושעי מלחמה הונגרים - בהונגריה - M 61.

בקשה לדיון חוזר במשפט קסטנר, Y-I-4.

5. ארכיון יהדות הארצות דוברות הונגרית - צפת.

6. ארכיון מדינת ישראל - (בעבר: גנזך המדינה) - ירושלים (אמ"י).

תיקי משפט גרינוולד - קסטנר - בחטיבות ב' 512 (מחוזי); ב' 513 (עליון).

תיקי משפט גרינוולד - קסטנר - בערעור לבית המשפט העליון - ב' 513.

משפט אייכמן - משטרת ישראל, לשכה 06.

7. ארכיון מורשת, גבעת חביבה. (א. מורשת)

לשכת הקשר בקושטא - D.1.

8. ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל. (אמ"ע)

חטיבה 2 חו"ל

9. ארכיון 'המרכז לתיעוד היסטורי' - אוניברסיטת חיפה. ('מרכז')

באומר יוסף H3C7

באדר מנחם H3C33

קול יצחק H3C14/5

קראוס משה H3C15.

שפרינמן שמואל H3C21/5

עדות משותפת של חברי 'בני עקיבא' H3C22/7, H3C21/2

עדויות של פעילי התנועה הציונית בהונגריה. H3C ('המרכז')

אוסף ג'ורג' מנטלו.

10. ארכיון משואה, תל יצחק. (משואה)

תיק הונגריה.

11. ארכיון הציונות הדתית אוניברסיטת בר אילן, רמת גן. (אצ"ד).

אוסף משה קראוס (ללא מספר).

לשכת הקשר בקושטא ש- I - 5.

12. ארכיון ציוני מרכזי ירושלים. (אצ"מ)

מחלקת העלייה- S6

המחלקה המדינית- S25

ועד ההצלה- S26,

המשרד הארצישראלי בקושטא L-15

המשרד הארץ ישראלי בגינבה - L17

אוסף משה קראוס AK 449/1

אוסף ברגי ארמין A129

Z3

13. ארכיון תולדות "ההגנה" – תל אביב (את"ה)

חטיבה 14 – באוסף גרשון ריבלין.

14. ארכיון תנועת העבודה, מכון לבון. (את"ע)

תיקי נתן שוואלב – הונגריה, א' 37 III

15. גנזך הציונות הדתית, מוסד הרב קוק, ירושלים.

תיקי אירופה חו"ל – הונגריה- לפי שנים.

ב. ראיונות

ראיונות שניתנו למחברת:

באומר יוסף (יושקו) – 18.10.96, 23.4.97, 20.7.97, 2.8.98, 19.12.98, 24.12.98.

בנשלוס (פרידל) רפי - 16.8.96.

ברנד הנזי- 15.8.96.

מושקוביץ משה - 10.4.06.

קדרי מנחם צבי- 14.12.96, 27.7.98.

רבס פרץ – 31.7.97

ראב צדוק - 11.7.96, 13.9.03.

שוואלב נתן- 23.7.96

שפט א.י. (גבי) – 27.5.04

פרידמן מאיר – 12.11.03

עשהאל טובה – 16.1.05

ראיונות נוספים:

אפלר ארזי, איו"ש, 0.3/5204

גולדברג אבי, מורשת, A/1003

לוץ שרל באיסטנבול, אפריל 1945, נשלח על ידי גולדין לעיונם של שרתוק וד"ר כה

אצ"מ, S25/5604.

פיל משה (אלפן), 30.6.1960, איו"ש, 03/2408

שלאמון מיהאי, 5.1.1958, 19.1.58 (ראיין ד"ר תיאודור לזר), איו"ש, 03/797
קראוס משה, 25.7.1983 (ראיינה חווה אייכלר - עותק בידי)
קראוס משה, 28.1.1980 (ראיין פרופ' דוד קרנצלר - עותק בידי)

ג. מקורות מודפסים

דין וחשבון של הועד הפועל הציוני אל קונגרס הציוני ה- ט"ו, ה- י"ז, ה- י"ח, ה- י"ט.
דין וחשבון של הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית והנהלת הסוכנות היהודית לארץ
ישראל על הפעולות בשנים ת"ש - תש"ו, מוגש אל הקונגרס הציוני הכ"ב, בזל, כסלו תש"ז,
הוצאת הסוכנות היהודית לארץ ישראל. ירושלים, מר חשון תש"ז.
ידיעונים של ארגון ותיקי בני עקיבא - מרכז אירופה- בית העדות ניר גלים.
יוגב גדליה, יהושע פרוינדליך (עורכים), פרוטוקולים של הועד הפועל הציוני, פברואר-1919
1920, הספרייה הציונית העולמית, ירושלים, תשמ"ה.
היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות, כרך ב', מרכז ההסברה, ירושלים,
תשל"ד.
משפט אייכמן 1961 עדויות, "פסק דין", מרכז ההסברה ירושלים תשכ"ג.
"פעולות הצלה בקושטא 1940 - 1945", דיונים בבית לוחמי הגטאות, קבוץ לוחמי הגטאות,
16.12.68.
פרוידגר פנחס, דין וחשבון, 1 באוקטובר 1944. נכתב בבוקרסט. מוצג קנ"ג במשפט גרינוואלד
- קסטנר.
קסטנר ישראל, פרוטוקול עדותו במשפט גרינוואלד - קסטנר, משרד עו"ד יוסף תמיר.
שנר צבי (עורך), הקומנדאנט מאושוויץ מעיד. רשימותיו של רודולף פרדינאנד האס, בית
לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ח 1978.

ד. ספרי זיכרונות, עדויות, כתבים.

אבראל אהוד, פתחו שערים, ספרית מעריב, תל אביב, 1976.
אונגר אליעזר, זכור, מימי קרונות המוות, הוצאת מסדה בע"מ, בסיוע מוסד הרב קוק שליד
המזרחי העולמי, ת"א תש"ה
אפלר ארז'בט, "עדויות מבית הזכוכית", ילקוט מורשת, נ"ז (1944), עמ' 279 - 296.
ארני אשר, עין אחת בוכה - עין אחת צוחקת, "מערכת", קיבוץ דליה, אוקטובר 2002.
באדר מנחם, שליחויות עצובות, ספרית פועלים, מרחביה, 1954.
בורנשטיין הייני, האי שוייץ, מורשת, ת"א. 1996
בנשלום, נאבקנו למען החיים, מורשת, 2001.
ברנד יואל, בשליחות נידונים למוות, עיינות, ת"א, תשי"ז.
ברלס חיים, הצלה בימי שואה, בית לוחמי הגטאות, 1975.
בשן רפאל, "ראיון השבוע עם ד"ר בנימין הלוי", מעריב, 3.10.69, עמ' 16.
גולדפארב צבי, עד קו הקץ, בית לוחמי הגטאות, תשמ"א.
גור דוד, אחים להתנגדות ולהצלה, עמותה לחקר תנועות הנוער הציוניות בהונגריה, 2004.
גפנר ב. (ליקט וערך), יואל והנזי ברנד, השטן והנפש, לדורי 1960.

גרינבוים יצחק, **בימי חורבן ושואה ת"ש – תש"ו**, ירושלים תש"ו.

הדרי זאב (וניה פומרנץ), **צומת קושטא**, משרד הביטחון, תל אביב 1992.

וייסמנדל מיכאל דב, **מן המצר: זיכרונות משנת תש"ב – תש"ה**, הוצאת בני המחבר, ירושלים

"זיכרונותיו של ארנה פטה", **ילקוט מורשת**, מ"א (1986), עמ' 165

לוץ שרל, "דו"ח מבודפשט שלא היה לו דורש", **ילקוט מורשת**, נ"ג (נובמבר 1992), עמ' 175 – 186 (עיבוד צבי ארז)

מיכלסון מנחם, **איש אשר רוח בו**, ביוגרפיה של פנחס (טיבור) רוזנבאום. (בכתובים).

סילאגיי צבי, "על חטא", **ילקוט מורשת**, נ"ז (מאי 1994), עמ' 79 – 118.

צבי עשהאל, "בני עקיבא בהונגריה במלחמת העולם השנייה", בתוך: צבי עשהאל (עורך), **בגלוי ובמחתרת הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה משואה לתקומה**, מורשת, בית העדות ניר גלים, 1992, עמ' 13 – 35.

פלגי יואל, **רוח גדולה באה**, עם עובד, תל אביב, 1977.

פרידמן דוד, "בני עקיבא בהונגריה בשנים 1939 - 1945 ופעולות הצלה בימי שואה", בתוך: צבי עשהאל (עורך), **בגלוי ובמחתרת הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה משואה לתקומה**, מורשת, בית העדות ניר גלים, 1992, עמ' 84 – 92.

פרידמן דוד, "משה (מיקלוש) קראוס ז"ל", בתוך: צבי עשהאל (עורך), **בגלוי ובמחתרת הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה משואה לתקומה**, מורשת, בית העדות ניר גלים, 1992, עמ' 259 – 262.

פרנקל יהודה (עורך), **המזרחי בהונגריה ומנהיגיה**, הוצאה פרטית – פתח תקוה, תשס"א.

קורניאנסקי יוסף, **בשליחות חלוצים**, בית לוחמי הגטאות הקיבוץ המאוחד. דפוס גסטליט חיפה, תשל"ט.

צימנד דוד, "בשליחות הצלה", **משואה**, ד' (תשל"ו), עמ' 89 – 124.

צחור (וייס) דב, "לתולדות המחתרת החלוצית – הדתית בסלובקיה ופליטיה במלחמת העולם השנייה", **ילקוט מורשת**, מ"ט (תשנ"א), עמ' 72 – 98.

קדרי מנחם צבי, "האידיאולוגיה של תנועת הנוער 'בני עקיבא' בהונגריה על רקע עיקרי תולדותיה", בתוך: אבי שגיא, דב שוורץ (עורכים): **מאה שנות ציונות דתית**, כרך שני, היבטים היסטוריים, בר אלן, רמת גן, תשס"ג, עמ' 339 – 356.

קסטנר ישראל, **דו"ח של ועדת ההצלה היהודית בבודפשט 1942 - 1945**, תרגום לעברית בנימין גת רימון. בהוצאת האגודה להנצחת זכרו של ד"ר ישראל קסטנר. (ללא ציון שנה)

קראוס משה, "באורח פלא ניצל הרבי מבעלז בידי הנאצים", **הצפה**, 7.9.57, עמ' 3.

קראוס משה, "מפעל ההצלה בבודפשט 1944", בתוך: צבי עשהאל (עורך), **בגלוי ובמחתרת הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה משואה לתקומה**, מורשת, בית העדות ניר גלים, 1992, עמ' 74 – 83.

רבס פרץ, **מול נחשול הרוע**, הוצאת מערכת, קיבוץ דליה, יולי 2001,

שטרנברג משה, **זיכרונות חוויות ומצוקות נפש לקראת המפגש לרגל 50 שנה לעלייתנו**. אייר תשנ"ג, מאי 1993.

תמיר שמואל, **בן הארץ הזאת**, אוטוביוגרפיה, זמורה ביתן, 2002.

אנגלית

- Anger Per, **With Raoul Wallenberg in Budapest**, United States Holocaust Memorial Museum, Washington DC, 1996
- Biss Andre, **A Million Jews to Save: Check to the Final Solution**, Hutchinson, (1975 2nd edition), London, 1973
- Freudiger Fulop, "Report on Hungary: March 19 – August 9, 1944", in: R.L. Braham (ed.) **Hungarian Jewish Studies III**, World Federation of Hungarian Jews, New York, 1973, pp.75 – 146.
- Komoly Otto, "The Diary of Otto Komoly: August 21 – September 16, 1944", " in: R.L. Braham (ed.) **Hungarian Jewish Studies III**, World Federation of Hungarian Jews, New York, 1973, pp. 147 – 250.
- Peto Erno (Ernest)," Statement", in: R.L. Braham (ed.) **Hungarian Jewish Studies III**, World Federation of Hungarian Jews, New York, 1973, pp. 49 – 74.
- Stern Sammu (Samuel), "A Race With Time: A Statement" in: R.L. Braham (ed.) **Hungarian Jewish Studies III**, World Federation of Hungarian Jews, New York, 1973, pp. 1 – 47.

גרמנית

- Grossman Alexander, **Nur Das Gewissen – Carl Lutz und seine Budapest Aktion Geschichte und Portrat**, Velag Im Waldgut, 1986.

הונגרית

- Salamon Mihaly, **Kereszteny Voltam Europaban**, Tel Aviv. ללא שנת הוצאה.
A Vadas – Utcarol", **Uj Kelet** Salamon Mihaly,"Valamit 7.9.84

ה. ספרים ומאמרים:

- אביהו רונן, **הקרב על החיים, השומר הצעיר בהונגריה 1944**, הוצאת יד יערי, "מערכת", קיבוץ דליה, 1944.
- אהרונסון שלמה, "תיעוד חדש על שואת יהודי הונגריה ועל ניסיונות הצלתה", **ילקוט מורשת**, 80 (2005), עמ' 170 – 176.
- אייכלר חוה, יהודה תלמי, **חלום, מאבק הצלה**, משואה- הנוער הציוני, 1996.
- אייכלר חוה, דרכי העלייה מהונגריה, **דפים לחקר תקופת השואה**, ה' (1987), עמ' 121 – 138.
- אישוני ברי שושנה, "לשאלת מתן העדויות לטובת פושעים, **ילקוט מורשת**, נ"ט (1995), עמ' 85 – 107.
- אישוני ברי שושנה, "האיש שהופקר פעמיים", **ילקוט מורשת**, ס"ב (1996), עמ' 201 - 211.
- אלכסנדר אסתר, " האורתודוכסי – פולגרי והשומר הצעיר", **ילקוט מורשת**, נ"ז (1994), עמ' 297 – 322.

ארז צבי, "יהודי בודפשט ושיקולים של האדמירל הורטי אוגוסט – אוקטובר 1944", **יד ושם – קובץ מחקרים**, ט"ז (1984), עמ' 177-203.

ארז צבי, "ששה ימים ביולי 1944 בהונגריה" **ילקוט מורשת**, כ" (1975), עמ' 78 – 89.

ארז צבי, "תחילת המדרון בהונגריה, הגירושים מקרפטורוס ב-1941", **ילקוט מורשת**, נ" (תשנ"א), עמ' 159 – 173.

ארז צבי, "תעודות על שואת יהודי הונגריה", **ילקוט מורשת**, נ"ז (1994), עמ' 13 – 42.

ארז צבי, "שואת יהודי הונגריה – אומדן האבידות", **ילקוט מורשת**, נ"ז (1994), עמ' 43 – 59.

ארז צבי, "המאמץ האחרון של אייכמן", **ילקוט מורשת**, ע"ב (2001), עמ' 37 – 65.

ארז צבי, "קאלאי ראש ממשלת הונגריה ו"הארכה" בביצוע הפתרון הסופי 1942 – 1944", **ילקוט מורשת**, ס"ב (1996), עמ' 111 – 145.

ארז צבי, "מדוע לא גורשו יהודי בודפשט באוגוסט 1944", **ילקוט מורשת**, 77 (2004).

ארליך צור, "ההנהגה הציונית לא ישרה בחיבוק ידיים", **מקור ראשון, יומן**, 21.4.06, עמ' 12 – 13.

ארנדט חנה, אייכמן בירושלים: דו"ח על הבאנליות של הרוע, בבל, תל אביב, 2000.

אשכולי (וגמן) חוה, **אלם: מפא"י לנוכח השואה – 1939 – 1942**, ירושלים, יד יצחק בן צבי, תשנ"ד.

אשכולי (וגמן) חוה, **בין הצלה לגאולה – הציונות הדתית בארץ ישראל לנוכח השואה**, יד ושם, ירושלים, תשס"ד.

אשכולי (וגמן) חוה, "מפא"י וגורל יהודי אירופה 1933 – 1945", **כיוונים**, 8 (1995), עמ' 141-159.

אשכולי (וגמן) חוה, "עמדת המנהיגות היהודית בארץ ישראל להצלת יהודי אירופה", **ילקוט מורשת**, כ"ד (1977), עמ' 87 – 116.

באואר יהודה, **השואה – היבטים היסטוריים**, מורשת, המכון ליהדות זמננו, ספרית הפועלים, הקיבוץ הארצי, 1987.

באואר יהודה, **יהודים למכירה? משא ומתן בין יהודים לנאצים 1933 – 1945**, יד ושם, ירושלים, תשס"ב.

באואר יהודה, "שליחותו של יואל ברנד", **ילקוט מורשת**, א' (1963), עמ' 86 – 94.

באואר יהודה, "פרשת המשא ומתן בין סלי מאייר לבין נציגי הס"ס בשנים 1944-1945" בתוך: ישראל גוטמן (עורך), **ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה - הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי השני של חוקרי השואה**, ירושלים, יד ושם, 1974, עמ' 11-37.

באואר יהודה, "הפרוטוקולים של אושוויץ", **ילקוט מורשת**, 80 (2005), עמ' 159 – 167.

באואר יהודה, "דיון של לוחמים והיסטוריונים. 40 שנה למרד גטו ורשה", **ילקוט מורשת**, ל"ו (1983), עמ' 7 – 72.

בית צבי ש"ב, "השתקה עמוקה", בתוך: דינה פורת ומרדכי נאור (עורכים), **העיתונות היהודית בארץ ישראל נוכח השואה 1939 – 1945**, אוניברסיטת תל אביב, 2002, עמ' 66 – 101.

בלנק נעמי, גניזי חיים (מבוא והערות), **מחתרת הצלה – בני עקיבא" בהונגריה בתקופת השואה**, אוניברסיטת בר אילן, 1993.

בן טוב אריה, **הצלב האדום איחר להגיע**, הוצאת שוקן ירושלים תל אביב, 1994.
בן עמי יהושע, **השתיקה. מדוע לא פורסם המידע על אושוויץ במועד? ללא מקום ושנת הוצאה.**

ברהם רנדולף, קצבורג נתנאל, **תולדות השואה: הונגריה**. יד ושם, ירושלים, תשנ"ב.
ברהם רנדולף, "הצלת יהודי הונגריה בפרספקטיבה היסטורית", בתוך: ישראל גוטמן, גדעון גרייף (עורכים), **השואה בהיסטוריוגרפיה, הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי החמישי של חוקרי השואה**, יד ושם ירושלים, תשמ"ז, עמ' 363 – 380.

בראהם רנדולף, "קוים להערכת התפקיד שמילאה הימועצה היהודית", בתוך: ישראל גוטמן, בלה ואגו, ליוויה רוטקירכן (עורכים), **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**, יד ושם, ירושלים, תשל"ו, עמ' 16.

ברהם רנדולף, "הטבח בקאמנץ פודולסק ובדלוידק", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ט' (תשל"ג), עמ' 111 – 130.

ברהם רנדולף, "פעולות הצלה בהונגריה: מיתוס ומציאות", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ל"ב (תשס"ד), עמ' 17 – 45.

ברהם רנדולף, יהודה באואר, "מכתבים", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ל"ג (תשס"ה), עמ' 381 – 389.

גוטמן ישראל (עורך ראשי), **אנציקלופדיה של השואה**, יד ושם, ספרית הפועלים, ת"א, 1990.
גוטמן ישראל, בלה ואגו, ליוויה רוטקירכן (עורכים), **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**, יד ושם, ירושלים, תשל"ו.

גילברט מרטין, **אשוויץ ובעלות הברית**, עם עובד, 1981.

גלבר יואב, **היסטוריה, זיכרון ותעמולה**, עם עובד, 2007.

גניזי חיים ונעמי בלנק, "פעולות הצלה של בני עקיבא בהונגריה בשואה", **יד ושם - קובץ מחקרים**, כ"ג (תשנ"ו), עמ' 123 – 150.

גניזי חיים, "פעולות ההצלה של בני עקיבא בהונגריה בתקופת השואה: בעיות בהיסטוריוגרפיה של השואה", בתוך: שגיא אבי, שורץ דב (עורכים) **מאה שנות ציונות דתית: היבטים היסטוריים**, רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ג, עמ' 55 – 71.

דרומי אורי, "מדינת הקסטנרים שלכם", **הארץ**, on line, 28.8.06.

הורביץ אריאל, "שליחותו של מנחם באדר בקושטא", **ילקוט מורשת**, ל"ח (1983), עמ' 153-202.

הראל איסר, **האמת על רצח קסטנר - טרור יהודי במדינת ישראל**, הוצאת עידנים, ירושלים, תשמ"ו.

ואגו בלה, "פעולות המודיעין בצד שליחותו של יואל ברנד", **יד ושם - קובץ מחקרים**, י" (תשל"ד), עמ' 81 – 94.

ואגו בלה, "ממשלת בריטניה וגורל יהודי הונגריה בשנת 1944", בתוך: ישראל גוטמן (עורך), **ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה - הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי השני של חוקרי השואה**, ירושלים, יד ושם, 1974, עמ' 168 – 182.

ואגו בלה, "הפוליטיקה של רצח עם", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ט"ז (תשמ"ה), עמ' 347 – 351.

ואגו בלה, "תמורות בהנהגת יהודי הונגריה בימי מלחמת העולם השנייה" בתוך: ישראל גוטמן, בלה ואגו, ליוויה רוטקירכן (עורכים), **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**, ירושלים, יד ושם, תשל"ו

ואגו רפאל, "השמדת יהודי הונגריה כראי (כהשתקפות) בעיתונות הארצישראלית", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ג' (1967) עמ' 291-323.

וינריב אלעזר, **היסטוריה - מיתוס או מציאות**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2003.

ויץ יחיעם, **מודעות וחוסר אונים: מפא"י לנוכח השואה - 1943 - 1945**, ירושלים, יד יצחק בן צבי, תשנ"ד.

ויץ יחיעם, **האיש שנרצח פעמיים, חייו, משפטו ומותו של ד"ר ישראל קסטנר**, כתר, ירושלים, 1995.

ויץ יחיעם, "השינוי בדימויו של ישראל קסטנר", **קתדרה**, 69 (1993), עמ' 134 - 151.

ויץ יחיעם, "בין ורשה לבודפשט - על בעיית הלחימה במשפט קסטנר", **דפים לחקר תקופת השואה**, י"ב (תשנ"ה), עמ' 309 - 330.

ויץ יחיעם, "בין אידיאולוגיה לפוליטיקה", **הארץ**, ספרים, 7.3.01, עמ' 4.

ויץ יחיעם, "כמו גבינה שוויצרית", **הארץ** ספרים, 4.4.01, עמ' 8.

ויץ יחיעם, "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם ויחסה של החברה הישראלית בשנות החמישים לשואה ולניצוליה", **קתדרה**, 82 (1996), עמ' 153 - 164.

וסרשטיין ברנרד, **בריטניה ויהודי אירופה 1939 - 1945**, עם עובד, תל אביב 1982.

זהבי צבי, **מהתבוללות לציונות - מקור ציונותו של הרצל**, הספרייה הציונית ע"י ההסתדרות הציונית. ירושלים תשל"ג.

זרטל עדית, **האומה והמוות - היסטוריה, זיכרון פוליטיקה**, דביר, 2002,

חדד אברהם, **תולדות ישראל והעמים בתקופת השואה והתקומה (1939 - 1970)** כרך ג', הוצאת דני, קרית גת, תשס"ה.

טבת שבתאי, "החור השחור", **אלפיים**, 10 (תשנ"ה), עמ' 111 - 195.

יבלונקה חנה, **מדינת ישראל נגד אייכמן**, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, יד יצחק בן צבי, 2001.

יבלונקה חנה, "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם: היבט נוסף לשאלת הישראלים, הניצולים והשואה", **קתדרה**, 82 (1996), עמ' 135 - 152.

יחיל לני, **השואה - גורל יהודי אירופה 1932-1945**, הוצאת שוקן, ירושלים ות"א, יד ושם 1987.

יבלונקה חנה, "ראול ואלנברג - שליחותו בהונגריה", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ט"ו (תשמ"ד), עמ' 7-42.

כהן אשר, **המחתרת החלוצית בהונגריה**. הוצאת הקיבוץ המאוחד, אוניברסיטת חיפה, תשמ"ד.

כהן אשר, "לדמותה של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט בראשית דרכה", **ילקוט מורשת**, כ"ט, (1980), עמ' 148-160.

כהן אשר, "פרוטוקול אושוויץ, גירוש יהדות הונגריה בעיתונות השוויצרית", **דפים לחקר תקופת השואה**, 8 (1990), עמ' 203 - 210.

כהן אשר, "פעולות ההצלה של תנועות הנוער הציוניות", בתוך: יהויקים כוכבי (עורך), **תנועות הנוער הציוניות בשואה**, המכון לחקר תקופת השואה- המשותף לאוניברסיטת חיפה ולבית לחמי הגטאות, תשמ"ט, עמ' 59 – 72.

כהן רעיה, **בין "שם ל"כאן" - סיפורם של עדים לחורבן, שוויץ 1939 – 1942**, עם עובד, תל אביב, 1999.

לאור יצחק, "אשוויץ, שמעתי שאת במודה", **הארץ**, 24.12.04, עמ' ה' 4

לביא תאודור (עורך), **פנקס הקהילות, הונגריה, יד ושם, ירושלים, תשל"ו**.

לבל גיני, **חאג' אמין וברלין**, (חמו"ל) ת"א תשנ"ו.

להב פנינה, **ישראל במשפט, שמעון אגרנט והמאה הציונית**, עם עובד, תל אביב, תשנ"ט.

לקוויר זאב, **הסוד הנורא, שוקן, ירושלים ותל אביב 1981**.

לקוויר זאב וברייטמן ריצארד, **הפרת השתיקה, שוקן, ירושלים ותל אביב 1988**.

מולנר יודית, "המועצה היהודית ההונגרית ייסודה ופעולותיה: 20 במרס – 7 ביולי", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ל' (תשס"ב), עמ' 77 – 102.

מורנגשטרן אריה, "ועד ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית ופעולותיו בשנים 1943 – 1945", **ילקוט מורשת**, י"ג (1971), עמ' 60 – 103.

מורס ארתור, **והעולם שתק עת נספו ששה מיליונים**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1972.

מכמן י' ביס ה' ומכמן ד', **פנקס קהילות הולנד, יד ושם ירושלים, תשמ"ה**.

משה ישראל, לזר דב (עורכים), **דרור הבונים, העובד- תנועות חלוציות בהונגריה**, (חמו"ל) נהריה דפוס "רוניל", בחסות המוזיאון למורשת היהדות דוברת ההונגרית, בית לחמי הגטאות, 1996.

נדיבי אילה, "יחסי המשרד הארצישראלי בבודפשט עם ועדות ההצלה בקושטא ובבודפשט בשנת 1943", **ילקוט מורשת**, 77 (2004), עמ' 65 – 101.

נדיבי אילה, "הפצת דו"ח אושוויץ ודו"ח שואת יהודי הונגריה והשפעותיה", **ילקוט מורשת**, 83 (2007), עמ' 53 – 84.

נוימן ירמיהו, **בצל המוות – המערכה להצלת יהודי סלובקיה**, תל אביב, תשי"ח.

סילאגיי צבי, "על חטא", **ילקוט מורשת**, 57 (1994), עמ' 79 – 118.

עופר דליה, **דרך ביס**, יד יצחק בן צבי, ירושלים 1988.

עופר דליה, "פעולות המשלחת הא"י בקושטא". 1943. בתוך: גוטמן ישראל (עורך), **"ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה"**, יד ושם, ירושלים, תשל"ו, עמ' 360-370.

עופר דליה, "משפט קסטנר ודימויה של השואה בתודעה הישראלית", **קתדרה**, 69 (1993), עמ' 152 – 159.

עשהאל צבי, שמידט שלמה (עורכים), **בגלוי ובמחתרת- הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה**, מורשת, תל אביב, 1992.

עשהאל צבי, "בני עקיבא בהונגריה במלחמת העולם השנייה", בתוך: צבי עשהאל (עורך), **בגלוי ובמחתרת הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה משואה לתקומה**, מורשת, בית העדות ניר גלים, 1992, עמ' 36 – 73.

פורת דינה, **הנהגה במלכוד**, עם עובד, ספרית אופקים, ת"א, 1986.

פורת דינה, ויץ יחיעם (עורכים), **בין מגן דוד לטלאי צהוב. היישוב היהודי בא"י ושואת יהודי אירופה 1939 – 1945. קובץ תעודות.** יד ושם, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשס"ב.

פורת דינה ומרדכי נאור (עורכים), **העיתונות היהודית בארץ ישראל נוכח השואה 1939 – 1945**, משרד הביטחון, אוניברסיטת תל אביב, תשס"ב.

פורת דינה, "בן גוריון ושואת יהודי אירופה", **הציונות**, י"ב (1987), עמ' 293 – 314.

פורת דינה, "הציונות, השואה ושארית הפליטה - ההיסטוריוגרפיה הישראלית על היישוב לנוכח השואה", **יהדות זמננו**, 6 (תש"ף), עמ' 117 – 131.

פורת דינה, "בעיה בהיסטוריוגרפיה: יחסו של דוד בן גוריון ליהודי אירופה בתקופת השואה", **משואה**, י"ט, (1991), עמ' 154 – 165.

פורת דינה, "עיתונות היישוב ורצח יהודי הונגריה. 19 במרס עד 19 ביולי 1944 – מה ידע היישוב?", בתוך: פורת דינה ומרדכי נאור (עורכים), **העיתונות היהודית בארץ ישראל נוכח השואה 1939 – 1945**, אוניברסיטת תל אביב, 2002, עמ' 168 – 180.

פייקאז' מנדל, **ספרות העדות על השואה כמקור היסטורי ושלוש תגובות חסידיות בארצות השואה**, מוסד ביאליק, ירושלים, תשס"ג.

פייקאז' מנדל, **חסידות פולין, מגמות רעיוניות בין שתי המלחמות ובגזרות ת"ש – תש"ה ("השואה")**, מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ן.

פרבשטיין אסתר, **בסתר רעם – הלכה, הגות ומנהיגות בימי השואה**, הוצאת מוסד הרב קוק – ירושלים 2002,

פרילינג טוביה, **חץ בערפל – בן גוריון, הנהגת היישוב וניסיונות הצלה בשואה**, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 1988.

פרילינג טוביה, "הטריומוויראט הבלתי מוצהר והמערכת המקבילה", שמואל אלמוג, דניאל בלטמן, דוד בנקיר, דליה עופר (עורכים), **השואה הייחודי והאוניברסלי. ספר היובל ליהודה באור**, יד ושם, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ב, עמ' 117 – 159.

קדרי מנחם צבי (עורך), **זכר מרדכי: פרקים לתולדות הציונות הדתית במרכז אירופה**, תל אביב – ניר גלים תשנ"ה.

קדרי מנחם צבי, "האידיאולוגיה של תנועת הנוער 'בני עקיבא' בהונגריה על רקע עיקרי תולדותיה", בתוך: שגיא אבי, שוורץ דב (עורכים), **מאה שנות ציונות דתית, היבטים היסטוריים**, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשס"ג, עמ' 339 – 356.

קדרי מנחם צבי, "סקירה על פעולות בני עקיבא בהונגריה", בתוך: צבי עשהאל (עורך), **בגלוי ובמחתרת הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה משואה לתקומה**, מורשת, בית העדות ניר גלים, 1992 עמ' 13 – 35.

קולקא אריך, "חמש בריחות מאושוויץ והדיהן", **ילקוט מורשת**, ג' (1964), עמ' 23 – 38.

קולקא אריך, "בריחת אסירים יהודים ממחנה אושוויץ בירקנאו ומאמציהם לעצור את ההשמדה", בתוך: ישראל גוטמן, רחל מנבר (עורכים), **מחנות הריכוז הנאצים. הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי הרביעי של חוקרי השואה ירושלים, שבט תש"מ, ינואר 1980**, יד ושם תשמ"ד, עמ' 313 – 326.

קליבנסקי ברוניה, "ארכיונו של שארל לוץ", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ט"ו, (תשמ"ד), עמ' 285 – 292.

קצבורג נתנאל, **פדות- הצלה בימי שואה**, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשמ"ד.

קצבורג נתנאל, "יהדות הונגריה בחורבנה בהיסטוריוגרפיה ההונגרית", בתוך: ישראל גוטמן, גדעון גרייף (עורכים), **השואה בהיסטוריוגרפיה, הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי החמישי**, יד ושם ירושלים תשמ"ד, עמ' 297-311.

קצבורג נתנאל, "הנהגת הקהילות", בתוך: ישראל גוטמן, בלה ואגו, ליוויה רוטקירכן (עורכים), **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**, יד ושם, ירושלים, תשל"ו, עמ' 85 - 86

קראשי לסלו, "הפרק האחרון של השואה", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ל"ד (2003), עמ' 245 - 272.

ראובני שרי, "הפרשה ההונגרית במשפט אייכמן: היבטים אחדים", **בשביל הזיכרון**, 41 (2001) עמ' 32 - 35.

ראובני שרי, "הנסיבות שקידמו ומנעו הצלה בקרב יהודי הונגריה", **דפים לחקר תקופת השואה**, י"ד (1977), עמ' 313 - 325.

ראובני שרי, "משלוחים מיוחדים ורכבות מאוחרות מהונגריה לאושוויץ בשנת 1944", **ילקוט מורשת**, ל"ט (1985), עמ' 123 - 134.

ראובני שרי, "חסידי אומות העולם והמחתרת החלוצית בהונגריה", **ילקוט מורשת**, ס"ד (1997), עמ' 47 - 55.

רוזט רוברט, "ההתנגדות המזוינת ההונגרית והיהודית בהונגריה". **יד ושם - קובץ מחקרים**, י"ט (תשמ"ט), עמ' 209 - 226.

רוזט רוברט, "מפולין להונגריה: ניסיונות הצלה 1943-1944", **יד ושם - קובץ מחקרים**, כ"ד (תשנ"ה), עמ' 131 - 144.

רוזנפלד שלום, **תיק פלילי 124**, קרני, תל אביב, 1955.

רוטקירכן ליוויה, **חורבן יהדות סלובקיה - תיאור היסטורי בתעודות**, יד ושם, ירושלים, תשכ"א.

רוטקירכן ליוויה, "כיצד הייתה הונגריה מחסה לפליטי אירופה", בתוך **יד ושם - קובץ מחקרים**, ז' (תשכ"ח), עמ' 117 - 136.

רוטקירכן ליוויה, "קשרי המחתרת בין המנהיגות היהודית בסלובקיה ובהונגריה", בתוך: רוטקירכן, ישראל גוטמן, בלה ואגו (מערכת), **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**, ירושלים, יד ושם, תשל"ו, עמ' 118 - 134.

רוני אביהו, **הקרוב על החיים השומר הצעיר בהונגריה 1944**, הוצאת יד יערי, 1944.

רסל מרדכי, "כיצד ניצלו אלפים בהונגריה" **זכור**, א' (תשמ"א), עמ' 149 - 155.

שגב תום, **המיליון השביעי**, כתר ירושלים, 1991.

שטאבר רוני, "הוויכוח הפוליטי על משפט קסטנר על פי העיתונות המפלגתית", **הציונות**, י"ג (1988), עמ' 219 - 246.

שטרן אליהו, "הקשרים בין המשלחת בקושטא ליהדות פולין", **ילקוט מורשת**, ל"ט (1985), עמ' 135 - 153.

שליט דוד, "איך מחקו את קראוס", **הארץ**, 20.1.95, עמ' 28-30.

שלם חיים, "פעילות ההצלה של יעקב גריפל בקושטא", **דפים לחקר תקופת השואה**, י"ח (תשס"ד), עמ' 227 - 257.

שלם חיים, **עת לעשות להצלת ישראל, אגודת ישראל בארץ ישראל לנוכח השואה 1942 – 1945**, מכון בן גוריון, תשס"ו.

שפט א"י, "תנועת תורה ועבודה ובני עקיבא בבודפשט", בתוך: צבי עשהאל (עורך), **בגלוי ובמחתרת הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה משואה לתקומה**, מורשת, בית העדות ניר גלים, 1992, עמ' 93 – 106.

שפר יוסף, "הנהגת המחתרת החלוצית בהונגריה". בתוך: י. גוטמן, בלה ואגו, ליוויה רוטכירכן (עורכים), **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה** יד ושם, ירושלים, תשל"ו, עמ' 135 – 149.

שקד מיכל, "ההיסטוריה בבית המשפט ובית המשפט בהיסטוריה. פסקי הדין במשפט קסטנר והנרטיבים של הזיכרון", **אלפיים**, 20 (2000), עמ' 36 – 80.

משה שרת, **יומן אישי**, כרך ד', ספריית מעריב, תל – אביב 1978.

תידור באומל יהודית, **גיבורים למופת – צנחני היישוב במלחמת העולם השנייה והזיכרון הקולקטיבי הישראלי**, מכון בן-גוריון אוניברסיטת בן-גוריון, תשס"ד.

תמיר שמואל, "האמת על משפט קסטנר", **מעריב**, 21.5.82, עמ' 18.

אנגלית

Aronson Shlomo "Israel Kastner: Rescuer in Nazi – Occupied Europe, Prosecutor at Nuremberg, and Accused at Home" pp. 1-47. ועוד (עורכים), **השואה הייחודי והאוניברסלי**, ספר יובל ליהודה באואר, יד ושם, המכון ליהדות זמננו, ירושלים תשס"ב.

Hitler, the Allies, and the Jews, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Bauer Yehuda, **American Jewry and the Holocaust, The American Jewish Joint Distribution Committee, 1939 – 1945**, The Hebrew University, Jerusalem; Wayne State University Press, Detroit, 1981.

Bauer Yehuda, "The Uniqueness of the Holocaust in Hungary" in: **The Holocaust in Hungary: Forty Years Later**. Edited by Randolph L. Braham and Bela Vago, New York, 1985, pp. 90 - New York, Institute for Holocaust Studies, City Univ. of New York, 1985, pp. 90 - 177.

Bauer Yehuda, "Conclusion: The Holocaust in Hungary :Was Rescue Possible?" in: David Cesarani (ed.), **Genocide and Rescue. The Holocaust in Hungary, 1944**, Oxford & New York, Berg, 1997.

Bauer Yehuda, **The Holocaust in Historical Perspective**, Seattle: University of Washington Press, 1980.

Braham Randolph L., **The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary**, 2 vols. New York, Columbia University Press, 1981, (1994 2nd edition)

Braham Randolph L., **The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account**, 2 vols. New York: World Federation of Hungarian Jews, 1963.

Braham Randolph L., with Scott Miller (editors), **The Nazis' Last Victims – The Holocaust in Hungary**, Wayne State University Press, Detroit, 1998.

Hungarian Jewry, Twayne Publishers, Braham Randolph L., **Eichmann and the Destruction of**
. New York 1961

Braham Randolph L., and Vago Bela,(editors), **The Holocaust in Hungary: Forty Years Later**.
Holocaust Studies of the City Univ. of New York, 1985. New York: Institute of

Braham Randolph L.,and Attila Pok, eds. **The Holocaust in Hungary: Fifty Years Later**
New York, 1997.,Columbia University Press,

Braham Randolph L., ed. **Hungarian Jewish Studies**.. New York: World Federation of Hungarian
Jews, 1966, 1969, 1973.

Browning Christopher, **The Final Solution and the German Foreign Office**, Holmes & Meier
Publishers, Inc, New York, 1978.

Conway John S, "The Holocaust in Hungary: Recent Controversies and Reconsiderations", in: R.
Braham (Ed), **The Tragedy of Hungarian Jewry**, Columbia University Press, New York,1986.

Jersey Feingold Henry, **The Politics of Rescue**, Rutgers University Press, New
1970.

Genizi Haim, **American Apathy**, Bar Ilan University, Ramat Gan, 1983.

" The Roosevelt Administration and the Effort to Save the Jews of Hungary",in: ,Genizi Haim
Braham R.L.(ed), **Hungarian Jewish Studies**, vol. 2, New York: World Federation of Hungarian
1969, pp. 211 – 253. Jews,

Hilberg Raul, **The Destruction of the European Jews**. 3 vols., London, New York: Holmes and
Meier

Katzburg Nathaniel, **Hungary and The Jews**, Bar Ilan University Press, Ramat –
Gan, 1981.

Kranzler David, **The Man Who Stopped The Trains to Auschwitz – George
Mantello, El Salvador and Switzerland's Fines Hours**, Syracuse University
Press, New York 2000.

Levai Jenő Euigen, **Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry**, The
Central European Times Publishing Co. Ltd, Zurich. The Panorama Publishing
Co, Ltd, Vienna, 1948

Levai Jenő Euigen, **Eichmann in Hungary: A Documentary**, Pannonia,
Budapest, 1961

Did Not Levai Jenő Euigen, **Hungarian Jewry and the Papacy – Pope Pius XII
Remain Silent**, London, 1968.

Levai Jenő Euigen, "The War Crimes Trials Relating to Hungary: A Follow – Up",
in: R.L. Braham (ed.) **Hungarian Jewish Studies III**, World Federation of
Hungarian Jews, New York, 1973, pp.251 – 290.

Levai Jenő Eüigen, "The Hungarian Deportation in the Light of the Eichmann Trial", **Yad Vashem Studies** V, pp. 69 – 103.

Linn Ruth, **Escaping Auschwitz, A Culture of Forgetting**, Ithaca, New York : Cornell University Press, 2004.

History of Modern Hungary 1929 – 1945, Edinburgh, Macartney C.A., **October Fifteenth**, A 1957.

Runberg Björn, **Valdemar Langlet, Rescuer in the Danger**, Sweden

Rozett Robert, "Child Rescue in Budapest 1944-1945" in **Holocaust and** .No 1 (1987), pp. 49-60. Vol. 1 **Genocide Studies**

Levai Jenő Eüigen, "Alia from Hungary and the Struggle for Certificats, 1943-1944" in **Studies in Zionism** vol. 8,(1987), pp. 83-98.

"Budapest in summer of 1944 – Otto Komoly's Diaries" **Yad Vashem** Vago Bela PP. 81-106, **Studies**, 8 (1970)

Vago Bela, "The Horthy Offer A Missed Opportunity for Rescuing Jews in 1944" in R.L. Braham , Publishing, City University of (editor), **Contemporary Views on the Holocaust**, Kluwer – Nijhoff New York, 1983, pp. 23 – 45.

in: R.L. Vago Raphael, "The Destruction of Hungarian Jewry as Reflected in the Palestine Press", Braham (ed.) **Hungarian Jewish Studies** III, World Federation of Hungarian Jews, New York, 1973, pp. 291- 324

Vrba Rudolf, "Footnote to Auschwitz Report. A reply to Robert Major on the Holocaust in (III 37 A 5 / 64 , את"ה, Hungary"

Yahil Leni, "Raoul Wallenberg – His Mission and His Activities in Hungary". **Yad Vashem** 7 -54. **Studies**, 15 (1983), pp.

גרמנית

Gerlach Christian und Aly Gotz., **Das Letzte Kapitel: Der Mord an den ungarischen Juden**, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 2002.

Abscheu und Grauen vor dem Genocide in aller Welt, New Levai Jenő Eüigen, York: Diplomatic press, 1968.

Neue Zürcher Zeitung, Zurich, 1995., Tschuy Theo, **Carl Lutz und die Juden von Budapest**,

הונגרית:

Szurke könyv, a Magyar zsidók megmentéséről, Budapest Levai Jenő Eüigen, 1946

Levai Jenő Eüigen, **Fehér könyv, kulföldi acciók a Magyar zsidók megmentésére**, Budapest 1946

Levai Jenő Eüigen, **Zsidósors Magyarországon**, Budapest 1948.

Levai Jenő Eugen, "Az Elso Diplomaciai Akcio; Hogyan Keletkezett A Svajci ,
Vedettseg" **Kepes**, 22.2.47.

ה. עבודות לתואר שני ושלישי

אייכלר חוה, "ציונות ונוער בין שתי מלחמות עולם", חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור
לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן ר"ג, תשמ"ג.

כהן בועז, "מהתנגדות לעמידה: עיון בהיסטוריוגרפיה של השואה 1945 – 1993", עבודת גמר,
בהנחיית יהודית תידור – באומל, טורו קולג', ירושלים, תשנ"ו.

נדיבי אילה, "המשרד הארץ ישראלי בבודפשט בשנים 1943-1944", עבודה השקולה לעבודת
גמר לתואר מוסמך, בהדרכת יואב גלבר, אוניברסיטת חיפה, 1998.

עופר דליה, "פעולות עזרה והצלה של המשלחת הארץ – ישראלית בקושטא 1943", עבודת
גמר לקבלת תואר מוסמך בהיסטוריה, בהדרכת י. טלמון, י. באואר, האוניברסיטה העברית
ירושלים, אפריל 1972.

פרוימוביץ קינגה, "הזרמים הדתיים ביהדות הונגריה (אורתודוכסיה, ניאולוגיה וסטטוס-קוו
אנטה) בין השנים 1868/1869 – 1950: מאפיינים חברתיים – כלכליים, דמוגרפיים וארגוניים",
המחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ג.

שורני אגנס, "תולדות התנועות הציוניות הדתיות בהונגריה בין השנים 1914 – 1949", עבודה
לשם קבלת תואר מוסמך במחלקה לתולדות ישראל, בהדרכת חיים גניזי, אוניברסיטת בר
אילן, 2006.

שטאובר רוני, "פעילותה של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט עד הכיבוש הגרמני", עבודת גמר
לשם קבלת תואר מוסמך למדעי הרוח, בהדרכת דינה פורת, אוניברסיטת תל אביב, 1990.

שלם חיים, "אגודת ישראל בארץ ישראל לנוכח השואה 1942 – 1945", עבודת דוקטור,
בהדרכת גרשון בקון ודן מכמן, אוניברסיטת בר אילן תשס"ד.

Rozett Robert "The Relationship Between Rescue and Revolt: Jewish Rescue and Revolt in
Slovakia and Hungary During The Holocaust", Thesis Submitted for the Degree "Doctor Of
Philosophy" To The Senate Of Hebrew University Of Jerusalem, June 1987.

**The Palestine Office in Budapest:
Its actions in saving Jews from 1943-1945 and their
formulation in the collective memory**

Ayala Nedivi

A THESIS SUBMITTED FOR THE DEGREE

“DOCTOR OF PHILOSOPHY”

University of Haifa

Faculty of Humanities

Department of the Land of Israel Studies

January 2009

The Palestine Office in Budapest:

Its actions in saving Jews from 1943-1945 and their formulation in the collective memory

Ayala Nedivi

Abstract

The job of the Palestine Office in Budapest (Palesztina Hivatal) (from here: the Palestine Office/the Office) was to regulate immigration to Palestine, in the name of the Jewish Agency. The make-up of its members reflected the balance of political power between the pioneering Zionist movements in Hungary. Moshe Kraus headed the Office from 1934 as a representative of the largest pioneering movement in Hungary: Mizrachi – HaPoel HaMizrachi.

From the beginning of World War II the Palestine Office in Budapest also became the central office for *aliya* (immigration to Palestine) for Jews from Czechoslovakia, Austria, Germany, Croatia and Poland. These countries, conquered by the Nazis, were considered enemy territory by the British. Therefore, they were off limits for certificates for immigration to Palestine. Hungary, as an ally of the Axis countries, conducted ambivalent policies; one of which was to continue permitting the operation of the Office and immigration to Palestine, despite the German ban and despite the surrounding countries' veto of such activity. Many Jewish refugees fearing Nazi persecution fled to Hungary, where they were in danger of deportation or imprisonment, but where they knew that Hungarian Jews still led a relatively peaceful Jewish life and from where they might be able to immigrate to Palestine.

The Office took advantage of the legal option granted the Jews by the Hungarian government to continue immigrating to Palestine. In 1938, with the agreement and cooperation of the Hungarian Minister of the Interior and the British ambassador in Hungary, they created a new status for 240 Jewish refugees from Burgenland who were placed on a narrow strip of land in the middle of the Danube for weeks, without granting them refuge. They became refugees awaiting immigration to Palestine. As such, they were under the protection of the British government (a sort of British citizenship) and could not be deported or imprisoned. The Hungarian government recognized this status, as did the Aliens Police, which sometimes operated according to the whims and considerations of local bureaucrats. When Britain and Hungary severed relations in mid-1941, this status continued to exist through the Swiss consulate's foreign interests department, headed by Charles Luz. This department represented countries which had severed relations with Hungary. The status of a kind of British citizen continued to exist during the Nazi occupation of Hungary in

different variations. It served as a tool for widespread saving of Jews, mostly in Budapest, during the Nazi occupation, and should therefore be seen as one of the foundations of the rescue efforts there.

The Office became the most important body in the Hungarian Zionist movement until the beginning of 1943 due to its ability to grant protection to refugees and Jews in Hungary who would be immigrating to Palestine, despite the rise of local and external Fascism.

The change in the saving activities of the Palestine Office in 1943 occurred as a result of the connection between the members of the Committee for Help and Rescue in Istanbul: Vanya Hadary (Pomerantz) and Menahem Bader and the members of the Committee in Budapest: Springman, Kasztner and Brand – all of whom were members of the “Ihud – Mapai”, which was the smallest of the pioneering Zionist movements in Hungary. The main link between Palestine and Hungary was shifted from the Palestine Office to the Committee for Help and Rescue, and to the leftist pioneering movement. This had significant effects on the character of the rescue work in Hungary, especially after the Nazi conquest.

The leaders of the Yishuv in Palestine related great importance to Hungary as the last remaining center of Jews (about 800,000 Jews)¹²⁹⁰, and also because Hungary served as a link with Slovakia and Poland. This was the first time that the leadership of the Yishuv acted for a massive group of Jews before their extermination.

From 1943 the Committee in Budapest became the strongest body of the Zionist movement in Hungary. This was as a result of the joint struggle by the members of the two Committees, in Istanbul and in Budapest, to control the two centers of Zionist power in Hungary: the Palestine Office and the Committee for Help and Rescue. Eliezer Kaplan (treasurer of the Jewish Agency) and Eliahu Dobkin (head of the aliya department in the Jewish Agency) personally intervened to damage Kraus's position and to appoint a member of the "Ihud – Mapai" movement as Kraus's equal, because they claimed that the office was being run by political motives and was inefficient. At the same time, they acted together with Kasztner, Springman and Brand to create a core of the Budapest Committee made up of “Ihud- Mapai” members only. This came about after the representative of HaShomer HaTza'ir refused to officially join the committee if he would not be privy to all information in the letters coming from Istanbul, as well as the amount of money (and its disposal) coming from the members of the Committee in Istanbul and the pioneering representative in Geneva

¹²⁹⁰The Germans estimated the Hungarian Jewish population at about 1 million.

The representatives of the refugees from the Mizrachi and HaShomer HaTza'ir complained to no avail, as did the members of the General Zionists, about their exclusion from information and funding, as well as about the behavior of Kasztner and Brand. Haim Barlas, director of the Office in Istanbul and Kraus' direct superior, had no influence over Hadary and Bader.

In spite of this, Kraus continued as head during 1943, mostly due to his strong connections with the Hungarian authorities, the Palestine Offices in the neighboring countries and the foreign offices in Budapest. His efforts inside Hungary to advance a policy of protection for Jews by allowing them to immigrate to Israel included contact with senior Hungarian officials in the Ministry of the Interior, in the Aliens Police and in the Foreign Office. As a result of these efforts, holders of certificates from the Palestine Office in Bratislava (where immigration was forbidden) were transferred to Budapest, and the directors of the Palestine Offices in Bulgaria and Romania promised the passage of 50-60 immigrants each week through these countries, from October 1943 until the German occupation, while immigration in these countries was already forbidden. His ties with the Aliens Police enabled the release of illegal immigrants who had been caught and local Jews were released from service at the Ukrainian front and from being impressed into work divisions, as they were candidates for immigration to Palestine.

In October 1943 Pasztoy Amon, the head of Security Department in the Ministry of the Interior had a list of 1,500 holders of official family certificates, which served as the base of widespread rescue activities during the Nazi occupation (a family certificate was effective for 4-5 persons).

On March 19, 1944, Nazi Germany conquered its ally, Hungary, and began the ten-month annihilation of Hungarian Jewry. During that period, from April 15, the Jews in the field towns were concentrated in ghettos and from mid-May more than 430,000 Jews were expelled during a period of seven weeks. Kasztner became the leader of the rescue efforts for all Hungarian Jewry because of his connections with representatives of the Yishuv in Istanbul and Geneva. These connections were maintained by couriers from within the German and Hungarian spy apparatus who worked for the rescue committees. Because of these connections, the Judenrat in Budapest agreed that he and Joel Brand should take over negotiations with the Germans in order to save the Jews of Hungary.

Until the end of April, Kraus and Kasztner worked together to save 600 Jews, whose exodus was approved by the Hungarian government on March 28, under pressure from the representative of the International Red Cross and after Kraus's request. At the same time, Kraus initiated the arrival of Count Bernadotte in Hungary, in order to initiate rescue efforts of children and the elderly under

the auspices of the Swedish Red Cross. This initiative led to the establishment of children's houses by the Langlets, which operated under the auspices of the Swedish Red Cross. On April 26, at the height of the ghetto formation process, the Hungarian Foreign Office recognized the right of 7,800 family certificate holders (40,000 individual certificate holders) to immigrate to Palestine. This number was a result of manipulation by Kraus, with Karl Lutz pressing for its recognition by the Hungarian authorities, many of whom held an anti-Nazi stance. An argument later occurred between the Hungarian and German authorities as to the broad interpretation of 7,800 family certificates or the narrow one of 7,800 single certificates. At the end of April and the beginning of May, when the moving of Jews into the ghettos was at its peak, Kraus shifted from Kasztner's line of negotiation and claimed that the exit of 600 Jews to Spain – and not to Palestine - and the keeping of the immigration as a "Reich secret" (which would later become the Bergen-Belsen/Kasztner train) was a German trick, designed to distract and confuse leaders as to the catastrophe awaiting them. Later, he opposed Brand's mission to Istanbul to rescue one million Jews in exchange for 10,000 trucks of goods, for the same reason. Six weeks after the Germans had taken over Hungary, the Jews of Hungary had two leaders who pursued two opposing lines of rescue policy. Kraus, alone in his position, could not convince the Jewish Council and the other Jewish leaders that they should not credit the German rescue plans and that they should wait for the results of the interventions of the neutral delegations and the anti-Nazi Hungarian officials to allow immigration or protection of these Jews. It was difficult to accept this suggestion, given the helplessness felt in the wake of the sweep and cruelty of German policy, and the desperate need to believe in Kasztner's two rescue plans in coordination with the Germans, which seemed to have a greater chance of success.

During most of the occupation, the members of the Committee Istanbul and Nathan Schwab in Geneva were in contact with Kasztner through letters and funds, and later they were also in contact with the leftist pioneering leadership, who had joined the Committee in Budapest as full members. Barlas' questions as to the fate of the Palestine Office and Kraus were not answered or were answered in such a way as to give the impression that the Office had ceased to exist. Millions of dollars that had been collected by Hungarian Jewry, by the AJC and by the Yishuv in Palestine were transferred to Kasztner. Part went to fund German blackmail to bankroll plans for saving Jews, part fell into Hungarian hands and part was used for activities inside Hungary, mostly by the leftist pioneering movements. It seems that Kraus and the opposition pioneering movement were not part of the leftist movement and had no knowledge of this connection, or knew of it only vaguely.

It was through this connection that the representatives of the Yishuv in Europe and its leaders in Palestine, as well as world leaders, were aware of the advance of the Final Solution in Hungary,

almost as it was happening; but they did not publicize the news – probably so as not to damage Brand's mission and the chance of Kasztner's train departing from Budapest to Spain.

Kraus, not knowing of the routine communication channel between Istanbul and Geneva to Budapest, tried at least twice in the middle of May to pass on information concerning the destruction of Hungarian Jewry through the Swedish legation and the representative of the International Red Cross, but thought, mistakenly, that he had not succeeded. The information reached the president of the International Red Cross, who asked that it be kept secret, and the representatives of the Yishuv in Istanbul, who did not publicize it. Only on June 19 was Kraus able to send to Switzerland a report on Auschwitz and a report on the destruction of Hungarian Jewry, through George Mantello's messenger in Bern and to the American ambassador in Turkey. Mantello publicized the contents through a Swiss international news agency after Chaim Pozner refused to do so. The publicity and agitated public opinion, especially in Switzerland, caused a dramatic turnabout in western leadership, with a letter of protest and warning from the Pope, President Roosevelt and the king of Sweden. As a result, on June 26 the Council of the Hungarian Crown decided to allow the immigration of 7,800 certificate holders and to stop the deportation, though this actually took place only on July 7.

Approval for immigration of the 7,800 certificate holders received the broad and unofficial interpretation for 40,000 Jews to immigrate. The Hungarian government recognized the rescue program and Kraus's manipulated number (arrived at with the assistance of Lutz and officials in the Hungarian foreign office) at the end of April. This was their greatest achievement – the Hungarian government, because of the public and political reaction and the western countries' severe reaction to the publication of the Auschwitz report and the destruction of Hungarian Jewry – accepted and approved the existing immigration plan. The British government sent confirmation of citizenship to the 40,000 certificate holders and the International Red Cross, the Swiss and the American governments, as well as the leadership of the Yishuv in Palestine, accepted this number, while the German government rejected it.

The average Jew in Palestine had only partial and faulty information regarding the holocaust of Hungarian Jewry, while the average Swiss citizen had up-to-date information from July 24, 1944. The Swiss reaction to the situation brought about a change in Swiss government policy and policy of the international Red Cross concerning Hungarian Jewry and the Hungarian government. It would seem that due to the shock caused by the reports' publication and the realization that Kraus was alive and active, the Yishuv's representatives in Istanbul and Geneva renewed their connection with Kraus at the end of July 1944.

During the hiatus after the deportation, from July 7-October 15 the Office, with the assistance of the Swedish legation and the Hungarian government, the international Red Cross, Britain and the United States, made efforts to bring the 40,000 Jews to Palestine. In the Glass House that was "purchased" by Kraus, in the name of the Swiss legation, they began issuing a collective passport for this number of Jews. The underground activities of all the pioneering movements were transferred to this large building, as it had ex-territorial status. On July 9, the Swedish diplomat Raoul Wallenberg arrived in Budapest and met with Kraus, among others, in order to hear about the Swiss legation's rescue efforts. The shift in the Western countries' attitude towards the destruction of Hungarian Jewry, beginning in July, also came about as a result of the understanding that Nazi Germany's defeat was near. This positive change was supported by the work that was done by Kraus, Charles Lutz and Hungarian officials, who defended those candidates for immigration from the Nazis as purported foreign nationals.

The extremist right-wing Arrow-Cross party came into power with German backing and support on October 15. With this began the "final solution" for Budapest's 230,000 Jews. Edicts were publicized demanding a general call-up of Jewish men and women for work, as well as their transfer to the ghetto by November 15. On October 23, Szalasi (the new leader) recognized the previous government's commitment to 7,800 certificate-holders under Swiss auspices and 4,000 certificate-holders under Swedish auspices. Until their immigration, they would hold a certificate of protection ("Schutzpasse") and would stay in houses protected by those legations. Kraus purchased two more large buildings which, along with 76 other buildings became "protected houses" in which thousands of Jews lived as a result of their diplomatic status. The status of these buildings was respected by the Hungarian fascist regime, which tried, in this way, to receive Swiss diplomatic recognition for their new government. The Spanish and Portuguese legations, as well as the Vatican, joined these protective efforts. All intervened with the Hungarian government, which was forced to bow to this organized show of united diplomatic pressure.

The Glass House carried out a wide range of rescue activity by the pioneering youth movements, which distributed genuine "Schutzpasse" as well as counterfeit certificates that stated that the bearer was under protection of this or that foreign legation, as a result of his/her pending immigration. They also saved thousands of Jews from death marches to the Austrian border.

An additional method of saving Jews existed under the auspices and funding of the international Red Cross – the establishment of children's houses, according to the model of the children's houses under Swedish auspices which operated from the beginning of the deportation. The pioneering

youth movements cared for thousands of children in these houses. The initiative for establishing these houses also originated with the requests made by Kraus, Komoly and other Zionist representatives to the senior delegate of the international Red Cross during his visit to Budapest on July 21, in preparation for the organization's rescue activities in Hungary.

There is a difference of opinion as to the number of Jews saved by the protection of these certificates, false as well as genuine, from the neutral countries and bodies. Estimates range from 70,000-100,000 Jews, from the 120,000-130,000 Jews in Budapest who were saved from deportation and death. This number of survivors, saved by an organized and original initiative, was unprecedented in the rescue efforts of Jews during WWII, with the Swiss legation holding the lion's share. All Swiss rescue efforts were carried out using local Jewish funding organized by Kraus. He claimed that not one cent was received for this purpose from the Yishuv and the Jews in Palestine, unlike Wallenberg's activities, for example, which were funded by the JCC.

Kraus was ousted after the end of the war by the representatives of the Yishuv in Hungary and the leadership of the leftist pioneering movement. His requests for an investigation into the events during the Nazi conquest of Hungary and the use of funds sent from Palestine and from abroad were not accepted by the Jewish Agency or the tribunal of the 22nd Zionist Congress. It was only during the Kasztner-Greenwald trial that Kraus's policies and activities were given a broad and comprehensive overview. Since then, he was silenced and marginalized by a system that made every effort not to confront the rescue efforts made in Hungary.

Kraus is part of a series of silenced voices whose actions threatened the narrative of the Zionist leftist movement and the collective memory, which did not tolerate anything that threatened the Establishment and its people. It would seem that remembering or forgetting Kraus is a function of the influence of the elite that reign in the areas of law, research, art and communications.

This study goes back to the accusations made during the 1950s, concerning the harm done to the rescue efforts in Hungary by the leaders of the Yishuv in Palestine, as a result of political considerations

The other voice, that of Kraus, which proclaimed the falseness of the Germans' rescue program, was not heard by the representatives of the Yishuv, and his request to publicize the Nazi horrors was never fulfilled. Publicizing these horrors proved itself as the most effective weapon during that period, which was the predominant factor in halting the deportation of Jews from the field towns and later in the intensive recruitment of the West to protect Budapest's Jews. This voice was later

seen to be the most far-reaching and most understanding, especially in comparison to that of Kasztner, which was accepted and acted upon by the Jewish leadership in Hungary and Palestine.

Some researchers feel that the rescue programs in cooperation with the Germans were based on Himmler's desire to come to a separate peace with the West through a rescue program for the Jews of Hungary. Others feel that the various rescue proposals were part of the German misinformation strategy. This study bears out the latter opinion, according to which Kraus acted to rescue the Jews as the leader of the Palestine Office, in real time.